

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 94 syksy 3/2017

Pääkirjoitus

3 Tytti Rantanen

n & n -haastattelu

7 Tere Vadén, Nafeez Mossadeg Ahmed
ilmastosta valistamassa

Ulkomaailman kirjeenvaihtaja

12 William Davies, Tilastotietoisuuden takatalvi

Kohtaaminen

- 22 Heidi Fast, Äänellisen virittymisen
mahdollisuudet
- 32 Ylva Gustafsson, Empatins roll i vården
- 44 Elise Liikala, Filosofointia varttuneiden parissa
- 49 Marja-Liisa Honkasalo, Kummat kokemukset
ja ruumiillisuus

Kolumni

56 Pauli Rautiainen, Perustuslakikritiikin
pitkä perinne

Havainto

- 59 José Filipe Silva, Mitä havaitset?
- 60 José Filipe Silva, Josefa Toribio havainnosta
ja kognitiosta
- 69 Mika Perälä, Aristoteelisen aistihavaintoteorian
kriittinen luonne

- 79 Juhana Toivanen & José Filipe Silva, Keskiajan
havaintofilosofia sisältä ja ulkoa
- 91 Jani Sinokki, Aistimukset Descartesin
ontologiassa
- 99 Kimmo Alho & Viljami Salmela,
Tarkkaavaisuus aivokuvantamisen
tutkaimessa

Elokuvat

- 106 Jaakko Belt, Veit sydämen, Carlos Saura
- 110 Tytti Rantanen & Jaakko Belt, Sodankylän
filmi-ilon fuusiot ja fissiot

Otteita ajasta

- 114 Essi Syrén & Sini Mononen, documenta
lähikuvassa
- 122 Jouni Avelin, Aikamatkailun mahdottomuudet
- 124 Noora Tienaho, Rytmimusiikkia Porissa
- 127 Juho Rantala, Seinäjoen kootut soitannot
- 130 Eero Suorsa, Françoise Vergès ja mannermaisen
feminismin katvealueet
- 134 Hanna Karhu, Geneettisen kritiikin
kotimainen avaus

Kirjat

- 135 Tommi Kakko, Rancière vapauttaa katsojan
- 136 Maria Salminen, Kaikki tiet vievät Roomaan
- 138 Tytti Rantanen, Kuratoidaan!

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com
Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com
paatoimittaja@netn.fi

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villilehde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villilehde.fi

KIRJA-ARVOSTELUT

Jukka Mikkonen, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Reetta Eiranen, reetta.eiranen@gmail.com
Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com
Risto Koskensilta, risto.koskensilta@gmail.com
Asko Nivala, aeniva@icloud.com
Juho Rantala, juho.rantala85@gmail.com
Antti Salminen, anttiee@gmail.com
Maria Salminen, johan.ludwig.pii@gmail.com
Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com
Tere Vadén, tere@kapsi.fi

AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunen-riikonen@gmail.com
Noora Tienaho, noora.tienaho@gmail.com
ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Mirikka Hietanen, mirrikahietanen@gmail.com

TOIMITUSNEUVOSTO Marke Ahonen, Antti Arnkil, Saara Hacklin, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Maija Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Kaisa Kortekallio, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Pelttari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Petri Räsänen, Essi Syrén, Sami Syrjämäki, Pii Telakivi, Milla Tiainen, Jarkko S. Tuusvuori ja Milla Törmä

TILAUKSET Kestotilaus 12 kk 48 euroa, ulkomaille 52 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 52 euroa. *niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITE ASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT

1/1 sivu 500 euroa, puoli sivua 300 euroa, 1/4 sivua 200 euroa. Väri-ilä sisäisivuilla + 20 %. Takasisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT Osuuspankki 573274-251814

JULKAISIJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkojulkaisu)

24. VUOSIKERTA

PAINOPAIKKA Forssa Print

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Kimmo Alho, professori, Psykologian ja logopedian osasto, Helsingin yliopisto, **Jouni Avelin**, kustannustoimittaja, Turku, **Jaakko Belt**, päätoimittaja, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **William Davies**, sosiologi, taloustieteilijä, Goldsmiths' College, Lontoon yliopisto, **Heidi Fast**, väitöskirjatutkija, Aalto-yliopisto, **Ylva Gustafsson**, forskare i filosofi, Åbo Akademi, **Marja-Liisa Honkasalo**, professori, Kulttuurin ja terveyden tutkimusyksikkö, Turun yliopisto, **Tommi Kakko**, FT, Helsinki, **Hanna Karhu**, FT, kirjallisuuden tutkija, Helsingin yliopisto, **Elise Liikala**, TaM, graafikko, filosofointiohjaaja, Lahti, **Sini Mononen**, tutkija ja kriitikko, Helsinki, **Mika Perälä**, apurahatutkija, Helsingin yliopisto; collegium-tutkija, Swedish Collegium for Advanced Study, **Juho Rantala**, FM, **Tytti Rantanen**, väitöskirjatutkija, päätoimittaja, Helsinki, **Pauli Rautiainen**, oikeustieteen professori, Itä-Suomen yliopisto, **Markku Roinila**, FT, Helsinki, **Viljami Salmela**, FT, akatemiututkija, Psykologian ja logopedian osasto, Helsingin yliopisto, **Maria Salminen**, merimies, **José Filipe Silva**, apulaisprofessori, teoreettinen filosofia, Helsingin yliopisto, **Jani Sinokki**, FT, tutkija, Filosofia, Turun yliopisto, **Eero Suorsa**, VTM, Turku, **Essi Syrén**, väitöskirjatutkija, Turun yliopisto, **Noora Tienaho**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Juhana Toivanen**, tutkija, Göteborgin yliopisto, **Tere Vadén**, FT, dosentti, Tampereen yliopisto,

NIIN & NÄIN on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtaustapa, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksasiini. Vapaaehtoisvoimin toimittu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994.

Kotisivut: www.netn.fi

NIIN & NÄIN on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 90 nidettä. *niin & näin* -kirjat on Suomen ainoa filosofian keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyysseja, ajattelutaito-oppineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistiikkaa ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnäytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen.

Verkkokauppa: www.netn.fi/kirjat

www.filosofia.fi

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisena arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

Filosofia.fi osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaalityö pitää myös yllä aktiivista tiedotuspalsta sähköpostilistoinen sekä kaikkien puuttuvaa filosofian verkkolokia.

Portaalin päätoimittajat ovat Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. Portaalin toimittaja on Elina Halttunen-Riikonen ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Kalle Puolakka. www.filosofia.fi

NIIN & NÄIN on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofisia keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjajuhlilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

TYTTI RANTANEN

Ilmeisesti ei saa enää

Heteromies-botti luettelee Twiteerissä, mitä kaikkea valkoinen, lihaa syövä heteromies ei ilmeisesti enää saa tehdä. Tuorein twiitti arvelee: ”[i]lmeisesti valkoinen, lihaa syövä heteromies ei saa enää tyrskytää myrskytää”. Entä mitä pitäisi ajatella siitä, että ilmeisesti valkoinen, lihaa syövä heteromies ei saa enää ”meloa espaniol”, ”kerskailla pä” saati ”kaitsea tuonelan karjaa”?

Sosiaalisessa mediassa ja perinteisemmissä tiedotusvälineissä tilaa valtaavat marttyroivat ulostulot siitä, mitä kaikkea ei saa enää tehdä tai sanoa. Heinäkuussa Jussi Lehmusvesi teki laajan haastattelun toimittaja Asta Lepästä, jolta on ilmestynyt esseekokoelma *Voittajien varjot – Elämää eriarvoisten tasavallassa* (2017). *Helsingin Sanomien* verkkosivuilla juttu otsikoitiin hämnävästi ja hyökkäävästi: ”Mitä keskiluokkainen saa sanoa köyhän elämästä? Kirjailija Asta Leppä: ’Olisi tärkeää kertoa myös heistä, jotka ovat omaa torveuttaan pudonneet yhteiskunnan pohjalle’”.¹ Aivan kuin Lepän tarkoitus olisi puolustaa parempiosaisien oikeutta lällätellä vähävikisille. Itse jutun perusteella näin ei toki ole, mutta otsikointi heijastelee klikinnälkäisen median pyrkimystä paisuteltuihin mutta yksinkertaistaviin vastakkainasetteluihin.

Osa älymystö itsekin. Pirkko Saisio osallistui keväällä ääripääpuheeseen ja valitteli, kuinka ”työperäisestä maahanmuutosta ja maahanmuuttajien tekemistä rikoksista pitäisi voida puhua”.² Kun Saisiota arvosteltiin populistiseen retoriikkaan lankeamisesta, hän sai aihetta julistaa syyskuussa jatkohaastattelussa, ettei suinkaan ”aio vaieta” häneen kohdistuneista ”hyökkäyksistä” huolimatta.³ En epäile, etteikö Pirkko Saisio ole saanut myös asiattoman aggressiivista palautetta. Kaksi laajaa, tuoreen näytelmän kantaesitystä puffaavaa haastattelua Suomen suurimmassa päivälehdessä on silti kaukana vaiennamisesta tai suoranaisesta puhevallan tai sananvapauden rajoittamisesta.

Saisiota ennen Jari Tervo ”jyrähteli” *Imagen* vauhdikkaassa kansihaastattelussa, kuinka hänen taistelunsa hyvin asioiden puolesta ei kelpaa tiedostavaistolle vain siksi, että hän on keski-ikäinen valkoinen lihaa syövä heteromies. Sen sijaan penätään, millä oikeudella hän kertoo arabinaisen tai inkerinsuomalaisten kokemuk-
sista.⁴ Tervon varjonyrkkely kytkeytyy laajempaan de-

battiin, jonka yksi keskeinen välietappi oli esseisti Koko Hubaran käynnistämä *Oneiron*-kiista⁵. Hubaran Laura Lindstedtin Finlandia-palkittuun romaaniin kohdistama kritiikki selvästi kiihdytti keskustelua niin kulttuurisesta omimisesta kuin representaatioiden etiikasta. Kuka saa puhua kenenkin puolesta?⁶

Antti Hurskainen rinnasti *Nuoren Voiman Kritiikki*-lehden esseessään Hubaran *Ruskeat tytöt* -esseekokoelman (2017) äärioikeistolaiskirjailija Timo Hännikäisen *Lihamylyyn* (2017) ja luokitteli kummankin teoksen uhuriutuvaksi⁷. Syttyi uusi jupakka, tällä kertaa Hurskaisen analyysin puolesta tai sitä vastaan. Puoltajat vetosivat

Hurskaisen pikkuilkeältä tuntuvan lähtöasetelman olevan kirjallisuusseeseeseen sopiva harkittu tyylikeino. Kritisoijat huomauttivat, ettei Hurskainen huomioi tarpeeksi etuoikeuksiaan eikä kyseenalaista valkoista neutriaseemaansa vähätellessään Hubaran halua etsiä fiktiosta itsensä, ”ruskean tytön”, näköisiä samastumiskohteita.

Hiljattain myrskyn silmään ovat joutuneet myös saamenpukua hyväksikäyttävä Jenni Hiltusen tanssivideo *Grind* (2012) sekä kotimaisen viihteen rodullistavat stereotyyppiat *Pekan ja Pätjän* surullisenuuluisista *blackfaceista* aina *Putouksen* sketsihahmoihin. Parhaimmillaan tarkkanäköistä kritiikkiä tuotetaan taidekentän sisällä, taiteen keinoin. Anna Paavilaisen *Play Rape* -monologi (2016) on auttanut paikantamaan esittävän taiteen syvälle juurtunutta seksismiä: miksi mieshahmon synkkää ristiriitaisuutta kuvataan laittamalla tämä näyttämöraiskaamaan näyttelijätärkollega?

*

Menevätkö varovaisuusvaatimukset liian pitkälle? Slavoj Žižek tuomitsee poliittisen korrektiuden, joka edustaa hänelle kylmää behavioristista kontrollia. Kesäkuussa 2017 slovenialaisfilosofi julisti ironian olevan jo suorastaan kiellettyä poliittisen korrektiuden normatiivisen sensuurin puristuksessa. Pari vuotta aiemmin hän mainitsi entisen Jugoslavian alueen kansojen välisistä jännitteistä kumpuavan herjaavan huumorin esimerkkinä poliittisen epäkorrektiuden lähentävästä voimasta.⁸ Balkanin niemimaalla huumori voi olla hurttia, mutta ovatko kaikki vitsailutilanteet yhtä tasaväkisiä? Entä jos vitseillä hierotaan viiston toveruuden sijaan naamaa asfalttiin?

Oikeus ja vapaus ajatteluun ja ilmaisuun, myös huonoihin vitseihin, kuuluvat demokratiaan, mutta ne eivät vapauta vastuusta ja kritiikistä. Filosofit, tietokirjailija Ville Lähde käsittelee esseekirjassaan *Paljon liikkuvia osia* (2015) valittamiseen keskittyvää retoriikkaa. Hän huomauttaa, että ”ei saa” -puhe kääntää huomion väitetystä tai aidosta tabusta usein populistisen puhujan strategiseen performanssiin, jossa tämä julistaa tulleen vaiennetuksi⁹. Valtikka on sillä, joka saa pitkitettyä keskustelua keskustelusta:

”Yhteiskunnallisesta keskustelusta ja kiistasta yritetään vääntää väkisin sananvapauskysymys, jotta ei tarvitsisi enää keskustella. [...] Jos toiset eivät vakuutu ja väittävät kiihvaasti vastaan, he eivät rajoita sananvapautta. He voivat käyttäytyä öykkärimäisestikin, mutta siihen törmää baarisakin ilman, että siitä nousee sananvapauskohu.”¹⁰

Suoranainen häirintä on toki eri asia kuin pelkkä ”öykkärimäinen käytös”. Keskusteluilmapiiirimme on henkisen väkivallan voimin jylläävän vihapuheen saastutettavaa. Kritiikkiä ei silti pidä sekoittaa kieltämiseen tai estämiseen. Se ei ole vaihtamasta tai sensuuria.

*

Antti Hurskaisen esseen jälkilöylyissä kirjallisuuden tutkija Olli Löytty onnistui maltillisesti sanoittamaan ongelman ytimen:

”[J]oku varmaan pohtii, olenko todellakin sitä mieltä, että kahta näin erilaista kirjaa [*Ruskeat tytöt* ja *Lihamyly*] ei saisi vertailla keskenään. Kyse ei kuitenkaan ole siitä, saako niin tehdä, vaan sen kysymisestä, mitä niin tekemällä tavoitellaan tai millaisia vaikutuksia sillä kuvitellaan olevan.”¹¹

Kritiikillä haetaan hengitystilaa monipuolisemmalle ajattelulle ja tekemiselle. Se tosin edellyttää valmiutta kyseenalaistaa sitä, miten tähän asti on sanottu ja esitetty. Kuten Teatterikorkeakoulun näyttelijäntutkimuksen professori Elina Knihtilä lohdutti Tampereen teatterikesässä *Aamulehden* seksipaneelissa hämmentyneitä ”keski-ikäisiä heteromieskollegoita”: ”Kyllä teidänkin näkökulmalle on tilaa, mutta antakaa vähän tilaa muillekin. Se kehittää niitä teidänkin tarinoita, joita on muutama tuhat vuotta nimittäin kuunneltu.”¹²

Keskustelu keskustelusta vie energiaa, jota olisi syytä käyttää johonkin rakentavaan ja edistävään. ”Ei saa enää” -taivastelu muistuttaa 1990-luvun kurkkudirektiivihysteriaa. Tällä viikolla on kiellettyä raiskata näytelmässä, ensi viikolla hävitettäkään kenkälankki maamme teatteritarpeistoista!

Kaikkea saa! Mutta kriittinen itsereflektiotuokio ei olisi pahitteeksi. ”Saako enää?” -kysymyksen sijaan voisi kysyä ”Tarvitseeko vieläkin?” tai ”Miksi haluat?”. Taiteilija, miksi haluat käyttää saamenpukua videoteoksessasi? Kirjailija, miksi tahdot kirjoittaa juuri tämän viiteryhmän kokemuksista? Teatteri- tai elokuva-ammattilainen, voisitko tihentää draamaa jollain yllättävämällä keinolla kuin seksuaalista väkivaltaa tai sen uhkaa kuvaamalla? Keskiluokkainen, mitä haluat sanoa köyhän elämästä ja miksi?

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 *Helsingin Sanomat* 15.7.2017.
- 2 *Helsingin Sanomat* 13.5.2017.
- 3 *Helsingin Sanomat* 8.9.2017.
- 4 *Image* 21.1.2017.
- 5 Koko Hubara, Tarinoiden kertomisesta. *Toiseus 101*. UrbanApa, Helsinki 2016, 7–13.
- 6 Valkoinen ei saa puhua mustista eikä mies feminismistä – saako kukaan sanoa enää mistään mitään? *Helsingin Sanomat* 12.6.2016.
- 7 *Kritiikki* 1/17.
- 8 Verkossa: bigthink.com/videos/slavoj-zizek-political-correctness-is-fake; zizectimes.com/2017/06/political-correctness-you-also-defend.html
- 9 Sama, 147.
- 10 Ville Lähde, *Paljon liikkuvia osia*. Savukeidas, Turku 2015, 148.
- 11 Verkossa: nuorivoima.fi/lue/juttu/nelja-nakokulmaa-antti-hurskaisen-esseeeseen-en-vittu-valehtelee
- 12 *Aamulehti* 9.8.2017.

Jan Neva (s. 1974)

”Olen toiminut vuosituhannen alusta asti Pietarissa ja Helsingissä. Nyt suoritan jatko-opintoja Pietarin taideakatemiassa monumentaalimaalauksen laitoksella.

Työskentelen pääasiassa öljyvärein laserautulle alumiinipohjalle. Teosteni lähtökohtana voi olla jokin visuaalinen havainto tai teoreettinen idea, jonka haluan saattaa materiaaliseen muotoon. Yleensä maalauksen aloitus ensimmäisine nopeine vetoineen on kuin kevät: läsnä on kaikki lupaus tulevasta kasvusta, mutta jo seuraavana päivänä koittaa pelko kaiken menettämisestä, kun maalaus etenee ja keveys katoaa. Siitä alkaa raskas työ, ja jos hyvin käy, taiteilija onnistuu viemään teoksensa syksyyn asti ja keräämään sadon.

Taiteilijana minua kiinnostaa vuoropuhelu klassisen taiteen ja nykytaiteen välillä. Haluan tuoda teoksissani esiin ajan armottomuuden: lopulta materiaalinen todellisuus hajoaa tomuksi ja katoaa ajan suureen tuntemattomaan. Minulle merkityksellinen taide ammentaa traditiosta. Se vastustaa aikaa ja kurottaa kohti ikuisuutta.”

www.janneva.com

Kuva: Sami Parkkinen

Simo Mantere (s. 1983)

”Olen valmistunut kuvataiteilijaksi (ylempi AMK) Saimaan ammattikorkeakoulusta 2013. Asun ja työskentelen Helsingissä. Olen aina maalannut. Aloitin lapsena kuvataidekoulussa Kotkassa, jossa synnyin 1983.

Maalaukseni ovat eri tavoin kankaalle levitettyä maaliainetta: värejä, muotoja, jälkiä, kerroksia ja järjestyksiä. Pohdin, kuinka osa kerrostuneista muistoista on kiinnittynyt kehoon, piiloutunut syvälle alitajuntaan tai poispyyhkiytynyt kokonaan. Olen maalannut ja lisännyt kankaalle jälkiä, peittänyt tai pyyhkinyt pois osan maalipinnasta.

FT Juha-Heikki Tihinen kirjoitti Galleria Å:n näyttelyni (30.6.–23.7.2017) tiedotteessa fyysisyyden olevan kaikkia yhdistävä kokemus, josta emme pääse irti mutta jota ilman meitä ei myöskään olisi. Maalaukseni ei edusta vain visuaalista maailmaa, jota katselemme ruumiittomina ja yksisilmäisinä, kuten klassinen keskeisperspektiivi vaatii.

Katsoja voi aistia maalausteni jäljissä ja eleissä kehoni liikkeen ja seurata ajattelua. Taiteellinen työ on oman jäljen jättämisestä maailmaan: läsnä-tai jopa olemassaolon kokemusta.”

Kuva: Simo Mantere

TERE VADÉN

”Moderni PR ei auta”

Nafeez Mossadeg Ahmedin haastattelu

Nafeez Ahmed on uuden projektin kynnyksellä. Brittiläinen politiikan tutkija, journalisti ja kirjailija on ensisijaisesti huolissaan tiedonvälityksen tilasta. Ahmedilla on kokemusta monenlaisesta julkaisemisesta, varsinkin verkkomaailmassa. Hän on kirjoittanut tietojournalistia ja kaunokirjoja, tehnyt dokumenttielokuvia, toiminut muun muassa *The Guardianin* kolumnistina, perustanut joukkorahoitetun julkaisun ja viimeisimpänä aloittanut podcast-sarjan. Seuraavaksi on vuorossa uudenlaisen tutkivan journalismin palvelun perustaminen. Ahmed vieraili toukokuussa Suomessa. Helsingin yliopistolla hän käsitteli kirjansa *Failing States, Collapsing Systems*¹ teemoja, ja Tampereen yliopistolla hän pohti ilmastojournalismia käsittelevässä seminaarissa kokemuksiaan eri areenoilla.

Journalistin uransa Ahmed aloitti teini-iän tapahtumien siivittämänä. Tampereella Ahmed muisteli kahta ratkaisevaa kokemusta. Ensimmäinen oli aikuisten arkisen mitäänsanomaton suhtautuminen räikeään epätasa-arvoon, joka näkyi televisiouutisissa: miksi yksillä on liikaa ruokaa eikä toisilla lainkaan? Eniten Ahmedia ihmetytti juuri kanssaihminen raivostumattomuus ja asian hiljainen hyväksyminen. Toinen oli Srebrenican kansanmurha vuonna 1995. Tuolloin 17-vuotiaan Ahmedin ikätoveri vastasi asiaa kauhistelleelle Ahmedille: ”onhan se hirveää, mutta nyt meidän ei oikeastaan kannata miettiä sellaisia juttuja, meidän täytyy pitää hauskaa”².

Tämä vaurauden ja köyhyyden sekä väkivallan ja rauhan käsittämättömän helpon oloinen rinnakkaiselo oli alkujuuri Ahmedin halulle lukea ja kirjoittaa, ottaa selvää maailman tapahtumista. Hän kirjoitti varsinkin maailmanpolitiikasta ja Yhdysvaltain ja Ison-Britannian ulkopolitiikasta moniin eri julkaisuihin, kunnes syyskuun 2001 terrori-iskut tiivistivät kiinnostuksen kirjan mittaiseksi tutkimukseksi nimeltä *The War on Freedom: How and Why America was Attacked, September 11, 2001*³. Kirjan myötä Ahmed joutui puuron silmään: Gore Vidal kehui kirjaa⁴, ja Christopher Hitchens haukkui kirjoittajan⁵. Ahmed kuvaa kirjan aikaansaamaa reaktiota:

”9/11 on hyvä esimerkki tapauksesta, jossa on erittäin vaikea saada otetta faktoista. Kävi selväksi, että esimerkiksi tiedustelupalveluiden ja tutkimuskomissioiden työ on politisoitunutta. Kirjasta tuli underground-bestseller, kun se ilmestyi kuusi kuukautta tapahtumien jälkeen kohun ollessa huipussaan. Erityisesti uhrien omaiset ja perheet ottivat kirjan omakseen, koska se otti etäisyyttä viralliseen tarinaan ja kysyi epämukavia kysymyksiä, joita muuten ei esitetty. Samalla kirja tarjoaa geopolittisen kehyksen, joka auttaa ymmärtämään, mistä esimerkiksi tiedustelutoiminnan

umpikujat johtuvat. Kirja vaikutti koko prosessiin, koska osa perheistä oli mukana perheiden komissiossa, joka vaikutti virallisen tutkimuskomission asettamiin kysymyksiin. Kirjasta tuli osa tutkintakomission lähdemateriaalia.”

Virallisen linjan, sen kritiikkien ja enemmän tai vähemmän suoranaisten salaliittoteorioiden ristiaallokossa Ahmed sai tuta, kuinka vaikeaa faktojen esittäminen ja etsiminen on. Hitchens väitti, että jo pelkästään virallisen näkemyksen kyseenalaistaminen on salaliittoteorettisointia, kun taas Totuus 9/11 -liike piti iskuja sisäpiirin tekoina, mitä Ahmed ei heidän mielestään riittävän selvästi sanonut. Hän tuskailee asemaansa puun ja kuoren välissä:

”Molempien osapuolien on vaikea irrottaa faktoja niistä kertomuksista, joita faktojen oletetaan tukevan. Se, että toteaa esimerkiksi turvallisuusjärjestelmien normaalien toimintatapojen olleen poissa päältä tuona päivänä, ei välttämättä tue tarinaa sisäpiirin salaliitosta. Vastaavasti, vaikka ei uskoisi yksinkertaiseen salaliittoteoriaan, voi silti todeta, että turvallisuusjärjestelmät eivät tosiasiaa toimineet normaalisti. Aihetta ei ylipäätään voi lähestyä teoria edellä, koska se on niin monimutkainen. Jo asiaan kietoutuvat intressit ovat erittäin kiharaisia. Koko sotilasteollinen kokonaisuus, sen geopolittiset liittolaisuudet eri valtakuntien kanssa, suhteet terrorijärjestöihin, poliitikot... Normaalien toimintatapojen toimimattomuudelle on monia mahdollisia selityksiä sen jälkeen, kun fakta niiden toimimattomuudesta on todettu.”

Keskustelu terrorismista on aina kulkua vähintään kahden tulen välissä. Valistuneenkin yleisön on vaikea erottaa faktojen esittämistä ja johtopäätöksiä: ”nämä ovat faktat, mutta faktat eivät välttämättä tue sitä, mitä yksi tai toinen teoria tai ryhmä ajattelee niiden tukevan.”

”Maapallo- ja ihmisjärjestelmien häiriintyminen ja rikkoutuminen liittyvät toisiinsa ja ruokkivat toisiaan.”

Yhden tahon maailmankuva on toisen tahon salaliitto-teoria. Lisäksi faktojen tunnistaminen on vaikeaa. Liikkeellä on Ahmedin sanoin ”faktoideja”, informaation palasia ja eräänlaisia ”tieteellisiä kaupunkilegendoja” – uskomuksia, jotka eivät suostu kuolemaan, vaikka ne on moneen kertaan todettu virheellisiksi. Esimerkkinä Ahmed mainitsee *The Open Chemical Physics Journalin* 2009 julkaiseman artikkelin, jossa tutkijat olivat löytäneet World Trade Centerin tuhkasta termiittiseen materiaaliin viittaavia jäämiä⁶.

Aina näihin päiviin asti on kiistelty, oliko lehden vertaisarvioprosessi kunnossa. Miten tutkijat saivat näytteen käsiinsä, ja oliko se mahdollisesti saastunut? Tekeekö lehden *open access* -luonteeseen liittyvä vaatimus siitä, että kirjoittajat maksavat julkaisemisesta, julkaisusta epäluotettavan? Entä se seikka, että saman kustantajan toiseen *open access* -lehteen meni läpi selkeä Sokal-tyyppinen huijaus⁷? Entä se, että päätoimittaja ei tunnustanut nähneensä artikkelia ennen sen julkaisua ja erosi kohun seurauksena? Näillä kohdin kysymykset tiedonvälityksestä ja tieteen teosta ovat lähellä toisiaan. Mitkä ovat ne välineet, tapahtumaketjut ja foorumit, joilla faktat todennetaan ja tehdään faktoiksi?

Luonnon ja kulttuurin yhteinen rikkoutuminen

Keväällä 2017 Ahmed julkaisi kirjan *Failing States, Collapsing Systems. BioPhysical Triggers of Political Violence* arvovaltaisen Springer-kustantamon Energy Briefs -sarjassa. Kirjan pääasiallinen kehys on tarkastella sivilisaatiota monimutkaisena adaptiivisena järjestelmänä (*complex adaptive system*). Järjestelmänäkökulma tarkoittaa, että osia tarkastellaan suhteessa toisiinsa. Kompleksisuus korostaa, että osien yhteistoiminnalla on vaikutuksia, joita osilla yksinään ei ole. Adaptiivisuus viittaa

sihen, että järjestelmän olemassaolon ollessa uhattuna sen sisäinen toiminta voi muuttua (”sopeutua”) niin, että järjestelmä säilyy. Vaikka järjestelmän kokonaiskäyttäytyminen johtuu sen osien käyttäytymisestä ja vuorovaikutuksista, järjestelmän kokonaisuus puolestaan vaikuttaa osiin ja niiden vuorovaikutukseen. Kyberneettinen termi sille, miten osat ja kokonaisuus asettavat ehtoja toisilleen, on ”takaisinkytkentä” (*feedback*). Tällaisessa monimutkaisessa adaptiivisessa järjestelmässä esiintyy äkillisiä keikahduspisteitä (*tipping point*), kun takaisinkytkennät johtavat tilamuutokseen (*state shift*) koko järjestelmän toiminnassa. Järjestelmä sisältää tyyppillisesti monenlaisia alajärjestelmiä omine adaptiivisine käyttäytymisineen. Ahmed mainitsee esimerkiksi valtameret, maaperän, ilmakehän, elolliset ekosysteemit, aineiden kierrot, psykologiset, kulttuuriset ja ideologiset kentät, teknologiset ja taloudelliset järjestykset, tuotantosuhteet ja poliittiset järjestelmät.

Analyysin nimissä Ahmed erottaa tästä kokonaisuudesta kaksi osajärjestelmää, joissa ongelmat ilmenevät. Ensimmäinen on maapallojärjestelmän häiriintyminen (*Earth System Disruption*), toinen ihmisjärjestelmien kiikkeröityminen (*Human System Destabilization*). Ahmedin viesti on yksinkertainen mutta silti helposti laajassa julkisuudessa unohtuva: maapallo- ja ihmisjärjestelmien häiriintyminen ja rikkoutuminen liittyvät toisiinsa ja ruokkivat toisiaan. Liian usein huomiota kiinnitetään yhteen tai toiseen, esimerkiksi viestin yksinkertaistamisen tai oman asiantuntemuksen korostamisen nimissä. Tosi-asiassa esimerkiksi valtioiden romahtamiseen ja heikkenemiseen (*failed states*) liittyvät viimeaikaiset tapahtumaketjut yhdistävät molempien järjestelmien toisiaan ruokkivia noidankehiä. Kirjassa Ahmed käsittelee esimerkiksi Lähi-idästä Syyriaa ja Irakia, Afrikasta Nigeriä ja Egyptiä ja Aasiasta Intiaa ja Kiinaa, ennen kuin kääntyy tarkastelemaan euro-atlanttisen ytimen haasteita.

Maapaljojärjestelmän puolella paineita aiheuttaa useampi samanaikainen kielteinen kehityskulku: ilmastomuutos, saastuminen, liian vähäinen tila luonnonympäristöille, maaperän köyhtyminen ja niin edelleen. Eikä helppoa ole ihmisjärjestelmien puolellakaan. Ahmed näkee juurisyyn ihmisjärjestelmien energia-aineenvaihdunnassa. Fossiilienergiasta on luovuttava, useastakin syystä, mikä merkitsee enemmän työtä energian hankkimiseksi ja vähemmän kaikkeen muuhun. Seurauksena talouskasvu yskii, talusteorioiden antavat vääriä suosituksia, kokonaisnäkemys puuttuu ja geopolittiset jännitteet kiristyvät.

Ketju on Ahmedin mukaan seuraava: 1) Maapaljojärjestelmien häiriintyminen aiheuttaa paineita ihmisjärjestelmille, ja ne analysoidaan ”uhkina” ja ”riskinä”; 2) havaittu riskien lisääntyminen johtaa turvallisuusjärjestelmien aktivoimiseen, vallitsevien järjestelmien pönkittämiseen ja energia- ja resurssi-infrastruktuurien turvaamiseen sotilaallisin, taloudellisen ja poliittisin keinoin; 3) vanhojen järjestelmien pönkittäminen ja laajentaminen vähentää ihmisjärjestelmien kykyä ottaa vastaan, tasapainottaa ja estää maapaljojärjestelmien häiriintymistä, ja se jopa edistää häiriintymistä, mikä 4) aiheuttaa lisäpaineita ihmisjärjestelmille ja niin edelleen.

Kun esimerkiksi huonot sadot yhdistyvät huonoihin poliittiseen päätöksiin, kuten Syyriassa, on väkivallan leimahtamiselle erityisen hyvät edellytykset. Pakolaisuus raa’asta sisällissodasta luo lisäpaineita naapurimaille ja kauemmaksikin ja johtaa resurssien suuntaamiseen pakolaishuoltoon ja turvallisuuteen. Se aiheuttaa vaikeuksia ruokahuollolle, asutukselle ja logistiikalle, mikä vie resursseja tarvittavalta infrastruktuurin muutokselta. Kirjassa Ahmed arvioi nimenomaan väkivallan ja autoritäärisyyden lisääntyvän toimivien rauhanomaisten rakenteiden – kuten edustuksellisen demokratian kansallisvaltioiden – kustannuksella.

Parempaa valistusta

Mutta vastalääkkeitäkin on. Ahmed pitää erityisen tärkeänä kokonaisnäkemysten hankkimista ja kommunikoimista, koska monin paikoin vallitsee ”kokonaisjärjestelmätietovaje” (*whole systems knowledge deficit*). Kirjassa Ahmed esittää, että vajeen täyttämiseen tarvitaan laajamittaista julkista kasvatusta (*mass public education*), joka johtaa yhteiskunnalliseen toimintaan. Valistusta siis, hetkessä ja ajassa kiinni. Ahmed kertoo olevansa hyvin tietoinen siitä, että on hyväksyttävä rajat sille, mitä voi saada aikaan ja kenet tiedonvälityksellä voi saavuttaa. Esimerkiksi aktiivisten ilmastomuutoksen kieltäjien kanssa tuloksia ei tule. Ylipäätään viestimisen tapojen miettiminen on tärkeää:

”Olemme pisteessä, jossa ratkaisevaa on keskustella niiden ihmisten kanssa, jotka tunnistavat ongelman ja ovat etsimässä keinoja ongelman kohtaamiseen ja erityisesti epämääräisen ongelma-tietoisuuden täsmentämiseen ja tarkentamiseen. Tavoitteena on purkaa ongelmaa osiin tavalla, joka

auttaa yhtä aikaa ymmärtämään maailman tapahtumia ja elämään omaa elämää sen osana. Se ei ole helppoa, mutta se on tärkein tehtävä tällä hetkellä. Tärkeintä on kasvat-
taa kykyä kriittiseen ajatteluun. Siksi moderni PR ei auta. Moderni PR keskittyy suostuttelemiseen, viestin muotoilemiseen, täsmävaikuttamiseen, *spinnaamiseen*. Sellaisena se on osa uusliberaalia paradigmaa, aikamme kontekstia. Modernin PR:n ja tiedonvälityksen tekniikat on kehitetty nimenomaan laajojen väestöryhmien ohjailuun. Modernin PR:n malli ei hyödytä ihmisiä, jotka haluavat saada aikaan muutosta.”

Ahmed korostaa, että ihmiset ovat jo kaikkinaisen ja kaikkiaikaisen PR-hyödyn alaisia. Siksi ratkaisevaa on kehittää informaation kohtaamis- ja arvioimistaitoja. Journalistina Ahmed on kohdannut hyvin polarisoituneen, ääripäistyneen mediamaiseman täynnä ristiriitaisia informaatiovirtoja ja yleisöjä, jotka eivät halua muuttaa käsityksiään. Mutta hän korostaa, että on olemassa kasvava ja kookas vähemmistö, joka on innokas ottamaan selvää, mitä todella tapahtuu, kaikesta ristiriitaisesta informaatiosta huolimatta. Tämä yleisö kaipaa journalismia, joka asettaa asiat laajempiin yhteyksiinsä. Ahmed näkee merkkejä tällaisen journalismin esiintulosta:

”Esimerkiksi joukkorahoitetulle pitkän muodon journalismille on selvästi olemassa laajaa kysyntää ympäri maailmaa. Tähän nälkään on vastattava tavalla, joka kohentaa kriittistä ajattelua.”

Uusimman kirjan tavoitteena on silloittaa kuulua yhtäältä liian yksinkertaistavan ja toisaalta konkretian unohtavan katsantokannan välillä:

”Esimerkiksi Syyriasta puhutaan ymmärtämättä asian monimutkaisuutta, ikään kuin kaikki olisi vain Assadin, ilmastomuutoksen tai Isisin syytä. Toisaalta Syyria-puheessa korostetaan myös asioiden monimutkaisuutta ja moniselitteisyyttä eikä huomioida, mitä todella paikan päällä tapahtuu.”

Jälkimmäistä syntiä Ahmed näkee erityisesti akateemisessa maailmassa ja sen liepeillä. Hän muistelee omia akateemisia kokemuksiaan:

”Kansainvälisen politiikan oppiaineessa tekemäni väitöskirjan aikaan aloin huomata ongelmia akateemisessa maailmassa. Kansainvälisiä suhteita koskevat teoriat – realismi, liberalismi, marxismin eri muodot, konstruktivismi, postmodernismi – tuottivat erittäin painavia ja tiheäsyisiä teoreettisia rakennelmia, jotka olivat samalla täysin käsittämättömiä tavalliselle politiikan seuraajalle ja kovin mitäänsanomattomia suhteessa moniin maailmassa tapahtuviin asioihin. Toki teorioita yritetään kiinnittää takaisin maailmaan. Mutta näitä yrityksiä vaivasi kaksi ongelmaa: Ensinnäkin puuttuva yhteys luonnontieteisiin ja ylipäätään kokemusperäiseen tietoon. Journalistina huomasin, että esimerkiksi Irakin ja Afganistanin sotaa koskevat teoriat ja keskustelut olivat täysin irrallaan kentän tapahtumista. Toinen ongelma on ristiriita akateemisen johdon ja tutkijoiden halujen ja

pyrkimysten välillä. Esimerkiksi Sussexin yliopistossa rahoitusmahdollisuudet yhdessä muiden tekijöiden kanssa johtivat turvallisuusnäkökulman ylikorostumiseen.”

Ahmedin väitöskirja käsittelee imperialismiin ja kansanmurhien yhteyttä vertailukohtinaan brittiläisen ja espanjalaisen imperiumin teot. Aihe nosti esiin myös maantieteellisten tekijöiden ja luonnonresurssien roolin. Akateemisen kielen ja keskustelun luoksepääsemättömyys kuitenkin häiritsi edelleen Ahmedia, samalla kun väitöskirjaprosessi osoitti, että kirjallisuudesta löytyi kovin vähän hedelmällisiä lähtökohtia esimerkiksi juuri talouden ja terrorismin yhteyksien tutkimiseen. Ahmed kuvaa tylsistymistään akateemiseen kulttuuriin:

”Yksi erityisesti kansainvälisten suhteiden tutkimusta vai-vaava ongelma tuntuu olevan fetišsi uusien käsitteiden ja termien luomiseen, aina kuvottavuuteen asti, ikään kuin useampien käsitteiden ja monimutkaisempien kielellisten rakenteiden käyttö olisi itsessään akateeminen ansio.”

Niinpä akateemisista töistä tuli sivuprojekti, kun kiinnostus ilmastonmuutoksen, energian ja ruoan kaltaisiin globaaleihin kysymyksiin ja erityisesti taloudellisten kysymysten ja terrorismin yhteyksiin vei voiton. Ensimmäinen syntyi kirja *A User's Guide to the Crisis of Civilization: And How to Save It*⁸. Kirjan pohjalta kehkeytyi YouTube-video ja lopulta dokumenttielokuva *The Crisis of Civilization* (2011)⁹. Ahmed muistelee prosessia lämmöllä:

”Alun perin akateemisen kirjallisen projektin muuntaminen elokuvaksi pienellä budjetilla ja ystävien kanssa, elokuvan esittäminen elokuvafestivaaleilla ja erilaisissa tapahtumissa sekä lopulta sen julkaiseminen vapaasti PirateBayllä, oli hyvin valaisevaa. Elokuvasta tuli ikään kuin oppimateriaalia, yhteisöjen itsekasvatuksen väline. Huomasin, että siilojen ulkopuolella voi tehdä paljon. Entä musiikki? Entä fiktio?”

Ahmed korostaa, että hänen journalistinen riippumattomuutensa on osittain onnekkaiden tapahtumien seurausta. 9/11-kirja antoi näkyvyyttä, josta seurasi kutsu *The Guardianin* kolumnistiksi. Brittilehti puolestaan töppäili kieltäytymällä hyvin epäselvin perustein ja vielä epäselvemmin käytännön julkaisemasta Ahmedin kolumnia Israelin ja Palestiinan alueen vesi- ja kaasukysymyksistä. Ahmed käytti kalabaliikin hyväkseen ja perusti joukkorahoitetun *Insurge Intelligence* -julkaisun¹⁰. Sen kuukausittainen tukijajoukko antaa nykyään Ahmedille elannon ja mahdollisuuden keskittyä tutkivaan journalismiin. Asiassa on uuden työn maailmaan liittyvää pe-lottavaa ironiaa:

”Nyt lehtien toimittajat arvostavat kovasti juttujeni paneutuneisuutta, niiden kirjoittamiseen käytettyä aikaa ja yksityiskohtien tarkistusta. Mutta heillä tai heidän lehdistään ei ole halua rahoittaa paneutuneiden juttujen kirjoittamista.”

Ehkä nykytoimittajan ammatillisiin vaatimuksiin kuuluu oman joukkorahoittajaporukan kultivoiminen jo ennen työnhakua? Joka tapauksessa Ahmed kokee tärkeäksi saamansa ajan ja resurssit tehdä pitkän muodon journalismia, jossa ei tarvitse toimia uutissyklin mukaan. Seuraava askel on rakentaa julkaisua, joka antaa samat mahdollisuudet suuremmalle joukolle. Suunnitelmissa on myös uudistaa journalismin muotoa avoimen tutkimuksen suuntaan. Ahmed vertaa mallia sovellettuun euklidiseen geometriaan. Jutuissa on tarkoitus esittää aksioomien tapaan oivalluksia (*insights*), joihin juttujen kulku perustuu. Aksioomat kyseenalaistamalla tai esittämällä toisenlaisia aksioomia päädytään erilaisiin skenaarioihin, ja tätä voidaan tehdä joukolla. Samalla toimittaja paljastaa avoimesti omat subjektiiviset sitoumuksensa.

Ahmed kokeili tämän tyyppistä avoimen tutkivaa journalismia viimeisimmässä öljyä käsittelevässä jutussaan. Siinä hän asetti vastakkain kaksi hyvin erilaista raporttia, joista ensimmäinen esitti öljyä riittävän hamaan tulevaisuuteen sopivalla hinnalla ja toinen varoitti nopeasta hintapiikistä ja siitä seuraavista talousongelmista.¹¹ Ahmed peluuttaa jutussa raportteja toisiaan vastaan ja osoittaa seikkoja, jotka voidaan riippumattomasti varmistaa, ja seikkoja, jotka todella ovat hämärän peitossa.

”Tarkoitus on antaa lukijalle välineet navigoida tiedettyjen ja tuntemattomien seikkojen joukossa: tässä ovat työkalut ja lähteet, joita voit itse käyttää tilanteen arvioimiseen. Mielestäni tämä on paras keino polarisoitumisen ja monimutkaisuuden käsittelyyn.”

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Nafeez Ahmed, *Failing States, Collapsing Systems. BioPhysical Triggers of Political Violence*. Springer Publishing, New York City 2016.
- 2 Ahmed kertoo tarinan yksityiskohtineen myös omaelämäkerrallisessa jutussa ”Journalism’s Next Frontier. Crossing the Threshold from Having to Being. A Personal Journey”. Verkossa: medium.com/insurge-intelligence/journalisms-next-frontier-crossing-the-threshold-from-having-to-being-cdedb1d5f498
- 3 Nafeez Ahmed, *The War on Freedom. How and Why America was Attacked, 11 September 2001*. Progressive Press, San Diego 2002.
- 4 Gore Vidal, The Enemy Within. *The Observer*. 27.10.2002.
- 5 Christopher Hitchens, Vidal Loco. *Vanity Fair*. 8.1.2010. Verkossa: vanityfair.com/culture/2010/02/hitchens-201002
- 6 Harrit et al. Active Themitic Material Discovered in Dust from the 9/11 World Trade Center Catastrophe. *The Open Chemical Physics Journal*. No. 2, 2009, 7–31. Verkossa: benthamopen.com/ABSTRACT/TOCPJ-2-7
- 7 Vuoden 1996 Sokal-jupakassa fysiikan tutkija Alan Sokal tarjosi *Social Text* -julkaisuun tarkoituksellisen kvantitatiivista artikkelia, joka läpäisi vertaisarvioinnin.
- 8 Nafeez Ahmed, *A User's Guide to the Crisis of Civilization: And How to Save It*. Pluto, London 2010.
- 9 Verkossa: crisisofcivilization.com/
- 10 Verkossa: medium.com/insurge-intelligence
- 11 Nafeez Ahmed, How Global Economic Growth Will Drown in Trump's Oil Glut After 2018. Verkossa: medium.com/insurge-intelligence/how-global-economic-growth-will-drown-in-the-oil-glut-after-2018-5c96dec3f13b

WILLIAM DAVIES

Miten tilastot menettivät voimansa

– ja miksi meidän pitäisi pelätä, mitä siitä seuraa

Tilastojen kyky esittää maailmaa osuvasti on heikkenemässä. Vanavedessä on alkamassa uusi aikakausi, jolloin yksityiset yritykset hallitsevat *big dataa* – ja vaarantavat demokratian.

Tekstillä (s.12–19) ei ole verkkojulkaisu-oikeutta.

Jan Neva, *Tuonelan joella* (2015), öljy alumiinille, 100x190 cm.

HEIDI FAST

Sanaton ääni ruumiillisena kohtaamisena

Huomioita sensibiliateetistä ja virittäytymisen kyvystä

Istuin silmät suljettuina pienessä huoneessa psykiatrisen osaston perällä HYKS Psykiatriakeskuksessa ja päästelin ulos, tai hokuttelin esiin, matalaa, hidasta säveltä. Paikalla oli yksitoista ihmistä mukaan lukien yksi hoitaja ja äänisuunnittelijani Thomas Svedström, joka äänitti tilanteen.¹

Olin vieraillut tällä osastolla viikkoa aiemmin ja kutsunut vapaaehtoisia potilaita mukaan sanattomaan lauluhetkeen. Tilanne oli avoimen vuorovaikutuksellinen; potilaat saivat tahtoessaan osallistua myös äänellisesti. Kerroin heille, että tulen tekemään joitain yksinkertaisia ääniä ja jos he haluavat, he voivat vastata ääneeni juuri sillä äänellä, joka tuolla hetkellä sattuu suusta ulos pääsemään, mutta se on täysin vapaaehtoista. Voi vain olla hiljaa ja hengitellä. Tämä pienimuotoinen hetki oli osa potilaille omistetun *Laulunpesä*-taideteoksen prosessia, joka toteutettiin yhteistyössä HYKS Psykiatrian kanssa lauluinstallaationa sairaalan 10-kerroksiseen porraskalleriaan. Potilaille kerrottiin, että tilanne äänitetään ja äänitys tulee osaksi kyseistä teosta.²

Tilanteessa mukana olleet ihmiset kärsivät akuutista psyykkisestä kuormituksesta³. Kiehtovaa oli, että melkein kaikki heistä lähtivät välittömästi mukaan. Tilanne ei edustanut niinkään yhteislaulua esittävän toiminnan muotona vaan läsnä oli pikemminkin joukko ihmisiä päästelemässä ja lähettämässä itsestään jotakin, joka ei ollut melodiaa, ei säveltä eikä sanoja, mutta ehkä jonkinlaista soinnillista vastaamista ja suhteeseen asettumista tuon tilanteen ja läsnä olleiden ihmisten kanssa.⁴

Oma positioni äänen vireillepanijana alkoi hiljalleen liudentua. Olin kiinni tilanteessa äänellisen herkistymiseni välityksellä ja vastuussa siitä, mutten silti kontrolloinut sitä. Alun samantahtinen hengitys alkoi eriytyä mikrorytmeiksi ja -ilmaisuuksi. Keskellä tätä puoli tuntia kestänyttä herkkävireistä tilannetta saatoin melkein paikantaa hetken, jolloin jokin muuttui: hienoinen siirtymä, joka sai aikaan erilaisen, ”atmosfäärin” kaltaisen ja ruumiillisesti tuntuvan laadun, joka ei ollut aistittavissa aiemmin ja jonka voi myös kuulla tilanteen nauhoituksista⁵.

Filosofi Tere Vadén ja musiikintutkija Juha Torvinen käyttävät atmosfäärin käsitettä kuvaamaan musiikin kuuntelukokemuksen välitilaisuutta, joka on subjektiivisuutta ja objektiivisuutta edeltävää ja koetaan niiden välisenä affektiivisena tilana⁶. Atmosfäärisyttä loi samanai-

kainen oman ääneni ja siihen kietoutuneen äänimateriaan aistiminen yhteisenä resonanssialueena. Tunsin runsaana kumisevan äänen, joka tuli etualalta ja alkoi synnyttää pohjavirettä allemme. Rekisteröin keveän äänen, joka lähti liukumaan ylös ja alas mikro-intervalliväliä, kuin olisi valmistautumassa liitoon. Tämä kesytön, jaettu äänimateria alkoi virittäytyä.⁷ Äänessä kuului ei-tonaalinen harmonisoituminen: äänit asetettiin uusiin intervallisiin suhteisiin ja yksilölliset sävyt voimistuivat.

Äänellis-affektiivinen virittäytyminen useiden ihmisten ja ympäröivien tilallisten tekijöiden kesken on välitön taiteellinen tapahtuma. Viittaan äänellisyydellä ihmisäänen värähtelevään, resonoivaan luonteeseen, joka välittää affektiivista tietoa ja on luonteeltaan kommunikoivaa. ’Affektiivisen virittäytymisen’ kokemus pohjustaa psykologi Daniel N. Sternin mukaan kaikkea kanssaolemista. Hän tarkoittaa käsitteellä intersubjektiivista, myönteistä yhteyttä, jossa tunnetilat voivat tulla tiedetyiksi ja aistituiksi ilman kielellistä kommunikaatiota.⁸

Äänellis-affektiivisella virittäytymisellä viittaan virittymisen värähtelevään moodiin, joka liikkuu useiden ruumiillisuuksien läpi ja soi äänen laadussa. En tarkoita ruumiilla niinkään yksilön ihon rajaamaa ruumista, vaan suhteissa syntyviä ja mielellisyydestä erottamattomia ’ruumiita’. Filosofin Brian Massumi ymmärtää tällaisen ruumiillisuuden aistisena tapahtumapaikkana, jossa affektoitumisen ja affektoimisen voima säätelee ruumiin kyvykkyydessä tapahtuvaa muutosta.⁹ Tällainen ruumiillisuus tarkoittaa minulle lopulta tapaa olla ruumiillisesti maailmassa, jonka ”ulkopuolella ei ole ihmiselämää”, kuten filosofi Juha Varto toteaa¹⁰.

Tarkastelen tässä artikkelissa äänellis-affektiivisen virittäytymisen tapahtumaa, kuten se taiteellisessa kohtaamisessa ilmaantui osana *Laulunpesän* tekeytymisen prosessia. Lisäksi käsittelen tämän kokemuksen ehtoja psykiatrisen sairaalan kontekstissa. *Laulunpesä* on osa taiteellista väitöstutkimustani, jossa tutkin sanattoman ihmisäänen merkitystä vuorovaikutuskokemuksessa. Avaan äänen virittävään taipumukseen pohjautuvaa taiteellista toimintatapaani, jonka avulla kokeilen, miten kataly-

soida ryhmä ihmisiä virittymään yhteen ja luomaan jaettu resonanssitila. Tutkimukseni ytimessä on kysymys, miten äänellis-affektiivisen virittäytymisen kokemus voi vilkastuttaa ihmisten vuorovaikutuksellista alttiutta (sensitiviteetti) ja herkistymisen kykyä (sensibiliteetti) erityisesti kärsimyksen tilanteessa.

Filosofi Gilles Deleuze korostaa sensibiliteetin luovaa piirrettä, jossa kokemuksen muotoja luodaan pelkän vastaanottamisen sijaan. Hänen ajatuksensa sensibiliteetin tasolla operoivasta ja aistisesti tiedettäväksi tulevasta liikauttavasta kohtaamisesta maailman kanssa on suunnannut työtäni.¹¹ Filosofi Franco Berardi on uudelleen-työstänyt Deleuzen sensibiliteetikäsitystä jäsentäen käsitettä historiallisesti nykypäivään ja pohtien kriittisesti, minkälaisen oletussensibiliteetin nyky-yhteiskunta avaa. Berardille sensibiliteetti on mielellistä kykyä ymmärtää sanoinkuvaamatonta sekä kaaoksesta nousevia merkityksiä. Tämä keskeisesti todellisuuskäsityksemme vaikuttava kyky on Berardin mukaan nyky-yhteiskunnassa koetuksella.¹²

Lähestyn sensibiliteettiä ihmisäänen aistisesta näkökulmasta. Tarkoitin käsitteellä tietynlaista haavoittuvaisuutta: perustavaa ja aktiivista kykyä herkistyä aistisesti toisiin ja ympäröivään todellisuuteen järkeistävän puheen tuolla puolen. Käsitteeni mukaan kielestä irtautuminen koskettaa haavoittuvaisuutta sikäli aina, että se edellyttää herkistyvää kuuntelemista kantaakseen.

Sanaton ääni on se taiteellisen toiminnan muoto, jonka ympärille tutkimukseni kiertyy myös teoreettisilta lähtökohdiltaan. Esikielellinen kokemustaso on ollut vahvasti esillä psykoanalyttisessa keskustelussa. Psykoanalyttikko Julia Kristevan teoretisointi semioottisen ja symbolisen merkitysulottuvuuden eroista tarjoaa heijastuspintaa korostaessaan symbolisen kielen merkitystä subjektivaatioprosessissa¹³. Musiikintutkija Susanna Välimäki tarkastelee musiikin kielellistä ja ei-kielellistä merkitysentantoa musiikintutkimuksen kontekstissa. Hän kutsuu arkaiseksi ajatteluksi merkityksenmuodostusta, jossa sanaton komponentti on rationaalista suurempi.¹⁴ Ääni-improvisaation ja äänitaiteen piirissä esimerkiksi laulaja, musiikin tohtori Anna-Kaisa Liedes on lajentaunut ymmärrystä sanattoman äänen ilmaisurikkaudesta ja laulaja, tutkija Taru Tähti luonut yhteisöllisen, kehollisen läsnäolon lauluimprovisaatiomenetelmän¹⁵. Oma tulokulmani sanattomaan ääneen nousee äänen jaetusta, aistisesta, rikkaasta, kompleksisesta ja sensibiliteetin tasolla avautuvasta maailmassa olemisen kokemuksesta¹⁶.

Tutkimukseni lähtökohtana on oletus, että osallistuvien, psyykkisestä kuormituksesta kärsivien ihmisten ydinongelma ilmenee alueella, jota ei voi tuoda täysin järkeistävän kielen piiriin, vaan sitä on hedelmällistä lähestyä ihmisäänen ja taiteellisen tutkimuksen keinoin. Ehdotan, että äänellinen menetelmä mahdollistaa aiheen käsittelemisen sanattomasti ja kehollisesti tasolla, jota ei voida välittömästi käsitteellistää eikä mitata¹⁷.

Laulunpesä etsii moniäänisyydellään toisenlaista tulkintaa käsitykselle, jonka mukaan vakavista psyykkisistä häiriöistä kärsivä ihminen olisi vain hatarasti, tai

ei ollenkaan, kommunikaation ja yhteyden piirissä¹⁸. Mainittu näkemys painottaa järkeistävän tason sanallisen kommunikaation muotoja. Esitän sitä vastoin, että teoksen äänitaiteellisiin tilanteisiin osallistuneet ihmiset kykenivät virittäytymään sanattoman, affektiivisen ja ruumiillisen tason vuorovaikutukseen. Kehkeytyvä tilannesidonnainen tieto kytkeytyy intiimisti tutkimukseni erityiseen toimintaympäristöön, HYKS Psykiatriaan, ja potilaiden kanssa kokemiini äänellisiin kohtaamisiin. Kirjoitin tutkimuspäiväkirjaa kohtaamisista ja sain anonyymiä, spontaania palautetta osallistujilta ja kuuli-joilta¹⁹. Nämä paikalliset havainnot voivat myös lisätä ymmärrystä siitä, miten sensibiliteetti voi nyky-yhteiskunnassa.

Sanaton ääni ja haavoittuvuus

Olen kulkeutunut aiheen äärelle hyvin henkilökohtaisen kokemuksen ohjaamana. Vierailin vuosia sitten omaisena psykiatrisella osastolla. Mieleeni jäi siellä vallinnut hiljaisuus ja erityinen energia. Se tarttui kehoni muistiin kuin affektiivinen, painava aines, jota oli vaikea pukea sanoiksi mutta joka pakotti ilmaisuun. Lähdin kehittämään ajatusta, mitä tapahtuisi, jos tähän herkkäviereiseen ja akuuttiin tilanteeseen avautuisi taiteellinen mahdollisuus ihmisäänellä tapahtuvaan sanattomaan dialogiin.

Miten hahmottaa sanattoman ja sanallisen kokemuksen tason eroa? Kristeva käsittelee kielen esikielellistä, materiaalista ruumiillisuutta semioottisen 'khoran' ilmentymänä. Inhimillisen muotoutuminen, eli subjektivaation prosessi, kytkeytyy Kristevalla kieleen²⁰. Hän korostaa loogisen puheen ja vuorovaikutuksen merkitystä esimerkiksi tutkimassaan masentuneen ihmisen elpymisprosessissa: parantavan vuoropuhelun ehto on subjektin väistämätön erottaminen toisesta²¹. Välimäki on tutkinut musiikin sanojen ja järjen tavoittamattomissa olevia semioottisia piirteitä Kristevaa uudelleenlukien. Hän tarkastelee musiikkia representaatiojärjestelmänä semioottispsykoanalyttisen viitekehyksen läpi ja virittäytyy väitöskirjassaan kuuntelemaan valikoitua musiikkia horjuvan subjektivaatioprosessin, kuten melankolian, auditiivisena laajentumana.²²

Vaikka työskentelen psykiatrisen sairaalan kontekstissa ja tietty arkaaisuus kaikuu työssäni, lähestymistapani poikkeaa psykoanalyttisesta äänen ymmärryksestä. Toiminnan mieli muodostuu pikemminkin äänellisyyden välittömistä aistisista ja ruumiillisista vaikutuksista, jolloin käsitys äänellisten ilmiöiden lähtökohtaisesta keskinäisestä kytkeytyneisyydestä korostuu²³. Näkemystä innoittaa laulututkija Milla Tiaisen uusmaterialistinen äänen ymmärrys, jossa ihmisääni osallistuu erilaisiin suhteisiin asettumisen tapahtumiin, alkuunpanee niitä ja muuntuu niissä²⁴.

Kielestä irtautunut äänellinen ele on kuitenkin eri tavalla haavoittuvaista kuin puhe, koska se ei välitä informaatiota subjektilta toiselle. Ääni pikemminkin saattaa jaettavaksi itse kanssakäymiseen virittäytymisen hetken,

”Voin sekä tuntea sisältäpäin että kuulla ulkopuolelta ääneni.”

sikäli kuin se tapahtuu. Sanotusta voi ehkä helpommin perääntyä, kun sanattomaan ääneen (erityisesti murtuneeseen) vuotaa ja paljastuu ilmaisijastaan välittömästi jotakin, mikä vaatii ilmatilaa, turvallisuutta ja virittävyyttä kuuntelemista kantaakseen. Toisaalta sanattoman ja sanallisen vuorovaikutuksellisen eleen ero ei ole absoluuttinen. Skaalautuvuutta voi jäsentää myös kielen eri tasojen avulla: jos Habermasille kieli tavoittelee yhteisymmärrystä rationaalisen argumentoinnin kautta ja Wittgensteinillä kieli jäsentyy sen toimintatavan mukaisesti, voisi sanattoma ”kieltä” mieltää enemmän heideggeriläisittäin affektiivisuutena, joka möyrii olioiden sisällä²⁵. Tällöin kielen ja äänen, kielen ja ruumiin sekä kielen ja mielen väliset rajat eivät ole selkeitä.

Lauluntutkija Anne Tarvaisen mukaan ”perinteisten subjekti–objekti-, sisä–ulkopuoli- ja keho–mieli–dikotomioiden hämärtyminen ja hajoaminen on tyypillistä monille kehotietoisille vokaalisille kokemuksille²⁶. Tarvainen tarkastelee vokaalisen soomaestetikan avulla ihmisen vokaalista, kehollista ja esteettistä suhdetta toisiin ihmisiin. Intersubjektiivisissa ja affektiivisissa äänen tuottamisen ja kuuntelemisen kokemuksissa korostuvat hänen mukaansa proprioseptiset eli kehon sisäisyyttä koskevat aistimukset, joiden avulla voidaan saada myös tietoa ruumiin suhteesta ulkomaailmaan.²⁷

Tarvaisen muotoilema herkistyvä kehotietoisuus tulee lähelle äänikokemustani²⁸. Ihmisääni ei rajaudu yksilön ihon tai mielentilan sisäiseksi, vaan sen perusluonne on resonanssissa. Sisäkautta tunnettu ruumiillisuuteni tila ei ole irrallinen tilanteesta, jossa olen: intiimi mikrohavainnointi, eli ruumiillisuuteni asennon ja tilan tunteminen, on välittömässä suhteessa asemoitumiseeni ympäröivään tilanteeseen²⁹. Ääni kuljettaa rekisteröinnin tason myös

ruumiillisen tilani ulkopuolelle: voin sekä tuntea sisältäpäin että kuulla ulkopuolelta ääneni. Värähtely tulee luihin ja ytimiin: osuu odottamattomalla tavalla todellisuuteen. Siksi myös sanaton äänellisyys voi olla hätkähdyttävää. Ääntä pitkin virittäytyminen on siis jatkuvasti muuntuva kulkureitti sisäisen rekisteröinnin ja jaetun ympäröivän todellisuuden välillä.³⁰

Kokemukset äänen värähtelevään resonanssiin kietoutumisesta ja äänen immersivisestä laadusta ovat tunnusomaisia sanattomille, yhteisille äänitiloille³¹. Ne kuljettavat atmosfäärin kokemuksen äärelle. Se aistitaan Vadénin ja Torvisen mukaan omalla tavallaan vetoavana, affektiivisena tyrmistyksenä. Tällainen tilan, paikan ja affektin välisiä rajoja liudentava äänikokemus saattaa heidän mukaansa myös raottaa laajempaa asubjektiivista kenttää, koska se ei koskaan ole täysin ”minun”. Viittaan asubjektiivisuudella tässä äänellisen ilmaisun muotoon, joka karttaa rationaalista ja jonka piirissä erillisiä subjekteja ja objekteja ei voida yksilöidä, vaan niiden välinen jako voi hetkellisesti jopa kadota.³² Tällaisen atmosfäärin voi kuulla *Laulunpesässä* objektiivisten ympäristöllisten laatu- ja subjektiivisten sensibiliateettien välille virittyneenä erityisenä sointina³³.

Teoksesta nousevien havaintojen pohjalta näyttäisikin, että ääntä ja ruumiillisuutta pitkin tapahtuva virittäytyminen tulee yhteisenä taiteellisenä tilanteena suoraan kiinni ihmisen maailmasuhteeseen. Siksi sillä on myös erityinen paikka tämän ainutkertaisen suhteen mahdollisessa uudelleenvirittämisessä, hienovaraisessa liikauttamisessa. Luonnostelen seuraavaksi taiteellis-tutkimuksellisen toimintani tapaa, jonka avulla sanaton kanssakäyminen kehkeytyi *Laulunpesän* prosessissa. Samalla avaan, miten tällaisia haavoittuvaisempia ihmisenä olemisen piirteitä voidaan ehkä kutsua esiin tai voimistaa.

”Virittyminen toteutuu asteittaisena asettumisena yksilösubjektia korostavasta kielellisestä todellisuudesta sanattomaan äänellisyyteen.”

Äänellis-affektiivinen virittäytyminen taiteellisena toimintatapana

Laulunpesä kutsui luomaan yhdessä elinolosuhteita sensibileetille sairaalatilanteen keskelle. Keskeisimpänä tarkoituksena oli luoda uudenlaista tilaa sellaisten ihmisenä olemiseen kuuluvien piirteiden ilmaisulle, jotka eivät tule järkeistäväen puheen piiriin. Taiteilijan praktiikkani, jonka pohjalta teos kumpuaa, käynnistyy moninaisilla tavoilla tapahtuvasta ruumiillisesta, äänellisestä, laulullisesta sekä mielellisestä ja tilannesidonnoisesta virittäytymisestä. Käytännössä nämä tasot ovat toisiinsa kietoutuneita ja samanaikaisia. Käytäntöä voi jäsentää, joskaan ei ottaa haltuun, taiteellisenä tutkimusvälineenä erittelemällä toimintatavan ehtoja: turvallista ilmapiiriä ja tunnelmaa, haavoittuvaiseksi altistumista, aistista uudelleensuuntautumista, virittyvää kuuntelemista sekä sanattoman avauksen tekemistä. Pikemmin kuin ”välineestä”, voisi puhua välittäjäineen kaltaisesta intervallista, kahden mahdollisen tilan välisestä siirtymästä, joka ei ole vaikutuksiltaan kiinteä vaan tilannesidonnoisesti rakentuva, hauras ja häilyvä. Sikäli kuin virittymistä tapahtuu, se toteutuu asteittaisena asettumisena yksilösubjektia korostavasta kielellisestä todellisuudesta edellä kuvattuun sanattomaan äänellisyyteen. Aavaan siirtymää tuonnempana.

Käytäntö edellyttää itseltäni taiteilijana vähittäistä aistista huomion uudelleensuuntaamista proprioseptisen havaitsemisen piiriin käyttämällä apuna äänellisyyden synnyttämää ruumiillista vaikutuskenttää³⁴. Tarkoitaa äänen luomaa jatkumon kokemusta ruumiini ja ympäröivän (akustisen, materiaalsen, mielellisen) tilanteen välillä. Keskiössä ei ole äänenkäytön tekniikka vaan kanssakäymiseen houkuttava äänen intensiteetti. Kokemus on paradoksaalinen: voin kontrolloida milloin päästän

ääneni ulos, mutta ainoastaan kontrollista hellittämällä, asettamalla ensin itseni alttiiksi, luopumalla etäisen ja mykän tarkkailijan tutkijapositionista, ottamalla riskin tietämättä, vastaako joku ääneeni, voin kutsua ”sisältä käsin” toisia osallisuuteen³⁵. Tämä haavoittuvaiseksi altistuminen on samalla työtavan suora ja välitön ehto: se vastustaa osallistuvien ihmisten objektiivomista ja luo keskeneräisyyttä sallivaa tunnelmaa.

Työtapa ohjautuu sikäli hyvinkin intiimisti, etten voi kutsua ketään toista tällaisen tilanteen äärelle, jollen kykene sitä ensin omassa olemassaolossani alustamaan. Laulajuus on työtapani perusta. Sen päälle kehittyi osallistavissa ääni-improvisaatioprojekteissani kerrostuma, jossa työskentelen toisten ihmisten kanssa, myös heidän avukseen³⁶. Harjoittamani ääni-ilmaisu saa innoitusta sairauden ja terveyden, soinnin ja soinnittomuuden rajoilla syttyistä ja yhteisöllisyyteen kutsuvista ääni-improvisaation muodoista sekä äänen materiaalista ilmaisurekisteriä korostavasta ihmisäänitaitteesta³⁷. Roolini taiteilijana ja tutkijana jäsentyy näissä toimijuuksissa. Tehtäväni ei kuitenkaan ole ”antaa potilaille ääntä”. Yritän viritellä otolliset, ennalta kokemattomaan dialogiin kutsuvat olosuhteet tilanteissa, joissa osallistujat eivät välttämättä voi täydesti vaikuttaa oman todellisuutensa rakentumisen ehtoihin.

Ehkä koskettavinta minulle taiteilija-tutkijana oli vauhti, jolla äänitilanteissa mukana olleet ihmiset vastasivat takaisin³⁸. He olivat omilla tavoillaan akuutissa ja vaikeassa tilanteessa omassa elämässään. Silti he uskalsivat irtautua kielestä ja vastata jotenkin kokemaansa äänen sävyn muutokseen. Havainto vahvistaa olettamustani, että yhteisen äänen voima piilee kokemuksellisissa paradoksissa. Kun itsestä rohkenee vähän hellittää ja päästää äänensä osaksi yhteistä ääntä, tämä ihmistä suurempi ja ruumiillisesti koettava resonaatiokudos vastaa takaisin.

”Kenties ratkaisevaa oli, että äänitilanteet toteutuivat taiteen piirissä eikä työtavan tavoite ollut hoidollinen.”

Olipa ääni millainen tahansa – vain häivähdys, psykoottinen, painunut, täyteläinen – se antaa takaisin uudelleenlaisen kokemuksen äänestä, jonka voi ehkä tunnistaa omakseen³⁹. Tämä hienovarainen muutos saattaa olla valtava kokemus.⁴⁰

Toisaalta resonanssin yhteisyydessä ääni ei kosketa ai-noastaan läsnä olevia ihmisiä. Äänellinen kokemus menee sellaisille vuorovaikutuksen asubjektivisemmille tasoille, jotka tulevat aiemmista kohtaamisista, kuten trauma-kokemuksista. Tällaisessa virittäytymisen prosessissa voi jäsentyä uudelleen jotain jaettuun tilanteeseen täysin palautumatonta, ihmisten ainutkertaisiin kokemuksiin au-keavaa⁴¹: ”Mitä tämä on? Mitä se tekee keholle?” kysyi eräs *Laulunpesän* osallistunut potilas äänitilanteen jälkeen. ”Tuntuu melkein kuin uudelta kieleltä.”⁴²

Väitän, että siirtymä sanattoman yhteyden piiriin, jota edeltävä potilaan kommentti valottaa ja jonka kokemusta kuvasin johdannossa, ilmeni ja kohdattiin nimenomaan sensibiliateetin tasolla⁴³. Sanaton ääniaines avasi maailmaan paljaan, hämmentävänkin kosketuspinnan, jonka vaikutuspiirissä ihmisten sensibiliateetti saattoi elävöityä⁴⁴. Taiteellinen toimintatapani, jonka ehtoja ja periaatteita kuvasin edellä, muuntui näissä tilanteissa välittäjäineen kaltaiseksi ja äänen affektiivisesta taipumuksesta nousevaksi tutkimusvälineeksi. Se paitsi mahdollisti siirtymän sensibiliateetin kokemuslottuvuuden piiriin, myös teki sen kuultavaksi ja ruumiillisesti tunnettavaksi.⁴⁵ Odottamaton, atmosfäärinen liikahdus uudelleenjärjesteli hetkellisesti tapoja, joilla osallistujat käsittivät itsensä, ruumiinsa ja ympäröivän todellisuuden. Se myös tuotti, Varton sanoin, ”aistisena selvemmin annettua” tietoa sanattoman ihmisäänen merkityksestä kärsimystä kohtaavan ihmisen kokemuk- sessa⁴⁶.

Kristeva tarjoaa mielenkiintoisen heijastuspinnan. Hän kuvaa teoksessaan *Musta aurinko* masentuneen pu- hetta sävyttömänä, melodiattomana. Kristevan mukaan kielen musikaalisuuden ehtyessä ”melankolinen ihminen lakkaa ilmaisemasta ajatuksiaan”.⁴⁷ Vaikka masennus todella voi vaikeuttaa herkkää tunneyhteyttä, avautui *Laulunpesän* kohtaamisissa toisenlainen näkökulma poti- laiden vuorovaikutukselliseen alttiuteen ja herkistymisen kykyyn: kun osallistujien oli mahdollista liikkua pois puheen piiristä, he ilmaisivat omaa olemassaoloaan pi- kemminkin hyvin vivahteikkaasti.

Kenties ratkaisevaa oli, että äänitilanteet toteutuivat taiteen piirissä eikä työtavan tavoite ollut hoidollinen. Sanallistamiseen pyrkivällä, kognitiivisella vuorovaiku- tuksella on psyykkisen hyvinvoinnin edistämisen lisäksi myös yhteiskunnallisesti laajat ja ehdottomat ansionsa. Jotta perustavampi muutos tietyissä elämään kuuluviissa tilanteissa voisi tapahtua, voisi olla hyödyllistä sukeltaa esikielellisen ja -käsitteellisen kentän kautta sensibiliateetin kosketuspinnalle. Tällaisia kokemuksia voidaan kutsua ää- nellä esiin, mutta niiden toteutuminen on epävarmaa, eikä siirtymää affektiivisesti täydellisesti virittyneeseen tilaan voida koskaan saavuttaa. Erittelen seuraavaksi tarkemmin, kuinka ääniaineoksen käsittely kietoutui *Laulunpesän* te- keytymisen prosessiin.

Laulunpesän tekeytymisen ja vastaanottamisen prosessi

Anonyymi, yhteinen äänimateria muodostui kehkeytyvän lauluinstallaation pohjamateriaaliksi. Kuuntelin potilaiden ja oman ääneni seoksen sävyjä ja intensiteettivaihteluiden jälkiä ääninauhoissa ja ruumismuistissani ja improvisoin oman lauluni jälkikäteen suhteessa siihen⁴⁸. Improvisaatiot

äänitettiin. Lähtökohtana oli jaetun äänen arvostava kuunteleminen. Yritin ymmärtää, kuinka alkutilanteiden jännittyneistä, joskus kokoon painuneista kehoista, hengästyneestä rytmistä ilmaantui äkkiä jotain intensiivistä, joka alkoi kannatella tilannetta ja muodostaa jaettua, resonoivaa ruumiillisuutta. Yritin myös voimistaa näitä liikkeitä omalla äänelläni. Valmiissa teoksessa laulaa lisäksi 25 sairaalassa potilaana ollutta ihmistä. Potilaiden äänten lisäksi viritin oman laulunni myös suhteessa porrastilan hissien kulkuäänen ”sävellajiin” (ylävireinen pieni a).

Pikemmin kuin teoksesta, voidaankin puhua prosessuaalisesta jatkumosta, ruumiillisten kohtaamisten sarjasta, joista koostui *Laulunpesän* äänellinen kokonaisuus yhteistyöstössä äänisuunnittelija Thomas Svedströmin ja kuvataiteilija Karolina Kucian kanssa. Yhdeksään porrastilaan sijoitetuista kahdeksasta kaiuttimesta soi noin viiden minuutin mittaisia, hienovaraisesti varioivia sointimaailmoja. Svedströmin toteuttama ohjelmisto soitti teosta jatkuvasti vähän muuttuvana. Hiljaisuus säästi äänijaksojen väliä. Teos sisälsi myös kirjoittamiani ja Kucian visuaalisesti suunnittelema portaikon pintoihin asetettuja tekstinpätkeä. Lisäksi maalasimme yksilöllisiä penkkejä, joilla teosta saattoi rauhoittua kuuntelemaan.

Miten teos toimi sairaalatilassa? Virkistykö se sairaalaympäristöä? Miten kuulijat kokivat itsensä osana resonanssikäntä? Minkälaiseksi äänen affektiivinen laatu koettiin? Keskenäisen tutkimuslupaprosessin takia en voinut kerätä systemaattista palautetta. Voin viitata lähinnä palautteisiin, jotka olen saanut muilta kuin sairaalan piiriin kuuluvilta ihmisiltä, sekä joihinkin potilaiden ja henkilökunnan spontaaneihin palautteisiin, joita olen saanut taiteilijana teosta esitellessäni.⁴⁹ Mainitsen lisäksi pääkohtia myöhemmistä esityksistä saamistani anonyymeistä kirjallisista palautteista. Tiivistäkseni sairaalan porrastilan palautteissa toistuneita kokemuksia: yhteinen äänellisyys, äänellisen ilmaisuni tapa ja toteutus sairaalaympäristössä koettiin ”vaikuttavana”; monia se ”liikutti”, ”rauhotti”; teoksen pienieleisyys paitsi viehätti myös ihmetytti toisia; kuullun merkityksellisyydestä keskusteltiin; teoksen koettiin avaavan toisenlaista kokemuksellista tilaa sairaalatilassa keskelle kuin on tapana, mikä herätti monenlaisia ajatuksia.

Äänitaiteellinen työskentely psykiatrisessa sairaalatilassa ei kuitenkaan ollut ongelmattonta. Osassa henkilökuntaa uudenlainen näkökulma sekä intiimit, paljaat ja hauraat äänet porrastilassa herättivät huolta: aiheutuuko teoksesta ahdistusta. Potilaat eivät kuitenkaan tuoneet tällaista tietooni, vaan spontaanisti potilailta, omaisilta ja myös henkilökunnalta saamistani kuuntelukokemuksissa painottui myönteisyys. On kuitenkin tärkeää huomioida, että *Laulunpesää* ei toteutettu kaikille avoimena näyttelynä galleriatilaan, vaan prosessi tehtiin juuri HYKS Psykiatriakeskuksen erityiselle yhteisölle, potilaineen, omaisineen, henkilökuntineen – keskelle heidän arkeaan: kaikkien yhteisesti jakamaan läpikulkutilaan, jonka käyttämistä he eivät voi välttää.

Myöhemmin teosta on esitetty muun muassa Psykiatriakeskuksen musiikkisalissa suljetumpana instal-

laationa sekä Galleria Lapinlahdessa vanhassa potilas- huoneessa kesällä 2016⁵⁰. Sain taiteilijana musiikkisalini esityksestä 19 anonyymiä kirjallista palautetta, joissa toistuivat muun muassa sanat ”ihana”, ”kaunis” ja ”rauhottava”. Yhdessä palautteista teos koettiin ahdistavaksi. Galleria Lapinlahdesta saamassani 55 anonyymissä kirjallisessa palautteesta toistuivat samankaltaiset sanavalinnat myönteisyyttä, lohdullisuutta, rauhaa painottaen. Palautteista kolmessa teos koettiin pelottavana. Lisäksi muun muassa ruumiillisen resonanssin ja yhteisen ihmisyyden kokemisen teemat nousivat esiin: ”ihana kuulla ja jakaa ihmiskunnan ääniä tässä muodossa ja tällä tavalla”⁵¹.

Mitä tekisin toisin? Kokeilu antoi paljon ideoita parhaillaan käynnissä olevaa tutkimuksen toista vaihetta varten. Tullessamme tämän herkkävireisen ja monikerroksisen yhteisön ulkopuolelta, uudenlaisesta toimintatavasta käsin, eettinen lähtökohtamme oli dialogisuuden ja vastaanottavaisuuden lisäksi pyrkimys tuottaa mahdollisimman vähäistä häiriötä. Konkreettisesti minimoimme esimerkiksi oleilun porrastilassa teoksen työstövaiheessa. Kenties se oli virhe. Jatkossa viettäisin nimenomaan enemmän aikaa tässä erityislaatuisessa ympäristössä kaikkine ihmisineen jo taiteellisen prosessin varhaisessa vaiheessa (jolloin moni ratkaisu on vielä avoin), koska juuri satunnaiset kohtaamiset ja spontaanit keskustelut porrastilassa potilaiden, omaisten ja henkilökunnan kanssa olivat suunnattoman arvokkaita ja kiinnostavia. Ne tarjosivat reittiä syvempään ymmärrykseen tästä ympäristöstä ja sen tarpeista, sekä mahdollisuuksistani vastata niihin taiteilijana ja muokata näistä kohtaamisista taidetta. Taiteelliset valinnat oli huomattavasti helpompi tehdä paikan päällä kuin studiossa.

Äänellisesti tarkasteltuna en muuttaisi mitään potilaiden jaetussa äänessä: se perustui hyvin lyhyissä ensikohtaamisissa kaikkea muuta kuin ennalta arvattavasti syntyneeseen ääneen, jolloin talteen saamamme äänet ovat mielestäni hyvin arvokkaita sellaisinaan. Oman äänellisyyteni kannalta katsottuna jaetun äänen pohjalta improvisoimiani sointimaailmoja olisi voinut kehittää teokseen periaatteessa loputtomiin. Toisaalta myös oma äänellinen ilmaisuni syntyy tietystä kokonaissituaatiosta, ja yritän sallia myös sen keskenäisyydelle tilaa siinä missä kohtaamiini potilaidenkin äänille.

Äänen yhteisyys uudenlaista sensibiliateettiä virittämässä

Artikkelin tavoitteena on ollut ehdottaa, että inhimillisen haavoittuvaisuuden ja sanattoman tason virittäytymisen välillä on myönteinen yhteys, kosketuspinta. *Laulunpesässä* laulettiin kuuluvaksi ja kuunneltiin jotakin, mikä vasta syntyi sen aistittavissa olevaa kohtaamisen väylää pitkin. Kirkkaimpana ei soinnut niinkään sairaus ja kärsimys vaan tietty eloisuus, ehkä jopa toivo. Pääosassa ei ollut sairaan ihmisen ääni vaan ihmisen ääni – herkistyneenä, toisiin liittyvänä. Näissä kohtaamisissa teos tuotti ruumiillista ja paikallista tietoa, joka ei ole tilastollisesti merkittävää, mutta jonka tulkinnat saattavat valottaa

sanattoman kanssakäymisen potentiaalia laajemminkin nykyajassa. Tarkoituksena on laventaa skaalaa, jolla tutkimusta voidaan ylipäänsä tehdä, ja ehdottaa, että kuvaamalla äänen virittävistä taipumuksesta nousevalla taiteellisella tutkimusmenetelmällä voidaan potentiaalisesti liikkua sensibiliateetin kokemusolottuvuuden piiriin.

Mutta miten haavoittuvuus voi nyky-yhteiskunnassa? Kysymys sensibiliateetistä haavoittuvuutena liittyy yritykseen hahmottaa ja sanallistaa, minkälainen vuorovaikutuksellinen, affektiivinen rekisteri missäkin tilanteissa ja milläkin menetelmillä virittyy. Yhteiskuntakriittisestä tulokulmasta voi olla mielekäästä tukeutua myös näemyksiin yhteisöllisen sensibiliateetin köyhtymisestä nykyajassa. Berardin mukaan elämme sosiopoliittisessa tilanteessa, joka on alkanut vaikuttaa suoraan kykyymme olla yhteydessä ympäröivään todellisuuteen. Tämä ilmenee hänen mukaansa ainakin hermostollisen, sosiaalisen ja affektiivisuuden tasojen oireiluna, kuten heikentyneenä kykyinä myötätuntoon.⁵² Väitettä ei ole vaikea tavoittaa nykyajan lisääntyneessä kovia rajoja, epäluuloisuutta ja pelkoa korostavassa ilmapiirissä.

Esitin artikkelissa, että sanaton, äänellinen ilmaisu avasi aistisen kosketuspinnan, jonka vaikutuspiirissä ihmisten sensibiliateetti saattoi elävöityä ja uusia reittejä kommunikaatioon syntyä. Kun ihmisille tapahtuu jotakin tällä kokemisen ja tuntemisen saralla, sillä on myös yhteiskunnallista vaikutusta.

Toimintatapa on sitoutunut lääketieteellisen tutkimusetiikan asetuksiin ja velvoitteisiin⁵³. *Laulunpesä* alusti käynnissä olevaa tutkimukseni toista vaihetta, joka toteutuu yhteistyötutkimuksena HYKS Psykiatrian kanssa⁵⁴. Siinä sanattoman ilmaisun mahdollisuuksia tarkastellaan laajemmin huomioiden osallistujien kokemukset. Ideana on osallistua laatujärjestelmän kehittä-

miseen taiteellisen tutkimuksen tulkintakehyksessä. Toimintatapa ei kuitenkaan ole osa psykiatrista hoitoa. Vaikka potilaiden hyvinvointi on tärkeä osa prosessia, se pikemminkin korostaa tasa-arvoisuutta ja inhimillistä samankaltaisuutta: anonyymit äänet kietoutuvat yhteiseen resonanssikenttään tavalla, joka hetkellisesti sumentaa itsenäisten yksilöiden välisiä rajoja, eikä sen piirissä voida kuulla tarkkaa eroa sen välillä, kuka on sairas ja kuka ei.

Viimeaikainen taiteen hyvinvointitutkimus onkin kiinnittänyt huomiota terveysvaikutusten sijaan taiteellisen kokemuksen arvon ja merkityksen arvioimiseen⁵⁵. Kulttuurisen hyvinvoinnin sekä *Laulunpesän* tekeytymisen ja vastaanottamisen prosessien valossa voisi tunnustellen ehdottaa, että myös sanattomia, taiteellisia kohtaamismahdollisuuksia luotaisiin psykiatrisen normaalihoiton rinnalle. Se tosin vaatii myös taiteellisen asiantuntijuuden uudelleenasettumista perinteisten taiteen rajojen ulkopuolelle, kuten taiteen ja hyvinvoinnin tutkija Kai Lehikoinen sanoo⁵⁶. Mielestäni hyvinvointivaikutukset eivät kuitenkaan palaudu siihen, mitä taide voi antaa esimerkiksi sairaille tai syrjäytyneille. Oleellista on myös, minkälaisia ymmärryksiä voimme ihmisyyhteisönä saada virittäytymällä kuuntelemaan niitä ääniä, jotka pakenevat kielellisiä merkityksiä tai eivät edes voi tulla tavanomaisen sanallistamisen piiriin.

Ehkä voidaan tulkita, että *Laulunpesän* intiimit, lohdulliset, paljaat ja kesyttömät äänet päästävät lopulta ilmoille eettis-esteettisen haasteen, joka koskee ihmisenä olemisen peruskysymyksiä: sairautta, terveyttä, toipumista, yhteyttä. Niiden kaikuma hiljainen sointi liittyyneen kysymykseen ihmisen oikeudesta ilmaista itseään laajalla rekisterillä kaikissa elämänsä tilanteissa – etenkin kärsimyksen hetkellä.⁵⁷

Viitteet

- 1 Tutkimuspäiväkirja, 22.3.2017.
- 2 Äänityskertoja oli neljä ja ne toteutettiin 03–04/2014 Psykiatriakeskuksen neljällä osastolla. Jokaisella osastolla äänitykseen osallistuivat eri ihmiset siten, että osallistujia oli yht. 25. Kerron installaation koostamisesta tarkemmin myöhemmin artikkelissa. Teos oli esillä Psykiatriakeskuksen portaikossa 06–07/2015, sairaalan Henkireikäfestivaaleilla 09/2015 ja mm. Galleria Lapinlahden Virus-ryhmänäytetyssä 07–08/2016.
- 3 Minulle ei ymmärrettävästi kerrottu heidän tarkkoja diagnoosejaan, mutta tiesin, että potilaina mukana olleet ihmiset saattoivat kärsiä mm. vaikeasta masennuksesta ja psykoottisista tai mielialoireista.
- 4 Tutkimuspäiväkirja, 22.3.2017.
- 5 Sama.
- 6 Vadén & Torvinen 2014, 213–215; ks. myös Tarvainen 2016, 20.
- 7 Tutkimuspäiväkirja, 22.3.2014.
- 8 Stern 2004, 241; 1998.
- 9 Massumi 2009, 2–4.
- 10 Varto 2017, 69.
- 11 Deleuze 2001, 139–140.
- 12 Berardi 2014, 11–14, 30.
- 13 Kristeva 1998, 49–85; 1993, 111–136.
- 14 Välimäki 1998, 371–372.
- 15 Liedes 2005; Tähti 2010.
- 16 Ks. myös Varto 2017, 68–69.
- 17 Ks. Sama 2017.
- 18 Kristeva 1998, 15–85; 1993, 111–135. Ks. myös Välimäki 1998, 374.
- 19 Tutkimus sai HUS:n Eettisen toimikunnan puollon 06/2014, sekä HUS-tutkimusluvan 12/2015 ensimmäisenä Suomessa taiteelliselle tutkimukselle.
- 20 Wahlfors 2013, 68; Kristeva 1993, 118–119, 121–122; ks. myös Välimäki 1998, 371.
- 21 Kristeva 1998, 52–53, 56, 80; 1993, 172–173.
- 22 Välimäki 1998, 390–391; 2005, 353–354.
- 23 Ks. Varto 2017, 91; *Esitystutkimus* 2015, 9–10; ks. myös Wahlfors 2015, 72–73.
- 24 Tiainen 2013.
- 25 Habermas 1994; Wittgenstein 1981;

Heideggerin kielikäsitteistä Vadén 2000; 2004; Heidegger 1959; 1976; 1981.

26 Tarvainen 2016, 30.

27 Sama, 3, 15–18, 30–31.

28 Sama, 18–19.

29 Ks. Massumi 2009.

30 Tutkimuspäiväkirja, 30.5.2014.

31 Ks. Tarvainen 2016, 20.

32 Vadén & Torvinen 2014, 214–215, 221, 223–224.

33 Ks. Sama 2014, 214.

34 Tarvainen 2016, 15–17.

35 Vrt. Tähti 2010, 23.

36 heidifast.com/laulukvelyt

37 Liedes 2005, erit. 61–68; Tähti 2010; äänitaiteilija Juha Valkeapään taiteesta: nbl.fi/~nbl815/muotokuvat.php

38 Käsite 'taiteilija-tutkija' on taiteellisen tutkimuksen keskustelussa melko vakiintunut tapa ilmaista taiteelliseen praktiikkaan pohjautuvan tutkimuksen tekijän kaksoisroolia taiteilijana ja tutkijana. Ks. mm. Kirkkopelto 2016 ja uniarts.fi/tohtorikoulutus/taatterikorkeakoulun-tohtoriohjelma

39 Vrt. Wahlfors 2015, 68; Stern 2004, 241.

40 Fast 2016.

41 Ks. Vadén 2000; Vadén & Torvinen 2016, 220–223.

42 Tutkimuspäiväkirja, 21.3.2014. Suomentettu englannin kielisestä kommentista: *what is this? What does it do to one's body? It feels almost like a new language.*

43 Sensibiliteetistä ks. Nevanperä 2016, 178, 248.

44 Vrt. Deleuze 2001, 140.

45 Ks. Kirkkopelto 2016, 49–50.

46 Varto 2017, 19.

47 Kristeva 1998, 49–50, 53, 58.

48 Kuuntelemaan altistumisesta ks. Wahlfors 2015, 68–69.

49 Kerroin ensin teosprosessista henkilökunnalle, sitten potilaille. Sitten kutsuun ne potilaat, joiden henkilökunta arvioi voivan poistua osastolta, kuuntelemaan teosta porrastilaan n. 10 min. ajaksi henkilökunnan kanssa. HUS-tutkimuslupa myönnettiin 12/2015.

50 Teos esitettiin HYKS Psykiatriakeskuksen Henkireikäfestivaaleilla musiikkisalissa 4.9.2015 klo 12–16. Teos oli myös osana Galleria Lapinlahden Virusryhmänäyttelyä 8.7.–14.8.2016

51 Käännös englanninkielisestä palautteesta 3.7.2016: *Resonance indeed! Wonderful to hear & share the sounds of humankind in this form & mode.*

52 Berardi 2014.

53 Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta: finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990488

54 Tutkimukseen osallistuu 8 potilasta HYKS Psykiatrian poliklinikkatoiminnan piiristä. Ryhmä kokoontui 15 x 1h äänellisen ilmaisen äärelle, 18.10.2016–27.3.2017. Tulokset julkaistaan väitöskirjana ja ”Hospital Symphonies”-sarjana, jonka 1. osa *Laulunpesä* oli.

55 Crossick & Kaszynska 2016.

56 Lehikoinen 2017, 7, 9.

57 Tutkimus on toteutettu osana Suomen

Akatemian Strategisen tutkimuksen neuvoston Tasa-arvoinen yhteiskunta-ohjelmasta rahoitettua ArtsEqual-hanketta (hankenumero 293199). Tutkimusta ovat tukeneet myös Koneen Säätiö, Aalto Media Factory sekä Aaltoyliopisto.

Kirjallisuus

- Berardi, Franco, *And. Phenomenology of the End. Cognition and Sensibility in the Transition from Conjunctive to Connective Mode of Social Communication*. Aalto ARTS Books, Helsinki 2014.
- Crossick, Geoffrey & Kaszynska, Patrycja, *Understanding the Value of Arts & Culture. The AHRC Cultural Value Project*. Arts & Humanities Research Council, 2016. Verkossa: ahrc.ac.uk/documents/publications/cultural-value-project-final-report/
- Deleuze, Gilles, *Difference and Repetition* (Différence et Répétition, 1968). Käänt. Paul Patton. Continuum, London 2001.
- Esitystutkimus*. Toim. Annette Arlander, Helena Erkkilä, Taina Riikonen & Helena Saarikoski. Patruuna, Helsinki 2015.
- Fast, Heidi, Laulu koskettaa yhteisöllistä sensibileteettiä. Koneen Säätiön *Robkeus*-blogi 15.3.2016. Verkossa: koneensaatio.fi/blogi/laulu-koskettaa-yhteisollista-sensibileteettiä/
- Habermas, Jürgen, *Järkeä ja kommunikaatio. Tekstejä 1981–1989*. Valikoinut ja suom. Jussi Kotkavirta. Gaudeamus, Helsinki 1994.
- Hannula, Mika, Suoranta, Juha & Vadén, Tere, *Artistic Research Methodology. Narrative, Power and the Public*. Peter Lang, New York 2014.
- Heidegger, Martin, *Unterwegs zur Sprache*. Günther Neske, Pfullingen 1959.
- Heidegger, Martin, Nur noch ein Gott kann uns retten. *Der Spiegel* 23/76, 193–219.
- Heidegger, Martin, *Über den Humanismus*. Vittorio Klosterman, Frankfurt am Main 1981.
- Kirkkopelto, Esa, Artistic Research as Institutional Practice. Teoksessa *Artistic Research Yearbook 2015. From Arts College to University*. Swedish Research Council 2015, 48–54.
- Kristeva, Julia, *Puhuva subjekti. Tekstejä 1967–1993*. Suom. Pia Sivenius, Tiina Arppe, Kirsi Saarikangas, Helena Sinervo & Riikka Stewen. Gaudeamus, Helsinki 1993.
- Kristeva, Julia, *Musta aurinko. Masennus ja melankolia* (Soleil noir, dépression et mélancolie, 1987). Suom. Mika Siimes. Nemo, Helsinki 1998.
- Lehikoinen, Kai, Justifying the Arts in Health and Care in Finland. A Discourse Analytic Inquiry. *Cogent Arts & Humanities*. Vol. 4, No. 1, 1354048, 2017. Verkossa: doi.org/10.1080/23311983.2017.1345048
- Liedes, Anna-Kaisa, *Matkoja äänen maailmaan*. Musiikin tohtorin kirjallinen työ. Taiteilijakoulutus, Kansanmusiikin osasto. Sibelius-Akatemia, Helsinki 2005.
- Massumi, Brian, Of Microperception and Micropolitics. An Interview with Brian Massumi. *Micropolitics. Exploring Ethico-Aesthetics. Inflections – A Journal for Research Creation*. No. 3, 2009, 1–20. Verkossa: senselab.ca/inflections/volume_3/node_i3/massumi_en_inflections_vol03.html
- Nevanperä, Tiina, *In the Flesh of Sensibility. Unraveling Incompleteness with Art*. Aalto ARTS Books, Helsinki 2016.
- Stern, Daniel N., *The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life*. W. W. Norton, New York 2004.
- Stern, Daniel N., *The Interpersonal World of an Infant. A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology* (1985). Karnac, London 1998.
- Tarvainen, Anne, Vokaalinen soomaestetiikka. Kehotietoisuuden esteettiset mahdollisuudet ihmisen äänenkäytössä ja kuuntelemisessa. *Etnomusikologian vuosikirja*. Vol. 28, 2016, 1–39. Verkossa: etnomusikologia.journal.fi/article/view/60239/21141
- Tiainen, Milla, Revisiting the Voice in Media and as Medium. New Materialist Propositions. *NECSUS. European Journal of Media Studies*. Vol. 2, No. 2, 2013, 383–406.
- Tähti, Taru, Voimaantumisen viisi tarvetta. Yhteisöllistä lauluimprovisaatiota kehittämässä. *Musiikin suunta*. Vol. 32, No. 2, 2010, 16–25.
- Vadén, Tere, *Ajo ja jälki. Filosofisia esseitä kielestä ja ajattelusta*. Gummerus, Jyväskylä 2000.
- Vadén, Tere & Torvinen, Juha, Musical Meaning in Between. Ineffability, Atmosphere and Asubjectivity in Musical Experience. *Journal of Aesthetics and Phenomenology*. Vol. 1, No. 2, 2014, 209–230. Verkossa: doi:10.2752/205393214X14083775795032
- Varto, Juha, *Taiteellinen tutkimus. Mitä se on? Kuka sitä tekee? Miksi?* Aalto ARTS Books, Helsinki 2017.
- Välimäki, Susanna, Musiikin ei-kielellinen merkitysmaailma. *Musiikki*. Vol. 28, No. 4, 1998, 371–393.
- Välimäki, Susanna, *Subject Strategies in Music. A Psychoanalytic Approach to Musical Signification*. Acta Semiotica Fennica XXII, Approaches to Musical Semiotics 9.
- Wahlfors, Laura, Äänen kutsu. Mitä Jean-Luc Nancy kuuntelemisen filosofia antaa musiikintutkijalle. *niin & näin* 3/15, 67–74.
- Wahlfors, Laura, *Muusikon kumousliikkeet. Intiimin estetiikkaa musiikin käytännöissä*. Tutkijaliitto, Helsinki 2013.
- Wittgenstein, Ludwig, *Filosofisia tutkimuksia* (Philosophische Untersuchungen, 1953). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Helsinki 1981.

YLVA GUSTAFSSON

Hur kan vetenskaplig forskning kring empati förklara empatins roll i vården?

Under de senaste tjugo åren har det skett en märkbar ökning i rådgivande litteratur inom olika sociala yrken angående metoder för att bli mer ”emotionellt intelligent” och att lära sig att ”lyssna empatiskt”. Detta avspeglar en ökad medvetenhet om vikten av att bemöta patienter, elever och kunder på ett omtänksamt sätt. Särskilt inom hälsovården betonas beaktandet av patientens perspektiv och också lyssnandet på patienten. Samtidigt kan man idag se en märkbar ökning i vetenskaplig forskning kring empati, där man intresserar sig för den neurologiska och psykologiska grunden för empati. Finns det ett samband mellan dagens krav på effektivitet i vården och det ökande vetenskapliga intresset för empati? Är empati ett medel för att effektivisera vården eller handlar empati om att möta och respektera en människa?

Jodi Halpern¹ beskriver det ökade intresset för empati inom hälsovården som en reaktion mot den distanserade och auktoritära attityd som präglade hälsovården under 1950-talet. Detta auktoritära förhållningssätt bland läkare, avspeglade de stora tekniska och vetenskapliga framsteg som gjordes under första hälften av 1900-talet. Strävan efter en objektiv vetenskaplig medicinsk yrkesutövning skapade i hälsovården en förväntan på läkare att inte bli emotionellt och personligt berörda av patientens lidande. Under 1970-talet började man dock ifrågasätta den distanserade hållningen emot patienterna. Istället började man alltmer betona vikten av att läkare bemöter patienter på ett respektfullt sätt där de också lyssnar på patienten och beaktar patientens egna tankar om sitt tillstånd. I samband med detta har så småningom begreppet empati blivit alltmer centralt inom hälsovården.

Samtidigt kan man idag se en märkbar ökning i vetenskaplig forskning kring empati. Forskningen ifrågasätter sig ut över ett brett område så som utvecklingspsykologi, psykiatri, evolutionspsykologi, neurovetenskap och kognitionsvetenskap. Det vetenskapliga perspektivet på empati har också idag fått ett växande inflytande på hur empati diskuteras inom hälsovården. Särskilt neurologisk forskning kring empati nämns ofta i medicinska artiklar om empati. Den neurologiska forskningen anses kunna ge oss en fördjupad, vetenskaplig förståelse av hur empati fungerar. Forskningen anses också vara till nytta för att man skall kunna utveckla undervisningsmetoder i empati för läkarstuderande.²

Affektiv empati och kognitiv empati

Inom filosofin och psykologin skiljer man vanligen mellan *kognitiv* och *affektiv* empati. Affektiv empati beskrivs ofta som ett mer grundläggande fenomen, medan kognitiv empati ses som en högre förståelseprocess.³

Gällande affektiv empati har idag intresset för neurologisk forskning ökat starkt. Centrala teorier som berör affektiv empati är bland annat spegelneuron-teorin⁴ och också den så kallade simulationsteorin.⁵ Spegelneuron-teorin bygger på experimentell neurologisk forskning där man påvisat till exempel att då en apa betraktar en annan apa som äter en banan, så aktiveras samma område i hjärnan på båda aporna.⁶ Dessa neurologiska studier anses visa på en grundläggande mental mekanism som möjliggör mellanmänsklig förståelse. Simulationsteorin utgår från ett liknande antagande. Enligt förespråkare för simulationsteori bygger empati på att vi har en förmåga att imitera eller simulera andra människors kroppsliga tillstånd.⁷ Båda dessa teorier anses ge en grundläggande förklaring av vår medvetenhet om andra människor. Föreläsare för kognitiv empati brukar som kontrast betona att empati *inte* enbart handlar om att beröras emotionellt eller att känna samma sak som den andra människan. Empati handlar om att *föreställa sig* den andras känslor och därmed också om en medvetenhet om att den andra personens upplevelser är *skilda* från mina egna upplevelser.⁸

Affektiv och kognitiv empati brukar dock vanligen inte ses som motsatser. Snarare anser man att dessa är två kompletterande sidor i vår förståelse av den andra männ-

iskan. De beskrivs då ofta som olika förståelsenivåer, där affektiv empati är en mer primitiv nivå medan kognitiv empati är en högre intellektuell förmåga.

Idag har man alltmer börjat förklara empatins betydelse i hälsovården enligt denna tudelade medvetandeteoretiska modell av empati. Enligt Ingrid Preusche och Claus Lamm⁹, forskare inom social neurovetenskap, består empatin i en förmåga att affektivt dela den andras känslor samtidigt som man är medveten om att dessa känslor har sitt ursprung i den andra personen. Enligt dem finner denna affektiv/kognitiva definition av empati också stöd i hjärnforskning där man påvisat att empati aktiverar områden i hjärnan som berör såväl känslomedvetenhet som den kognitiva regleringen av känslor. Preusche och Lamm beskriver också affektiv empati som en ”bottom-up” process medan kognitiv empati är en ”top-down” process. Våra spontana emotionella reaktioner på andra människors känslor beror, enligt dem, på att vi reagerar på vissa grundläggande handlingsmekanismer hos den andra människan. Detta gör att vi kroppsligen spontant kan ”översätta” den andra människans beteende till vårt eget neurologiska system. Därigenom får vi en grundläggande och spontan analog förståelse av den andras upplevelse. Samtidigt kan denna spontana neurologiska reaktion också regleras med hjälp av vårt medvetande, det vill säga med hjälp av den kognitiva empatin.¹⁰

Enligt Preusche och Lamm har forskning i social neurovetenskap visat sig vara till nytta på flera sätt i träningen av läkarstuderande. Ett flertal forskare inom social neurovetenskap som intresserar sig för empati, betonar att läkare borde tränas i att vara uppmärksamma på, och känna igen kroppsliga uttryck hos patienten. Därtill kan den neurologiska forskningen också användas för att utveckla metoder för läkarstuderande att förstå och kontrollera sina *egna* känslor i mötet med patienter. Det här har blivit en central fråga för forskningen eftersom allt fler människor som arbetar inom hälsovården allt oftare drabbas av emotionell utmattning.¹¹

Vad betyder det att se en kropp?

Helen Riess m.fl.¹² har utvecklat en empatiträning där läkarstuderande skall träna sig i att tyda ansiktsuttryck genom att iakttä fotografier på ansikten. Denna träning utgår från Paul Ekmans studier i förståelse av ansiktsuttryck. Ekman har sedan slutet av 60-talet forskat kring betydelsen av ansiktsuttryck. Enligt Ekman kan ansiktet uttrycka olika slags känslor beroende på hur man rör sina ansiktsmuskler. Glädje ser ut på ett visst vis, sorg på ett annat och så vidare. Han har också studerat människor från olika länder och kulturer för att visa att alla människor i stort sett förstår ansiktsuttryck på samma sätt.¹³

Enligt Riess m.fl.¹⁴ har träningen i att iakttä ansiktsuttryck haft positiva resultat. Resultatet var att patienter upplevde att läkarstuderande som genomgått träningen ansågs vara mera empatiska än läkarstuderande som inte genomgått denna träning. Riess m.fl. skriver: ”Det

fanns en stark positiv korrelation mellan förändringar i förmågan att avläsa nyanserade ansiktsuttryck mätta i Ekmans ansiktstest och förändringar i patienters bedömning av läkares empati [...].”¹⁵

Det finns dock vissa problem med både Ekmans studier och Riess träning i att förstå ansiktsuttryck. Ansiktsstudierna är genomgående uppbyggda så att testpersonen iakttar ett fotografi av någons ansikte. Studierna bygger alltså på ett *passivt* iakttagande av andra personers ansikten snarare än umgänge med den andra personen. I vårdsammanhang är det däremot oerhört viktigt att man *umgås* genom att se varandra i ansiktet. Frågan är då varför denna träning har en enkelriktad karaktär? En förklaring kan vara att även om läkare och patient samtalar, så hör det också emellanåt till läkares arbete att försöka observera patienten. I den meningen behöver ett enkelriktat iakttagande inte nödvändigtvis alltid vara fel. Men frågan är om ett sådan noggrant iakttagande är det enda sättet som patientens ansikte har betydelse för läkaren? Ekmans ansiktstest skapar bilden av att det är normalt att ständigt iakttä andras ansikten så noggrant som möjligt. Intrycket man får här är att läkare alltid *borde* iakttä patientens ansikte noga, för att förstå patienten bättre. Det framstår som ett mycket spänt och nervöst samtal där läkaren hänger upp sig på varenda blinkning eller minsta lilla harkling som patienten gör. Detta skapar en märkligt tillspetsad bild av samtal.

Ett annat problem med Riess träning i att förstå ansiktsuttryck är att den skapar en stereotyp idé om *vem* den empatiska vårdaren är, nämligen en läkare som undersöker, diskuterar, frågar, men *inte* en sjuksköterska som lyfter, tvättar, hälsar på och hjälper med vardagliga bestyr. Denna starka fokusering på ansiktsuttryck skapar en begränsad bild av hur kroppslighet har betydelse i umgänget mellan vårdare och patient. Vårdyrken handlar trots allt om mycket mer än att iakttä patientens ansikte. Kroppslig omtanke och känslighet handlar till exempel om att kunna tvätta en gammal människas hår på ett försiktigt sätt eller att klä en sjuk människa i rena och snygga kläder¹⁶. Dessa sätt att vara uppmärksam på en annan människas kroppslighet handlar inte om att iakttä muskelrörelser i ansiktet utan om att *bemöta* den andra som en individ. Forskarna som betonar affektiv empati diskuterar så gott som aldrig den här sortens exempel på kroppslighet.

Problemet med detta detaljerade fokus på ansiktsuttryck är dock inte enbart att det utelämnar en mycket stor del av den kroppsliga karaktär som omtanke kan ha i vårdsammanhang. Problemet är också att Ekmans ansiktstest bygger på antagandet att uppmärksamhet och känslighet mot den andres kropp främst handlar om att lära sig *allmänna kroppsliga mönster* i människors beteende. Halpern¹⁷ är kritisk till strävan att utveckla allmänna empatiska beteendemönster inom vården. Hon skriver: ”Vi kan inte kodifiera och förutbestämma typiska kliniska situationer eller typer av social interaktion...”¹⁸ Istället för att försöka utveckla generella metoder för att ”kodifiera” patientens kroppsliga beteende,

betonar Halpern vikten av att visa intresse för patientens livssituation. Halpern betonar också kroppslig närvaro som uttryck för en vilja att lyssna på patienten: ”läkare kan lära sig att sitta ned och ha ögonkontakt, se upp från datorskärmen och också i övrigt visa uppmärksamhet mot patienten.”¹⁹ Kroppsligheten handlar här om att visa respekt mot patienten och att vara närvarande i samtalet, snarare än att bli expert på att tyda ansiktsuttryck. Det här kan kanske också delvis förklara det positiva resultatet i Riess ansiktsträning. Även om Riess ansiktsträning handlar om att läkarstuderanden skall lära sig tyda *allmänna* kroppsliga uttryck, så verkar resultatet vara att studerandena blev mer uppmärksamma på den *enskilda* människan de möter. Det positiva resultatet i Riess ansiktsträning skulle då vara en bieffekt.

Något som också faller bort i den generaliserande ansiktsträningen är hur kroppslig uppmärksamhet i många fall bygger på en längre personlig relation med en annan människa, där känsligheten för den andras kroppslighet i sig är uttryck för relationen. I boken *Omtankar* berättar Christina Olofsson om sitt arbete inom äldre vården med att hjälpa en äldre kvinna som hon kallar Svea.

”Svea ville alltid se elegant och proper ut, gärna i vit blus och kort svart kjol för de snygga benen måste ju visas. Vid ett tillfälle ville jag att Svea skulle köpa nya sommarkläder. Hennes gamla hade blivit för trånga på grund av mindre rörelse eftersom hon nu satt i rullstol. Jag hittade en beige kjol och en småblommig blus i stretchmaterial. När jag hjälpt henne på med kläderna var hon inte helt nöjd, för mycket färg. Jag förklarade att färgen och formen klädde henne och hon köpte kläderna. Några dagar senare när en manlig vårdare gav henne komplimanger för den fina klädseln, sken hon upp och sa: ’Visst ska man se snygg ut.’ Dans var en stor glädje för henne även när hon inte längre kunde gå. Hon tyckte om att sjunga och skämta.”²⁰

Olofsson visar här en uppmärksamhet för Sveas kroppslighet som bygger på att hon känner Svea. Hon vet hurdan Svea är, att hon bryr sig om sitt utseende och sina kläder. I motsats till Ekmans ansiktstest är det här inte något Olofsson skulle kunna lära sig som en allmän regel. Olofssons omtanke för Sveas klädsel uttrycker inte någon allmän regel, utan visar snarare något om Olofssons omsorg för just Svea.

Även om det visat sig att läkarstuderande som tränas i Ekmans ansiktstest blir mer empatiska eller mer uppmärksamma på sina patienter, så lär de sig att betrakta patientens ansikte från ett anonymt och generaliserande perspektiv. Det behöver inte i sig vara något större fel på detta, det kan säkert i vissa fall också vara till nytta. Men de lär sig inte att uppmärksamma patienten som en enskild person som till exempel tycker om att klä sig snyggt. Inte lär de sig heller något om hur en personlig relation eller avsaknaden av en sådan relation kan ha betydelse för hur vi kan uppleva en annan människas kroppslighet som ett stöd, som tröst eller som främmande eller påträngande.

Relationen mellan affektiv empati och emotionell utmattning

Relationen mellan empati och emotionell utmattning har blivit en fråga som intresserar forskare inom social neurovetenskap alltmer. Emotionell utmattning är ett syndrom som särskilt drabbar vårdpersonal på grund av att vårddyrket ställer höga krav på omtanke och ansvar mot patienter. Men emotionell utmattning drabbar också familjemedlemmar till personer som är kroniskt sjuka. Enligt Ezequiel Gleichgerrcht och Jean Decety²¹ är emotionell utmattning huvudsakligen ett neurologiskt syndrom som orsakas av en alltför stark neurologisk känslomässig reaktion, det vill säga affektiv empati.

Forskare inom social neurovetenskap gör också idag en stor mängd experimentell neurologisk forskning kring relationen mellan affektiv empati och emotionell utmattning. En ofta citerad experimentell neurologisk studie handlar om hur vi förstår andra människors smärta. Gleichgerrcht och Decety hänvisar till ett experiment som utfördes av Cheng m.fl.²² I experimentet undersöktes skillnaden mellan hur läkare reagerar på andras smärta jämfört med en kontrollgrupp bestående av personer som inte var läkare. Båda gruppernas hjärnor studerades medan de såg på en video där man stack nålar i en persons ansikte, fötter och händer, eller där man rörde dessa kroppsdelar med bomull. Resultaten visade att läkarnas hjärnor tenderade att reagera annorlunda än kontrollgruppens. I kontrollgruppen kunde man se reaktioner i samma hjärnområden som också brukar reagera då en person själv känner smärta. Då läkarnas hjärnor studerades kunde man däremot se att andra hjärnområden reagerade, nämligen områden i hjärnan som anses ha kopplingar till medvetet handlande, minne och reglering av känslor. Samma experimentella neurologiska undersökning har gjorts upprepade gånger och resultaten betraktas således som trovärdiga. Experimentet anses dels visa på grundläggande neurologiska funktioner som gör att vi kan dela andras känslor (det vill säga affektiv empati). Därtill anses experimentet också visa att läkare har lärt sig att kontrollera denna spontana affektiva empati med hjälp av kognitiv empati.

Enligt Decety visar experimentet att emotionell utmattning beror på alltför mycket affektiv empati, medan kognitiv empati fungerar som en kontrollmekanism för att motverka emotionell utmattning. Tankegången här är således att emotionell utmattning kan motverkas genom att man lär sig att personligen hantera sina känslor med kognitiv empati.

Min uppfattning är däremot att detta experiment innehåller en mängd problem, vilket gör att det inte egentligen hjälper oss att förstå vad emotionell utmattning kan innebära. Jag vill inte ifrågasätta att emotionell utmattning kan ha kopplingar till neurologiska reaktioner. Det kan också säkerligen i många fall stämma att man kan använda vissa kognitiva metoder för att hantera sina känslor. Men experimentet är trots detta problematiskt.

”Samtidigt banaliserar experimentet den förtvivlan, hjälplöshet och utmattning en människa kan uppleva inför en annans svåra lidande.”

Det första problemet är att testet, återigen, är uppbyggt så att testpersonen passivt iakttar en person som har ont. Testpersonerna iakttar en video där man sticker nålar i en annan människas kropp. I hälsovårdssammanhang är det däremot centralt att förståelsen visar sig i hur vi *svarar* den andra både med ord och kroppsligen. Genom att konstruera experimentet på ett sätt där testpersonerna enbart passivt skall se på en video förbiser forskarna således det allra viktigaste i vårdssammanhang, nämligen vad vi *säger* och *gör* då en annan människa lider.

Ett annat stort problem är att experimentet är oerhört reducerat till sin karaktär och därför inte visar något om den vardag som gör att människor kan drabbas av emotionell utmattning. Experimentet visar inte på de svårigheter människor upplever då de ställs inför *återkommande* och *dagliga* krav på att ta ansvar för andra människors lidande.

Empatiforskare inom social neurovetenskap så som t.ex. Gleichgerrcht och Decety eller Preusche och Lamm är dock inte omedvetna om att dessa slags neurologiska experiment är begränsade till sin karaktär, och att det kan innebära att det blir oklart hur resultaten av experimenten visar något om verkliga livssituationer. Enligt Preusche och Lamm²³ är den begränsade karaktären i dessa slags experimentella testsituationer inte egentligen

ett problem utan snarare är den begränsade experimentella situationen bra eftersom man därigenom kan se ett systematiskt underliggande neurologiskt mönster i hur affektiv empati och emotionell utmattning fungerar. Jag vill ändå hävda att experimentet är problematiskt. Det skapar en illusion av att emotionell utmattning och utbrändhet är enhetliga fenomen. Samtidigt banaliserar experimentet den förtvivlan, hjälplöshet och utmattning en människa kan uppleva inför en annans svåra lidande. Min avsikt har inte här varit att säga att neurologiska reaktioner är irrelevanta för emotionell utmattning. Problemet jag försöker peka på är en tendens att reducera meningsupplevelser, och således då också att reducera samhällsproblem, till neurologiska syndrom.

Ett exempel på emotionell utmattning och kronisk smärta

På vilket sätt är det då viktigt att beakta en människas livssammanhang för att förstå vad emotionell utmattning handlar om? Jag skall försöka lyfta fram två olika situationer. Den ena situationen handlar om hur kronisk sjukdom kan prägla en familjs liv, och hur detta kan leda till emotionell utmattning. Den andra situationen handlar om emotionell utmattning bland vårdpersonal inom äldreomsorgen.

”Kleinman beskriver hur en patient med kronisk smärta sakta men säkert förlorar alla sina mänskliga relationer, alla relationer förgiftas av smärtan.”

Arthur C. Kleinman beskriver i *The Illness Narratives: Suffering, Healing and the Human Condition*²⁴ hur kronisk smärta formar den sjuka människans relationer till andra människor. Han påpekar att de flesta människor med kronisk smärta upplever att andra människor förr eller senare slutar att tro på dem.

”En upplevelse som så gott som alla patienter med kronisk smärta delar är att vid något tillfälle kommer människorna omkring dem - huvudsakligen läkare, men också familjemedlemmar - att ifrågasätta smärtans äkthet. [...] många som arbetar inom hälsovården upplever patienter med kronisk smärta som en mardröm, de upplevs som överdrivet krävande, fientliga, och som underminerande av vården.”²⁵

Kleinman beskriver hur en patient med kronisk smärta sakta men säkert förlorar alla sina mänskliga relationer, alla relationer förgiftas av smärtan. Han beskriver hur mannen, som han kallar Howie, då han har ont, inte klarar av att umgås, stänger in sig i sitt rum.

”Smärtan får en att dra sig undan, den isolerar. Han går in i sitt rum, låser dörren, drar för gardinerna, släcker lampan, och lägger sig på sängen. Han försöker vila, att hitta en ställning som ’minskar på spänningen i musklerna’, med en ispacke mot ryggen för att ’kyla ned de hett brännande ner-

verna’. Under en sådan episod kan han inte tala med andra eller så blir smärtan värre, han står inte ut med ljud, ljus eller tryck.’ Han står inte ens ut med sina egna tankar.”²⁶

Mannens fru har på grund av smärtan tappat kontakten till honom:

”Det finns endast två sidor av Howie hemma. Den ena oroar sig för smärtan, den andra oroar sig för jobbet. Han är fullständigt uppslukad av dessa två sidor. Det finns inget kvar av honom för familjen, för att ha roligt, för att skratta. Det verkar som om det gått år sedan vi senast skrattade. Se på honom! Se på hans ansikte, hans ögon.”²⁷

Barnen orkar inte heller mera med sin pappa. De tycker han är gnällig och de tror inte på honom då han säger att han har ont.

”Howies tre barn föraktar sin pappa. [...] Den äldsta sonen säger: ’Han är ett spöke. Vi ser honom aldrig. Han är inne på sitt rum, far iväg till jobbet, är på sitt rum. Han spenderar aldrig tid med oss. Han är som en främling.

’Jag står inte ut med att höra om smärtan.’ Klagar en av tvillingarna. Hur kan vi veta att det är så allvarligt som han säger? Jag menar, jag tror honom men det går inte att se något. Han är inte döende eller något sådant.”²⁸

Kronisk smärta är något mycket mer än bara den fysiska känslan av smärta. Det är en upplevelse som med åren kan bryta ned en människas hela vardag, inklusive personens relation till familj och vänner. Kleinman beskriver hur kronisk smärta kan förgifta en människas liv fullständigt. Då den här sortens smärtor pågår i årtal förändras människan, liksom släkt och vänner förändras, men också läkaren förändras. Läkaren blir trött på patienten, han orkar inte mera med honom, orkar inte höra på hans 'gnäll'. Läkaren säger:

”Han är patetisk. Han är till hälften sitt eget problem. Han har i praktiken gett upp. Vad kan jag göra? Han kommer till mig med sin smärta. Jag måste ge honom något för den. Det är inte mycket jag kan göra, faktiskt. Jag står inte ut med att se hans namn på listan av patienter på min klinik. Under det år som gått då jag har träffat honom regelbundet har han aldrig sagt att han känner sig bättre eller lett eller varit optimistisk. Denna smärta drar ned honom och den har tydligt också dragit ned hans familj, och den tar också på mig. Jag känner mig ställd emot väggen. Jag har skickat honom till alla specialister och använt alla slags nya läkemedel. Jag tror inte vi längre har att göra med en sjukdom, smärtan har blivit hans livsstil.”²⁹

Familjen och läkaren kan sägas lida av emotionell utmattning. Har nu då denna utmattning något att göra med neurologiska reaktioner, vilket Gleichgerricht och Decety hävdar? Det är mycket möjligt att denna emotionella utmattning kan resultera i neurologiska reaktioner. T.ex. kan man tänka sig att då läkaren ser Howies namn på listan med patienter så drabbas han av en direkt kroppslig känsla av trötthet som också kunde ses i förändrade hjärnreaktioner (även om Kleinman inte ger en sådan beskrivning). Men det är ändå problematiskt att reducera utmattningen till ett fysiskt fenomen. Utmattningen visar sig i vad familjen och läkaren säger, i hur de tänker, i hur de ser hela sin vardag, sin framtid.

I den experimentella neurologiska forskningen kring emotionell utmattning framställs emotionell utmattning som om det bara var ett tillstånd i sig. Härigenom ägnar man inget intresse åt människornas egna beskrivningar av sin livssituation eller varför arbetet med kroniskt sjuka människor är svårt. Men i Kleinmans beskrivning ser man utmattningen i hur familjen beskriver sin vardag, och i hur de beskriver Howie. Hopplöshet, förtvivlan och leda är uttryck för ett sätt att förstå och tänka på livet. För att förstå familjens eller läkarens emotionella utmattning måste man förstå hur de beskriver sin vardag och hur de upplever att Howies smärta formar deras dagar och allt deras umgänge med varandra. Det är vissheten att inget blir bättre, att allt bara fortsätter, som familjen och läkaren inte längre orkar med. Detta är relationella svårigheter, och svårigheter som endast kan förstås genom att man ser på de konkreta beskrivningarna av ett mönster i vardagen och hur smärtan

präglar den sjukes dagliga umgänge med familj och läkare.

Arbetets och omsorgens fragmentering

Den neurologiskt inriktade empatiforskningen uttrycker en vilja att generalisera umgänget mellan vårdare och patient. Halpern³⁰ är kritisk mot denna vilja att generalisera empati i vården. Enligt henne finns det inte en enhetlig metod som man kan lära sig då man försöker bemöta andra människor empatiskt. Det finns enligt Halpern inte något standardbemötande man kan tillämpa på alla och en var. Fredrik Svenaeus³¹ betonar att empati handlar om att rikta uppmärksamhet mot den enskilda människan, att försöka lyssna på den enskilda patienten och att försöka vara närvarande för denna människa. Matthew Ratcliffe³² betonar också, liksom Halpern och Svenaeus, att empati handlar om att försöka umgås på ett öppet sätt med den andra människan snarare än om att lyckas använda sig av en mental teknik för att förstå den andra personen. Målsättningen är inte att vi bör bli experter på andra människors själsliv utan att visa respekt mot och vara uppmärksamhet på den människa vi möter³³. Frågan är om det idag finns utrymme för en sådan inställning i vården?

Marta Szebehely har forskat i hur hemvårdarens arbetsuppgifter förändrats under de senaste 30 åren i Norden. Enligt Szebehely m.fl.³⁴ har dagens krav på yrkesmässigt beteende inom äldreomsorgen blivit alltmer detaljstyrt. Från att arbetsuppgifterna tidigare inte var så noggrant definierade har de idag blivit oerhört detaljerade. Szebehely beskriver bland annat hur hemvårdare i Danmark varje dag skall bokföra sina arbetsuppgifter enligt ett oerhört detaljerat minutschema där varje handling motsvaras av en viss kod.

”Det fanns 83 olika koder, bland annat 10 koder under rubriken *Städning* [...] och 13 koder under rubriken *Personlig omvårdnad* (Till exempel bad och nedre toalett). [...] Matlagning återfanns under rubriken *Näring*, och promenad under *Mobilisering och aktivitet*. Vardagliga sociala aktiviteter hade därmed klätts i en medicinsk, professionell språkdräkt.”³⁵

Enligt Szebehely, är denna detaljstyrning uttryck för en effektivitetsdiskurs som idag kommit att prägla en stor del av äldreomsorgen i såväl Sverige, Danmark och Finland. Normala ord så som mat, middag eller promenad byts ut mot en vetenskapligt klingande rationell diskurs om näring och mobilisering. Denna diskurs hänger också ihop med ett striktare tidschema. I detta rationella tidschema verkar det inte mera finnas något utrymme för sådan omsorg som Olofsson berättar om då hon köper nya kläder åt Svea. Vårdpersonalens arbetsvillkor har också försämrats genom minskad personal och genom kortare arbetskontrakt. Samtidigt som hemvårdarnas arbetsvillkor har försämrats har allt fler vårdare börjat drabbas av emotionell utmattning. Enligt Johan Åhlin³⁶ är ett skäl till varför vårddyrken upplevs som utmattande

”Frågan är om dagens vetenskapliga och instrumentella betoning på mera empati i vården handlar om en vilja att beakta patienten som en individ och person?”

att vårdare upplever att deras arbete splittras upp så att de inte mera ges tillräckligt med tid eller möjlighet att ge god och personlig vård. Åhlin använder här begreppet samvetsstress. Nedskärningar i kombination med ökade krav på effektivitet har gjort att vårddyrket inte mera kan utföras på ett sätt där den sjuka människan kan bemötas på ett mänskligt och respektfullt sätt. Detta gör att vårdarna upplever att arbetet blir utmattande. Göran Rosenberg skriver:

”Jag vet inte varför människor nuförtiden arbetar som vårdbiträden eftersom det är ett illa betalt och tungt arbete som i allt högre grad organiseras av bemanningsföretag. Bemanningsföretag är företag som befriar andra företag från besväret och kostnaden och förpliktelsen att anställa personal. När ett företag saknar arbetskraft ringer det bemanningsföretaget. Företag kan hyra in personal för en timme eller för en dag eller för en vecka. Det betyder att ett vårdbiträde som är anställt av ett bemanningsföretag kan beordras bemanna ett sjukhem den ena veckan och ett annat nästa. Det betyder också att de gamla och mycket hjälplösa människor som tvingas leva på sådana sjukhem tvingas leva med ständigt nya vårdbiträden som de aldrig hinner lära känna och som aldrig hinner lära känna dem. Mellan vårdare och vårdade som vet att de aldrig kommer att lära känna varandra och kanske aldrig ens se varandra igen, eftersom de gjorts helt

utbytbara inför varandra, kan svårligen några individöver-skridande band uppstå. [...] Uppgiften att hålla en döende människa i handen får sin betydelse genom att den som dör betyder något för den som håller i handen och att den som håller i handen betyder något för den som dör och är därför svårförenlig med uppgiften att vara utbytbar [...] Människor som betyder något för oss är inte utbytbara. Människor som har till uppgift att ge omsorg åt gamla och hjälplösa människor har till främsta uppgift att betyda något för dem.”³⁷

Rosenberg beskriver här hur själva möjligheten att ge god vård bygger på att vårdare också ges utrymme att skapa en personlig relation till den människa de hjälper. Ett sätt att bryta upp omsorgen för äldre människor är att göra relationerna tillfälliga så att vårdarna aldrig vet om de ser den andra människan igen. Även om de skulle bekymra sig för människan ifråga, blir det praktiskt omöjligt att bemöta den andra på det personliga plan som det finns utrymme för att göra med människor de känner, människor de träffar regelbundet. En vårdare som inte vet om den kommer att se den äldre igen kommer inte att kunna samtala så som den samtalar med någon i en mer bestående vårdrelation. Samtalen med en obekant människa blir svåra, tomma, förvirrat trevande. Likaså blir det svårt att visa

omsorg i den kroppsliga vården om det inte ges tid och möjlighet att lära känna personen.

Kravet på effektivisering kan också ses i den ökade vetenskapligt präglade betoningen på professionellt empatiskt beteende. I boken *The Managed Heart*³⁸ beskriver Arlie Russell Hochschild hur det har uppkommit en ny form av *instrumentell* syn på känslor. Känslor som förut haft en personlig karaktär, har blivit ett slags varor, produkter eller verktyg som används i yrkeslivet.³⁹ Hon frågar: ”Vad händer då känsloregler, liksom regler för beteende, etableras av företagsmanualer istället för i personligt umgänge?”⁴⁰ Denna instrumentella syn på emotioner avspeglar en vilja att systematisera och effektivisera det mänskliga umgänget. Detta är också en förklaring till varför en alltmer vetenskapligt orienterad empatidiskurs idag fått ett så starkt fotfäste inom hälsovården. Den experimentella empatiforskningen standardiserar det mellanmänskliga mötet. Att beakta andra människor framställs som ett allmänt tekniskt mönster vi kan lära oss att följa. Då vårdare inte mera ges utrymme och tid att bemöta sina patienter på ett mänskligt sätt som måste få ta den tid det tar, försöker man kompensera detta med att drilla vårdarna i ett allmänempatiskt bemötande. Samtidigt ges detta drillande kredibilitet genom hänvisningar till vetenskaplig forskning i empati. Frågan är om dagens vetenskapliga och instrumentella betoning på mera empati i vården handlar om en vilja att beakta patienten som en individ och person?⁴¹

Avslutning

Idag betonas allt mer vikten av ett patientorienterat perspektiv i vården. I samband med detta har också begreppet empati kommit att bli allt mer centralt. Samtidigt kan man idag se en ökande mängd neurologisk forskning om empati. Denna forskning har fått stort utrymme för att många inom vårdsektorn idag drabbas av emotionell utmattning. Forskningen anses också kunna vara till nytta i utbildningen av läkarstuderande bland annat genom träning i att förstå kroppsliga uttryck. Den vetenskapligt, och då experimentellt inriktade, forskningen i empati ger intryck av att vår förståelse ”fungerar” på vissa systematiska vis. Detta är dock, vill jag hävda, en illusion som skapas av de starkt reducerade experimentella situationerna. Samtidigt är den neurologiska forskningen lockande eftersom den erbjuder generaliserbara och standardiserbara lösningar på hur vårdpersonal ska bemöta patienter. Det finns idag ett ökande krav på kostnads-effektivitet inom vården, och en allt starkare tidspress. I en sådan situation framstår standardiserbara lösningar på hur man skall bemöta patienter som lockande. Jag har försökt visa att den neurologiska experimentellt inriktade forskningen leder till en tendens att förbise de kontextuella och relationella svårigheter som arbetet och umgänget med kroniskt sjuka människor kan innebära för vårdpersonal och också för anhörigvårdare. Jag har också velat ifrågasätta den starkt reducerade bild av kroppslighetens sociala betydelse i vårdsammanhang som den neurologiska forskningen ger uttryck för.

Noter

- 1 Halpern 2011.
- 2 En stark förespråkare för ett vetenskapligt perspektiv på empati och som också betonar empatiskolningens roll i hälsovården, är Mohammadreza Hojat 2007. En nyanserad och också delvis kritisk artikel om empatiskolningens betydelse i hälsovården är Niemi-Murolo 2015.
- 3 Inom filosofi och psykologi har intresset för empati rötter som går tillbaka till Adam Smith och David Humes tankar om sympati. Själva begreppet ”empati” är dock modernt. Begreppet myntades av psykologen Edward Tichener 1909, som i sin tur hade influerats av psykologen Theodor Lipps teori om ”*Einfühlung*”. Edith Stein 1989 [1916] hör till en av de tidigaste filosofer som reflekterat kring begreppet empati. Tichener och Stein har dock mycket olika perspektiv på empati. Medan Stein har ett fenomenologiskt och hermeneutiskt perspektiv, har Tichener ett mer vetenskapligt perspektiv där han betonar experimentell forskning. För utförliga analyser av Edith Steins tankar

- 4 om empati se Zahavi 2014 och Svenaeus 2014, 2015 och 2016.
- 5 Begreppet spegelneuroner motsvaras av det engelska begreppet ”mirror neurons”.
- 6 Se t.ex. Goldman 2006.
- 7 Se t.ex. Rizzolatti 2005.
- 8 För en översikt över simulationsteorin se Gallagher & Zahavi 2012.
- 9 En av förespråkarna för ett mer kognitivt synsätt är Karsten Stueber, 2006. Men Stueber anser också att empati består av två delar, dels av affektiv empati, som enligt honom är en spontan kroppslig reaktion, och dels av kognitiv empati som är en högre mental förmåga. Stueber använder begreppen basic empathy och re-entative empathy då han talar om affektiv och kognitiv empati.
- 10 Preusche & Lamm 2016.
- 11 Denna beskrivning jag här ger av affektiv empati och kognitiv empati skall inte ses som en heltäckande beskrivning av dagens forskning kring empati. Min avsikt är här främst att diskutera ett ökande vetenskapligt orienterat intresse för begreppet empati. Inom den fenomenologiska traditionen hittar man dock andra, och i min mening betydligt

mer nyanserade, perspektiv på empati. Här kan nämnas Edith Steins tankar om empati. Stein var kritisk mot tanken att empati består i en analogisk föreställningsförmåga, eller en analogisk kroppslig reaktion. Stein betonade i kontrast till detta att empati riktar sig *mot* den andra människan. Se Svenaeus 2015 och Zahavi 2014.

På engelska används vanligen begreppet ”compassion fatigue” medan man på svenska talar om emotionell utmattning. Begreppet myntades av Charles Figley, 1995. Emotionell utmattning brukar beskrivas som ett syndrom som uppstår hos vårdpersonal som en reaktion på långvariga och höga krav på omtanke mot andra människor. Emotionell utmattning kan också ofta drabba familjemedlemmar som tar hand om kroniskt sjuka personer. Man skiljer ofta mellan emotionell utmattning och utbrändhet. Utbrändhet beskrivs som ett syndrom som inte behöver ha att göra med socialt arbete utan kan också drabba människor som arbetar i yrken som inte är sociala. Men utbrändhet kan också vara en del av, eller en konsekvens av emotionell utmattning.

12 Riess m.fl. 2012.
 13 Ekman och Friesen 1971, Ekman 1993. Ekman är influerad av Charles Darwins forskning kring ansiktsuttryck. Ekman forskning har många likheter med Darwins forskning. Se Darwin 1872.
 14 Riess m.fl. 2012.
 15 Ibid., 1284, min översättning.
 16 Dessa exempel är tagna ur Alsterdal 2011.
 17 Halpern 2014.
 18 Ibid.
 19 Ibid.
 20 Olofsson 2011, 23.
 21 Gleichgerrcht och Decety 2013 och 2014.
 22 Cheng m.fl., 2007.
 23 Preusche och Lamm 2016.
 24 Kleinman 1988.
 25 Ibid., 57, min översättning.
 26 Ibid., 64, min översättning.
 27 Ibid., 67, min översättning.
 28 Ibid., 68, min översättning.
 29 Ibid., 71, min översättning.
 30 Halpern 2014.
 31 Svenaeus 2015.
 32 Ratcliffe 2015.
 33 Ett gemensamt drag hos fenomenologer så som Halpern, Svenaeus, Ratcliffe och Zahavi är att de betonar empati som ett aktivt förhållningssätt emot den andra människan. Empati handlar om att visa intresse för den andra, att försöka lyssna och vara öppen för den andra människan. Detta är också en central tanke hos Edith Stein. Dessa fenomenologer betonar att empati bör ses som ett andra persons perspektiv, d.v.s. som ett förhållningssätt som har mening i *umgänget* med den andra personen, snarare än som en mental process. De skiljer sig således från dagens genomgående trend där empati vanligen definieras som en mental förmåga som kan delas upp i affektiv och kognitiv empati.
 34 Szebehely 2006.
 35 Ibid., 57–28.
 36 Åhlin 2015.
 37 Rosenberg 2003, 50–51.
 38 Hochschild 1985.
 39 Hochschild beskriver i sin bok hur flygvärdinnor arbetar och hur känslor är en mycket central del av deras arbete. Hon beskriver hur flygvärdinnornas jobb går ut på att alltid hålla god min och absolut aldrig bli arg, även om passagerarna kan bete sig oförskämt, bli berusade m.m. Även om yrket som flygvärdinna skiljer sig avsevärt från yrken inom vården kan man också se vissa likheter mellan Hochschilds beskrivning av de hårt drillade flygvärdinnorna, Szebehelys beskrivning av hemvårdarens noggranna arbetsschema, och dagens betoning på att vårdare skall vara empatiska.
 40 Ibid. 1985, 19, min översättning.
 41 Jag vill tacka redaktörerna på *niin & näin* för många hjälpsamma kommentarer på en tidigare version av denna artikel. Ett särskilt stort tack till redaktör Anna Ovaska på *niin & näin* för oerhört omsorgfulla och hjälpsamma kom-

mentarer. Jag vill också tacka Centrum för praktisk kunskap vid Södertörns högskola samt Centrum för forsknings och bioetik vid Uppsala universitet, och den filosofiska institutionen vid Åbo Akademi för hjälpsamma kommentarer på tidigare versioner av denna artikel. Jag vill också tacka Ella och Georg Ehrnrooths stiftelse samt Stiftelsen för Åbo Akademi forskningsinstitut för den forskningsfinansiering vilken möjliggjort arbetet med denna artikel.

Litteratur

- Cheng, Yawei, Lin, Ching-Po, Liu, Ho-Ling, Hsu, Yuan-Yu, Lim, Kun-Eng, Hung, Daisy & Decety, Jean, Expertise Modulates the Perception of Pain in Others. *Current Biology*. Vol. 17, No. 19, 2007, 1708–1713.
- Decety, Jean, Smith, Karen E., Norman, Greg J. & Halpern, Jodi, A Social Neuroscience Perspective on Clinical Empathy. *World Psychiatry*. Vol. 13, No. 3, 2014, 233–237.
- Figley, Charles R., *Compassion Fatigue. Secondary Traumatic Stress Disorders from Treating the Traumatized*. Brunner/Mazel, New York 1995.
- Ekman, Paul, Facial Expression and Emotion. *American Psychologist*. Vol. 48, No. 4, 1995, 384–392.
- Ekman, Paul & Friesen, Wallace, V., Constants Across Cultures in the Face and Emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 17, No. 2, 1971, 124–129.
- Gallagher, Shaun & Zahavi, Dan, *The Phenomenological Mind*. Routledge, New York 2012.
- Gleichgerrcht, Ezequiel & Decety, Jean, Empathy in Practice. How Individual Dispositions, Gender, and Experience Moderate Empathic Concern, Burnout, and Emotional Distress in Physicians. *PLOS ONE*. Vol. 8, No. 4, 2013, 1–12.
- Gleichgerrcht, Ezequiel & Decety, Jean, The Cost of Empathy Among Health Professionals. *Empathy. From Bench to Bedside*. Red. Jean Decety. The MIT Press, London 2014, 245–261.
- Goldman, A.L., *Simulating Minds. The Philosophy, Psychology and Neuroscience of Mindreading*. Oxford University Press, Oxford 2006.
- Halpern, Jodi, *From Detached Concern to Empathy. Humanizing Medical Practice*. Oxford University Press, Oxford 2011.
- Halpern, Jodi, From Idealized Clinical Empathy to Empathic Communication in Medical Care. *Medicine Health Care and Philosophy*. Vol 17, 2014, 301–311.
- Hochschild, Arlie Russell, *The Managed Heart. Commercialization of Human Feeling*. University of California Press, London 1983.
- Hojat, Mohammadreza, *Empathy in Patient Care. Antecedents, Development, Measurement and Outcomes*. Springer, New York 2007.
- Kleinman, Arthur C., *The Illness Narratives. Suffering, Healing and the Human Condition*. Basic Books, Portada 1988.
- Lamm, Claus, Decety, Jean & Singer, Tania, Meta-analytic Evidence for Common and Distinct Neural Networks Associated with Directly Experienced Pain and Empathy for Pain. *Neuroimage*. Vol. 54, 2011, 2492–2502.
- Niemi-Murola, Leila, Empatia on elinikäistä oppimista. *Duodecim*. No. 131, 2015, 62–67.
- Olofsson, Carolina, Göra en god handling? *Omtankar. Praktisk kunskap i äldremorsorg*. Red. Lotte Alsterdal. Södertörn studies in practical knowledge, Huddinge, 5, 2011, 29–43.
- Preusche, Ingrid & Lamm, Claus, Reflections on Empathy in Medical Education. What Can We Learn from Social Neurosciences? *Advances in Health Sciences Education*. Vol. 21, 2016, 235–249.
- Ratcliffe, Matthew, *Experiences of Depression. A Study in Phenomenology*. Oxford University Press, Oxford 2015.
- Riess, H., Kelley, J.M., Bailey, R.W., Dunn, E.J. & Phillips, M., Empathy Training for Resident Physicians. A Randomized Controlled Trial of a Neuroscience-informed Curriculum. *Journal of General Internal Medicine*. Vol 26, No. 1, 2011, 1280–1286.
- Rizzolatti, Giacomo, The Mirror Neuron System and Its Function in Humans. *Anatomy and Embryology*. Vol. 210, 2005, 419–421.
- Rosenberg, Göran, *Plikten, profiten och kosten att vara människa*. Bonnier pocket, Viborg, 2005.
- Stueber, Karsten R., *Rediscovering Empathy. Agency, Folk Psychology and the Human Sciences*. The MIT Press, Cambridge (Mass.) 2006.
- Szebehely, Marta, Omsorgsvardag under skiftande organisatoriska villkor. En jämförande studie av den nordiska hemtjänsten. *Tidskrift för arbetsliv*. Vol. 8, No. 1, 2006.
- Svenaeus, Fredrik, Empathy as a Necessary Condition of *Phronesis*. A Line of Thought for Medical Ethics. *Medicine, Health Care and Philosophy*. Vol. 17, 2014, 293–299.
- Svenaeus, Fredrik, The Relationship between Empathy and Sympathy in Good Health Care. *Medicine, Health Care and Philosophy*, Vol. 18, No. 2, 2015, 267–277.
- Svenaeus, Fredrik, The Phenomenology of Empathy. A Steinian Account. *Phenomenology of Cognitive Science*. Vol. 15, 2016, 227–245.
- Zahavi, Dan, *Self & Other. Exploring Subjectivity, Empathy and Shame*. Oxford University Press, Oxford 2014.
- Åhlin, Johan, *Stress of Conscience and Burnout Among Healthcare Personnel Working in Residential Care of Older People*. Umeå Universitet, Umeå 2015.

ELISE LIIKALA

Filosofisten ja teologisten keskustelujen arvo

P4C-filosofointimenetelmä senioreiden parissa

Pöydän ääressä istuu ryppyotsaista väkeä, mutta keskustelun lomassa suut ja silmät hymyilevät. Senioreiden filosofointiryhmien osallistujille kertyneisiin vuosiin mahtuu rutkasti elämäkokemusta ja viisautta, josta voi ammentaa muillekin. Vanhin osallistuja on 93-vuotias, ja muut tulevat hyvää vauhtia perässä. Keskustelunaiheet käsittelevät muun muassa hyvän elämän ehtoja, totuutta ja kuolemaa. Kysymyksille, epävarmuudelle ja ihmettelyle on tilaa siinä missä valmiille vastauksillekin.

Filosofiaryhmätoimintaa on Suomessa tarjolla kaiken ikäisille – lapsille, aikuisille ja senioreille. Erityisesti senioreille suunnattua filosofointia on järjestetty vuodesta 2014 alkaen ainakin HelsinkiMission palvelutalossa Helsingissä, Kuusela-keskuksessa Tampereella sekä vuodesta 2015 alkaen Hyvinkäällä järjestökeskus Onnensillassa osana Hyvinkään-Nurmijärven senioriopettajat ry:n tapahtumatarjontaa. Vuonna 2016 filosofointia järjestettiin senioreille myös Lahdessa, jolloin ohjasin HelsinkiMissiossa aloittamaani Ajatusrinki-toimintaa Harjulan Settlementin ry:ssä. Helsingissä ja Lahdessa järjestämäni Ajatusrinki-nimisten ryhmien taustalla vaikuttaa Filosofiaa lapsille ja nuorille -menetelmä, johon viitataan usein lyhenteellä P4C (*philosophy for children*).

Filosofointia kerran viikossa kuntoon katsomatta

Alun perin lasten ja nuorten filosofointiin keskittynyt P4C-menetelmä on vuosien saatossa laajentunut eri-ikäisten käyttöön, joten nykyisin puhutaan myös yhteisöille suunnatusta filosofoinnista PwC (*philosophy with communities*). Menetelmässä lähdetään liikkeelle periaatteesta, jonka mukaan filosofeja ovat ihmiset yleensä, eivät vain harvat ja merkittävänä pidetyt ajattelijat.¹

Ohjaamani senioreiden Ajatusrinki-filosofointiryhmät ovat kokoontuneet yhtäjaksoisesti useiden viikkojen ajan. Tapaamiset ovat kestäneet kerrallaan tunnin

verran. Toimintaan on tutustunut vuosien varrella kolmisenkymmentä yli 60-vuotiasta. Osa kävijöistä on osallistunut kerran, toiset ovat käyneet ryhmässä säännöllisesti vuosia. Pääsääntöisesti ryhmien koko on ollut maksimissaan kuusi henkilöä. Nuorin senioreista on ollut vain hieman yli kuusikymppinen, mutta iäkkäimmät ovat ehtineet jo yhdeksänkymmenen paremmalle puolelle.

Fyysinen kunto ei ole ollut este mukanaololle, kunhan osallistujat ovat kyenneet saapumaan paikalle yhteistiloihin esimerkiksi rollaattorin tai pyörätuolin kanssa. Suurin osa osallistujista on kommunikoinut ryhmässä itsenäisesti, mutta puheviestinnän tukena on käytetty joskus myös omaa avustajaa, kirjaintaulua sekä puhesyntetisaattoria. Laaja-alaisesti erilaisia aihealueita koskettelevat filosofiset keskustelut on järjestetty rakennuksissa, joihin senioreiden on ollut helppo saapua. Käytännössä tämä on tarkoittanut sitä, että yhdistykset ovat tarjonneet kerhotiloja käyttöön palvelu- tai senioritaloista, joissa osallistujat asuvat.

P4C-filosofointitoiminnan tavoitteet

Filosofisen yhteisön peruspilarit rakentuvat P4C-menetelmässä neljän seikan varaan: (1) yhdessä ajatteleva, (2) välittävä ja toiset huomioon ottava ajattelu, (3) kriittinen ajattelu, (4) luova ajattelu². P4C-keskustelu käydään tavallisesti ringissä istuen ohjaajan tuoman viirikkeen pohjalta. Se voi olla esimerkiksi tarina, video tai

”Arvostavassa ja kunnioittavassa ryhmässä omien ajatusten jakaminen voi selkiyttää omia näkemyksiä ja tarjota kokemuksen välitetyksi tulemisesta.”

taideteos. Virikkeestä keskustellaan ensin yhteisesti ja sen jälkeen muodostetaan kysymyksiä.³

läästä riippumatta filosofoinnin tavoitteena on tukea osallistujia muodostamaan yhteisö, jossa yksilöt tutkailtavat filosofisia kysymyksiä ja arvioivat ajatustensa perusteita yhdessä⁴. Arvostavassa ja kunnioittavassa ryhmässä omien ajatusten jakaminen voi selkiyttää omia näkemyksiä ja tarjota kokemuksen välitetyksi tulemisestä. P4C:hen perustuvien filosofointiryhmien tavoitteita ovatkin ajattelun ja argumentoinnin kehittämisen ohella rakentava ja positiivinen kohtaaminen sekä vuorovaikutus pohdiskelusta kiinnostuneiden ihmisten kanssa. Empiiristen tutkimusten mukaan filosofoinnilla voidaankin kehittää osallistujien kognitiivisia taitoja ja tunne-elämän hallintaa⁵.

Filosofiseen tutkailuun kuuluu siis huolellisen tarkka ajattelu, jossa osallistujat haastavat ja koettelevat omia ja toistensa ideoita yhdessä. Tavoitteena on laajentaa ajattelua ja uskomuksia. Ryhmissä punnitaan, mistä ideat juontuvat ja mihin ne saattavat johtaa. Filosofiseen keskusteluun osallistuva saattaa yhdessä ajattelun seurauksena löytää yhä vahvempia perusteita mielipiteidensä tueksi tai päinvastoin valita muuttaa niitä osin tai kokonaan.⁶ Ajatteluprosessissa tapahtuvat muutokset saattavat heijastua myös käytäntöön eli ihmisen toimintaan arjessa sekä ihmissuhteissa. Etenkin negatiivisten uskomusten vaihtuminen positiivisemmiksi voi tuoda henkilölle lisää mielenrauhaa ja edistää lähipiirin tai ympäröivän yhteisön hyvinvointia.

Keskustelua muustakin kuin sairauksista

Eräs senioriosallistuja kertoi ryhmässä käymisen olevan mukavaa, sillä siellä voi puhua muustakin kuin sairauksista. Ilmeisesti senioritalon kahvipöydässä vaihdetaan melko usein kuulumiset kehon kolotuksista, nikamien nyrjähdyksistä ja viimeisimmistä lääkemääräyksistä.

Ajatusrinki-filosofointiryhmissä keskustelunaiheena on joka kerralla jokin osallistujia itseään askarruttava filosofinen kysymys. Kimmoke tulee taide-elämäksestä, joka voi olla esimerkiksi maalaus, runo, performanssi tai musiikkikappale. Taide virittää keskusteluun rajaamatta kuitenkaan sen suuntaa. Yhdistän taidetta filosofointiin muun muassa siksi, että olen aikaisemmalta koulutukseltani taiteen maisteri. Lisäksi vuonna 2014 suorittamassani SAPERE-yhdistyksen P4C-ohjaajakoulutuksessa Lontoossa hyödynnettiin juuri taidetta filosofoinnin tukena⁷. Myös taiteen ja taidelähtöisten menetelmien on tutkimuksissa todettu edistävän ihmisten hyvinvointia⁸. Taiteen käyttö filosofointiryhmien inspiraationa onkin osoittautunut toimivaksi paitsi senioreiden myös lasten ja aikuisten ryhmissä.

Taidevirike ja sen äärellä koettu elämys synnyttää erilaisia assosiaatioita. Osallistujat kiteyttävät nämä assosiaatiot ensin P4C-menetelmän mukaisesti erilaisiksi käsitteiksi, kuten harmonia, suru, voima, totuus, onnellisuus, taika ja niin edelleen. Käsitteiksi kiteytetyt assosiaatio-sanat vaihtelevat täysin kunkin osallistujan omien ajatusten ja kokemusten mukaan.

Käsitteiden pohjalta muodostetaan filosofisia kysymyksiä, joista yksi äänestetään keskustelun aiheeksi. Senioreiden esittämiä filosofisia kysymyksiä ovat olleet esimerkiksi: Mitä kauneus on; Onko ilmaisunvapautta – saako kuka tahansa ilmaista, mitä haluaa; Mikä onni on; Voiko ihminen aktiivisesti unohtaa; Onko totuutta olemassa; Voiko ihminen hioutua yhteisössä; Voiko asioita aavistaa ennalta; Saako ihminen poiketa määräyksistä; ja Onko taikua olemassa?

Filosofoinnin hyödyllisyys senioreiden näkökulmasta

Kartoitin Helsingin yliopiston teologiselle tiedekunnalle keväällä 2017 palauttamassani kandidaatintutkimukseni P4C-toiminnan hyötyjä senioreiden näkökulmasta. Tarkastelun kohteena olivat seniorien kokemukset osallistumisesta näihin edellä kuvattuihin filosofointiryhmiin. Koska senioreiden parissa tehtyä vastaavaa tutkimusta näyttää olevan vielä erittäin vähän, lähestyin aihetta lasten ja nuorten filosofiatoinnan tutkimuskirjallisuuden avulla, mikä oli perusteltua siksi, että ohjaamani taidelähtöinen filosofointi pohjautuu P4C-menetelmään. Halusin vertailla, ovatko toiminnan hyödyt iästä riippumatta samansuuntaisia. Lisäksi tein yhteenvetoa siitä, millaiset filosofiset ja teologiset kysymykset tuntuvat senioreiden mielestä kaikista kiinnostavimmilta, ja selvitin, kokevatko seniorit filosofointitoiminnan auttavan heitä näiden kiperien kysymysten käsittelyssä.

Tutkimani aineiston keräsin laadullisin tutkimusmenetelmin puolistrukturoidun lomakkeen ja haastattelun avulla kolmessa taidelähtöisessä filosofointiryhmässä vuosien 2015 ja 2016 aikana. Selvitykseen osallistui kuusi iältään 61–93-vuotiaasta henkilöä. Aineistoa kerätessäni Uudellamaalla toiminut ryhmä oli kokoonnutunut loma-aikoja lukuun ottamatta 1,5 vuotta lähes viikoittain. Päijät-Hämeessä järjestetyt ryhmät kokoonutuivat kerran viikossa muutaman viikon ajan vuonna 2016.

Omat havaintoni olivat samansuuntaisia kuin aiemmat tutkimukset lasten ja nuorten parissa. Keräämäni aineiston perusteella yhteinen filosofointi voi edistää myös seniorien kognitiivista ja ei-kognitiivista hyvinvointia. Hyötyjä oli tunnistettavissa kolmella tasolla: filosofointi ryhmässä (1) herättää ajatuksia ja uusia näkökulmia (ajattelutaidot), (2) mahdollistaa ajatusten jakamisen muiden kanssa (vuorovaikutustaidot) ja (3) tarjoaa mahdollisuuden omien ajatusten ja tunteiden työstämiselle (tunnetaidot).

Ajattelemisen yhdessä on tärkeää

Filosofointitoimintaan osallistuneiden senioreiden mukaan filosofointi on vaikuttanut heidän ajatteluunsa joko herättämällä uusia ajatuksia tai laittamalla omia ajatuksia liikkeelle. Eräs osallistuja raportoi, että ryhmässä ihmisten ajattelun erilaisuus oli tullut esille uudella ta-

valla. Se oli hänestä erityisen mielenkiintoista. Muiden senioreiden kanssa pohdiskelu oli kaikille tärkeää. Erään osallistujan mukaan toiminnan mukavimpia anteja oli ”kuunnella muiden näkökulmia, joita ei itse ole oivaltanut tai tullut ajatelleeksi.” Yksi osallistuja totesi: ”luulen, että nämä kysymykset herättää jotain uutta minussa. Elämä on arvoitus.”

Monelle osallistujista filosofointi ryhmässä tarjosi paikan tutkailla ajatuksia ja jäsentää itselle tärkeitä kysymyksiä: ”[k]un samaa kysymystä käsitellään useista näkökulmista, ne voivat johtaa ristiriitaisiin päätelmiin. Jos näiden perusteella pitää tehdä ratkaisuja, on vain viileän neutraalisti tutkittava asian hyvät ja huonot puolet. Ajatusringin tapainen käsittelytapa saattaisi auttaa tuloksiin pääsemisessä.” Joillekin senioreille filosofiaryhmässä käyminen oli tuonut vastauksia heille henkilökohtaisesti tärkeisiin kysymyksiin, mutta osalle ryhmä on kenties pikemminkin paikka, jossa voi tarkastella ja ihmetellä elämän suuria kysymyksiä yleensä. Filosofoidessa kyseleminen onkin usein vastauksia tärkeämpää.

Hyvä elämä, kuolema ja totuus puhuttavat

Mielenkiintoisimpina ryhmässä käsiteltyinä kysymyksinä selvitykseen osallistuneet pitivät niitä, jotka koskettivat omaan elämään ja tulevaisuuteen vaikuttamisen mahdollisuuksia, totuutta sekä vaikeita tunteita tai kokemuksia ja niistä selviämistä. Kiinnostaviksi aiheiksi mainittiin lisäksi ihmisten yhteisöön sekä onnellisuuteen ja sen taivotteluun liittyvät kysymykset.

Yleisteemoiksi jäsenettyinä senioreita mietityttivät erityisen paljon vaikutusmahdollisuudet omaan elämään ja tulevaisuuteen sekä kuolema. Taulukkoon 1 olen ryhmitellyt vastaajia henkilökohtaisesti eniten kiinnostaneet filosofiset aiheistot pääluokiksi, yläluokiksi ja alaluokiksi. Luokitteluyksikkönä on aiheiden sisältö ja sisältökategoriana yleinen filosofia.

Oman todellisuuskäsityksensä ja kokemuksensa pohjalta kukin saa osallistua keskustelunaiheiden ehdottamiseen, valintaan ja ajatusten jakamiseen itselleen sopivalla tavalla. Ajatusrinki-filosofiaryhmissä onkin käsitelty myös uskonnonfilosofisia kysymyksiä. Virallisesti toiminta on uskonnollisesti sitoutumatonta, mutta osallistujien omat kysymykset, katsomukset ja uskonnollisiin opinkappaleisiin tai henkis-hengellisiin kokemuksiin liittyvät perustelut tulevat toisinaan esille.

Senioreita mietityttivät Jumalan olemassaoloon ja Jumalan olemukseen liittyvät uskonnonfilosofiset aiheet sekä henkilökohtaiseen uskoon ja pelastukseen kytkeytyvät teemat. Teologisista aiheista vastaajia mietityttivät lisäksi Jumalan huolenpitoon liittyvät kysymykset: rakastaako Jumala, tunteeo Jumala ihmisen, ja vastaako Jumala ihmiselle?

Taulukkoon 2 olen ryhmitellyt nämä senioreita henkilökohtaisesti eniten kiinnostaneet teologiset ja uskonnonfilosofiset aiheistot pääluokiksi, yläluokiksi ja alaluokiksi. Luokitteluyksikkönä on aiheiden sisältö ja sisältökategoriana uskonnolliset aiheet.

TAULUKKO 1. Kiinnostavimmiksi raportoidut sisältöalueet kategoriassa filosofiset kysymykset.

PÄÄLUOKKA	YLÄLUOKKA	ALALUOKKA
Hyvä elämä	Vaikuttamismahdollisuudet omaan elämään ja omaan tulevaisuuteen	<ul style="list-style-type: none"> - Onnellisuus ja sen tavoittelu - Vaikeat tunteet ja niistä selviäminen - Kohtalo
	Yhteisö	<ul style="list-style-type: none"> - Yhteisössä ja yhteiskunnassa eläminen - Oikeudenmukaisuus
Yksilö ja olemassaolo	Ihminen	<ul style="list-style-type: none"> - Ihmisarvo - Pohdinnat ihmisen kyvystä muuttua
	Kuolema	<ul style="list-style-type: none"> - Kuoleman hetkeen liittyvät pohdiskelut - Kuolemaan liittyvät tunteet
Totuus	Totuuden etsintä	<ul style="list-style-type: none"> - Pohdinnat erilaisista totuuskäsitteistä

TAULUKKO 2. Kiinnostavimmiksi raportoidut sisältöalueet kategoriassa teologiset ja uskonfilosofiset kysymykset.

PÄÄLUOKKA	YLÄLUOKKA	ALALUOKKA
Jumala	Jumalan olemassaolo	<ul style="list-style-type: none"> - Pohdinnat Jumalan olemassaolosta
	Jumalan olemus	<ul style="list-style-type: none"> - Jumalan huolenpito - Jumalan johdatus - Jumalan rakkaus
Henkilökohtainen usko	Pelastuskysymykset	<ul style="list-style-type: none"> - Kristillinen oppi pelastuksesta - Henkilökohtainen näkemys kristillisestä pelastusopista
	Uskon sisällölliset kysymykset	<ul style="list-style-type: none"> - Lapsena opitun kyseenalaistaminen - Oman uskon ja näkökulmien etsintä

Vuorovaikutuksessa työstitään tunteita

Filosofiatoiminnan merkitys vuorovaikutukselle oli aineiston perusteella joidenkin vastaajien kohdalla erittäin selkeästi havaittavissa. Filosofoidessa pääsi tutustumaan lähellä asuviin henkilöihin ja omiin naapureihin. Filosofiryhmässä käyminen ja ajattelu yhdessä koettiin yleensä myönteisenä antina, vaikka erilaiset näkemykset ja tapa olla vuorovaikutuksessa aiheuttivat toisinaan myös joissakin osallistujissa hämmennystä.

Hyvin toimiva ryhmädynamiikka tarjosi puitteet itseilmaisun vahvistumiselle. Omien ajatusten sanottaminen muiden kuullen oli joillekin vastaajille asia, jota saattoi harjoitella ryhmässä. Turvallisena koettu kollektiivi tarjosi eräälle osallistujalle puitteet, joissa hän koki voittavan ujoutensa. Hän kuvasi toiminnan aikana ajatustensa ilmaisemisen muuttuneen kyseisessä ryhmässä helpommaksi: ”Olin aluksi ujo enkä puhunut, mutta vähitellen aloin ilmaista itseäni suullisesti ja huomasin,

että tulin hyväksytyksi.” Hänelle kokoontumiset olivat ”viikon odotetuin tunti.”

Itseilmaisuuksiin ja vuorovaikutukseen kytkeytyi useilla muillakin vastaajilla erilaisia, negatiivisia tai vaikeita tunteita. Erään toisen ryhmän osallistuja koki, etteivät kaikki kanssajäsenet toimineet ja keskustelleet muita arvostavalla tavalla. Hänen mukaansa filosofiryhmä tarjosi kuitenkin tilaisuuden opetella vihatumisen hallintaa ja oman näkemyksen sanomista ääneen.

Senioreiden filosofointiryhmien tulevaisuus

Erilaisten äänten kuuluville saattaminen ja itsensä ilmaiseminen toisia kunnioittavalla tavalla rikastavat kaikkia osallistujia. Koska filosofointi mahdollistaa kohtaamisen ja syventymisen muiden näkemyksiin, voi toiminta laajentuessaan edistää erilaisuuden ymmärtämistä ja luoda yhteisöllisyyttä sekä hyvinvointia tarjoamalla

areenan ajatusten vaihtoon ja sosiaaliseen aktivoitumiseen. Filosofiarhyhmässä on mahdollista solmia uusia ihmissuhteita ja syventää jo olemassa olevia. Yksinäisyyden ja erillisyyden kokemukset ovat yksi nyky-yhteiskuntamme merkittävistä inhimillisistä ongelmista, jotka koskettavat erittäin monia seniorikansalaisia. Syväisiin keskusteluihin ja kontaktin luomiseen kannustava toimintamuoto on omiaan vahvistamaan yhteenkuuluvuuden tuntemuksia.

Senioreiden raportoimien hyötyjen ja aikaisemman lasten parissa tehdyn tutkimuksen valossa filosofointitoiminnan laajentamiselle olisi perusteita. P4C-filosofoinnilla voi olla myönteisiä vaikutuksia yhä useampien senioreiden elämässä, mikäli toiminta tavoittaa heidät esimerkiksi sairaaloissa, palvelu- ja senioritaloissa sekä erilaisten yhdistysten järjestämänä tai tukemana toimintamuotona.

Filosofointitoiminnalla olisi antinsa myös ammatillisen hoivatyön kehittämisessä. Seniori-ikäisille tärkeiden kysymysten selvittäminen laajemmin voisi tarjota erilaisille alan toimijoille tietoa ja siten parempia edellytyksiä kehittää kohderyhmää kiinnostavien erityiskysymysten käsittelyyn soveltuvia tuki- ja virkistysmuotoja. Ymmärrys senioreille tärkeistä filosofisista ja teologisista kysymyksistä saattaisi kenties myös vahvistaa senioreiden ja muun muassa heidän parissaan työskentelevien hoiva- ja sosiaalialan ammattilaisten vuorovaikutusta suuntaamalla keskustelunaiheita senioreille merkityksellisiin teemoihin. Ajattelua ja sosiaalista vuorovaikutusta aktivoivien filosofiarhyhmien soveltuvuutta yhtenä muistisairauksien ennaltaehkäisyn tukimuotona tai sen hyötyjä

muistisairauksien varhaisessa hoidossa kannattaisi myös kartoittaa.

Filosofia osana merkityksellistä elämää

Taidelähtöisen ja P4C-pohjaisen filosofointitoiminnan merkitys ajattelulle, vuorovaikutukselle ja tunteiden käsittelylle oli keräämäni aineiston perusteella selkeästi havaittavissa. Seniorit raportoivat saaneensa itselleen tärkeisiin kysymyksiin ryhmässä uusia näkökulmia. Toiminnan hyödyllisyys ja merkityksellisyys ovat kuitenkin vielä laajempia, kun tarkastellaan filosofoinnin perusluonnetta.

Filosofiarhyhmässä käsitellään ajatuksia, joilla kurotetaan kohti viisasta elämää. Merkityksellisten kysymysten äärelle pysähtyminen toisten kanssa tarjoaa mahdollisuuden merkityksen kokemisen jakamiseen. Toiminnan arvoa pohjustaa jo lähtökohta, että näille osallistujien merkitykselliseksi kokemille kysymyksille, ajatuksille ja niihin liittyville kokemuksille annetaan tilaa ja niihin suhtaudutaan arvostavasti. Ryhmässä on tilaisuus tarkastella aiheita, jotka ovat kiperiä ja herkkiäkin, silloin kun ilmapiiri ryhmässä on turvallinen. Filosofiarhyhmässä voi huomata, että ikään, kulttuuritaustaan tai ulkomuotoon katsomatta pohdiskelemme usein samoja mietteitä. Vaikka monet suuret kysymykset askarruttavat ihmismieliä vuosituhansista toisiin, voimme kuitenkin toisinaan löytää joihinkin kysymyksiimme ainakin itseämme tyydyttäviä vastauksia. Kuten ryhmät ovat osoittaneet, meillä jokaisella on rikkautta, josta voimme ammentaa ja jakaa.

Viitteet

- 1 Gregory 2010, 8; Tomperi & Juuso 2014, 95–96.
- 2 SAPERE 2010, 15.
- 3 Gorard ym. 2017, 5.
- 4 Pihlgren 2008, 85.
- 5 Sama, 92, 231; Gorard ym. 2015, 3–4, 32; Gorard ym. 2017, 6.
- 6 Gregory 2009, 8.
- 7 Ks. raportti koulutuksesta Liikala 2014.
- 8 Liikanen 2003, 45–48; Kimmo 2013, 141–142.

Kirjallisuus

Gorard, Stephen, Siddiqui, Nadia & See Beng, Huat, *Philosophy for Children. Evaluation report and Executive summary July 2015*. Education Endowment

Foundation 2015 London. Verkossa: educationendowmentfoundation.org.uk/our-work/projects/philosophy-for-children.

Gorard, Stephen, Siddiqui, Nadia & See Beng, Huat, *Non-Cognitive Impacts of Philosophy for Children*. Nuffield Foundation 2017 London. Verkossa: nuffieldfoundation.org/non-cognitive-impacts-philosophy-children.

Gregory, Maughn ym., *Filosofiaa lapsille & nuorille*. niin & näin, Tampere 2010.

Kimmo, Päivi, *Taidelähtöinen dialoginen oppimisprosessi. Taidetuokioilla päiväkodin vuorovaikutusta ja hyvinvointia edistämässä*. Käytännönmiettelisen tiedekunnan pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2013.

Liikala, Elise, *P4C-filosofointimenetelmän hyödyllisyys senioreille tärkeiden filosofisten ja*

teologisten kysymysten käsittelyssä. Teologisen tiedekunnan kandidaatintutkielma, Helsingin yliopisto 2017.

Liikanen, Hanna-Liisa, *Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisen hoitoyksikköjen arjessa ja juhlassa*. Suomen mielenterveysseura, SMS-Julkaisut Oy, Keuruu 2003.

Pihlgren, Ann S., *Socrates in the Classroom. Rationales and Effects of Philosophizing with Children*. Stockholm University, Stockholm 2008.

SAPERE Handbook to Accompany the Level 1 P4C Foundation Course. Fairprint, Dundee 2010.

Tomperi, Tuukka & Juuso, Hannu, (Lasten) pedagoginen filosofia. Kasvatuksen historiallinen mahdollisuus. *niin & näin* 1/14, 95–105.

Ruumiillisuuden rajoilla

Suuri osa ihmisistä on elämänsä jossain vaiheessa kokenut jotakin, jota voisi kuvata arkiymmärryksen ylittäväksi. Kansainvälisten tutkimusten mukaan yli puolella länsimaissa asuvista ihmisistä on ollut ainakin yksi arkiymmärryksen ylittävä kokemus kuten näky, kuuloaistimus, ruumiista irtaantumisen tai intensiivisen läsnäolon kokemus ja mahdollisesti kokemus tapaamisesta tai jopa toistuvasta keskustelusta tärkeän ihmisen kanssa hänen kuolemansa jälkeen. Ilmiöiden yleisyydestä ei Suomessa ole toistaiseksi kattavaa väestötutkimusta¹.

Arkiymmärryksen ylittävät kokemukset ovat siis varsin tavallisia. Kuitenkin niissä on puolia, jotka hämmentävät tai pelästyttävät. Ne saattavat saada kokijan sanattomaksi tai pois tolaltaan joksikin aikaa tai ehkä vuosiksi. Monet luonnehtivat niitä sanoin-kuvaamattomiksi. Tällainen kokemus voi olla tuttu taiteilijalle tai tutkijalle uuden hypoteesin tai oivaltamisen yhteydessä. Freudin termi *Unheimlich*, kumma tai outo, on muodostunut hyväksytyksi nimeksi ilmiöiden ja kokemusten ryppäälle². Fenomenologisen keskustelun piirissä Maurice Merleau-Ponty on kirjoittanut oudon kokemuksen ruumiillisuudesta ja Bernard Waldenfels puolestaan itsen ja vieraan välisestä rajankäynnistä, kokemuksen murtumasta³. Niinkin kaukana toisistaan olevat filosofit kuin pragmatisti William James ja toimijaverkostoteoreetikko Bruno Latour legitimoivat kokemukset siihen todellisuuteen, jossa elämme: oudot ja arkiymmärryksen ylittävät kokemukset ovat todellisia kokijalleen.⁴

Kuitenkin tulkintarekisteristä riippuen kokemuksiin suhtaudutaan eri tavoin. Taiteen piirissä ne eivät herätä kummastusta, ja uskonnollisissa, varsinkin karismaattisissa yhteyksissä ne ovat suorastaan suotuja tai tervetulleita – kunhan rekisteri on tunnustettu ja kaikkien tiedossa. Nykyisten *new age*-liikkeiden, kuten esoterian ja okkultin piirissä kokemuksia kaivataan ja niitä pyritään suorastaan manipuloimaan esiin. Psykiatrisessa tutkimuksessa ja kliinisessä käytännössä kummien kokemusten luonteesta on käyty keskustelua kymmenien vuosien ajan. Nykyisen valtavirtopsykiatrian piirissä arkiymmärryksen ylittävät kokemukset luokitellaan useimmiten sairauden tai häiriön oireiksi. Modernissa suomalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa ne ovat liki tabuja. Tämä saattaa olla peräisin yhteiskunnan normatiivisesta luonteesta: kokemukset viittaavat esimoderniin, joka on ainakin suomalaisessa yhteiskunnassa tavallaan ”liian lähellä”⁵.

Yksinäisyyden ja jakamattomuuden ohella arkiymmärryksen ylittäviä kokemuksia yhdistää olennainen piirre⁶. Ne ovat aistimellisia, ruumiillisia – tuttuja, omien aistien kautta koettuja, tavallisen arjen keskellä tapahtuvia, ja samanaikaisesti niissä on suunnattomalta tun-

tuva vierautta, joka saattaa saada ruumiin sanattomaksi, jäykäksi tai puutuneeksi. Puheenvuorossani jäljitän tätä kokemusten ruumiillisuutta erityisestä näkökulmasta: lähdän liikkeelle siihen olennaisesti kuuluvasta vieraudesta, arkisesti tutun ja vieraan kohtaamisen rajapinnalta.

Eri rekistereissä tehtävien tulkintojen välinen ero on suuri, ja tulkintojen välillä on valtava jännite. Psykiatrisella keskustelulla on ollut merkittävä vaikutus normaalin ja patologisen välisen kulttuurisen rajan luomiseen, ja tästä on seurauksia institutionaalisille, ihmisten ”normaaliutta” jäsentäville käytännöille. Lääketieteessä vallitsevan normaalin ja patologisen välisen rajan jyrkkyyteen vaikuttaa tieteenalan dikotominen terveyttä koskeva malli. Se on arvosidonnainen: Georges Canguilhemin mukaan ”normaali” ei merkitse ainoastaan tavallista yleisyyden merkityksessä, vaan siihen liittyy myös arvottaminen ja arvostaminen ja siten yhteiskunnallisen vallan ulottuvuus⁷. Arkiymmärryksen ylittävät kokemukset koetaan usein yksin. Ne ovat näkymättömiä muille kuin kokijoilleen, ja niiltä puuttuu toden ”näyttö”, evidenssi, ja siten myös legitimaatio. Sen vuoksi ne luokitellaan ei-terveyden, sairauden puolelle. Ei-terveyden puolelle valahtaneet kokemukset arvotetaan patologisiksi, vähempiarvoisiksi ja usein stigmatisoidaan.

Kirjeiden tulva

Juuri stigma, häpeäleima, sai tutkijaryhmämme kiinnostumaan oudoiksi nimetyistä kokemuksista nykypäivän arkielämän piirissä⁸. Hankkeemme tarkoituksena oli tutkia ihmismieltä sen reunailmiöiden näkökulmasta. Kun siitä julkaistiin iltapäivälehdissä ensimmäiset vähätelevät uutiset, meihin otti yhteyttä suuri määrä ihmisiä kertoakseen, että he olivat joutuneet kohtaamaan ymmärtämättömyyttä puhuttuaan arkikäsitteiden ylittävistä kokemuksistaan lähipiirissään tai asiantuntijoille. He kertoivat, että heidän kokemuksensa oli usein leimattu epätodeksi ja häpeälliseksi. Tästä oli saattanut seurata elinikäinen taakka, stigma tai sellainen pelko tai odotus. Koska yhteydet yhteiskunnan valtaintituutioihin olivat olleet tuloksettomia tai antaneet tulokseksi häpeäleiman, kirjoittajat halusivat kääntyä tutkijoiden puoleen an-

tamaan tietoa siitä, ”mistä oikein voi olla kyse”. Yhteydenottoissa oli usein mukana myös suora stigman hälvettämisestä koskeva avunpyyntö, joka esitettiin meille, tutkijoille.

Tutkimushankkeen saaman kirjeaineiston merkittävyyttä lisäsi se, että emme koskaan esittäneet kirjoituspyyntöjä julkisuudessa. Kulttuurintutkijoista ja psykiatrista koostuneen Mieli ja Toinen -tutkimushankkeen ensisijaisena tarkoituksena ei edes ollut tutkia kummia ilmiöitä suomalaisen nykykulttuurin piirissä. Muutama tutkimustamme mitätöivä uutinen iltapäivälehdissä riitti yhteydenottoihin. On tärkeää ottaa huomioon tutkimusalojemme merkitys lehti uutisoinnissa ja siitä seuranneissa kirjeiden painotuksissa. Mediatutkijoina tai populaarikulttuurin tutkijoina olisimme mitä todennäköisimmin saaneet aineiston, joka olisi ollut toisenlainen. Saimme yhteensä 224 kirjettä 113 ihmiseltä⁹. Kirjeitä tulee edelleen.

Otimme tutkimuksemme tieteidenväliseksi lähtökohdaksi kirjeiden ja niissä kuvattujen kokemusten tarkastelun ilman ennako-oletuksia niiden totuudellisuudesta ja valitsematta yhtä tulkintatapaa ylitse muiden. Näkökulma on alun perin lähtöisin uskonnon sosiologi Peter Bergerin metodologisena agnostismina tunnetusta menetelmästä, jonka periaatteena on jättää kokemuksen kausaalinen alkuperä tutkimuksen ulkopuolelle ja selittämättä¹⁰.

Ruumiillinen kumma

Kokemukset, joista ihmiset kirjoittivat, ovat *aistimellisia, ruumiillisia kokemuksia*¹¹. Kuitenkin kulttuurintutkimuksessa ne käsitteellistetään tavallisimmin ”uskomuksina”. Ne välittyvät etupäässä aistimuksina: äänien kuuleminen ilman verifioitavaa äänilähdettä, kosketuksen tuntemukset, näyt ja hajut sekä oudon ja voimakkaan läsnäolon tuntemukset tai vastaansanomaton voima, joka pakottaa kirjaimia paperille mahdollisesti satojen liuskojen verran kerrallaan. Myös telepatia tai prekognitio ovat aistimuksellisia, usein voimakkaita tunnekokemuksia tulevaisuudesta tai menneestä, ehkä yhteensattumasta¹². Kumman kokemuksia kuvattiin usein moniaistisina. Kirjeitä lukiessani olen joutunut kyseenalaistamaan fysiologian ja psykologian käyviä käsityksiä aisteista ja aistimuksista, joiden mukaan aistimus ymmärretään jonkin aistinelimen rekisteröimänä ärsykkeenä. Uudet neurotieteelliset ja mielenfilosofiset keskustelut, kuten esimerkiksi enaktivismi tai tutkimukset, joissa pyritään saamaan neurotiede ja fenomenologia keskusteluyhteyteen keskenään, ovat laajentaneet aistimuksen käsitteestä käytyjä keskusteluita¹³. Viime aikojen havaintoa ja mieltä koskevissa keskusteluissa myös neurotiede ja antropologia ovat aloittaneet vuoropuhelua keskenään¹⁴.

Ruumiillisuus siinä merkityksessä kuin se ilmeni kirjeaineistoissa artikuloitua tuttua, maailmassa olevaa, itsestään selvää, suorastaan arkipäiväistä, mutta kuitenkin jotakin rajoilla olevaa. Tällaista ruumiillisuutta voi jäsentää intersubjektiivisena, affektiivisena tai maailmallisena. Filosofisena kysymyksenä kumma käsittelee myös rajaa jonkin Toisen kohtaamisen merkityksessä. Taitei-

lijoilla ja taiteellisen tutkimuksen tekijöillä on tapana sanoa, että tämän ulottuvuuden tutkimiseksi tulee asettua sille alttiiksi, silleenjättää¹⁵.

Merleau-Pontyn ruumiinfilosofisen käsityksen mukaan havaintoaistimus (*perception*) on eletyn ruumiin intentionaalisuutta, tapa olla maailmassa vastavuoroisessa suhteessa aistittavan kanssa¹⁶. Kokemukset, joista ihmiset kirjoittivat, olivat kuitenkin myös *muuta*: niitä luonnehti erityinen vaikutetuksi tuleminen vieraasta – responsiivisuus. Maailma sellaisena kuin sen on oletettu itsestään selvänä toteutuvan, murtuu ja määrittyy vieraan – tai oikeastaan vieraan ja tutun välisen suhteen – kautta. Kokemuksiin sisältyi responsiivisuuden virittämänä toimintaa, vuorovaikutuksellisuutta ja kommunikaatiota kenties vielä enemmän kuin mihin Merleau-Pontyn intentionaalisuuden käsite antaa mahdollisuuden. Kumman kohtaamista saatettiin kuvata ruumiillisena käytäntönä, jossa subjekti on aistimistoiminnassa alttiina aistiärsykkeelle, ei pelkästään rekisteröiden sitä vaan vuorovaikutuksessa elämyksen ja siitä seuraavien tapahtumien kanssa. Monet kirjoittajat kertoivat kuolleiden kohtaamisesta¹⁷. Se herätti kokijassa usein voimakkaita ruumiillisia tuntemuksia kuten pelästymistä tai rauhoittumista. Kokemuksissa kuollut omainen, ystävä tai lemmikki oli elävä, liikkeessä – tosin ruumiillisesti ehkä yllättävä, outo mutta kuitenkin tuttu. Vastavuoroisuudesta kertoo se, että kokemusten todellisuudesta vainajakin toimi: toi lohtua, vihjeen tulevasta tai uhkasi ja vannoi kostoja. Tämä sai minut miettimään Merleau-Pontyn havaintokokemusta koskevan teorian rajoja ja kysymään, miten voisin tulkinnassani edetä.

Aistiminen ja responsi

Fenomenologi ja neurologi Erwin Straus kuvaa varhaisessa psykiatrian ja mielen filosofiassaan aistimusta käytäntönä, *aistimistoimintana*¹⁸. Hänen kiinnostava ajatuksensa on osoittaa yhteys aistimuksen ja liikkeen välillä. Yhtäältä aistiva ihminen tuottaa tietoa, ja tiedon ehtona on olla alttiina aistimukselle maailmassa, jossa aistiva ja aistimuksen kohde ovat. Toisaalta aistimuksen – ja sille avoimuuden – myötä syntyy jotakin, jota ei ole osattu odottaa, ja tietoa, jota Straus kutsuu ’paattiseksi’¹⁹. Paattisella hän tarkoittaa vaikutetuksi tulemistä. Käsitän paattisen Merleau-Pontyn kuvaaman kaksoiskosketuksen edelleen ajatteluksi²⁰. Kulttuurintutkijana tulkitsen Strausia siten, että aistimistoiminnan virittämänä, responsina, syntyy sosiaalisia suhteita ja siteitä, herkkyyttä ilmiön odottamattomuudelle samoin kuin sen aistimellisille kvaliteeteille: äänen, rytmin, muodon ja kosketuksen vivahteille. Näin rakentuvan suhteisuuden varassa on mahdollista jatkaa siteiden ylläpitämistä ihmisten kesken myös yli kuoleman dikotomisiksi määritellyn rajan²¹.

Vieraan kohtaaminen on ydinpiirre kertomuksissa kummista kokemuksista²². Bernard Waldenfels jatkaa Strausin ajatusta aistimisen responsiivisuudesta sen intentionaalisuuden ohella²³. Paattinen on Waldenfelsille ruumiillisen kokemuksen murtumalinja²⁴. Se tarkoittaa omassa tutkimuksessani kahta hyvin tärkeää asiaa. Wal-

denfelsin mukaan paattinen on moniselitteinen siinä merkityksessä, että se on ”vaikuttuneisuutta ilman selvyttä tai representaatiota siitä, mikä vaikuttaa”, kuten Sami Santanen tulkitsee²⁵. Toiseksi kyse on radikaalisti vieraasta, eletystä kokemuksesta, jonka jäsentäminen representaationa ei tavoita kokemusta kuin osittain²⁶.

Vieraalle altistuessa ja vastatessa paattinen kokemus on ruumiillinen, samanaikaisesti vieras ja ulkopuolella oleva että ”sisäinen”, omalta tuntuva²⁷. Tutuilla kasvoilla häivähtää vihje pelottavasta tulevaisuudesta, portaissa tulee vastaan kaksoisolento, tyhjässä makuuhuoneessa syntyy tunne siitä, että peittoa vedetään hitaasti. Kokijat kertovat siitä, miten he eivät kokemuksen jälkeen ole olleet entisellään, ja monet ovat muuttuneet itselleen vieraiksi. Kirjeissä, joita ihmiset kirjoittivat meille, kuvataan kokemuksia sanoinkuvaamattomina, uskomattomina ja käsityskyvyn ja ymmärryksen ylittävinä. Kirjoittajat olivat saattaneet miettiä kokemusta ehkä vuosikymmenet ja hakeneet sen jäsentämiseen paljon kirjallisuutta ja apua eri tahoilta. Juuri sen vuoksi he myös kirjoittivat meille. Tässä ilmenee Strausin tarkoittaman aistimisen responsiivinen piirre: olemme vaikuttuneet vieraasta tavalla, joka muuttaa kokijasubjektin sekä kokemuksen rytmin ja liikkeen pitkälle tulevaisuuteen.

Kumma ja ruumiillisen kokemuksen monirajaisuus

Strausin ja Waldenfelsin ajattelu tuo tärkeällä tavalla esille kysymyksen siitä, miten ruumiin rajat voidaan hahmottaa. Strausin ajattelussa ruumis ei ainoastaan kosketa itseään ja vastaanota kosketusta vaan altistuu ja tempautuu altistuesaan mukaan liikkeeseen ja sen mukanaan tuomaan arvaamattomuuteen. Strausin mukaan aistimisen responsiivinen luonne tekee mahdolliseksi ymmärtää kokemuksen ruumiillista liikkuvuutta ja monirajaisuutta.

Vuorovaikutuksellisuus aistimisessa mahdollistaa myös kulttuurisen, sosiaalisen ja ruumiillisen välisten suhteiden jäsentämistä. Sillä sen lisäksi, että aistiminen on strausilaisittain ruumiillista toimintaa, se on kulttuuristen odotusten läpäisemää. Aistimisen ruumiillisuuden ja ympäröivän maailman välisyyden ajatuksia on kehittänyt psykologi James J. Gibson²⁸. Hän kiinnittää huomion aistimusten tulkintojen lisäksi niihin mahdollisuuksiin, ’affordansseihin’, joita ympäristö tarjoaa havainnolle. Antropologi Tanya Luhrmann jatkaa tutkimuksessaan Gibsonin ajatusta esittämällä, että paikallisilla kulttuurisilla käsityksillä mielestä on merkitystä sille, miten ihmiset kokevat ääniaistimuksia. Luhrmann puhuu kipinästä tai sytykkeestä (*kindling*), jonka kulttuuri kulloinkin virittää aistimiseen. Vertaillenään äänenkuulemisen sisältöjä neljässä eri kulttuurissa hänen tutkijaryhmänsä on näyttänyt, että sisällöt noudattelevat käsityksiä mielestä, yksilön ja yhteisön välisestä suhteesta sekä moraalista. Kun ghanalaisten tutkittavien kuulemat äänet huolehtivat suhteista toisiin ihmisiin, yhdysvaltalaiset äänet syyttivät äänenkuulijaa hänen teoistaan. Tutkimus paljasti, miten äänien aistimuksellinen sisältö vaihtelee suhteessa kulttuuriin sytykkeisiin.²⁹

Kirjeissä käsitelty kumma viittaa siihen, että arkiymmärryksen ylittävien kokemusten kautta syntyy mahdollisuuksia tutkia mielen ruumiillisuutta, sosiaalista suhteisuutta ja erityistä tapaa tarkastella maailmaa ja olla suhteessa siihen. Responsiivisuus vieraalle, vastaaminen ja vuorovaikutus aistimisessa tekevät kokemukseen murtoja, joiden tutkiminen antaa mielestäni aineksia utojen, kummien kokemusten – ja samalla ruumiillisen mielen – teoretisoimiseen. Kummaa voi ajatella responsiivisuuden tapana, jossa aistimellinen vaikuttuneisuus on erityinen ja ikään kuin täsmävalottaa ruumiillisen kokemuksen heterogeenisuutta. Kumma paljastaa ruumiillisen kokemuksen rajojen häilyvyyttä sekä affektiivisessa että sosiaalisten suhteiden kummallisen yhtäaikaisuuden merkityksessä. Tästä syntyy mielenkiintoisia aineksia kysymyksiin mielen tutkimuksessa.

Viitteet

- 1 Tutkimusten kysymykset, mittarit jne. vaihtelevat kansainvälisissä tutkimuksissa, mikä vähentää niiden keskinäistä vertailukelpoisuutta. Useissa maissa tehtyjen väestöä tai tiettyjä väestönosia kattavien kyselytutkimusten mukaan kuitenkin (esim. Dein 2012; Wooffit 1992; Goode 2000; ks. Breen 2011; Boden 2015) kokemuksia on yli puolella väestöstä.
- 2 Kirjoittajat itse kuvaavat arkiymmärryksen ylittäviä kokemuksiaan siten, että olemme tutkimuksessaamme päätyneet käyttämään niistä työkäsitettä *kumma* (ks. Freud 1919). Näin riippumatta siitä, kuinka tiede- ja taideyhteisöissä käytävissä keskusteluissa kokemuksia tulkitaan. Koska yliluonnollista varten ei ole olemassa omaa tulkinnan kehystä, kuten esteettisillä, uskonnollisilla sekä esoteerisilla ja okkulteilla kokemuksilla on, se on jäänyt ylijäämäkategoriaksi, määrittelyjen ja kiistan aiheeksi. Kumma-termi pyrkii neutraaliuteen mutta kantaa mukanaan mielikuvaa kokemuksen poikkeuksellisuudesta, outoudesta ja hämmentävyydestä, jotka ovat tyyppillisiä kuvauksia näille kokemuksille. Nykyään edelleen kummista kokemuksista kerrotaan harvoin muille, koska kokijat tietävät, että meidän yhteiskunnassamme on tavallista epäillä kokijoiden todellisuudentajua tai mielenterveyttä. Perinteentutkija Leea Virtanen (1977 ja 1990, 4) huomauttaa, että syy kertomisen niukkuuteen ja vaikeuteen on häpeän pelon ohella se, että kokemuksista kertomista luonnehtii ei-julkinen genre: ne eivät ole sosiaalisesti jaettu perinnetilä, kuten memoraatit ja uskomustarinat.
- 3 Merleau-Ponty 1962; Waldenfels 1996 ja 2011.
- 4 James 1902; Latour 2005 ja 2013.
- 5 Matti Mäkelä on kirjoittanut kiinnostavalla tavalla teoksessaan *Tämä ei ole taidetta* (2016) historiallisesta muutoksesta, joka koskee tabujen määrittelyä.
- 6 Mieli ja toinen -kirjeaineisto; Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Leea Virtasen arkisto; Virtanen 1974, 1977, 1990 sekä James 1902. Viimeksi mainitun tulkitsema aineisto koostuu liki 2000 kirjeestä, jotka The Society for Psychical Research kokosi vuonna 1882.
- 7 Canguilhem 1978. Hallinnan teemasta Foucault on jatkanut useissa töissään. Ks. Nicholas Rose (1996) hallinnan, *governmentality* ja biovallan tutkimuksesta.
- 8 Mieli ja Toinen. Suomen Akatemia 2013–2016. Tutkimushankkeesta on lähtenyt liikkeelle kolme uutta tutkimusta sekä useita toimenpiteitä tulosten yhteiskunnallisen vaikuttavuuden, erityisesti stigman lieventämisen, edistämiseksi.
- 9 Väitteeni taustaksi olen lukenut myös yli tuhat kirjettä sisältävän aineiston, jonka folkloristiikan professori Leea Virtanen keräsi 1970-luvulla. Käytän väitteenomaisesti lisäksi The Society for Psychical Research -seuran kokoamaa saman laajuista kirjeaineistoa vuodelta 1882.
- 10 Berger 1967.
- 11 Kaikissa kolmessa kirjeaineistossa.
- 12 Blackman 2012.

- 13 Enaktivismista Colombetti 2013. Ks. myös Oulanne, Ovaska & Telakivi 2017. Fenomenologiasta esim. Parnas & Henriksen 2014.
- 14 Ks. Luhmann ym. 2014. Myös kriittisiä näkökulmia neurotieteen soveltamisen on esitetty. Puhutaan jopa ”neuroval-lanku-mouksesta”, neuroyhteiskunnan synnystä, jossa kaikki elämän- ja tiedon tuottamisen alueet voidaan asettaa ”neuron” merkin alle (ks. Andell 2017). Neurotieteellistä tietoa sovelletaan enenevästi kysymyksiin mielestä, minuudesta ja yhteiskunnasta, millä taas on merkittäviä seurauksia ymmärryk-sillemme identiteetistä, sukupuolesta, seksuaalisuudesta, ruumiillisuudesta, etiikasta ja moraalista, ihmisluonnosta ja sosiaalisesta elämästä. Laajalle levites-sään aivoja painottavat käsitteellistykset lainaavat uskottavuutta myös selityksille ja normeille. Kia Andell (2017) on puhunut osuvasti yhteiskunnan *avollis-tumisesta*.
- 15 Kehotus kumman ”silleen-jättämisestä” on tullut useilta taiteilijoilta, joiden kanssa olen keskustellut.
- 16 Merleau-Ponty 1962.
- 17 Leea Virtasen kirjeaineistoissa 1970-luvulla kertomukset kuolleiden kohtaamisesta olivat huomattavasti yleisempiä kuin 2013–2014.
- 18 Straus 1963; 1966.
- 19 Sama 1963.
- 20 Kaksoiskosketuksessa ruumis sekä koskettaa itseään että tulee samalla itse kosketetuksi, ks. Merleau-Ponty 1962.
- 21 Uuden yhteiskuntatieteellisen suru-teoreettisen keskustelun piirissä Walter (esim. 1999, ks. myös Alasuutari 2017) on kirjoittanut surusta prosessina, jossa luodaan sosiaalisia siteitä elävien ja vai-najien kesken.
- 22 Uskonnonfilosofiassa kysymystä on pohdittu useissa yhteyksissä kuten mystisismistä (Janzen 1995) sekä pyhästä ja pyhän kohtaamisesta käydyissä keskuste-luissa (esim. Eliade 2006; 2003). Proud-foot 1996; ks. myös Wittgenstein 1966.
- 23 Waldenfels pohtii intentionaalisuuden ja responsiivisuuden eroa. Hänen mukaansa Vieras Vieraana edellyttää fenomenologian ajattelemissa siten, että se *alkaa* responsista, mikä kyseen-alaistaa, vieraannuttaa ja pakottaa arvioimaan omia tapojamme kysyä ennen kuin astumme tietämisen ja ymmärtämi-sen piiriin, ks. Waldenfels 2011, 36.
- 24 Sama, esim. 26–27.
- 25 Santanen 2014, 243.
- 26 Ks. Merleau-Pontyn (1962) keskustelu haamurajasta. Kummia kokemuksia on tutkittu kulttuurintutkimuksen piirissä erityisesti representaatioina, uskomuk-sina. Sellaisia tulkitaan olevan erilaisilla Toisilla, esimoderneissa yhteiskunnissa, maaseudun välillä tai toisissa kulttuu-reissa, Honkasalo 2017, 24–38.
- 27 Tässä Waldenfels seuraa dekonstruktion välinein Freudin *Unheimlichin* ajatusta. Waldenfels (2011, 27) määrittelee paattista jonain, joka häiritsee tuttuja dikotomioita, kuten subjektin ja objek-tin, sisäisen ja ulkoisen, eletyn ja repre-sentaation välillä. Paattiseen vastaaminen ”ei ole tietoisuuden asia, vaan viittaa ruumiillisuuteen”, Santanen 2014, 243.
- 28 Gibson 1979.
- 29 Luhmann ym. 2014.

Kirjallisuus

Alasuutari, Varpu, Kuolema, suru ja kummat kokemukset. Teoksessa *Mielen rajoilla*. Toim. Marja-Liisa Honkasalo & Kaarina Koski. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2017, 163–196.

Andell, Kia, Neurotieto, ’minuus’ ja arkiym-märryksen rajat ylittävien kokemukset. Esitelmä Westermarck-seuran Sosiologi-päivillä 24.3.2017.

Berger, Peter, *Sacred Canopy. A Sociological Theory of Religion*. Doubleday, Garden City 1967.

Blackman, Lisa, *Immaterial Bodies*. Sage, London 2012.

Breen, Rosemary, *Paranormal Survey Report*. Physic Revolution -sivusto 2011. Verkossa: psychicrevolution.com/paranormal-activity-analysis/

Boden, Matthew Tyler, Supernatural Beliefs. Considered Adaptive and Associated with Psychological Benefits. *Personality and Individual Differences*. Vol. 86, 2015, 227–231.

Canguilhem, Georges, *On the Normal and the Pathological* (Le normal et le pathologique 1966). Käänt. Carolyn. R. & Fawcett. D. Reidel, Dordrecht 1978.

Colombetti, Giovanna, *The Feeling Body. Affective Science Meets the Enactive Mind*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2013.

Dein, Simon, Mental Health and the Paranormal. *International Journal of Transpersonal Studies*. Vol. 31, No. 1, 2012, 61–74.

Eliade, Mircea, Folklore as an Instrument of Knowledge (1937). Teoksessa *Mircea Eliade, A Critical Reader*. Toim. Bryan Rennie. Equinox, London 2006, 25–37.

Eliade, Mircea, *Pyhä ja profaani* (Das Heilige und das Profane 1957). Suom. Teuvo Laitila. Loki-kirjat, Helsinki 2003.

Freud, Sigmund, *Uncanny* (Das Unheimliche 1919). Toim. ja käänt. David McClintock. Penguin Books, London 1967.

Gibson, James, *The Ecological Approach to Human Perception*. Houghton and Mifflin, Boston 1979.

Goode, Erich, *Paranormal Beliefs. A Sociological Introduction*. Waveland Press, Prospect Heights 2005.

Honkasalo, Marja-Liisa, Kumman varjo. Teoksessa *Mielen salat*. Toim. Mikki Ylikangas. Gaudeamus, Helsinki 2016, 86–98.

Honkasalo, Marja-Liisa, Kirjoituksia elämästä. Teoksessa *Mielen rajoilla*. Toim. Marja-Liisa Honkasalo & Kaarina Koski. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2017, 11–87.

James, William, *Varieties of Religious Experience*. Random House, New York 1902.

Jantzen, Grace, *Power, Gender and Christian Mysticism*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.

Latour, Bruno, *Reassembling the Social*. Oxford University Press, Oxford 2005.

Latour, Bruno, *Inquiry into the Modes of Existence*. Harvard University Press, Cambridge 2013.

Luhmann, Tanya, Padmavati, Ramachandran, Tharoor, Hema & Osei, Akwasi, Hearing Voices in Different Cultures. A Social Kindling Hypothesis. *Topics in Cognitive Science*. Vol. 7, No. 4, 2014, 1–18.

Merleau-Ponty, Maurice, *The Phenomenology of Perception* (La Phénoménologie de la Perception 1945). Käänt. Colin Smith. Routledge and Kegan Paul, London 1962.

Mäkelä, Matti, *Tämä ei ole taidetta*. Siltala, Helsinki 2016.

Oulanne, Laura, Ovaska, Anna & Telakivi, Pii, Ruumiillinen mieli ja ruumiillistetut objektit. Haastattelussa Giovanna Colombetti. *niin & näin* 2/17, 41–43.

Parnas, Joseph & Henriksen, Mads Gram, Disordered Self in the Schizophrenia Spectrum. A Clinical and Research Perspective. *Harvard Review of Psychiatry*. Vol. 22, No. 5, 2014, 251–265.

Proudfoot, Wayne, *Religious Experience*. University of California Press, Los Angeles and Berkeley 1987.

Rose, Nicholas, *The Politics of Life Itself. Biomedicine, Power and Subjectivity in the Twentieth Century*. Princeton University Press, Princeton 2007.

Santanen, Sami, Kosketuksen ulottuvuuksia. Teoksessa *Kosketuksen figurit*. Toim. Mika Elo. Gaudeamus, Helsinki 2014, 195–263.

Straus, Erwin, *The Primary World of the Senses. A Vindication of Sensory Experience* (Vom Sinn der Sinne. Ein Beitrag zur Grundlegung der Psychologie 1935). Free Press, Needleman 1963.

Straus, Erwin, *Phenomenological Psychology*. Basic Books, New York 1966.

Virtanen, Leea, *Kun kello pysähtyi*. WSOY, Porvoo 1974.

Virtanen, Leea, *Telepaattiset kokemukset*. WSOY, Porvoo 1977.

Virtanen, Leea, *That Must Have Been ESP. An Examination of Psychic Experiences* (Telepaattiset kokemukset 1977). Käänt. John Atkinson & Thomas Dubois. Indiana University Press, Bloomington 1990.

Waldenfels, Bernard, *The Phenomenology of the Alien* (Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden 2006). Käänt. Alexander Kozin & Tanja Stähler. Northwestern University Press, Illinois 2011.

Walter, Tony, *On Berievment. The Culture of Grief*. Open University Press, Berkshire 1999.

Wittgenstein, Ludwig, *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Beliefs*. Toim. Cyril Barret. Basic Blackwell, Cambridge 1966.

Wooffit, Robin, *Telling Tales of the Unexpected. The Organization of Factual Discourse*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead 1992.

Jan Neva, *Ikaros* (2015), öljy alumiinille, 90x175 cm.

PAULI RAUTIAINEN

Maaherra Wibeliuksen perintö

Mönnen tuomarin työhuoneen seinällä on jäljennös Albert Edelfeltin maalauksesta *Maaherra* (1899). Siinä Savo-Karjalan maaherra Olof Wibelius puristaa kädessään Ruotsin lakia. Teko symboloi uhmaa. Wibelius vastustaa venäläisen kenraalin Friedrich Wilhelm von Buxhoevedenin määräystä Ruotsin armeijassa taistelevien suomalaisten upseerien virkatalojen ja muun omaisuuden takavarikoimisesta. Vanhan virkamiehen uhmalle oli oikeutus. Keisari Aleksanteri I oli juuri luvannut pitää Ruotsin lain voimassa vasta miehittämässään Suomessa, eikä kenraalin vaatimus ollut Ruotsin lain mukainen.

J. L. Runeberg kertoi *Vänrikki Stoolin tarinoissa* (1860) samaisen tarinan tottelemattomasta maaherrasta. Hän sijoittaa Wibeliuksen suuhun lausahduksen: ”Te voiton saatte. Teill’ on valta nyt, siis minun tehkää, miten miellyttää! Mut laki ennen mua syntynyt, jälkeheni jää.”

Wibeliuksen sanat ovat esimerkki lakiuskollisuudesta, joka on leimannut suomalaista oikeusvaltiota näihin päiviin saakka. ”Lailla maata on rakennettava”, tavattiin sanoa etenkin itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä. En-

simmäinen merkittävä katkos lakiuskollisuuteen koettiin 1930-luvulla, jolloin Lapuan liikkeen muilutuksissa ja jopa murhissa oikeuslaitoksemme asetui vääryyden käsikassaraksi.

Kaikenlainen wibelöinti – lain puolustaminen poliittis-hallinnollisen vallan oikkuja vastaan – on kuitenkin viime aikoina nähty Suomessa yhä useammin siunauksen sijaan kirouksena. Elämme aikaa, jolloin useat vannovat jäykän oikeusvaltion sijaan notkean *governancen* nimiin. Lakeja korvataan sopimuksilla, subjektiivisia oikeuksia suunnitelma-asiakirjoilla. Taloudellisesta tehokkuudesta näyttää tulleen oikeudenmukaisuutta vakuuttavampi argumentti.

*

Lait eivät toki nekään ole enää sellaisia kuin Wibeliuksen aikana. Hyvinvointivaltion aikakauteen saakka yksilön henkilökohtaiset intressit uhrattiin yleiselle edulle. Lain kirjaimesta ei voinut livetä, vaikka sen sanatarkka soveltaminen johtaisi yksilön kannalta kohtuuttomuuksiin. Hyvinvointivaltio toi mukanaan sosiaalisen oikeusajattelun.

Kuva: Minna Suikka

Muodollisten menettelyjen sijaan alettiin kiinnittää huomio oikeuden sisältöön. Yksittäisten tapausten konteksti oli alettava huomioida, ja oikeudellisen ratkaisun ennustettavuuden ohella hyvän ratkaisun mittapuuksi alkoivat nousta myös sisällöllinen oikeellisuus ja yksittäistapauksellinen kohtuullisuus. Viimeistään 1990-luvun perusoikeusuudistuksen myötä oikeuden yhteisöllinen arvoperusta luikahti koko oikeusjärjestyksen tulkintaan vaikuttavaksi ratkaisuperusteeksi.

Moderni demokraattinen oikeusvaltio ei ole vain ennustettavaa muodollisesti oikein toimimista, se on myös sisältöä. Wibeliuksen aikojen jäykkyyttä täydentää jousto ja yksilön intressien huomioon ottaminen. Oikeus on lakia ja moraalia yhtä aikaa.

Juuri tätä muutosta vasten on luettava sitä perustuslakia kohtaan kohdistuvan kritiikin voimistumista, joka olisi saanut maaherra Wibeliuksen taatusti tolaltaan. Suomeen on syntynyt kuoro, joka veisaa yhä voimakkaammin, kuinka perustuslaki estää hallituksen järkevän toiminnan. Elinkeinoelämän valtuuskunnan *Lain varjijat?* -pamfletissa (2015) esitetään julkisten tehtävien yksityistämistä sääntelevän perustuslain 124 §:n kumoamista sekä yhdenvertaisuudesta ja syrjinnän kiellosta sääntävän perustuslain 6 §:n oikeudellisen sitovuuden väljentämistä.

Ajatuspaja Liberan pamfletin *Profeettavallasta perustuslakituomioistuimeen – kenen pitäisi tulkita perustuslakia* (2016) esipuheessa puolestaan hyökätään sosiaalisten perusoikeuksien olemassaoloa vastaan. Siinä ihmetellään ”miten ihmeessä lapsilisän indeksikorotuksissa tai työehtojen paikallisessa sopimisessa voidaan edes nähdä perustuslakiulottuvuus”.

*

On selvää, että nykyinen perustuslakikritiikki on kovin toisenlaista kuin esimerkiksi 1970-luvulla, jolloin Heikki Karapuun toimittama Huutomerkki-pamfletti *Harvojen tasavalta* (1970) päättyi uuden radikaalin sosialistisen valtiosäännön luonnokseen.

Perustuslakikritiikin vetovastuu onkin siirtynyt poliittisen kentän vasemmalta sen oikealle laidalle. Niinpä ei ole yllättävää, että uusi oikeusministeri Antti Häkkänen (kok.) veti toukokuussa von Buxhoevedenin saappaat jalkoihinsa linjaten: ”Vaaleilla valituilla kansanedustajilla pitää olla kansan tahdon mukaisesti oikeus viedä perinteisiä ja tavallisia poliittisia asioita eteenpäin yhden vaalikauden aikana ilman perustuslain esteitä.”

Tässä puhuu mies, joka oli vielä ennen ministerinimitystään eduskunnan perustuslakivaliokunnan jäsenenä perustuslakimme ylin tulkitsija. Hän oli hyväksymässä muun muassa saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksia heikentänyttä Tenojoen kalastussopimusta, Helsingin yliopistoon erityisen ankarat säästöt äkillisesti kohdistanutta apteekkikompensoinnin poistoa ja lapsen säilöönnoton säilyttämistä laissa vielä lapsen asumisvelvoitteenkin käyttöönoton jälkeen. Kaikissa näissä ratkaisuissa perustuslakivaliokunta katsoi yksimielisesti, ettei perustuslaki aseta

esteitä hallituksen poliittisten valintojen toteuttamiselle. Tähän päädyttiin, vaikka valiokunnan kuulemat valtiosääntöasiantuntijat olivat pitkälti toista mieltä.

*

Lähemmin tarkasteltuna perustuslakimme on viime vuosina osoittautunut sangen joustavaksi perustuslakivaliokunnan käsittelyssä. Perustuslaki nähdään helposti poliittisena instrumenttina ja politiikan oikeudellistuminen ongelmallisena. Kenties tästä syystä niin poliitikot kuin valtiosääntöasiantuntijatkin syytelevät toisiaan perustuslailla politikoinnista.

Helsingin yliopiston yleisen oikeustieteen professori Panu Minkkinen esitti keväällä tervetuliaisluentoaan edeltävässä haastattelussa, että kun eduskunta ei onnistu muodostamaan hallitukselle vastavoimaa, sen tekevät oikeusoppineet. Vallan kolmijako-oppi on muutoksessa.

Perustuslain joustavuudesta huolimatta mietintövaliokunnat ovat ottaneet tavakseen sivuuttaa huolestuttavan usein perustuslakivaliokunnan lausuntoihin sisältyvät muut kuin säätämisyjärjestystä koskevat valtiosääntöoikeudelliset huomiot. Myös säätämisyjärjestyskysymykset on voitu perustuslakivaliokunnan lausunnon antamisen jälkeen eduskuntatyössä joustavasti kiertää, kuten päivystysuudistuksen ympärillä hiljan käyty farsssi osoittaa.

*

Satavuotiaassa Suomessa perustuslakikontrolli lepää vahvasti lain kunnioituksen varassa. Perustuslakimme on poikkeuksellisen haavoittuvainen, jos jatkamme pidemmälle nykyisellä ihmisten perusoikeuksia ja oikeudellisia instituutioita alas ajavalla tiellä. Onneksi olemme sillä tiellä vielä pitkän matkaa esimerkiksi Puolan, Turkin, Unkarin ja Venäjän takana.

Uskommeko liiaksi perustuslakikontrollissa pelkkään argumentointiin ja perinteeseen? Ehkä muisteleimme, kuinka Vänerikki Stoolin tarinoissa vanhan maaherra Wibeliuksen sana riitti käännättämään kenraalin:

”Näin lausui. Vavistuksen tunsivat molemmat nuoret seuraalaiset nuo; nyt silmänsä hän nostaa kirkkahat ja kenraaliin ne luo. Tään kasvoilt’ oli tuimuus käskijän kadonnut, katse käynyt lämpimäks; lujasti ukon kättä puisti hän ja kumarsi ja läks. Kuin rukoukseen kädet ristien nyt vanhus vaipui tuomar-istuimeen; hän voiton peri, ylimaallisen sai, rauhan palkakseen.”

Vänerikki Stoolin tarinoissa ei seurata Savo-Karjalan maaherra Olof Wibeliuksen elämää Suomen sodassa tämän pidemmälle. Historiankirjoitus osaa kuitenkin kertoa, että vain hetkeä myöhemmin Venäjän sotaministeri Aleksei Araktšejev käski vangita Wibeliuksen ja tuoda hänet Pietariin. Maaherra poistui kuitenkin lääninhalituksensa virkamiesten kanssa pohjoiseen ja pakeni Ruotsiin. Suomen ylle oli laskeutumassa valtiollinen yö.

JOSÉ FILIPE SILVA

Havaitsemisen ongelmista: Huomioita johdannoksi

Toukokuisena iltapäivänä istun terassilla Lissabonissa; ilma tuntuu minusta aivan liian kuumalta, kun taas ystäväni mielestä on vielä kylmä. Kuulen epämääräisen äänen, jonka poikani tunnistaa tekstiviestin merkiksi. Nämä ovat normaaleja arkikokemuksia, joita voi kuvailla melko objektiivisin termein. Tarkemmin katsottuna näiden havaintokokemusten pohjalla kuitenkin piilee mekanismeja, joiden määritelmistä ja luonteesta tai roolista osana kokemustamme maailmasta ei vallitse yksimielisyyttä, kuten tarkkaavaisuus (*attentio*) ja vastaanotettujen aistiärsykkeiden tunnistaminen¹.

Havaitsemiseen eivät kuulukaan pelkästään ne tilanteet, joissa onnistumme näkemään tai kuulemaan asiat sellaisina kuin ne ovat – tai sellaisina kuin ne näyttävät meille – vaan myös toisenlaiset tilanteet, joissa havaitseminen syystä tai toisesta epäonnistuu. Havaitsemiseen liittyviä keskeisiä kysymyksiä voidaan tarkastella näiden kahden erilaisen lopputuloksen valossa: Pystymmekö havaitsemaan maailmassa olevia asioita ja miten se tapahtuu, ja toisaalta miksi ja miten havaitsemme silloin, kun havaintomme poikkeaa oleellisesti ulkoisesta todellisuudesta? Miten esimerkiksi havaitsemme asian, jota ei ole meitä ympäröivässä maailmassa (kuten hallusinaation)? Näen kohteen, jota ei ole olemassa havaintoni ulkopuolella. Jos havaitseminen on riippuvaista jonkinlaisesta representaatiosta – siitä, miten asiat näyttävät meille – mistä tiedän havaitsevani ulkoiseen todellisuuteen kuuluvan asian enkä sen representaatiota? Havainnon välittömien kohteiden ja mielen ulkopuolisten kohteiden välittömän havaitsemisen suhde on ollut väittelyn aiheena sekä nykyfilosofiassa että keskiajan ja varhaismodernin ajan ajattelussa.²

Toinen havaitsemisen ulottuvuus liittyy havaintokokemuksen tarkkuuteen sekä havaittavissamme olevien asioiden ominaisuuksien ja niiden perusteella havaitsemiemme kohteiden väliseen suhteeseen. Normaalissa havaintokokemuksessa näen tiettyjä asioita, kuten pöydän, enkä määrittelemättömiä näköärsykekuvioita (tai niiden aiheuttamia muotoja ja värejä).³ Tulkitsemme aistiärsykkeiden ja havaintojemme sisällön välisen vuorovaikutuksen tietynlaisiksi objekteiksi: tiedostan nuo näköärsykkeet vihreänä kuppina tai suuren ilma-alueen sinisenä taivaana.⁴

Yksi tällainen havaitsemistilanne ei vielä riitä, vaan havaittujen kohteiden tunnistaminen syntyy systemaattisuudesta: tulkitsemme samat aistiärsykkeiden yhdis-

telmät toistuvasti samaksi kohteeksi. Säännöllisyys ja ärsykkeen ja tunnistetun kohteen välinen vastaavuus luovat mekanismin, jonka avulla pystymme tunnistamaan havaintomme kohteen jopa heikoista tai epäselvistä vihteistä, kun havaitsemista vaikeuttaa esimerkiksi etäisyys, oman tietämyksemme rajallisuus, kohteen luonne tai huono valaistus. Jo varhaisessa iässä opimme havaitsemaan perustavanlaatuisia asioita kuten kohteiden välisiä etäisyyksiä ja rajoja.

Mikä on havaitsemisen ja käytöksen välinen yhteys? Aiheuttaako tietynlainen havainto tietynlaista käyttäytymistä, kuten sen, että lampeat pakenevat havaitessaan susia tai että vanhemmat siirtävät havaitsemansa vaaralliset esineet pois lastensa lähietäisyydeltä? Voidaan pohtia, mikä on näiden käytösmallien alkuperä, miten universaaleja ne ovat ja riippuvatko ne kognitiivisista rakenteista vai ympäristömme objektiivisista olosuhteista, mitkä ovat niiden kausaaliset vaikutukset meihin ja niin edelleen⁵.

Nämä aiheet ovat ajankohtaisia sekä filosofian että kognitiotieteen, psykologian ja niitä sivuavien alojen keskusteluissa. Niistä ei kuitenkaan nyt keskustella ensi kertaa: nykytutkimus hyötyisi kysymysten historiallisten taustojen tiedostamisesta ja niihin perehtymisestä.

Viime vuosikymmenten merkittävät julkiset rahoituspäätökset ovat tuoneet Suomeen paljon filosofian historian alan erityisosaamista. Sen ansiosta oli mahdollista tuottaa kokoelma artikkeleita, jotka kattavat havaitsemiseen liittyviä kysymyksiä antiikista moderniin ajatteluun täydennettynä tarkkaavaisuutta nykypsykologian näkökulmasta käsittelevällä artikkelilla. Ulkomaisena vahvistuksena on haastateltavana tutkijaprofessori Josefa Toribio, joka on omistanut uransa havainnon tutkimiselle naturalistisen filosofian lähtökohdista. Hänen vastauksistaan muodostuu erinomainen johdanto useisiin keskeisimpiin nykyfilosofeja ja tutkijoita askarruttaviin havaitsemisen kysymyksiin kuten siihen, läpäiseekö kognitio havainnon⁶.

Viitteet

- 1 Ks. Alhon ja Salmelan teksti tässä numerossa.
- 2 Ks. Sinokin teksti tässä numerossa ja O'Conaillin artikkeli numeron verkkosivuilla.
- 3 Ks. Perälän teksti tässä numerossa.
- 4 Näistä aiheista lisää Toribion haastattelussa tässä numerossa.
- 5 Ks. Toivasen ja Silvan teksti tässä numerossa.
- 6 Kiitämme kirjoittajia, kääntäjiä sekä vertaisarvioitsijoiden ja toimituksen kommentteja.

JOSÉ FILIPE SILVA

Havainnon ja kognition rajoilla

Haastattelussa Josefa Toribio

Espanjalaisfilosofi Josefa Toribio on viettänyt suurimman osan akateemisesta urastaan Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa. Vuonna 2009 hän palasi Barcelonan yliopistoon Katalonian jatko-opinto- ja tutkimusinstituuttiin (ICREA) tutkimusprofessoriksi. Mielenfilosofiaan suuntautunut ajattelijana pyrkii jatkuvasti huomioimaan mentaalisia ilmiöitä koskevat empiiriset tulokset tinkimättä filosofisista analyysimeteodeista ja teoreettisista työkaluista. Tasapainoilu näkökulmien välillä tähtää lähestymistapaan, jossa luonnontiede ja filosofia täydentävät ja rajaavat toisiaan.

Olette erityisesti keskittynyt havainnon filosofiaan. Mikä sen merkitys on tutkimuksessanne?

Havainnon filosofia muodostaa tutkimukseni varsinaisen ytimen. Vuosien varrella olen puolustanut representationalistista näkemystä havainnosta ja kannattanut samalla ei-käsitteellistä, nonkonseptualistista kantaa havaintokokemuksen sisällöstä.

Representationalistisen käsityksen mukaan havaintokokemuksemme esittävät maailman olevan tietyllä tavalla: kokemuksilla on siis sisältö. Havaintokokemusten sisältö on yksinkertaisesti niiden tapa representoida maailmaa, joten havaintokokemukset voivat olla muiden representaatioiden kuten vaikkapa uskomusten tapaan tosia tai virheellisiä. Representationalismi eroaa sellaisista havaintoteorioista, joiden mukaan maailmaa havainnoidessamme emme representoi tai esitä sitä, vaan

muodostamme suoran suhteen maailman objekteihin ja ominaisuuksiin, jotka ovat siten kirjaimellisesti osa kokemustamme sen sijaan, että ne olisivat osa sen sisältöä.

Nonkonseptualistina puolestaan ajattelen, että havainnon tapa representoida maailmaa on olennaisesti erilaista kuin ajattelun. Koska ajattelun sisällön eli sen tavan, jolla representoimme maailmaa ajattelussa, on kiistatta katsottu olevan käsitteellistä, tarvitaan selvästi toisenlainen näkemys havainnon sisällöstä. Nähdäkseni havaintokokemuksen sisältö onkin ei-käsitteellistä.

Työssänne olette käsitellyt laajasti niin sanottua havainnon kognitiivista läpäisevyyttä. Avaisitteko tätä keskustelua?

Joidenkin näkemysten mukaan havaintokokemukset voivat representoida hyvin monimutkaisia ominaisuuksia ja olemisen tiloja, kuten vaikkapa "naisuutta" tai "surullisuutta". Viimeaikaisessa tutkimuksessani olen selvittänyt tämän kokemussisällön väitetyt "rikkouden" suhdetta ajatukseen, jonka mukaan havainnon taustalla olevat tilat kuten uskomukset, halut tai tunteet voivat kognitiivisesti läpäistä havaintokokemuksen.

'Kognitiivisen läpäisevyyden' perusajatuksen pitäisi olla kaikille tuttu. Kuvitellaan, että fanitat Eppu Normaalia. Olet kuunnellut heidän kappaleitaan siitä lähtien, kun bändi aloitti uransa Ylöjärvellä. Olet suomalaisen rockin todellinen maailmanluokan asiantuntija. Ystäväsi Martti kuitenkin vähät välittää rockista, etenkin suomalaisesta rockista. Hän kuuntelee vain oopperaa ja klassista musiikkia. Kuvittele nyt, että sinä ja Martti astutte kauppaan, jossa soi *Syvään päähän*. Soundi, melodia, sanoitukset, koko kuulosyöte on sama sinulle ja Martille. Silti ainakin esiteoreettisesti on uskotavaa ajatella, että havaintokokemus, tässä tapauksessa ääni, on Martille hyvin erilainen kuin sinulle. Esimerkiksi kertynyt tietämys, tunteet, joita olet käynyt läpi kuunnellessasi kappaletta aiemmin, ja sanoitusten tuntemus näyttäisivät vaikuttavan musiikkikappaleen kokemisen tapaan. Nämä vaikutukset tekevät kuuntelukokemuksestasi erilaisen kuin ystäväsi Martin kokemus.

Kuvat: Josefa Toribio

Tällainen tilanne on ainakin mahdollinen. Väite havainnon kognitiivisesta läpäisevyydestä muotoillaan siis joskus mahdollisuutena, että kahdella subjektilla, esimerkiksi sinulla ja ystävälläsi tai jopa sinulla eri aikoina elämässäsi (ennen kuin kuuntelit kaikki Eppu Normaalin levyt), voi olla erilaisia havaintokokemuksia, vaikka havaintomateriaali, jolle altistutaan, olisi täysin sama¹. Tämä seuraa muiden kognitiivisten (ja emotionaalisten) taustatilojen kuten tietämyksen ja odotusten eroista.

Juuri kukaan ei yleisesti kiistä, että tapaamme havaita maailma voi vaikuttaa se, mitä uskomme, pelkäämme, odotamme, haluamme tai tiedämme. Jos yllä oleva esimerkki ei ollut riittävän vakuuttava, ajattele kuinka monta kertaa esimerkiksi pelkosi käärmeitä kohtaan on saanut sinut kavahtamaan oksia metsäkävelyllä. Tämä johtuu kuitenkin osaksi siitä, että 'havainto' ymmärretään tässä hyvin laveasti – siihen sisällytetään myös elementtejä, jotka ovat todennäköisesti aistikokemusten ulkopuolella. Tällä yleisellä tavalla ymmärrettynä 'havainnon kognitiivisen läpäisevyyden teesi' ruokkii tärkeitä filosofisia väittelyitä muiden samankaltaisten näkemysten ohella. Esimerkiksi tieteenfilosofiassa se liittyy näkemykseen, että suosimamme teoriat vaikuttavat niiden ilmiöiden havainnointiin, joita nämä teoriat yrittävät selittää. Samaten se linkittyy näkemykseen, jonka mukaan subjektin arvomaailma on määrittynyt kulttuurisesti. Tietyissä määrin teesi on läheinen myös ajatukselle, että puhumamme kieli määrää sen, miten luokittelemme maailmaa.

Väittely muuttuu teknisemmäksi, kun tieteilijät ja filosofit yrittävät erottaa puhtaan havainto- tai aistikokemuksen elementit tiukasti kognitiivisista. Keskiytään seuraavaksi näköön, sillä se on parhaiten tutkittu aistimellinen modaliteetti. Näkö tutkimuksessa on pitkäikäinen, joskaan ei täysin kiistaton kanta, jonka mukaan osa visuaalisen informaation käsittelystämme ja sen tuloksista on 'kognitiivisesti läpäisemätöntä' tai kapseloitua. Mieltä voidaan ajatella jonkinlaisena supertehokkaana tietokoneena, jonka jotkin osat on omistettu yksinomaan tietyille tehtäville. Näin ajateltuna osa laitteistosta – tai ikään kuin mielilaitteistosta (*mindware*) – on omistettu yksinomaan visuaalisen informaation prosessoimiseen. Näiden mekanismien lähettämä tieto siirtyy mielilaitteiston toisiin, kognitiivisiin osiin, kuten muistiin ja yleistietoon, mutta ne eivät vaikuta niihin suoraan kausaalisesti. Tutkijat kuvaavat tätä mielen informaatiokulkua yleensä topologisina metaforina: näkökyvyn informaatiokulkua kuvataan tavallisesti alhaalta ylös suuntautuvana. Näiden visuaalisen informaation prosessoinnin mekanismien ajatellaan representoivan alhaisen tason ominaisuuksia, kuten reunoja, juovia ja läiskiä, mutta myös liikettä, väriä tai tekstuuria. Mekanismit vaikuttavat hyvin varhaisessa vaiheessa erittäin nopeasti (yleensä 120 millisekunnin sisällä) – paljon ennen kuin havainnon kohde tunnustetaan.

Vaikka terminologia on ehkä hieman vanhanaikaista, tämän väitteen mukaan mielen varhainen näkö-

järjestelmä käsittää sekä mekanismit, jotka ovat alttiita matalan tason näköominaisuuksien kausaaliselle vaikutukselle, että näiden mekanismien suorittaman prosessoinnin tulokset eli representationaaliset tilat. Näkemys varhaisen näkökokemuksen kognitiivisesta läpäisemättömyydestä sisältää väitteen, ettei ole "ylhäältä alas" vaikuttavia uskomuksia, tavoitteita, muistia, affektiivisia tiloja tai tietoa. Teesi ei tosiaan ole täysin kiistaton, mutta keskustelu käy tässä suhteessa yhä hienostuneemmaksi ja teknisemmäksi.

Hyvä uutinen on, että kiista havainnon kognitiivisen läpäisevyyden ja läpäisemättömyyden välillä voidaan ratkaista empiirisen tutkimuksen avulla, ja tieteilijät yrittävätkin tehdä näin. Toisaalta huono uutinen on, että teesit kytkeytyvät monimutkaisiin 'havainnon' ja 'kognition' filosofisiin käsitteisiin. Miten näitä käsitteitä tulisi luonnehtia? Onko näiden kahden alueen, havainnon ja kognition, välillä todellista rajaa, kuten teesit näyttävät oletavan? Missä havainto loppuu ja kognitio alkaa? Esiteoreettisesti, intuitiivisesti ajateltuna punaisen tomaatin näkeminen eroaa uskomuksesta, että edessämme on punainen tomaatti, mutta miten tämä ero on ymmärrettävä? Onko representaation muoto erilainen? Onko havainnon ja kognition välillä tarkkaa rajaa? Ja jos on, mikä on paras menetelmä tuon rajan eristämiseen ja luonnehtimiseen? Filosofia? Empiirinen tutkimus? Onko ominaisuuksia, joita kaltaistemme oliot eivät vain pysty representoimaan pelkästään havaintojen välityksellä? Kun katson tietokoneeni ruutua, näenkö saman kuin kissani tai puolivuotias lapsi näkee? Kaikki nämä tärkeät kysymykset nivoutuvat ajatukseen havainnon kognitiivisesta läpäisevyydestä.

Olette argumentoinut perusteellisesti kognitiivista läpäisevyyttä vastaan huomauttaen, että teesin kannattajien väitteet voidaan osoittaa tyhjiksi, jos tarkastellaan havaintomoduulien (eli aistimoduulien) sisältöjä. Selittäisittekö lyhyesti tätä näkemystä?

Keskitytään ensiksi väitteisiin, joilla on markkinoitu ajatusta havainnosta kognitiivisesti läpäistyynä. Otetaan esimerkki: kuvittele seuraava tilanne, jonka lainaan hieman muunneltuna yhdysvaltalaiselta filosofilta Susanna Siegeliltä. Minut on palkattu laskemaan, montako rauduskoivua metsässä on, mutten ole koskaan nähnyt rauduskoivua. Tarvitsen siis asiantuntijan tarjoamaa koulutusta aiheesta. Jonkin ajan päästä opin erottamaan rauduskoivut muunlaisista puista. Tapahtunutta voi luonnehtia sanomalla, että olen saavuttanut käsitteen 'rauduskoivu'. Argumentti koettaa saada meidät tunnustamaan (suoralta kädeltä hyväksyttävältä vaikuttavan) esiteoreettisen intuition, jonka mukaan koulutukseni jälkeinen visuaalinen kokemukseni rauduskoivuista eroaa sitä edeltävästä kokemuksestani. Näen rauduskoivut nyt toisella tavalla, havaitsen ne eri tavoin, silloinkin kun en enää työskentele. Vaikuttaa siltä, että koulutukseni jälkeen voin havaintomielessä tai visuaalisesti representoida ominaisuutta 'olla rauduskoivu'.

Oletetaan esimerkin vuoksi, että tämä todella pitää paikkansa. Väitetysti paras selitys tälle esiteoreettisesti

”Emme voi olla havaitsematta havaintoon perustuvia illuusioita, vaikka tietäisimme niiden olevan illuusioita.”

uskottavalle ilmiölle on, että koulutuksen jälkeen omaksumani käsite läpäisee kognitiivisesti visuaalisen kokemuksen rauduskoivusta – tai että koulutuksen kuluessa omaksumani tunnistuskyvyt läpäisevät yleisesti ottaen havaintokokemukseni.

Olennaiseksi nousee se, mitä sanoin aiemmin varhaisesta näköhavainnosta. Argumentin muodossa on nimittäin seuraava konditionaali: *jos* voin visuaalisesti kokea ominaisuuden ’olla rauduskoivu’, *tällöin* näkökokemus kokonaisuutena (siis varhainen näköhavainto yhdistettynä johonkin puhtaasti näkökykyyn liittyvään mekanismiin, joka prosessoi kohteen tunnistamisen tuottavaa informaatiota) on näitä puita koskevan hankitun tietoni kognitiivisesti läpäistävissä. Tämä pätee jopa siinä tapauksessa, että varhainen näköhavainto olisi kognitiivisesti läpäisemätön (muistetaan, että varhainen näköhavainto loppuu ennen kuin tunnistamme kohteen).

Nyt päästään omaan argumenttiini, jonka ydin on varsin yksinkertainen. Jotta voidaan taata, että muutos näkökokemuksessa ennen ja jälkeen koulutuksen on todellakin muutos *havaintokokemuksessa* (eli että se todella kuuluu havaintoon eikä kognition), havainto on eristettävä kaikista muista kognitiivisista elementeistä. Kun etsitään avainpiirteitä, jotka tekevät representaatiosta aidosti havaintoon perustuvan, huomataan, että aidot havaintoon perustuvat representaatiot ovat *pakollisia* ja *vastustamattomia*. Emme esimerkiksi voi olla havaitsematta havaintoon perustuvia illuusioita, kun ne ilmenevät, vaikka tietäisimme niiden olevan illuusioita.

Havaintokokemukset ovat lisäksi nopeita, automaattisia ja voimakkaan ärsykkeen aiheuttamia. Näyttääkin siltä, että mitä vahvempaa todistusaineisto on sen väitteen puolesta, että voin visuaalisesti kokea rauduskoivuna olemisen ominaisuuden, sitä vähemmän uskottavaa on, että tämä kokemuksen olisi seurausta havainnon kognitiivisesta läpäisystä.

Miten sitten tulisi selittää rauduskoivuesimerkin intuitiivinen vetovoima? Toisin sanoen: miten selitettäisiin intuitio, että näkökokemus rauduskoivuista todella tuntuu olevan erilainen, kun olemme oppineet tunnistamaan ne? Väitän, että näköjärjestelmän muovautuvuus erityisesti oppimisessa riittää tämän tyyppisen muutoksen selittämiseen. Ei tarvitse eikä pidä vedota kognition vaikutukseen. Ja kognition ei varsinkaan kannata vedota, jos halutaan säilyttää kokemuksen muutoksen aito visuaalinen eli havaintoon perustuva luonne.

Itse kannattamani näköjärjestelmän muovautuvuuteen perustuva argumentti tarjoaakin yksinkertaisemman selityksen. Se myös korostaa aistielementtien roolia havainnon muutoksessa. Kuten edellä nähtiin, väite havainnon kognitiivisesta läpäisemättömyydestä rajoittaa informaationkulun suuntaa: läpäisemättömät järjestelmät syöttävät tietoa korkeampiin kognitiivisiin representaatioihin mutta tieto ei kulje niistä alaspäin. Sitä ei kuitenkaan ole rajoitettu, miten informaatio virtaa läpäisemättömän eli kapseloidun järjestelmän *sisällä*: matalan tason aistimellinen ja jatkuva mukautuminen sekä hermostollisten yhteenliittymien uudelleenorganisointi on tavanomaista läpäisemättömissä järjestelmissä.

Tämänkaltaisen mallin kapseloitu muovautuvuus vastaa hyvin tunnistuskyvyn kehitystä rauduskoivuesimerkin kaltaisissa tilanteissa, mutta pitää silti kiinni visuaalisten representaatioiden aistimellisesta luonteesta.

Olette viimeaikaisissa artikkeleissanne puolustanut kantaa, jonka mukaan havaintokokemus on 'rikas mutta läpäisemätön'. Ehdotuksenne mukaan havainnot korkean tason ominaisuuksista sekoitetaan harhaanjohtavasti havaintokokemuksen kognitiiviseen läpäisevyyteen (jyrkästi erotettuna muun tyyppisestä integraatiosta "ylhäältä alas"). Toisin sanoen sen havaitseminen, että joku "on ihminen" tai "on vaarallinen" ei tarkoita, että tämä havaintokokemus olisi kognition läpäisemä. Onko tämä oikea kuvaus argumentista?

On. Ajatellaan taas rauduskoivua ja varhaista näköhavaintoa, joka sisältää näköinformaation prosessoinnin useita tasoja. Ne luokitellaan yleensä kahteen ryhmään: niin sanottu primaarit luonnokset ja 2½D-luonnostasot. Primaarisella luonnostasolla retinan sauvoista ja tapeista tuleva raaka informaatio tuottaa harmaasävyisen representaation. Jyrkät muutokset valon intensiivisyydessä lasketaan objektien rajoiksi. Sävyttyneet reunat, juovat, päädyt ja läiskät representoidaan tyyppin, sijainnin, suuntautumisen, laajuuden ja kontrastin mukaan. 2½D-tasolla reunat, juovat, päädyt ja läiskät integroidaan siten, että ne representoivat muotoa, suuntautumista ja näkyvien pintojen syvyyttä, jotka erottuvat siten taustasta. Tällä 2½D-luonnostasolla näköjärjestelmään vaikuttavat liikkeen, värin ja tekstuurin ominaisuudet. Se voi myös täydentää katsojakeskeisessä koordinaatistossa muotoja, jotka ovat vain osittain läsnä havaittavassa kuvassa. Vielä ei tunnisteta kohdetta, mutta syntyy fenomenaalinen kokemus eli edellä mainitut ominaisuudet tunnustetaan tietoisesti. Kun katselet puuta, tällä tasolla representaation tulos ei edusta sitä, mitä kutsumme puuksi, vaan jotakin, jolla on tietty muoto ja tekstuuri. Tuo jokin ilmenee juuri siinä hahmossa kuin se sinun erityisestä näkökulmastasi näyttäytyy – ilman syvyyttä, ilman tilavuutta. Niiden koko riippuu myös välimatkasta sinun ja "tuon olion" välillä.

Kohteen tunnistus tapahtuu vasta, kun tämä perustavampi informaation prosessointi saavuttaa 3D-luonnostasoksi kutsutun tason: 3D merkitsee kolmiulotteista näkymää objektista. Tämä kolmiulotteinen näkymä pohjautuu muistiin, tietoon ja arvostelmaan nojautuvien, tilavuuteen ja pintaan liittyvien perustekijöiden modulaarisiin ja hierarkkisiin luokitteluihin. Tällä "korkealla" tai "myöhäiseksi" näöksi kutsutulla tasolla kohteen tunnistus ei ole sidottu katsojakeskeiseen koordinaatistoon. Vaikka näetkin "tuon olion" matkan päästä, havaitset sen silti niin korkeana tai leveänä kuin se on. Havaitset sen myös kolmiulotteisena, et vain tasaisena tietyn muotoisena pintana. Jos sinulla on käsite 'puu', havaitset sen puuna. Jos sinulla on käsite 'rauduskoivu', sinulla on näkökokemus kohteesta rauduskoivu.

Rauduskoivuna oleminen on korkean tason ominaisuus (jopa puuna oleminen on korkean tason omi-

naisuus). Toisin sanoen se ei ole sellainen ominaisuus, jota varhainen systeemi yksinään kykenisi prosessoimaan. Empiiriset tutkimukset kuitenkin paljastavat, että ominaisuutena se voidaan representoida visuaalisen informaation prosessoinnin tietyllä asteella ja että näin voi tapahtua vain, jos organismilla on käsite 'rauduskoivu' tai jos sillä voi olla ajatuksia puista. Nyt asiat muuttuvat monimutkaisiksi, koska on kysyttävä, mitä organismille merkitsee, että sillä on käsite 'rauduskoivu' tai ajatuksia rauduskoivuista. Mutta vaikka sivuutettaisiin tämä hankala ja monimutkainen kysymys, voidaan jo ymmärtää havainnon kognitiivisen läpäisevyyden teesin rooli tässä tapauksessa: se, että rauduskoivut näyttävät meistä rauduskoivuilta, seuraa rauduskoivuista hankitun taustatiedon suorasta kausaalista vaikutuksesta (meidän piti oppia tunnistamaan ne).

Tätä näkemystä kannattavat ampuvat kuitenkin itseään jalkaan. Ei ole nimittäin selvää, miten he voivat tällaisessa tilanteessa puolustaa ajatusta, että seurauksena oleva representaatio olisi aidosti aistimellinen tai havaintoon perustuva. Voi näyttää ikään kuin vain *näkisimme*, että tuo puu tuolla on rauduskoivu, mutta tämä näyttäytyminen tulisi ymmärtää monimutkaisena kokonaisuutena, jossa on aistimellisia ja kognitiivisia elementtejä – jälkimmäiset tulevat siitä, että sovellamme relevanttia käsitettä tai meillä on jotakin relevanttia taustatietoa. Mielestäni paljon uskottavampi selitys, varsinkin kun kognitio ja havainto yritetään pitää erillään, on muovautuvuus ja evoluutio. Molemmissa mekanismeissa kapseloidut havaintomoduulit organisoivat itsensä uudelleen altistuttuaan ympäristön ominaisuuksille. Jos tämä pitää paikkansa, on myös totta, että voimme havaita joitakin korkean tason ominaisuuksia, mutta huomattavasti harvempia kuin havainnon kognitiivisen läpäisevyyden teesin kannattajat väittävät. Voimme havaita vain ne ominaisuudet, joilla on evolutiivinen tai selkeä kehityksellinen etu: ne ominaisuudet, joiden havaitsemiseen ei tarvita kieltä.

Olette esittäneet merkittävän erottelun yhtäältä siihen, miten korkean tason ominaisuudet vaikuttavat havaintojärjestelmäämme, ja toisaalta siihen, miten koemme ne. Miksi ja miten tämä on keskeistä argumentillenne?

Ruumiiseemme vaikuttavat monenlaiset ominaisuudet, joita emme kuitenkaan koe eli emme ole tietoisia niistä. Ajatellaan esimerkiksi ruokaan sisältyvää sokerin määrää, jonka järjestelmämme rekisteröi (eli jolle se altistuu) voidakseen säännellä insuliinin tasoa. Emme ole tietoisia matalasta tai korkeasta sokeritasosta, ellemmme sitten koe liian alhaisesta verensokerista aiheutuvaa hypoglykemiaa. Tosin silloinkin koemme ja olemme tietoisia vain tapahtuman oireista, kuten kömpelyydestä, hämmennyksestä ja huimauksesta. Emme siis koe alhaista verensokeria suoraan.

Tai ajatellaan potilaita, joilla on aivoverenvuodon tai loukkaantumisen seurauksena vamma tai vaurio näköaivokuoressa. Nämä potilaat kärsivät kortikaalisesta sokeudesta. He eivät *näe* normaalissa mielessä sitä, mitä

heille esitetään. Yleensä he näkevät vain näkökenttensä oikealla tai vasemmalla puolella. Tilanne vastaa sitä, että katsoisit tietokoneesi ruutua ja näkisit vain puolet siitä. Mutta kun näille potilaille esitetään kysymyksiä heidän sokeasta puolestaan, he voivat silti arvata sattumaa paremmin tiettyjä ärsykkeiden ominaisuuksia, yleensä sijainnin ja liikkeen tyyppin, *näkemättä* varsinaisesti näitä ominaisuuksia eli kokematta niitä tai olematta tietoisia niistä. Tämä sokeanäöksi usein kutsuttu ilmiö havainnollistaa hyvin sen, että haluan erottaa toisistaan järjestelmämme sensitiivisyyden visuaalisille ominaisuuksille ja niitä koskevan tietoisuutemme. Sokeanäköpotilailla ei ole sokeanäössään näkökokemuksia ominaisuuksista, joita heidän aivonsa kuitenkin aistivat. Tämä osoittaa, että aivot ovat muovautuvana elimenä organisoineet itsensä uudelleen ja luoneet uusia visuaalisen informaation prosessoinnin polkuja, jotka toisin kuin näköaivokuoren tavanomaiset polut sallivat ominaisuuksien rekisteröimisen ilman tietoisuutta.

Kiinnostava juonne tässä argumentissa on, että se pohjautuu viimeisimpään tutkimukseen sosiaalisesta havainnosta, nimittäin tunteiden havaitsemisesta. Voitteko selventää asiaa?

Kun olen tutkinut mahdollisuutta kokea visuaalisesti korkean tason ominaisuuksia, olen tosiaan turvautunut sosiaaliseen havaintoon ja erityisesti tunnetta koskevaan havaintoon. On tunnettu tosiasia, että muodostamme vaikutelmia toisista ihmisistä silmänräpäyksessä. Pelkkä vilkaisu kasvoihin kertoo paljon – kasvot voivat ilmaista hellyyttä, ylenkatsetta tai vihamielisyyttä ja synnyttää meissä sympatiaa, halveksuntaa tai pelkoa. Nonverbaalinen viestintä, erityisesti visuaalinen kommunikaatio, on läsnä kaikessa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Sosiaalista käyttäytymistä ohjaavat usein merkitykset, joita rakennetaan visuaalisten vihjeiden pohjalta. Ne auttavat tulkitsemaan muiden ihmisten tunteita ja intentioita. Ne ovat myös tärkeitä sen ennustamisessa, miten muut käyttäytyvät jatkossa, mikä helpottaa sosiaalista elämäämme.

Tämä ennustava elementti on tärkeä osa sosiaalisen näköhavainnon tutkimusohjelmaa, joka keskittyy tunteen ilmaisun prosessoinnin funktionaaliseen ennustamalliin. Sitä on puolustanut muun muassa Penn Statin yliopiston sosiaalisen havainnon ja tunnelaboratorion (SPEL) johtaja Reg Adams. Ohjelmassa kehitetään mallia sosiaalisten ja emotionaalisten vihjeiden visuaali-

© Sofia Pusa

KIRJA

HELSINGIN KIRJAMESSET
26.–29.10.

Avoinna: to-la klo 10–20, su klo 10–18.

Liput: Aikuiset 16 €. Lapset (7–15 v.), eläkeläiset, varusmiehet, opiskelijat, ryhmät 10 €/hlö.

Kokoailippu (neljä messupäivää) 30/20 €.

*Aikuisten iltalippu kaikkina päivinä klo 17 alkaen 10 €.

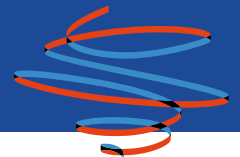
Samalla lipulla Viini ja Ruoka -messut
(alle 18-vuotiaat vain huoltajan seurassa).

**Haluatko etuja ja ennakkotietoa
Helsingin Kirjamessuista?**

Liity ilmaiseen klubiin:
helsinginkirjamessut.fi

*Suomi
Finland*
100

**Messut
avoinna
pidempään!
Iltalippu*
vain 10 €**

sesta prosessoinnista. Mallissa käyttäytymistämme luonnehditaan tapana vastata siihen, mitä *näemme* muiden ihmisten kasvoilla heidän haluistaan, tunteistaan ja ai-keistaan.

Tunteen ilmaisun prosessoinnin funktionaalisen en-
nustusmallin tutkimusohjelmaa ohjaa vakaumus, että
sosiaalisen havainnon tutkimuksen ja näkö tutkimuksen
tulee edetä rinnakkain, jotta sosiaalisen vuorovaiku-
tuksen kognitiivisia taustaoletuksia voitaisiin ymmärtää
yhä paremmin. Mallin taustalla on hypoteesi, jonka
mukaan näköjärjestelmämme on kehittynyt niin, että se
voi tulkita nopeasti visuaalisia sosiaalisia vihjeitä, jotka
sisältävät informaatiota lähimmäistemme tunteista ja ai-
keista. Mallin kannattajat väittävät, että sosiaalisten vih-
jeiden tulkitseminen auttaa mukautumisessa, sillä se sallii
muiden ihmisten todennäköisen käyttäytymisen enna-
koinnin.

Adams kollegoineen on eristänyt aivoista tiettyjä
alueita, jotka näyttävät olevan herkkiä esimerkiksi
muiden kasvoille piirityville uhan merkeille. He ovat
osoittaneet, että näiden aivoalueiden aktivoituminen
linkittyy tyypillisesti tunteisiin liittyvien alueiden, kuten
manteliumakkeen, aktivoitumiseen. Kielteisiä emotio-
naalisia reaktiota tunnelmaisuihin on myös huomattu
tumma- ja valkoisilla koehenkilöillä, kun heidät on
tiedostamattaan altistettu ihonväriältään toisen ryhmän
jäsenen kasvoilla oleville ilon ilmaisuille.

Tiedostamattoman luonteensa vuoksi kaikki nämä
löydökset osoittavat, että aivomme voivat tunnistaa ja
prosessoida emotionaalisia ja sosiaalisia ominaisuuksia
nopeasti ja tehokkaasti. On olemassa selvä evolutiivinen
selitys sille, miksi aistimme näin: sosiaalisesti relevanttien
emotionaalisten ominaisuuksien tunnistaminen val-
mistaa meitä esimerkiksi ympäristössämme esiintyvän
fyysisen vaaran ennakoimiseen. Olisi kuitenkin virhe
puhua näiden korkean tason ominaisuuksien *visuaalisesta*
kokemisesta, sillä ne eivät ole tietoisia näköhavaintoja eikä
niihin siten yhdisty kokemusta.

Tietoista huomion kohdistamista vaativat kokeet ovat
tärkeämmässä asemassa ratkaistaessa kysymystä, onko ha-
vaintojärjestelmämme vain herkkä vaikuttamaan jostakin
ominaisuudesta vai onko meillä tietoinen kokemus siitä
eli koemme ominaisuuden visuaalisesti. Eräs tunnettu
tutkimus selvittää tunteen ilmaisun vaikutusta suku-
puolen tunnistamiseen. Ursula Hess tutkimusryhmineen
muun muassa esittää, että vihaiset androgyyniset kasvot
havaitaan miespuolisina, kun taas iloa ja pelkoa ilmai-
sevat androgyyniset kasvot havaitaan todennäköisemmin
naispuolisina². Toisessa koejärjestelyssä koehenkilöille
näytetään valikoima miesten ja naisten kasvoja, jotka
ilmaisevat tunteita kuten iloa, surua tai suuttumusta,
mutta kasvoilla on myös neutraaleja, tunteista vapaita il-
meitä. Tehtävänä on jälleen sukupuolen tunnistaminen.
Tässä koeasetelmassa Hess ja hänen avustajansa mitta-
sivat aikaa, joka koehenkilöillä kului miesten ja naisten
tunnistamiseen. He havaitsivat, että suuttumusta kuvas-
tavien naisten kasvojen sukupuolen tunnistamiseen meni
kauimmin.³

Reg Adams ja hänen kollegansa hakevat tämän tyyppi-
sistä tutkimuksista tukea ajatukselle, että sosiaalisesti
relevantteja ominaisuuksia kuten sukupuolta ja tunteita
koetaan visuaalisesti⁴. Jos he ovat oikeassa, nimenomaan
tunteita koskeva näkö*kokemuksemme* helpottaa suku-
puolen tunnistamistehtävässä – tai häiritsee sitä, kuten
Hessin toinen koe osoittaa⁵.

Ei tule kuitenkaan unohtaa, että näiden kokeiden
koehenkilöt reagoivat ärsykkeisiin vasta *kiinnitettyään*
huomiota relevantteihin ominaisuuksiin eli tartuttuaan
tehtävään tietoisesti ja kognitiivisesti – kuten kaikissa
kategorian tunnistamista vaativissa kokeissa. On siten
melko vaikeaa arvioida, kokevatko koehenkilöt tosi-
aankin visuaalisesti korkean tason ominaisuuksia, kuten
suuttumusta, vai tekevätkö he vain arvostelman niiden
olemassaolosta.

Näissä koetilanteissa sekä tiedostamattomasti muo-
dostuvat että huomiota vaativat reaktiot ovat automaati-
sista, vaivattomia ja ei-intentionaalisia. Adams ja hänen
kollegansa pitävät tätä olennaisena tekijänä näkökoke-
muksen ja jonkin kognitiivisen, kuten havaintoon pe-
rustuvan arvostelman, erottamisessa. Nämä kriteerit
olisivat kuitenkin ratkaisevia vain siinä tapauksessa, että
varsinainen kognitiivinen tapahtuma (ymmärrettynä
tietoisena tapahtumana) on arvostelma, jonka muodos-
taminen perustuu todisteisiin tai järjelyyn. Kukaan ei
kuitenkaan ajattele *havaintoon* perustuvista arvostelmista
tällä tavoin. Havaintoarvostelmat syntyvät usein – lähes
aina – huomaamatta. Myös ne ovat pääsääntöisesti vai-
vattomia, automaattisia ja tahattomia. Lisäksi monet
kognitiiviset prosessit, joilla ei ole mitään tekemistä nä-
kökyvyn kanssa, jakavat nämä ominaisuudet. *Ainoastaan*
näiden ehtojen täytyminen ei siten riitä havaintokoke-
muksen ja havaintoon perustuvan arvostelman periaat-
teelliseen erottamiseen.

Näistä tuloksista voi tehdä yleisen johtopäätöksen:
ihmisaivot vaikuttavat kehittyneen niin, että voimme no-
peasti tunnistaa tiettyjä sosiaalisesti relevantteja korkean
tason ominaisuuksia. Tämän mahdollistaa pitkälle eri-
koistuneiden mekanismien syntyminen kehityshisto-
riamme kuluessa. Reaktioiden automaattinen, vaivaton
ja tahaton luonne ei kuitenkaan riitä uskottavasti oikeut-
tamaan käsitystä, että nämä representaatiot olisivat ko-
kemukselliselta luonteeltaan aidosti aistimellisia, vaikka
näitä piirteitä voidaankin käyttää lopullisten kriteerien
lähtökohtana.

**Tulisiko tämä kysymys mielestänne ratkaista em-
piirisen tutkimuksen vai filosofisen argumentoinnin
keinoin? Vaikuttaa nimittäin todella vaikealta ar-
vioida kokeellista todistusaineistoa esimerkiksi sen
välillä, ”näenkö” todella suuttumuksen vai teenkö
arvostelman, että edessäni oleva henkilö on vi-
hainen.**

Havainnon ja kognition välisen luonnollisen liitos-
kohdan paikantaminen vaatii sekä empiiristä että filo-
sofista työtä. Olet oikeassa, että filosofinen erottelu ”nä-
kemisen” ja ”arvostelman tekemisen” välillä on hiuksen-
hieno ja vieras monelle neurotieteilijälle. Tämä johtuu

erityisesti siitä, että jonkun arvioiminen vihaiseksi vain henkilön kasvoja katsomalla näyttää poikkeavan jonkun arvioimisesta vaikkapa ylimieliseksi hänen käytöstään refleктоimalla. Ylimielisyyden arviointi näyttäisi perustuvan jonkinlaiseen päättelyyn, mikä taas puuttuu ”pelkän katsomisen” tapauksessa. Toisin sanoen vain katsomiseen yhdistetty arvostelmatyyppi (jos sellaista on) muistuttaa tietyiltä ominaisuuksiltaan pelkkää visuaalisen informaation prosessointia. Filosofien ja neurotieteilijöiden haasteena on tehdä yhteistyötä ja yrittää eritellä hiuksenhienoa rajaa siten, että asiaa voidaan testata empiirisesti.

Jotkut filosofit ajattelevat, että tämä liitoskohta voidaan löytää empiirisesti. Heidän mukaansa hyvin tunnettu ’havainnon jatkuvuuden’ ilmiö tuo esiin ratkaisevan pisteen, jossa puhdas aistiminen loppuu ja kognitio alkaa. Aistijärjestelmä osoittaa havainnon jatkuvuutta tietyn ominaisuuden F (koko, muoto tai väri) suhteen juuri siinä tapauksessa, että se tuottaa F:stä representaatioita, jotka säilyvät vakaina niin pitkään kuin F säilyy vakaana, vaikka vastaavat proksimaaliset ärsykkeet vaihtelisivat huomattavasti. Näemme esimerkiksi puun etäällä ja lähempänä saman kokoisena, vaikka sen (ja tietenkin kaikkien muidenkin kohteiden) kuva verkkokalvolla vaihtelee sen mukaan, miten kaukana olemme siitä. Joillekin filosofeille havainnon jatkuvuuden saavuttaminen mistä tahansa ominaisuudesta eli kohteen tunnistaminen sellaisenaan johtaa aidon aistimellisen fenomenologian hylkäämiseen. Nämä filosofit käyttävät ilmausta ”näennäinen” (*seeming*) viitattaessa näihin mentaalisiin tiloihin ja he käyttävät sitä tavalla, joka on analoginen yllä mainitun arvostelman vesitetyn version kanssa. Onko havainnon jatkuvuus olennainen rajapyykki puhtaan aistimellisen fenomenologian ja kognition välillä? Tämä on sekä filosofinen että empiirinen kysymys, ja tarvitaan sekä filosofeja että neurotieteilijöitä vastaamaan siihen uskottavasti.

Lisättäköön vielä, että osa niin tieteilijöistä kuin filosofeistakin uskoo, että havainnon ja kognition välillä ei ole todellista rajaa. Esimerkiksi ’ennustavan koodauksen hypoteesi’ (*predictive coding hypothesis*) tuottaa huokoisemman kuvan varhaisen näköhavainnon, myöhäisen näköhavainnon ja kognition suhteesta. Tämä hypoteesi haastaa perinteisen näkemyksen visuaalisesta prosessoinnista, jonka mukaan matalan tason visuaalinen alue syöttää informaatiota eteenpäin korkeamman tason visuaaliselle alueelle ja informaatio lopullisesti analysoidaan korkeimmilla tasoilla. Sen sijaan hypoteesin mukaan havaintoon perustuva ymmärrys maailmasta nojaa ylhäältä–alas-ennustuksiin, jotka kuitenkin ovat reaktioita jatkuviin alhaalta–ylös-ärsykesignaalihin. Tästä näkemyksestä seuraa, että aistimelliset ja motoriset representaatiot kytkeytyvät jatkuvasti ja dynaamisesti toisiinsa ja korkeamman tason aivokuoren alueet ennakoivat jatkuvasti, mikä ärsyke seuraavaksi tulee alemman tason alueille. Yleistetty ennustava koodaus hävittää perinteisen rajan aistimellisen ja kognitiivisen representaation välillä.

Mitkä voisivat olla seuraavia tärkeitä aiheita havainnon filosofissa? Entä mitkä edistysaskeleet empiirisessä kognitiotieteessä ovat ratkaisevia tai olennaisia, kun yritetään ymmärtää paremmin, miten haaitsemme maailmaa?

Jo nyt keskeiseksi noussut multimodaalisuus on uskoakseni tulevaisuudessa yhä tärkeämpi tutkimusaihe. On kiinnitettävä lisää huomiota muihin aistimodali-teetteihin kuin näköön. Yhä enemmän on tuloillaan kiinnostavia artikkeleita, jotka tuovat esiin empiirisiä tutkimuksia haju- tai tuntokokemuksista. Toinen merkille panemani suuntaus on siirtymä kohti sosiaalisesti relevantteja aiheita – ei välttämättä havainnon filosofissa, mutta ehdottomasti mielenfilosofissa. Kollektiiviset asenteet nousevat tutkimusaiheeksi: voidaanko ja pitääkö ryhmän uskomuksia ja haluja käsitellä samalla tavalla kuin yksilöiden uskomuksia ja haluja? Huomio kohdistuu myös implisiittisiin, piiloiisiin asenteisiin eli mentaalisiin tiloihin, jotka heijastavat stereotyyppisiä sosiaalisia piirteitä. Näihin asenteisiin kuuluu arvioiva komponentti, ja ne ovat usein vastakkaisia äänenlausu-tuille egalitaarisille uskomuksillemme.

Olen alkanut työskennellä viimeksi mainitun aiheen parissa osin teoreettisista syistä ja osin siksi, että tällaisilla mentaalilla tiloilla on poliittista ja sosiaalista merkitystä. Minua kiinnostaa erityisesti piiloisten asenteiden representationaalinen muoto ja puolustan kantaa, että ne ovat Lamarck-tyyppisiä piirteitä. Toisin sanoen mentaaliset tilat toimivat assosiativisina tietorakenteina, jotka koodaavat hyvin vakaasti sosiaalisesti relevanttia informaatiota. Analyysini nojaa vahvasti havainnon filosofian työkaluihin, eikä ole yllätys, että päädyn näkemykseen, jonka mukaan piiloiset asenteet ovat sosiaalisesti relevantin informaation koottuja muuntimia. Herätän siis henkiin kognitiotieteilijä Zenon Pylyshynin (s. 1937) ajatuksen representaatioista, jotka ovat seurausta havaintoon perustuvasta oppimisesta mutta tulevat kapso-loiduiksi ja automatisoiduiksi jatkuvan vahvistamisen ja altistumisen myötä.

Suomentaneet Markku Roinila & Simo Oinas

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Mahdollisuuden käsitettä rajoittaa tässä se, miten luonnonlait pätevät maailmassa. Tässä ei siis puhuta mahdollisuuden laajemmasta tai villimmistä tulkinnasta.
- 2 Ursula Hess ym., Face Gender and Emotion Expression. Are Angry Women More Like Men? *Journal of Vision*. Vol. 9, No. 12, 2009, 1–8.
- 3 Sama.
- 4 Reginald B. Adams & Kestutis Kveraga, Social Vision. Functional Forecasting and the Integration of Compound Social Cues. *Review of Philosophy and Psychology*. Vol. 6, No. 4, 2015, 591–610.
- 5 Hess 2009.

MIKA PERÄLÄ

Erojen havaitseminen aristoteelisessa havainnonfilosofiassa

Aristoteelisessa kommentaariperinteessä aistihavainnon on katsottu olevan yksinkertaisimmillaan kullekin aistille ominaisen muodon vastaanottamista, reseptiota, kun taas aistittavien muotojen erotteleminen nähdään monimutkaisempana kognitiivisena toimintana, josta vastaa yksittäisten aistien jakama yhteisaisti. Alkuperäislähteet kuitenkin osoittavat, ettei Aristoteles itse kannattanut tällaista työnjakoa. Hänen mukaansa yksinkertaisimmat, kognitiivisesti perustavimmat aistimukset edellyttävät muotojen reseption lisäksi niiden erottelemista (*krinein*). Siksi hän viittasi kuhunkin yksittäiseenkin aistiin erottelukykynä (*kritikon*). Vastaavasti hän ymmärsi ajattelukyvyyn pohjimmiltaan erottelukyvyksi. Näin ollen aristoteelista teoriaa aistihavainnosta ja ajattelusta on osuvampaa pitää perustaltaan kriittisenä kuin pelkästään reseptiivisenä.

Aristoteles esittää *Sielusta* -teoksessaan, että aistihavainnossa aisti ottaa vastaan aistittavat muodot ilman ainetta¹. Tulkitsijat ovat yksimielisiä siitä, että Aristoteles selittää näin havaitsijan tulevan tietoiseksi ulkoisen objektin aistittavista ominaisuuksista, kuten väreistä ja mauista. On kuitenkin kiistanalaista, miten hän selittää havaintomme näiden ominaisuuksien välisistä eroista ja ominaisuuksien kantajista, kuten sapesta tai omenista.

Eräs tulkinta on, että kukin aisti voi ottaa vastaan vain yhden aistille ominaisen muodon kerrallaan ja että koko objektin ja sen ominaisuuksien erojen havaitseminen edellyttää niin kutsuttua yhteisaistia (*koinē aisthēsis*), joka mielletään eri aistien jakamaksi ylemmän tason havaintokyvvyksi. Tarkoitin ilmauksella ”ylemmän tason” sitä, että yhteisaistia ei lueta itsenäiseksi aistiksi näön, kuulon, hajun, maun ja tunnon tapaan, vaan sen nähdään rakentuvan edellä mainittujen perusaistien varaan. Yhteisaistin tehtäväksi on nähty erojen havaitsemisen lisäksi kaikille aisteille yhteisten ominaisuuksien eli koon, muodon, lukumäärän ja liikkeen havaitseminen sekä itse aistiaktien havaitseminen.² Tulkinta palautuu aina Tuomas Akvinalaiseen ja edelleen Aleksanteri Afrodiasialaiseen, ja sitä voi kutsua perinteiseksi³.

Esitän seuraavassa näkökohtia, jotka osoittavat perinteisen tulkinnan epätydyttäväksi. Tulkinnan perusongelmana on, ettei se ota huomioon Aristoteleen ymmärrystä kustakin aistista nimenomaan erottelukykynä (*kritikon*) eikä se siksi onnistu selittämään esimerkiksi sitä, miten voimme aistia yhtä aikaa useampia saman yleiskäsitteen piiriin kuuluvia ominaisuuksia, kuten kaksi

eri väriä. Viittaan näihin ominaisuuksiin vastakkaisina (kontraarisina), sillä ne eivät voi kuulua millekään objektille yhtä aikaa samassa suhteessa. Väitän, että Aristoteleen mukaan kukin aisti voi kuitenkin ottaa vastaan useita vastakkaisia aistittavia muotoja ja erottaa ne toisistaan⁴. Vastaavasti hän ymmärtää ajattelukyvyyn erottelukyvyksi. Artikkelini tarkoitus on osoittaa, että Aristoteles pitää erojen aistimista ja käsittämistä perustavina kognitiivisina toimintoina. Niiden varaan rakentuvat monimutkaisemmat kognitiiviset toiminnot, kuten kuvitelmat, unet ja muistot havaintokyvyn tapauksessa sekä propositionaaliset asenteet ja päätelmät ajattelukyvyyn tapauksessa.

Perinteinen tulkinta ja sen vaihtoehto

Aristoteleen havaintoa ja ajattelua koskevia tekstejä on perinteisesti lähestytty oletuksella, että tekstien etenemisjärjestys ilmentää asioiden selitysjärjestystä. Kun Aristoteles *Sielusta*-teoksessaan käsittelee ensin yksittäisiä ominaisuuksia koskevia aistimuksia ja vasta sitten useampia ominaisuuksia koskevia aistimuksia, tämän on katsottu osoittavan, että edelliset ovat Aristoteleen mielestä kognitiivisesti perustavampia kuin jälkimmäiset. Tekstien tarkempi luenta kuitenkin paljastaa, ettei kyseiselle oletukselle ole kunnollisia perusteita. Itse asiassa oletus vaikeuttaa olevan ristiriidassa useiden tekstikohtien kanssa, eikä se esitä teksteistä kumpuavaa teoriaa erityisen suopeassa valossa. Mikäli oletuksesta luovutaan, tekstit näyttävät huomattavasti johdonmukaisemmilta ja selittävät erojen havaitsemista uskottavammin kuin perinteiset tulkitsijat otaksuvat.

”Aristoteles esittää aisti- ja ajattelukykyjen olevan pohjimmiltaan kyky tehdä erotteluja objektin eri ominaisuuksien välillä.”

Vaihtoehtoinen tulkinta perustuu huomioon, että Aristoteles luonnehtii useissa yhteyksissä aisteja ja ajattelukykyä erottelukyvyiksi. Kootessaan yhteen keskusteluaan aistimisesta ja ajattelusta hän jopa esittää, että kyseessä on pohjimmiltaan sama kyky: ”Eläinten sielu on määritelty kahden kyvyn mukaan eli yhtäältä ajattelun ja aistimisen toiminnassa ilmenevän erottamiskyvyn perusteella ja toisaalta paikan suhteen tapahtuvassa liikkeessä ilmenevän liikuttamiskyvyn perusteella.”⁵ Aristoteles toteaa siis sielulla olevan kaksi perustavaa kykyä: erottelu- ja liikuttamiskyky⁶. Hän siirtyy tämän väitteen jälkeen käsittelemään tarkemmin sielun kykyä liikuttaa elävää olentoa. Mutta miksi hän määrittelee sielun nimenomaan erottelukyvyn (*kritikon*) eikä aisti- (*aisthetikon*) ja ajattelukykyjen (*noetikon*) nojalla?

Väitän, että Aristoteles esittää aisti- ja ajattelukykyjen olevan pohjimmiltaan kyky tehdä erotteluja objektin eri ominaisuuksien välillä. Hän määrittelee kunkin kyvyn (*dynamis*) suhteessa niihin toimintoihin (*energeia*), jotka kyky mahdollistaa⁷. Aisti- ja ajattelukyky mahdollistavat objektin ominaisuuksien erottelemisen. Kun erojen havaitseminen ja käsittäminen ovat näin aisti- ja ajattelukyvyn määritelmällisiä toimintoja, niiden voi katsoa muodostavan perustavimmat kognitiiviset toiminnot. Vaikka Aristoteles kuvaa aistimisen ja ajattelemisen edellyttävän muodon vastaanottamista ilman ainetta, hän ei oleta, että aisti- tai ajattelukyky voisi vastaanottaa muodon erottamatta sitä muista muodoista, jotka kuuluvat objektille tai erottavat sen muista objekteista⁸. Siksi ei ole perinteisen tulkinnan tavoin perusteltua väittää, että muodon vastaanottaminen olisi perustavampi kog-

nitiivinen toiminto kuin erojen havaitseminen ja käsittäminen ja että jälkimmäiset muodostaisivat jonkinlaisen ylemmän tason kognitiivisen toiminnon. Palaan artikkelini lopuksi kysymykseen, miksi aisti- ja ajattelukykyjen voi Aristoteleen mukaan katsoa muodostavan vain yhden kyvyn. Sitä ennen tarkastelen Aristoteleen omaa esitystä seuraten kumpakin kykyä erikseen.

Aistit ja intellekti erottelukykyinä

Aristoteleen mukaan intellektuaalinen erottelukyky kuuluu vain rationaalisille olennoille, kun taas kaikki eläimet ovat osallisia aistimellisestä erottelukyvystä. Aistimellinen erottelukyky saa eri muotoja sen mukaan, miten kehittynyt aistijärjestelmä kullakin eläimellä on. Alkeellisimmilla eläimillä on vain tuntoaisti, mutta kehittyneemmällä voi olla sen lisäksi maku-, haju-, kuulo- ja näköaisti.⁹ Vaikka perinteinen tulkinta liittyy aistimellisen erottelukyvyn vain yhteisaistiin, Aristoteles itse asiassa esittää, että ”kukin aisti havaitsee sen aistittavan kohteen” ja ”erottelee aistittavan kohteen erot”.¹⁰ Esimerkiksi näköaistille ominaisia kohteita ovat värit, joiden erottelemiseksi eläin ei tarvitse muita aisteja kuin näön¹¹.

Siitä, että kukin aisti erottelee sille ominaiset kohteet, seuraa, ettei aistilla voi havaita toiselle aistille ominaisia kohteita paitsi aksidentaalisesti eli yhteensattuman nojalla (*kata symbebekos*). Näöllä voi aistia maun aksidentaalisesti siten, että aistimme jonkin värillisen objektin, jolla sattuu olemaan myös jokin maku. Maku ei kuitenkaan vaikuta millään tavalla näkökykyyn, eikä aksidentaalinen näköhavainto mausta edellytä, että makuaisti

”Jos sekä näkö- että makuaisti ovat aktiivisia, voimme havaita objektin olevan sekä värillinen että maistuva.”

olisi samanaikaisesti aktiivinen. Maku ei tuo siis mitään lisää näköhavaintoon väristä. Sama koskee intellektuaalisia objekteja: Näöllä voi havaita Diareen pojan aksidenttaalisesti siten, että näemme jonkin valkoisen hahmon, joka sattuu olemaan Diareen poika.¹² Poika ajattelemalla käsitettävänä objektina ei tuo kuitenkaan mitään lisää näköhavaintoon. Jos sitä vastoin sekä näkö- että makuaisti ovat aktiivisia, voimme havaita objektin olevan sekä värillinen että maistuva. Aristoteles ei viittaa tällaisiin aistien yhteistoiminnan kautta syntyneisiin havaintoihin aksidenttaalisina. Selitän myöhemmin, miksi tällaiset havainnot voivat olla Aristoteleen mielestä aistimellisen erottelukyvyyn perushavainnot. Teen vastaavan tulkinnan havainto- ja ajattelukyvyyn yhteistoiminnan kautta syntyneistä peruserotteluista.

Edellä siteerattu katkelma aistista erottelukykyä ei ole selitettävissä perinteisellä tulkinnalla, jonka mukaan vain yhteisaisti kykenee erottamaan aistittavan kohteen eroja. Tulkinnan edustajat eivät ole kuitenkaan olleet valmiita korjaamaan tulkintaansa, sillä he olettavat muiden tekstikohtien tukevan sitä. Erityisesti Aristoteleen näkemysten aistikohteen ja aistin välisestä kausaalisuhteesta on katsottu puoltavan vahvasti perinteistä tulkintaa.

Aistiobjektin ja aistin kausaalinen suhde

Sielusta-teoksen toisen kirjan 11. luvussa Aristoteles kuvaa aistiobjektin ja aistin välistä kausaalisuhdetta yksityiskohtaisesti. Hän esittää, että aistikohte vaikuttajana ”tekee aistin sellaiseksi, jollainen se itse aktuaalisesti on ja jollainen aisti on potentiaalisesti”.¹³ Hän lisää, että tästä

syystä emme ”aisti sellaista, joka on yhtä lämmintä ja kylmää tai kovaa ja pehmeää, vaan ylittävän osan, koska aisti on tietynlainen keskiväli aistittaviin kohteisiin sisältyvien vastakkaisuusien välillä”¹⁴. Edelleen hän jatkaa: ”Tämän vuoksi se erottelee aistikohteet, sillä se, joka on keskiväli, kykenee erottamaan.”¹⁵

Perinteinen tulkinta perustuu ajatukseen, että Aristoteles erottaa tässä implisiittisesti toisistaan aistin tulemisen aistikohteen kaltaiseksi ja aistin kyvyn erottaa aistikohteeseen sisältyvät vastakohtat. Esimerkiksi Aleksanteri Afrodiaslainen väitti, että ”erottaminen ei ole sama asia kuin vaikutuksen kohteena oleminen”.¹⁶ Hän perusteli tätä sillä, että koska yksittäinen aisti voi samastua kerrallaan vain yhden aistittavan ominaisuuden kanssa, se ei voi samanaikaisesti erottaa kahta vastakaista ominaisuutta toisistaan. Erottelukyky onkin postuloitava vain yhteisaistille, joka on aisteille kuuluva ylemmän tason kognitiivinen toiminto. Useimmat myöhemmät kommentaattorit ovat seuranneet Aleksanterin tulkintaa¹⁷.

Aleksanterin tulkinta vaikuttaa ensi näkemältä olevan ristiriidassa sen kanssa, että Aristoteles sanoo aistin kykenevän keskivälinä erottelemaan. Miksi erottelemisen pitäisi olla siis vain yhteisaistin tehtävä? Yksi tapa puolustaa esitettyä tulkintaa on vedota siihen, että Aristoteles määrittelee kunkin aistin suhteessa sille ominaisiin kohteisiin, ei niiden välisiin eroihin. Aiemmin *Sielusta*-teoksessaan hän esittää, että ”itsessään aistittavista ominaisuuksista kullekin aistille ominaiset ovat varsinaisesti aistittavia” ja että ”kunkin aistin olemus määrittyy suhteessa niihin”.¹⁸ Tätä lausumaa on kuitenkin perusteltua pitää vain alus-

tavana luonnehdintana kunkin aistin alasta. Kuten edellä on nähty, Aristoteles katsoo kunkin aistin kykenevän myös erottelemiseen. Sitä paitsi hän huomauttaa, että itse asiassa kukin aisti kykenee tekemään useammanlaisia erotteluja. Esimerkiksi tunto erottaa kuuman ja kylmän, kuivan ja kostean sekä kovan ja pehmeän. Vastaavasti näkö erottelee värien lisäksi niiden eri kirkkausasteita.¹⁹

Toinen tapa puolustaa esitettyä tulkintaa on ehdottaa, että erottelemista tehdään itse asiassa kahdella eri tasolla: yksittäisen aistin tasolla vastaanotettava aistittava muoto erotetaan objektille kuuluvasta aineesta ja yhteis-aistin tasolla eri aistittavat muodot erotetaan toisistaan. Ehdotus säilyttää näin perinteisen tulkinnan ydinajatuksen siitä, että muotojen erotteleminen on ylemmän tason kognitiivista toimintaa. Se kuitenkin lisää tulkintaan ajatuksen, että on myös toisenlaista erottelemista, yksittäisen muodon erottamista aineesta, mikä on kognitiivisesti perustavaa.²⁰

Esitetystä täydennyksestä perinteiseen tulkintaan oletetaan, että Aristoteles käyttää erottelemista ilmaisevaa verbiä *krinein* edellä siteeratussa kohdassa eri tavalla kuin muissa yhteyksissä, erityisesti *Sielusta*-teoksen 3. kirjan luvussa 2 ja *Aistimisesta ja aistittavista* -kirjoituksen luvussa 7, joissa hän käsittelee aistittavien ominaisuuksien erottamista toisistaan²¹. Yleensä Aristoteles huomauttaa auliisti käyttämiensä termien monimielisyydestä. Tässä yhteydessä hän ei kuitenkaan tee niin. Siksi en pidä ehdotettua täydennystä erityisen vakuuttavana. Mutta vaikka ehdotus hyväksyttäisiinkin, se ei kuitenkaan ratkaise perinteiseen tulkintaan liittyvää ilmeistä ongelmaa.

Perinteisen tulkinnan ongelmana on selittää, miten yhteisaistin voisi olla mahdollista erottaa toisistaan vastakkaiset ominaisuudet, jos mikään yksittäinen aisti ei kykene samanaikaisesti olemaan niiden vaikutuksen kohteena. Kommentaariperinteessä on kiinnitetty huomiota ongelmaan, mutta siihen ei ole onnistuttu esittämään tyydyttävää ratkaisua. Aristoteleen onkin nähty epäonnistuneen asian selityksessä.²² Tekstit eivät kuitenkaan kiistattomasti tue tätä tulkintaa.

Yksi aistikohde, yksi havainto

Yksi perinteisen tulkinnan oletus on, että aistit koskevat pelkästään yksittäisiä aistittavia ominaisuuksia, kuten värejä ja makuja – mutta ei värillistä, maistuvaa objektia²³. Tämän tulkinnan mukaan Aristoteleen haasteena olisi selittää, miten havaitsemme kokonaisen objektin ja erottelemme sen eri ominaisuudet. Hänen on nähty vastaavan tähän haasteeseen viittaamalla yhteisaistiin²⁴. On kuitenkin vaikea nähdä, miten tulkitsijoiden ehdottama lähestymistapa toimisi.

Aristoteles esittää nimittäin useissa yhteyksissä, että aistin kohteena ei ole yksittäinen ominaisuus, vaan objekti, jolla on jokin ominaisuus. Hän väittää, että ”se, mikä nähdään, on väri, ja väri on itsessään nähtävän pinnalla, koska tällä on itsessään syy olla nähtävä”.²⁵ Se, mikä on itsessään nähtävä, on objekti tai sen pinta. Tästä syystä emme näe tarkasti ottaen pelkkää väriä, vaan vä-

rillisen objektin, jolla voi olla muitakin aistittavia ominaisuuksia. Näin ymmärrettynä näköaistin objekti voi olla sama kuin esimerkiksi makuaisin, vaikka nuo kaksi eri aistia erottavat objektin eri aistittavat piirteet. Kutsun tätä ymmärrystä objektioletukseksi.

Aristoteles ei yritä seikkaperäisesti puolustaa objektioletusta. Hänen tavoitteenaan ei siis ole selittää, miksi havaitsemme objektin eri ominaisuudet yhtenä kokonaisuutena, vaan hän ottaa objektin ykseyden annettuna ilmiönä. Sitä vastoin hän pyrkii selittämään, miten voimme havaita objektin sisältämät erot. Tästä syystä hän väittää havaintokyvyn olevan nimenomaan erottelukyky. Näkemykseni Aristoteleen selityspyrkimyksestä eroaa siis perinteisestä tulkinnasta.

Vaikka Aristoteles ei yritä seikkaperäisesti puolustaa objektioletusta, hän muistuttaa lukijaansa aika ajoin siitä, ettei aistin kohteena ole pelkkä ominaisuus, vaan objekti, jolla on ominaisuus. Käsitellessään esimerkiksi näkemisakteja koskevia havaintoja hän huomauttaa, että se, mikä nähdään, on ”väri tai se, millä on väri”.²⁶ Vastaavasti kun hän tekee yleistyksiä aistimisesta, hän esittää, että ”kussakin tapauksessa aistiin vaikuttaa se, jolla on väri, maku tai ääni”.²⁷ Perinteinen tulkinta ei voi kiistää näitä väitteitä. Se onkin pakotettu myöntämään, että objekti on kyllä yksittäisen aistimuksen syy, mutta se, mitä aistitaan, on pelkkä ominaisuus. Tästä seuraa, että näköaisti ei tarkasti ottaen koske samaa objektia kuin maku-aisti: näköaisti koskee väriä, maku-aisti makua, ja nämä kaksi ovat toisistaan erillisiä ominaisuuksia. Perinteisen tulkinnan kontolle jää näin selittää, miten yhteisaisti tai aistikyky kokonaisuudessaan voi ylittää tämän erityis-aisteja koskevan rajoituksen²⁸.

Objektin ykseyttä koskevan oletuksen lisäksi Aristoteles olettaa, että havainto ykseydestä edellyttää jonkinlaista numeerista ykseyttä havainnolta itseltään tai vähintäänkin yhtä havaitsevaa subjektia. Tämän oletuksen on oltava voimassa, tulkittiinpa tekstiä perinteisellä tai esittämälläni tavalla. Mikäli näin ei olisi, eri ominaisuuksia koskevat havainnot jäisivät erilleen toisistaan, eikä olisi mitään yhtä subjektia, joka havaitisi kaikki kyseiset ominaisuudet ja erottaisi ne toisistaan.²⁹

Olen edellä esittänyt, että Aristoteles olettaa kunkin aistin voivan havaita samanaikaisesti vastakkaisia ominaisuuksia ja erottaa ne toisistaan. Paneudun seuraavaksi kahteen tekstikohtaan, joissa Aristoteles selittää yleisesti, miten aistit erottelevat ominaisuuksia toisistaan. Väitän, että hänen antamansa ratkaisut pätevät yhtä lailla yhdelle aistille kuuluvien vastakkaisten ominaisuuksien kuin eri aistipiiriin kuuluvien ominaisuuksien erotteluun.

Erottelukyky pisteenä ja rajana

Sielusta-teoksen kolmannen kirjan toisessa luvussa Aristoteles olettaa kunkin aistin erottelevan sille ominaiset ominaisuudet ja tarkastelee kysymystä, minkä välityksellä aistimme eri aisteille kuuluvat ominaisuudet, kuten valkoisen ja makean³⁰. Hän näyttää ensin väittävän, että yksittäisen aistin on mahdotonta olla samanaikaisesti vastakkaisten

ominaisuuksien vaikutuksen kohteena³¹. Tulkintani mukaan hän kuitenkin luopuu tästä oletuksesta ratkaisussaan, jossa ”erottava” (*to krīnon*) viittaa vastakkaisten ominaisuuksien tapauksessa yksittäiseen aistiin ja eri aistipiireihin kuuluvien ominaisuuksien tapauksessa aistien yhteistoimintaan: ”Mutta kuten se, mitä jotkut sanovat pisteeksi, on jaettavissa sikäli kuin se on yksi ja kaksi, samoin erottava, sikäli kuin se on jakamaton, on yksi ja yhtenä aikana erottava, mutta sikäli kuin se on jaettava se käyttää samaa pistettä kahdesti samaan aikaan.”³²

Aristoteles vertaa näin erottavaa pisteeseen, joka on yhtäältä jakamaton, toisaalta jaettava. Piste, olkoon B, on jakamaton sikäli kuin se kuuluu viivalle AC, mutta se on jaettava sikäli kuin jakaa viivan kahteen osaan, AB ja BC. Kuten B voi hoitaa kahta tehtävää yhtä aikaa – yhtäältä yhdistää AB:n ja BC:n ja toisaalta erottaa ne toisistaan – samalla tavoin erottava voi samanaikaisesti havaita eri ominaisuudet yhtenä kokonaisuutena ja toisaalta erottaa ne toisistaan. Aristoteles selvittää vielä ratkaisunsa: ”Siten sikäli kuin se [erottava] käyttää rajaavaa pistettä kahdesti, se erottaa kaksi erillistä asiaa erikseen, mutta sikäli kuin se käyttää pistettä yhtenä, se erottaa yhden asian yhtenä aikana.”³³

Tulkintani eroaa perinteisestä tulkinnasta, jonka mukaan Aristoteles viittaa ”erottavalla” ainoastaan yhteisaistiin ja ”yhdellä asialla” (*hen*) yksittäiseen aistittavaan ominaisuuteen eikä koko objektiin ykseytenä. Tässä tulkinnassa ainut Aristoteleen tekemä myönnitys on se, että yksittäisen *aistielimen* eri osat voivat olla samanaikaisesti vastakkaisten ominaisuuksien vaikutuksen kohteena. Kuten Aleksanteri Afrodisiaslainen huomauttaa, sama tapahtuu peilille, jonka eri osat voivat heijastaa objektin eri värejä³⁴. Tämän ei kuitenkaan katsota olevan mahdollista aistielimessä piilevälle aistille, jonka pitäisi kokea vastakkaiset ominaisuudet ”samassa paikassa” tai oikeammin ”samassa suhteessa”, sillä muuten aistimuksista ei katsota muodostuvan yhtä kokonaisuutta. Niinpä erojen havaitsemiseen väitetäänkin tarvittavan yhteisaistia. Tuomas Akvinolainen sitoutuu samaan tulkintaan seuraavasti: ”Erityisaisti erottaa vastakkaisia aistittavia kohteita sikäli kuin sillä on osansa yhteisaistista.”³⁵ Tulkinnassa on kuitenkin vakava ongelma: jos yksittäinen aisti ei pysty erityisaistina erottamaan vastakkaisia ominaisuuksia, miten se pystyisi siihen olemalla osa yhteisaististakaan? Toisaalta jos on perusteita uskoa yhteisaistin kykenevän erottelemiseen, miksi sen pitäisi olla mahdotonta erityisaistille?³⁶

Aistikyvyn jakautuminen sukuihin ja lajeihin

Toinen aiheen kannalta keskeinen lähde on *Aistimisesta ja aistittavista* -kirjoituksen seitsemäs luku³⁷. Siellä Aristoteles pohtii kysymystä, miten voimme havaita useamman kuin yhden aistittavan ominaisuuden kerrallaan. Hän käyttää hieman erilaista terminologiaa kuin edellä tarkastellussa *Sielusta*-teoksen luvussa, mutta hänen analogiaan perustuva ratkaisunsa on oleellisesti

sama. Hän toteaa ensin, että yhdellä ja samalla asialla voi olla erilaisia ominaisuuksia, kuten vaalea väri ja makea maku. Toisin sanoen yhdellä ja samalla asialla voi olla erilaisia olemisen tapoja.³⁸ Sitten hän ulottaa tämän ajatuksen sieluun: ”Sielusta on oletettava samoin ja pidettävä kaiken aistivaa kykyä samana ja luvultaan yhtenä mutta sen olemisen tapoja suvultaan eroavina joidenkin kohteiden yhteydessä ja lajiltaan eroavina toisten kohteiden yhteydessä.”³⁹

Aristoteles viittaa ”kaiken aistivalla kyvyllä” (*to aisthētikon pantōn*) yhtäältä yksittäisiin aisteihin, toisaalta niiden kykyyn toimia yhdessä. Se voidaan näin määrittää eri tavoin eri tapauksissa. Kyky on aisteille yhteinen silloin, kun se havaitsee esimerkiksi vaalean ja makean, jolloin sen oleminen eroaa suvultaan. Yksittäiselle aistille kuuluvasta kyvystä on kyse silloin, kun esimerkiksi näköaisti erottaa vaalean tummasta, jolloin sen oleminen eroaa lajiltaan. Näin Aristoteles katsoo osoittaneensa, miten ”on mahdollista aistia samanaikaisesti kyvyllä, joka on yksi ja sama mutta ei määritteleltään sama”.⁴⁰ Vastakkaisten ominaisuuksien aistiminen on siis mahdollista, koska aisti ei ole samanaikaisesti vastakkaisten ominaisuuksien vaikutuksen kohteena ”samassa suhteessa”, vaan ”eri suhteessa”: sen oleminen eroaa ”lajiltaan” suhteessa vastakkaisiin ominaisuuksiin.

Tulkintani eroaa perinteisestä tulkinnasta vastaavalla tavalla kuin *Sielusta*-teoksen tapauksessa. Perinteisen tulkinnan mukaan ”kaiken aistiva kyky” viittaa vain yhteisaistiin, joka havaitsee eri aistipiireihin kuuluvien ominaisuuksien lisäksi myös yksittäiselle aistille kuuluvat vastakkaiset ominaisuudet. Tämä tulkinta jättää kuitenkin selittämättä, miksi yhteisaisti voi havaita samanaikaisesti vastakkaisia ominaisuuksia, mutta erityisaisti ei.

Erotelminen kognitiivisena perustoimintona

Olen edellä näyttänyt, miten Aristoteles pitää erottelua aistikyvyn perustoimintona. Tulkintani mukaan hän katsoo erojen havaitsemisen muodostavan perustan monimutkaisemmille havainnoille, kuten aistiaktien havaitsemiselle, kuvittelulle ja muistille⁴¹. Aristoteles pitää vastaavasti erottelemista ajattelukyvyn perustoimintona, jonka varaan rakentuvat monimutkaisemmat intellektuaaliset toiminnot, kuten predikaatiivisten väitteiden tekeminen ja päättelemisen⁴².

Aristoteles esittää ajattelukyvyn olevan perustoiminnaltaan analoginen aistikyvyn kanssa⁴³. Samalla tavoin kuin aistittava objekti tekee aistikyvyn kaltaiseksi, käsitettävä objekti tekee ajattelukyvyn kaltaiseksi. Käsitettävän muodon vastaanottaminen edellyttää, että ajattelukyky erottaa käsitettävän muodon toisista relevanteista käsitettävistä muodoista. Aristoteles olettaakin, että ajattelukyky pystyy erottelemaan asioiden sukuja ja lajeja toisistaan. Hän kuitenkin aprikoi, miten ajattelukyky erottaa yhtäältä aistikohteiden olemisen, toisaalta matemaattisten kohteiden olemisen kohteista itsestään⁴⁴. Asian käsittely jää vaihtoehtojen määrittämisen tasolle.

Vaikuttaa kuitenkin ilmeiseltä, että matemaattisten objektien tapauksessa ajattelukyky voi tehdä eron ”olemalla eri tilassa” (*heteros ekhonti*), kun taas aistikohteiden tapauksessa se tarvitsee erontekoon ”toisen” (*allo*) eli aistikyvyn apua⁴⁵. Aistikyvyn ja ajattelukyvyn täytyy siis yhdistyä, kun erotamme esimerkiksi veden käsitteen havaitusta vedestä. Tämä selittää, miksi Aristoteles otaksuu sielulla olevan lopulta vain yksi erottelukyky⁴⁶.

Mutta mitä tarkoittaa, että sielulla on ”lopulta” tai ”pohjimmiltaan” vain yksi erottelukyky? Millä kriteereillä Aristoteles ylipäänsä yksilöi kyvyt ja erottaa ne toisistaan? Perinteisesti on ajateltu, että Aristoteles määrittelee kunkin kognitiivisen kyvyn perustavimmalla tasolla pelkästään suhteessa sille ominaisiin kohteisiin, ei niiden välisiin eroihin⁴⁷. Tämän tulkinnan mukaan ominaisuuksien välisten erojen ja koko objektin havaitseminen edellyttää ylemmän tason kykyä. Lähestymistapa onnistuu selittämään, miksi esimerkiksi vaalean ja makean välisen eron havaitseminen edellyttää näköaistin ja makuaistin yhteistoimintaa. Vaikuttaisi luontevalta pitää sitä ylemmän tason toimintana, joka kuuluu yhteisäistille. Mutta esitetty lähestymistapa on ongelmallinen, kun pitää selittää yksittäiselle aistille ominaisten koh-

teiden välisten erojen havaitseminen. Ei vaikuta perustellulta esittää, että värieröjen havaitseminen edellyttää näköä ylempää kykyä. Ei vaikuta myöskään perustellulta esittää, että veden ja sen olemisen välisen eron oivaltaminen edellyttää havainto- ja ajattelukykyä ylempää kykyä. Itse asiassa edes perinteisen tulkinnan kannattajat eivät ole postuloineet sellaista, vaan otaksuneet sielun ”korkeimman” kyvyn eli tässä tapauksessa ajattelukyvyn vastaavan erottelusta. Näin he ovat kuitenkin liveenneet periaatteesta, että perustavat kyvyt määrittyvät suhteessa niille ominaisiin kohteisiin ja että eronteko vaatii ylemmän tason kykyä.

Perinteinen tulkinta ei ole siis täysin johdonmukainen. Tätä ongelmaa ei kuitenkaan synny, jos erottelukyky tulkitaan sielun perustavimmaksi kyvyksi yhdessä liikuttamiskyvyn kanssa. Analyysissa tätä kykyä on mielekästä jakaa erottelujen luonteen mukaisesti osiinsa, kuten aisti- tai ajattelukykyyn tai näkö- ja makuaistiin, mutta tästä ei seuraa, että analyysiyksiköt olisivat selityksessä perustavampia kuin niiden muodostama kokonaisuus, joka kykenee erotteluun. Sama koskee kullekin yksittäiselle aistille ominaisia erotteluita, joiden Aristoteles katsoo olevan yhden ja saman aistikyvyn erilaisia toimintoja.⁴⁸

Viitteet

- 1 *De an.* 2.12, 424a17–18. Käytän Aristoteleen kreikankielisistä alkuteksteistä Oxford-editioita Ross 1961 ja 1955. Olen hyödyntänyt käännöstäni pohjana Kati Näätäsaaren suomennoksia teoksessa Aristoteles, *Sielusta. Pieniä tutkielmia*. Mainitsen kääntäjän nimeltä tekstiviitteen jälkeen, mikäli en ole muokannut käännöstä. Aristoteleen teosten nimi-lyhenteistä ei ole mitään yhtä vakiintunutta käytäntöä. Käytän seuraavassa mainitun suomennoksen kommentaari-osasta löytyviä lyhenteitä.
- 2 Ks. esim. Ross 1955, 35; Ross 1961, 33–36. Tähän tulkintaan perustuvia laajoja tutkimuksia ovat esim. Modrak 1987 ja Marmodoro 2014. Edelleen Gregoric 2007 hyväksyy tulkinnan sillä varauksella, että hänen mukaansa kukin yksittäinen aisti kykenee erikseen havaitsemaan yhteisesti aistittavat ominaisuudet. Koska mainitut tulkitsijat näkevät aistiaktien havaitsemisen vain yhdeksi yhteisaistin toiminnosta, eivät he rajaa yhteisaistia pelkästään sellaisiin ”korkeamman asteen” kognition muotoihin, joita viimeaikaiset *higher order*-tietoisuusteoriat koskevat. Puolustan toisaalla tulkintaa, jonka mukaan yksittäisen aistiaktin havaitseminen on Aristoteleen teoriassa pikemminkin kunkin yksittä-

- 3 sen aistin kuin yhteisaistin tehtävä. Ks. Perälä (tulossa). Aleksanterin tulkinnasta valaiseva tuore esitys on Gregoric 2017. Perinteiseen tulkintaan kuuluu myös sen korostaminen, että muotojen vastaanottaminen on ”passiivista” sikäli, että siinä aisti on objektin vaikutuksen kohteena. Tämän tulkinnan mukaan monimutkaisempia kognitiivisia toimintoja, kuten muotojen erottelusta, ei voi ymmärtää samassa mielessä passiiviseksi, vaan niissä aistien toiminta sisältää jonkin ”aktiivisen” elementin. Tuominen 2014 pyrkii osoittamaan, että Aristoteleen teoria – sikäli kuin se ymmärretään perinteisesti, esimerkiksi Corciliuksen 2014 tapaan – ei ole aivan niin kaukana filosofin uusplatonisten tulkitsijoiden teorioista kuin aiemmin on esitetty.
- 4 Tällaista tulkintaa ovat hahmotelleet mm. Ebert 1983 ja de Haas 2005. Myös Corcilius 2014 pitää erottelukykyä aistimisen kannalta perustavana, mutta hän ymmärtää erottelun olennaisesti eri tavalla. Hänen mukaansa erottelemisessä on perustavimmalla kognitiivisella tasolla kyse yksittäisen aistittavan muodon erottamisesta objektin aineesta. Hän liittää erottamisen näin aistittavan muodon vastaanottamiseen ilman ainetta (*De an.* 2.12, 424a17–18).

- 5 Esitän kritiikkiä tätä tulkintaa kohtaan tuonnempana.
- 6 *De an.* 3.9, 432a15–17; suom. K. Näätäsaari.
- 7 Aristoteles sivuuttaa tässä väitteesä, että sielulla on myös kyky hankkia ravintoa ja lisääntyä (*De an.* 2.4, 415a22–26).
- 8 *De an.* 2.4, 415a18–20.
- 9 Ks. *De an.* 2.12, 424a17–18; 3.8, 431b29–432a1.
- 10 *De an.* 2.4, 415a1–11.
- 11 *De an.* 3.2, 426b8–10.
- 12 On kiistanalaista, havaitseeko kukin aisti erikseen myös kohteen liikkeen, lepotilan, luvun, muodon ja koon, jotka ovat yhteisiä kaikille aistille (*De an.* 2.6, 418a17–18). Olen taipuvainen seuraamaan Brunschwigia 1996 ja Gregoricia 2007, 69–82 ja 193–199, joiden mukaan yksittäinen aisti ei tarvitse yhteisten aistittavien piirteiden havaitsemiseen toisen aistin myötävaikutusta eli aistien yhteistoimintaa, ”yhteisaistia”, *koine aisthesis* (*De an.* 3.1, 425a27, 425b7–9). Vastakkaisesta näemyksestä ks. esim. Marmodoro 2014, 162. Artikkelissa esittämäni tulkinta on riippumaton siitä, mikä kanta tähän kiistaan otetaan.
- 13 *De an.* 2.6, 418a20–24; 3.1, 425a25–27. Ks. myös Herzberg 2011, 137–155.
- 14 *De an.* 2.11, 424a1–2.

- 14 424a2–5.
 15 424a5–6.
 16 *Problemata* 97.26–27.
 17 Poikkeuksen tähän tekevät kuitenkin Ebert 1983 ja de Haas 2005, joiden tulkintaa kehittelen eteenpäin tässä artikkelissa.
- 18 *De an.* 2.6, 418a24–25. Tähän nojaten esimerkiksi Corcilius 2014, 34–35, kiittää, että kun Aristoteles viittaa eri aisteja käsitellessään aistittavien ominaisuuksien eroihin (*diaforai*) tai värien muotoihin (*eide*), tämä tarkoittaisi näiden ominaisuuksien ilmenevä laadullisia piirteitä (*phenomenal qualities*) eli että erot ovat osa aistisisältöä (*De an.* 2.8, 420a26–b5; 2.9, 421a26–b8; 2.10, 422b10–15; 2.11, 422b24, 423b26–29). Näin on Corciliuksen mukaan siksi, että Aristoteles ei määrittele aistimuksia suhteessa aistittaviin eroihin, vaan ainoastaan yksittäisiin aistittaviin ominaisuuksiin, jotka tämä ymmärtää kussakin tapauksessa kahden vastakohdan väliseksi suhteeksi (*logos*), esimerkiksi punaisen värin tumman ja vaalean tietyksi suhteeksi (*De an.* 2.12, 424a24–31). Corciliuksen tulkinta ei ole kuitenkaan vakuuttava, sillä Aristoteles ei aistittavien ominaisuuksien eroista puhuessaan viittaa mitenkään siihen, ettei eroja havaittaisi yksittäisten aistien varassa.
- 19 *De an.* 2.11, 422b23–32.
 20 Corcilius 2014, 38–40.
 21 Corcilius keskittyy tulkinnaansa *De an.* 2.11:een ja sivuuttaa *De an.* 3.2:n ja *De sensu* 7:n. Oletan, että hän tulkitsee jälkimmäisiä tekstejä perinteiseen tapaan. Kriittikini perinteistä tulkintaa kohtaan kohdistuu siis yhtä lailla hänen tulkintaansa.
- 22 Vilpittömimmin tämän tunnustaa Gregoric 2007, 155.
 23 Tästä oletuksesta ks. esim. Corcilius 2014, 36–37.
 24 Ks. esim. Marmodoro 2014, 160–162.
 25 *De an.* 2.7, 418a28–30.
 26 *De an.* 3.2, 425b19.
 27 *De an.* 2.12, 424a22–23.
 28 Tutkimuskirjallisuudessa on esitetty erilaisia ratkaisuja. Esimerkiksi Osborne 1988, 444, väittää, että kukin yksittäinen aisti soveltuu sille ominaisten ominaisuuksien havaitsemiseen, kun taas aistikyky kokonaisuudessaan vastaa koko objektia ja tunnistaa objektin ykseytenä siksi, että se itsessään on ykseys. Samasta tulkinnasta ks. Gregoric 2007, 138. Sitä vastoin Marmodoro 2014, 179, ehdottaa, että koko objekti havaitaan havaitsemalla aisteille yhteiset ominaisuudet, kuten objektin muoto, koko, luku ja liike.
- 29 *De an.* 3.2, 426b19–21; vrt. Platon, *Theaitetos* 184d1–5.
 30 *De an.* 3.2, 426b14.
 31 426b29–31, 427a8–9.
 32 427a9–13; suom. K. Näätsaari.
- 33 427a13–14.
 34 *Problemata* 97.3–4.
 35 *Sententia libri De anima* II.27, 229–232.
 36 Hicks 1907, 536–537, esittää, että yksittäinen aisti havaitsee vastakkaiset ominaisuudet ainoastaan ajallisesti perättäin, kun taas yhteisaisti pystyy erottamaan ne toisistaan samanaikaisesti. Gregoric 2007, 155, on oikeassa siinä, ettei tämä ratkaisu ole tyydyttävä. Hän on kuitenkin omasta tulkinnastaan käsin pakotettu toteamaan, ettei Aristoteles onnistunut selittämään asiaa.
- 37 Kirjoitus kuuluu Aristoteleen *Pieniä tutkielmia*, jotka käsittelevät sielulle ja keholle yhteisiä toimintoja.
 38 *De sensu* 7, 449a14–16.
 39 449a16–19.
 40 449a19–20.
 41 Näkemisen ja kuulemisen havaitsemisesta ks. *De an.* 3.2, 425b12–25; *De somno* 2, 455a12–22; kuvittelemisesta, unista ja muistista ks. esim. *De an.* 3.3, 428b10–17; *De insomn.* 2, 459a23–b7; *De mem.* 1, 450a25–b11, 451a14–17.
 42 *De an.* 3.6, 430a26–b6.
 43 *De an.* 3.4, 429a15–16.
 44 *De an.* 3.4, 429b10–22.
 45 429b21, b16.
 46 *De an.* 3.9, 432a15–17.
 47 Perinteinen tulkinta nojaa keskeisesti tekstikohtaan *De an.* 2.6, 418a24–25, jota olen edellä tulkinnut perinteisestä poikkeavalla tavalla.
- 48 Olen kehittänyt artikkelissa esitettyä tulkintaa ERC:n rahoittaman Rationality in Perception -projektin havaintolukupiirissä Helsingin yliopistossa marraskuussa 2016 ja helmikuussa 2017. Kiitän projektin johtajaa Filipe Silvaa ja lukupiirin osallistujia innostavasta keskustelusta ja kommentista työhöni. Kiitän myös *niin & näin* -lehden erikoisnumeron toimittajia tilaisuudesta julkaista artikkelin suomenkieliseen yleisölle sekä lehden toimituskuntaa, Pii Telakiveä ja lehden anonymia arvioitsijaa erinomaisista parannusehdotuksista artikkelin ensimmäiseen versioon.

Kirjallisuus

- Aleksanteri Afrodisiaslainen, *Problemata*. Toim. H. Usener. *Programm Gymnasium Joachimsthal* 1859, 1–37.
 Aristoteles, *Sielusta*. Teoksessa *Aristoteles V*. Suom. Kati Näätsaari. Selitykset laatinut Juha Sihvola. Gaudeamus, Helsinki 2006.
 Aristoteles, *Pieniä tutkielmia*. Teoksessa *Aristoteles V*. Suom. Kati Näätsaari. Selitykset laatinut Simo Knuutila. Gaudeamus, Helsinki 2006.
 Aristotle, *De Anima*. Toim. David Ross. Clarendon Press, Oxford 1961.
 Aristotle, *De Sensu et Sensibilibus. Parva Naturalia*. Toim. David Ross. Clarendon Press, Oxford 1955.

- Brunschwig, Jacques, En quel sens le sens commun est-il commun? Teoksessa *Corps et âme: sur le de Anima d'Aristotele*. Toim. Cristina Viano. J. Vrin, Paris 1996, 189–218.
 Corcilius, Klaus, Activity, Passivity, and Perceptual Discrimination. Teoksessa *Active Perception in the History of Philosophy: From Plato to Modern Philosophy*. Toim. José Filipe da Silva ja Mikko Yrjönsuuri. Springer, Cham 2014, 31–53.
 Ebert, Theodor, Aristotle On What Is Done in Perceiving. *Zeitschrift für philosophische Forschung*. Vol. 37, 1983, 181–198.
 Gregoric, Pavel, *Aristotle on the Common Sense*. Oxford University Press, Oxford 2007.
 Gregoric, Pavel, Alexander of Aphrodisias on the Common Sense. *Filozofski vestnik*. Vol. 38, No. 1, 2017.
 de Haas, Frans, The Discriminating Capacity of the Soul in Aristotle's Theory of Learning. Teoksessa *Metaphysics, Soul, and Ethics in Ancient Thought: Themes from the Work of Richard Sorabji*. Toim. Ricardo Salles. Oxford University Press, Oxford 2005, 321–344.
 Herzberg, Stephan, *Wahrnehmung und Wissen bei Aristoteles. Zur epistemologischen Funktion der Wahrnehmung*. Walter De Gruyter, Berlin 2011.
 Hicks, R. D., *Aristotle, De Anima, with Translation, Introduction and Notes*. Cambridge University Press, Cambridge 1907.
 Marmodoro, Anna, *Aristotle on Perceiving Objects*. Oxford University Press, New York 2014.
 Modrak, Deborah K. W., *Aristotle: The Power of Perception*. The University of Chicago Press, Chicago 1987.
 Osborne, Catherine, Perceiving White and Sweet (again): Aristotle: *De Anima* 3.7, 431a20–b1. *Classical Quarterly*. Vol. 48, 1998, 433–446.
 Perälä, Mika, Perceiving that We See and Hear in Aristotle's *de Anima*. *Archiv für Geschichte der Philosophie* (tulossa).
 Platon, *Theaitetos*. Teoksessa *Platonis Opera. Tomus I*. Toim. E. A. Duke, W. F. Hicken, W. S. M. Nicoll, D. B. Robinson ja J. C. G. Strachan. Clarendon Press, Oxford 1995.
 Tuomas Akvinolainen, *Sententia libri De anima*. Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita, vol. XLV.1. Toim. R.-A. Gauthier. Commissio Leonina, Rome; Vrin, Paris 1984.
 Tuominen, Miira, On Activity and Passivity in Perception: Aristotle, Philoponus, and Pseudo-Simplicius. Teoksessa *Active Perception in the History of Philosophy: From Plato to Modern Philosophy*. Toim. José Filipe da Silva ja Mikko Yrjönsuuri. Springer, Cham 2014, 54–78.

PÄÄTT_LE PÄTEV_STI

ILMESTYY
PIAN!

GRAHAM PRIEST LOGIIKKA

Onko päätelmä pätevä tai järkeily kohdallaan? Onko johtopäätös perusteltu? Näitä kysymyksiä punnitsee logiikka. Tämä ikivanha ajattelun ala kietoutuu nykymuodossaan kaikkialle elämäämme aina arkipäiväisestä pohdinnasta tietokoneiden perusrakenteisiin. Filosofi-loogikko Graham Priestin *Logiikka* johdattaa hauskan kepeästi mutta samalla rautaisen asiantuntevasti järkeilyn keskeisimpien käsitteiden ja olennaisimpien kiistojen äärelle. Priest tekee logiikasta

niin & näin -kirjat 2017
178 sivua
Suom. Risto Koskensilta
ISBN 978-952-7189-21-4
Sähkökirja 978-952-7189-22-1

34€

(sähkökirja 26 €)
kestotilajalle -20 %

helppoa mutta sysää lukijansa myös pohtimaan alan keskeisimpiä kysymyksiä itse.

Logiikka antaa yleiskuvan logiikan perusteista ja historiasta. Teos sopii sekä kaikille ajattelusta kiinnostuneille että täydentäväksi ja syventäväksi lukemistoksi lukion filosofian ja matematiikan tai korkea-asteen kursseille. Kirjaan sisältyy pulmatehtäviä ratkaisuihin, sanasto ja jatkolukemisvinkkejä.

JUHANA TOIVANEN & JOSÉ FILIPE SILVA

Internalismi, eksternalismi ja keskiaikainen havaintofilosofia

Internalismin ja eksternalismin välisellä erottelulla on nykypistemologiassa keskeinen asema, ja käsiteparia käytetään myös mielentilojen sisältöä koskevissa keskusteluissa. Erottelun keskeinen ajatus on yksinkertainen. Internalismi esittää, että intentionaalinen mielentila (havainto, uskomus ja niin edelleen) voidaan identifioida ottamatta subjektin suhdetta ulkomaailmaan millään tavalla huomioon. Mielentila on syntymisensä jälkeen itsenäinen, ja se voidaan tunnistaa pelkästään subjektille sisäisten tekijöiden perusteella. Eksternalismi puolestaan perustuu ajatukseen, että mielentilat ovat välttämättä suhteessa ympäristöön eikä niitä voi niiden syntymisen jälkeenkään identifioida viittaamalla subjektin kannalta ulkoisiin tekijöihin. Erottelua voidaan valottaa yksinkertaisella esimerkillä. Jos olisi mahdollista aiheuttaa ihoon keinotekoinen paukama, joka vastaa kaikilta ominaisuuksiltaan itikanpistoa, emme voisi pelkästään paukaman sisäisiä ominaisuuksia tutkimalla tietää, onko käsivarressamme oleva jälki itikanpisto. Lisäksi täytyisi tietää, mikä sen on aiheuttanut – ja tämä on eksternalistinen tekijä.¹

Tämän esimerkin taustalla olevaa ajatusta voidaan soveltaa kognitiivisiin mielentiloihin. Keskeinen filosofinen kysymys koskee niiden identifioimista. Internalismin ydinajatus on, että vaikka mielentila olisi alun perin ulkoisen objektin kausaalisesti synnyttämä, voimme identifioida sen pelkästään subjektin sisäisten ominaisuuksien perusteella. Periaatteessa voimme tietää, näkeekö subjekti *S* punaisen omenan tutkimalla hänen mielensä sisältöä tai aivojensa tilaa. Eksternalisti myöntää, että tällainen tutkimus voi kertoa meille paljon subjektin *S* sisäisestä tilasta, mutta se ei yksinään kerro, näkeekö hän tietyn punaisen omenan. Saadaksemme selvyuden jälkimmäiseen kysymykseen meidän tulee ottaa huomioon tiettyjä subjektin kannalta ulkoisia seikkoja – esimerkiksi onko hänen näkökentässään punainen omena.²

Käsiteparia internalismi–eksternalismi on sovellettu myös keskiaikaisten tietoisuusteorioiden tutkimuksessa. Tutkijat ovat tarkastelleet filosofian historiassa muiden muassa Tuomas Akvinolaisen (1225–1274), Petrus Olivin (n. 1248–1298) ja Vilhelm Okkamilaisen (1285–1347) näkemyksiä, mutta tulokset ovat olleet ristiriitaisia. Eleonore Stump ja Norman Kretzmann kuvaavat Tuomas Akvinolaisen eksternalistina, jonka epistemologia sisältää reliabilistisia tekijöitä; Scott MacDonald väittää Tuomaan olevan internalisti³. Han Thomas Adriaenssen luokittelee Olivin teorian internalistiseksi, mutta Robert Pasnau pitää Olivia eräänä varhaisimmista eksternalistisen kannan muotoilijoista⁴. Susan Brower-Toland väittää Vilhelm Okkamilaista internalistiksi, Claude Panaccio eksternalistiksi⁵.

Näkemyksen ristiriitaisuus on kuvaavaa. Se vaikuttaa johtuvan osin siitä, että tutkijat käyttävät internalismin ja eksternalismin käsitteitä eri merkityksissä ja päätyvät siten puhumaan osittain toistensa ohi⁶. On kuitenkin mahdollista, että tulkintaerot viittaavat perustavanlaatuisen ongelmaan: keskiaikaisten teorioiden taustalla oleva metafyyminen ja epistemologinen viitekehys poikkeaa nykyisistä ajattelutavoista niin paljon, etteivät ne yksinkertaisesti sovi käsiteparin internalismi–eksternalismi luomaan tulkintakehikkoon. Mikäli tämä pitää paikkansa, ei käsitteiden täsmällinen määrittely välttämättä auta ratkaisemaan, onko tietty keskiaikainen teoria eksternalistinen vai internalistinen.

Artikkelimme liittyy edellä mainittuun filosofianhistorialliseen keskusteluun, joka koskee erityisesti 1200- ja 1300-lukujen latinankielisen filosofian piirissä esitettyjä tietoisuusteorioita. Keskityimme kognitiivisten toimintojen erityistapaukseen, aistihavaintoon. Tavoitteemme on nostaa esiin eräitä keskiaikaisten havainto-teorioiden keskeisiä piirteitä ja osoittaa, että internalismin ja eksternalismin välisen erottelun soveltaminen niihin on pahimmillaan anakronistista. Nykyfilosofiasta poimittujen käsitteiden käyttäminen menneisyyden filosofisten teorioiden tulkinnassa ei ole sinällään ongelmallista – itse asiassa se on jossain määrin välttämätöntä. Ongelmalliseksi se muuttuu silloin, kun nykyiset käsitteet eivät sovellu niihin teorioihin, joita selittämään niitä käytetään. Tällöin käsitteet eivät lisää ymmärrystä vaan johtavat harhaan.⁷ Näkemyksemme mukaan internalismi–eksternalismi-erottelu on vähintäänkin riittämätön väline keskiaikaisten teorioiden analysointiin⁸.

”Keskiaikaiset filosofit alkoivat kehittää kokonaisvaltaisia havaintoteorioita, joissa metafysiset, epistemologiset, psykologiset ja biologiset tekijät yhdistyivät.”

Keskiaikaisten havaintoteorioiden yleisistä piirteistä

Havaintopsykologialla ei ollut keskeistä asemaa keskiajan latinankielisessä filosofiassa ennen 1200-luvun puoliväliä. Psykologiaan liittyviä kysymyksiä käsiteltiin jonkin verran, mutta painopiste oli teologisesti merkittävimpinä pidetyissä aiheissa. Erityisen huomion kohteena oli sielun ja sen kykyjen metafysiikka sekä rationaalisen ajattelun luonne. Aristoteleen, Avicennan (980–1037) ja Averroksen (1126–1198) filosofisten teosten käännösten myötä tilanne muuttui, ja havaintopsykologiasta alettiin keskustella huomattavasti yksityiskohtaisemmin. Kuitenkin 1200-luvun alkupuolen ajattelijat, kuten Hugo Saint-Cheriläinen, Willelmus Auvergnelainen ja Johannes La Rochellelainen, tarkastelivat havaintoa yhä lähinnä sielun ja ruumiin välisen suhteen näkökulmasta⁹.

Aristoteleen ja arabiankielisen filosofian vaikutus alkoi näkyä toden teolla vuosisadan puolivälin jälkeen, jolloin nostettiin esiin kaksi uutta näkökulmaa. Filosofit alkoivat keskustella ensinnäkin siitä, kuinka aistihavainto tuottaa luotettavaa tietoa ympäröivästä maailmasta. Tämä johdatti tarkastelemaan yksityiskohtaisesti, mitä aistittavat ominaisuudet oikeastaan ovat ja kuinka havaitseva subjekti tavoittaa ne – miten aistittava ominaisuus ja aistikyky kohtaavat, kuinka informaatio kulkee väliaineessa (erityisesti ilmassa), miten aistinelimet toimivat ja niin edelleen. Toisekseen filosofinen keskustelu pureutui mielenfilosofiin kysymykseen: millaisia kykyjä sielussa (tai mielessä) on oltava, jotta voimme havaita ulkoisen kohteen ominaisuudet, muodostaa eri ominaisuuksista yhtenäisen kokonaisuuden ja havaita tämän kokonaisuuden jonkin käsitteen alaan kuuluvana¹⁰. Käytännössä keskiaikaiset filosofit alkoivat kehittää kokonaisvaltaisia havaintoteorioita, joissa metafysiset, epistemologiset, psykologiset ja biologiset tekijät yhdistyivät.

Keskiajan havaintofilosofian tutkimuksessa eri teorioita ei tietenkään voi käsitellä yhtenäisenä kimpuna. Havaintoprosessi näyttyy eri teorioiden viitekehyksissä hyvinkin erilaisena, ja kunkin teorian ymmärtäminen edellyttää sen yksityiskohtien pikkutarkkaa analysointia.

Jonkinlaisia teoriaperheitä voidaan toki yrittää eritellä – esimerkiksi mainittakoon tunnettu jaottelu niin sanottujen aristoteelisten ja augustinolaisten teorioiden välillä. Tällaiset luokittelut johtavat kuitenkin helposti harhaan, mikäli samassa yhteydessä ei tarjota yksityiskohtaista selvitystä siitä, mitä kyseisillä termeillä kunkin teorian kohdalla tarkoitetaan.¹¹ On selvää, että modernin eksternalismi–internalismi-jaottelun käyttäminen keskiaikaisten teorioiden yhteydessä edellyttää juuri tällaista yksityiskohtaista tarkastelua. Sama pätee tietenkin jaottelun käyttämisen kyseenalaistamiseen.

Ennen merkityksellisiin yksityiskohtiin siirtymistä on kuitenkin syytä huomata, että keskiaikaisista teorioista voidaan löytää myös yhteisiä piirteitä, jotka ovat tärkeitä internalismia ja eksternalismia koskevan keskustelun ymmärtämiseksi. Pyrkinessään selittämään, kuinka subjekti saa tietoa ulkoisesta maailmasta, keskiaikaiset filosofit keskittyivät kahteen kysymykseen: (1) Kuinka havaintokokemukset syntyvät? (2) Mikä on havaintokokemusten sisältö?

Keskiaikaisten havaintoteorioiden ymmärtäminen voidaan aloittaa ensimmäisestä kysymyksestä. Havaintokokemuksen synnyn kannalta oleellista on, että on olemassa jonkinlainen metafyyminen ja fysikaalinen mekanismi, joka selittää yhteyden havaitun kohteen ja havaitsevan välillä. Vaikuttaa mielekkäältä olettaa, että havainnon kohteella on merkittävä rooli tässä prosessissa, jolloin lähtökohtana ovat seuraavat kolme ehtoa:

(1) Jotta aistittava ominaisuus voidaan havaita, sen täytyy olla olemassa havainnon kohteessa. Tämä ehto pätee riippumatta siitä, syntykö havainto ulkoisen objektin vaikutuksesta vai mielen intentionaalisen toiminnan seurauksena.

(2) Havainnon kohteen ja havaitsevan välillä on oltava yhteys. Useimmissa tapauksissa yhteys selitettiin kausaalilaisena, mutta tämä ei sulje pois esimerkiksi intentionaalista yhteyttä havaintokyvyn ja kohteen välillä.

(3) Havainnon kohde voidaan havaita ainoastaan, jos subjektin kognitiiviset kyvyt soveltuvat sen havaitsemiseen. Viiden aistittavan ominaisuuden lisäksi voidaan puhua liikkeen, muodon, määrän, merkityksen ja muiden vastaavien ominaisuuksien havaitsemisesta.

”Nykyfilosofia olettaa, että subjektin ruumiilliset tilat ovat hänen tilojaan kaiken muun ollessa ulkopuolista. Keski-ikäiset teorit kuitenkin rakentuivat hyvin erilaiselle metafysiselle perustalle.”

Jälkimmäiseen kysymyksen suhteen keski-ikäiset filosofit olivat kiinnostuneita erityisesti sellaisen havaintoaktin synnystä, joka representoi ulkoista objektia luotettavasti ja täydellisesti – havainnosta, jonka sisältönä on ulkoinen objekti. Havainnon kohteena ei yleensä pidetty objektin sisäistä representaatiota, sillä keski-ikäiset filosofit suhtautuivat yleisesti ottaen myönteisesti epistemologiseen realismiin. Havainnot pyrittiin myös erottamaan selkeästi muista kognitiivisen toiminnan muodoista, jotka eivät edellytä ulkoisen objektin läsnäoloa (muistaminen, mielikuvitus, universaalikäsitteiden käyttäminen). Havainto tapahtuu subjektin mielessä ja on tietystä mielessä havaitun kohteen ”kaltainen”, mutta sen kohteena on kuitenkin ulkoinen kohde. Lisäksi aristoteelisen hylomorfismin yleisestä suosiosta huolimatta useimmat filosofit painottivat jonkinlaista laadullista eroa havaintokokemuksen ja ruumiin fyysikaalisten muutosten välillä.

Näiden yleisten ehtojen puitteissa esitettyjen teorioiden kirjo on laaja. Eräs tärkeimmistä erimielisyyksistä koski toista edellä esitettyistä ehdoista. Kausaalisen yhteyden välittävistä mekanismeista esitettiin useita eri malleja, mutta erityisen merkittäväksi osoittautui kysymys mielen aktiivisuudesta. Osa filosofeista väitti Aristotelesta seuraten, että havainto syntyy ulkoisen objektin ja sen aistikaliteettien vaikutuksesta. Havainnon kohde aktualisoi aistikyvyn ja aiheuttaa siten havainnon, joka representoi kohdetta. Toiset kritisoivat tätä perustavanlaatuisista lähtökohdista ja esittivät osittain Augustinuksen vaikutuksesta, että materiaaliset objektit eivät pysty aiheuttamaan havaintoa. Sielun tai mielen täytyy olla prosessissa aktiivinen ja tuottaa havainto itse.

Keski-ikäisten havaintoteorioiden ymmärtämisen kannalta tämä erottelu on erittäin keskeinen, vaikka viime kädessä kyse on aste-erosta; harva oli valmis kyseenalaistamaan täysin ajatuksen sielun aktiivisesta roolista. On kuitenkin tärkeä huomata, että mielentilojen identifioinnin kannalta sielun aktiivisuutta tai passiivisuutta koskeva kysymys ei ole ratkaiseva. Internalismin ja eksternalismin keskeisen eron voidaan nähdä perustuvan siihen, onko havaintokokemus ja sen sisältö mahdollista identifioida vetoamatta seikkoihin, jotka eivät ole osa ha-

vainnon subjektin sisäistä tilaa – riippumatta siitä, kuinka mielentila on alun perin syntynyt. Internalismi on yhteensopiva ulkoisen objektin kausaliteetin kanssa, mikäli kokemuksessa ja sen sisällössä ei ole mitään sellaista, jota ei voida selittää ottamatta subjektin ympäristöä huomioon. Toisaalta eksternalismi on yhteensopiva sielun aktiivisuutta korostavan teorian kanssa, mikäli sielun aiheuttaman havaintoaktin sisäiset piirteet eivät selitä tyhjentävästi sen sisällön ja ulkomaailman välistä suhdetta.

Subjektin rajat

Jotta voisimme ratkaista internalismia ja eksternalismia koskevan ongelman, meidän täytyy luonnollisesti päättää, mikä on subjektille sisäistä. Tyypillinen ratkaisu – erityisesti nykyfilosofiassa – on olettaa, että subjektin ruumiilliset tilat ovat hänen tilojaan kaiken muun ollessa ulkopuolista. Keski-ikäiset teorit kuitenkin rakentuivat hyvin erilaiselle metafysiselle perustalle.¹² Rumiilliset kyvyt erotettiin jyrkästi sellaisista kyvyistä, joiden toiminta ei suoraan perustu ruumiillisten elinten toimintaan. Tämä jako ei vastaa täysin nykyistä erottelua mentaalisen ja fyysikaalisen välillä – monien mentaalisten prosessien ajateltiin edellyttävän ruumiillisia muutoksia – mutta kuitenkin useimmat keski-ikäiset filosofit ajattelivat, että ruumiissa tapahtuvat fyysikaaliset muutokset eivät selitä tyhjentävästi mielentiloja edes silloin, kun mielentilat edellyttävät niitä¹³.

Keski-ikäiset filosofit, olivat he sitten aristoteelisia hylomorfisteja, jonkinlaisia substanssidualisteja tai jotain siltä väliltä, edellyttivät kahdentasoista selitystä havainnon synnylle. Yhtäältä aistinelimissä, toisaalta sielun kyvyssä tapahtuu muutos. Aistinelimessä ja siihen liittyvässä aistikyvyssä tapahtuvien muutosten välisen suhteen filosofinen selittäminen muodosti ongelmaryppään, jonka ratkaiseminen oli edellytyksenä sen ymmärtämiselle, miten kognitiivinen kyky voi tuottaa tietoisien havainnon ruumiillisen muutoksen pohjalta. Nykykeskusteluissa erityisesti mielenfilosofinen identiteettiteoria tekee tämän kysymyksen irrelevantiksi: mentaaliset tapahtumat voidaan selittää tyhjentävästi fyysika-

listen objektien välisenä vuorovaikutuksena siinä missä muutkin luonnolliset tapahtumat, eikä intentionaalisia mielentiloja sisältöineen tarvita. Esimerkiksi John Searle yhdistää naturalismin ja internalismin väittäessään, että: ”Mielentilojen sisällön kannalta merkittävää ei ole ulkomaailman aiheuttama vaikutus vaan aivojen toiminta.”¹⁴

Keskiaikaisessa viitekehyksessä Searlen väite olisi ongelmallinen juuri siksi, että aivoissa ja aistinelimissä tapahtuvat muutokset eivät itsessään selitä havaintokokemuksen syntyä edes tiukan linjan aristoteelikkojen mielestä – tai ainakaan havaintokokemusta ei voi selittää puhtaan naturalistisesti. Jopa Tuomas Akvinolainen, jota voidaan pitää eräänä tärkeimmistä hylomorfitisten havaintoteorian puolustajista, erottaa jyrkästi toisistaan aistinelimissä tapahtuvat luonnolliset muutokset ja kognitiivisen toiminnan selittävät intentionaaliset muutokset: ”... aistittavan objektin muodolla on aistikyvyssä ja aistittavassa objektissa erilainen olemisen tapa: aistittavassa objektissa sillä on luonnollinen oleminen, mutta aistikyvyssä sillä on intentionaalinen tai spirituaalinen oleminen.”¹⁵

Tuomaan teorian yksityiskohdat ovat jossain määrin hämääviä, ja niiden tulkinta muodostaa oman filosofianhistoriallisen keskustelunsa. Yksi seikka vaikuttaa kuitenkin selvältä. Mikäli internalismilla tarkoitetaan sitä, että kognitiivisen aktin identifiointi edellyttää ainoastaan subjektin ruumiin fyysikaalisen tilan tarkastelua, jopa Tuomaan teoria on eksternalistinen. Subjektin ruumiillisen tilan tarkastelu ei yksinään paljasta havaitseeko tämä jonkin objektin vai ei. Monet keskiaikaiset havaintoteoriat perustuvat vielä radikaalimpaan sielun (tai mielen) ja ruumiin erotteluun, joten niiden mukaan on periaatteessa mahdollista, että kahdesta täsmälleen samassa ruumiillisessa tilassa olevasta henkilöstä toinen on ulkoisen objektin vaikutuksen passiivinen vastaanottaja, kun taas toinen tämän lisäksi *havaitsee* kyseisen objektin.

Sielun tai mielen sisäinen tila tulee näin ollen ottaa myös huomioon. Olisi kuitenkin äärimmäisen outoa väittää, että sen huomioon ottaminen tekee teoriasta eksternalistisen.¹⁶ Tämä huomio on jossain määrin triviaali, mutta sen tarkoitus on muistuttaa keskiaikaisten teorioiden taustalla olevan metafysisen kuvan asettamista rajoituksista. Teorioiden asettaminen internalismi–eksternalismi-akselille on lähtökohtaisesti ongelmallista, ja sitä sovellettaessa on otettava huomioon se, että mielentiloja pidettiin (ainakin potentiaalisesti) metafysisesti ruumiillisista tiloista erillisinä.

Havaintokokemuksen sisältö

Epistemologiassa suoran realismin oletus on, että havainto koskee ulkoisia objekteja. Robert Pasnau on osoittanut urauurtavassa teoksessaan *Theories of Cognition in the Later Middle Ages* (1997), että monet (ehkä jopa suurin osa) keskiaikaisista filosofeista hyväksyivät jonkinlaisen version suorasta realismista.¹⁷ Tällä perusteella voisi olettaa, että havaintoaktin identifiointi juuri tietyn ulkoisen objektin havaintona edellyttäisi eksternalistista selitystä, jossa subjektin suhde ympäristöön on merkit-

tävässä asemassa. On kuitenkin oleellista huomata, että havaintokokemus ei sisällä ainoastaan sellaisia piirteitä, jotka ovat subjektille ulkoisia. Jotta voimme ymmärtää, mitä tämä tarkoittaa, tarkastellaan yhtä keskiaikaista mallia: Roger Baconin, Johannes Peckhamin ja eräiden muiden puolustamaa perspektivististä havaintoteoriaa, joka ammensi Alhacenin (Abū al-Ḥaṣan ibn al-Haitham, n. 965–1040) teoksesta *De aspectibus*.¹⁸

Perspektivistinen teoria perustuu niin kutsuttuun geometriseen optiikkaan. Teorian mukaan havaintoprosessi etenee seuraavien vaiheiden mukaisesti: (1) Havainnon kohteen pinnan jokainen piste lähettää representaation itsestään kaikkiin suuntiin suoraa linjaa pitkin. (2) Kustakin pisteestä lähtevistä representaatioista ainoastaan yksi osuu havaittajan silmään oikeassa kulmassa, ja ainoastaan tämä representaatio on havainnon kannalta merkittävä. (3) Aistikyky ohjaa niin sanottu ”perimmäinen aistija” (*ultimum sentiens*), joka tuottaa havainnon kohteen rakenteen säilyttävän sisäisen representaation. Jokaista kohteen pinnan pistettä vastaa yksi piste sisäisessä representaatioissa. Nämä vaiheet eivät vielä kuitenkaan riitä selittämään, kuinka subjekti havaitsee ulkoisen objektin. Havaintokokemus sisältää piirteitä, jotka eivät ole näkökyvyn suoraan havaittavissa. Tällaisia piirteitä ovat esimerkiksi objektin muoto, koko ja etäisyys havainnoijasta, muiden aistien vastaanottama informaatio – kaikki se, mikä tekee objektista juuri sellaisen objektin kuin se on.

Näin ollen havaintoprosessiin kuuluu vielä kaksi erillistä vaihetta: (4) havainnon kohde havaitaan kokonaisuutena, jossa sen eri ominaisuudet (sekä suoraan havaittavat että havainnon ylittävät) tulevat yhteen. Havainnon subjekti on tietoinen tästä kokonaisuudesta. (5) Havainnon kohde havaitaan subjektille merkityksellisenä siinä mielessä, että subjekti tulee tietoiseksi kohteesta suhteessa itseensä. Havainnon aiheuttama toiminnallinen reaktio perustuu juuri siihen, että kohde havaitaan subjektille hyödyllisenä tai haitallisena. Haitallisen objektin havaitseminen aiheuttaa esimerkiksi pelkoa ja saa subjektin pakenemaan, kun taas hyödyllisen objektin havaitseminen synnyttää halun kyseistä objektia kohtaan.¹⁹

Mitkä piirteet tässä havaintokokemuksessa voidaan selittää subjektin sisäisten tilojen avulla, ja mitkä edellyttävät ulkoisten seikkojen sisällyttämistä selitykseen? On suhteellisen selvää, että kolme ensimmäistä vaihetta koskevat kausaalista prosessia, joka aiheuttaa havaintokokemuksen. Ne eivät näin ollen ole ratkaisevassa asemassa internalismi–eksternalismi-erottelussa. Mielessä olevan representaation synnyttävän kausaaliketjun selittäminen voi hyvinkin edellyttää ulkomaailman huomioon ottamista – erityisesti havaintoaktin tapauksessa vaikuttaa mahdottomalta olla ottamatta havainnon kohdetta huomioon millään tavalla – mutta itse representaation identifiointi tietynlaisena representaationa ei välttämättä edellytä²⁰.

Asia muuttuu huomattavasti monimutkaisemmaksi, kun tarkastelemme vaihteita neljä ja viisi. Erityisesti viimeinen vaihe, jossa subjekti muodostaa käsityksen objektin merkityksestä itselleen, vaikuttaa vahvasti interna-

”Monet keskiaikaiset filosofit olisivat olleet valmiita myöntämään, että havaintokokemus sisältää piirteitä, joita *ei voi* selittää eksternalistisesti. Tämä ei tietenkään riitä tekemään heistä internalisteja.”

listiselta tekijältä. Haitallisuuden tai hyödyllisyyden ominaisuus aiheuttaa havaittajassa reaktion vain silloin, kun havaittaja muodostaa tällaisen käsityksen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, tyypillistä keskiaikaista esimerkkiä käyttäksellemme, että lammas havaitsee suden haitallisena itselleen. Sen sijaan vaikkapa karhu ei havaitisi samaa sutta haitallisena. Erityisesti niissä teorioissa, joissa merkitys suhteessa itseen rakentuu subjektin mielen aktiivisen (joskaan ei välttämättä intentionaalisen tai tietoisien) toiminnan tuloksena, vaikuttaa vahvasti siltä, että ainakin osa havaintokokemuksen sisällöstä on puhtaasti internalistista²¹. Kuitenkin myös ne teorit, jotka esittivät, että tunnereaktion aiheuttama affektiivinen ominaisuus (haitallisuus, hyödyllisyys; niin sanottu *intentio*) tulee ulkoisesta objektista subjektin mieleen, vaikka ei ole suoraan havaittavissa, voidaan ymmärtää internalistisesti. Mikäli ominaisuus aktualisoituu mielessä, voidaan se identifioida ulkoisesta objektista riippumatta. Sama koskee monia muita havaintokokemuksessa läsnä olevia ominaisuuksia, kuten koko ja etäisyys.

Vaihtua selvältä, että monet keskiaikaiset filosofit olisivat olleet valmiita myöntämään, että havaintokokemus sisältää piirteitä, joita *ei voi* selittää eksternalistisesti. Tämä ei tietenkään riitä tekemään heistä internalisteja. Mikäli internalismi–eksternalismi-erottelun idea on sanoa, että teoria on eksternalistinen, mikäli *yksikin* havaintokokemuksen piirre edellyttää ulkomaailman tarkastelua, ei joidenkin piirteiden osoittaminen internalistiseksi riitä. Tavallaan asetelman lähtökohtana on internalismi, jonka kumoamiseksi riittää, että yksikin havaintokokemuksen piirre edellyttää subjektin kannalta ulkoisten seikkojen huomioon ottamista. Tiettyssä mielessä eksternalismi muuttuu helposti triviaaliksi. Se määritetty puhtaasti suhteessa internalismiin, eikä sinällään kerro juuri mitään siitä, missä määrin ja millä tavoilla havaintokokemus on eksternalistinen. Kiinnostavampaa onkin tarkastella sitä, mitkä piirteet havaintokokemuksesta ovat eksternalistisia tai internalistisia, mutta tämä edellyttää hienojakoisempaa viitekehystä – esimerkiksi sen myöntämistä, että eksternalismissa on asteita²².

Kaikesta edellä sanotusta huolimatta on useita perusteita väittää, että keskiaikaiset filosofit puolustivat puhtaasti internalistista mallia. Monet heistä omaksuivat Aristoteleelta tutun ajatuksen, jonka mukaan havainnossa ulkoisen objektin muoto aktualisoi sielun havaintokyvyn. Koska havaintokyvyssä ja ulkoisessa objektissa on täsmälleen sama muoto, on ajateltavissa, että aistimus voidaan identifioida ottamatta objektia huomioon²³. Kun *S* näkee punaisen omenan, hänen havaintokokemuksensa sisältö on nimenomaan punainen omena. Mikäli voisimme tutkia *S*:n mielen sisällön tyhjentävästi, tietäisimme hänen näkevän punaisen omenan katsomatta lainkaan hänen ympäristöään.²⁴ Tämä ajatus heijastui vahvasti keskiaikaisessa terminologiassa, jossa mielen sisäisiä representaatioita kutsuttiin ”kaltaisuuksiksi” (*similitudo*). Havainto representoi ulkoisia objekteja, koska ulkoisen objektin kaltainen representaatio aktualisoituu subjektin mielessä. Mikäli objektin representaatio todella sisältää kaikki ulkoisen objektin olennaiset piirteet – joko sellaisenaan tai jonkinlaisena isomorfisena rakenteena – ei ole mitään periaatteellista tarvetta katsoa subjektin mielen ulkopuolelle tietääkseen, millainen havaintokokemus hänellä on. Kokemuksen kausaalinen alkuperä voidaan jättää sivuun.

Mikäli tämä huomio otetaan vakavasti, näyttää helppoa siltä, että keskiaikaiset havaintoteorit on mahdollista ymmärtää internalistisina. Ei kuitenkaan ole selvää, että tämä lähestymistapa sopii ainakaan kaikkiin teorioihin. Esimerkiksi Vilhelm Okkamilaisen kohdalla ongelmaksi muodostuu tilanne, jossa havainnon kohteena voi olla kaksi samanlaista objektia. Jos objektit O_1 ja O_2 ovat täsmälleen samanlaisia, eivät niitä koskevat havainnot eroa toisistaan millään tavalla. Katsomalla pelkästään subjektin mielen sisään emme voisi tietää, kumman hän näkee. Kuitenkin Okkamilainen vaikuttaa ajattelevan, että subjektin itsensä kannalta on eri asia havaita O_1 kuin O_2 : havaintokokemuksemme sisältönä on *tietty yksilö*, eikä tätä piirrettä voi selittää internalistisesti.

Tämä käy ilmi eräästä Vilhelmin argumentista, joka koskee enkeleiden kognitiivisia kykyjä. Hän väittää, että vaikka enkeli voikin nähdä toisen enkelin mielen si-

”Heikko eksternalismi pyrkii löytämään tilaa jyrkempien tulkintojen välille, jotka esittävät Vilhelm Okkamilaisen joko puhtaana eksternalistina tai puhtaana internalistina.”

sälle ja saada siten selville, mitä tämä näkee, ei hän kuitenkaan tavoittaisi toisen enkelin havaintokokemusta kokonaisuudessaan, sillä hän ei pystyisi mitenkään tietämään kumpi kahdesta täysin samanlaisesta objektista on havainnon kohteena.²⁵ Tällä perusteella muun muassa Philip Choi onkin ehdottanut, että Vilhelm Okkamilainen on eksternalisti. Havaintoaktin sisältö voidaan identifioida ainoastaan ottamalla huomioon, mikä on subjektin suhde ulkomaailmaan. Havainnon kausaalinen alkuperä on oleellinen osa sen identifiointia, sillä havaintoakti koskee juuri sen aiheuttanutta objektia. Choi kuitenkin väittää, että Vilhelm puolustaa *heikkoa* eksternalismia, koska subjekti havaitsee objektin aina jollakin tavalla (*”as being in a certain way”*)²⁶. Hänen ajatuksensa on, että subjekti tulkitsee havaintonsa kohteen aina jollakin tavalla – punaisena, pyöreänä, herkullisena, läsnäolevana ja niin edelleen – eikä tätä tulkinnallista puolta pysty selittämään eksternalistisesti²⁷. Heikko eksternalismi pyrkii löytämään tilaa jyrkempien tulkintojen välille, jotka esittävät Vilhelm Okkamilaisen joko puhtaana eksternalistina tai puhtaana internalistina²⁸. Vaikuttaa selvältä, että mikäli internalismi–eksternalismi-erottelua sovelletaan karkeana joko/tai-mallina, Vilhelmin teoria ei istu siihen; tarvitaan joko hienojakoisempi malli tai vähintäänkin täsmällisempi määritelmä sille, mitä jaottelu oikeastaan tarkoittaa.

Toinen mahdollinen tapa lähestyä keskiaikaisia teorioita on lähteä liikkeelle objektin ja subjektin välisestä kausaliteetista. Erityisesti Han Thomas Adriaenssen on puolustanut näkemystä, jonka mukaan kausaalisen yhteyden puute ulkoisen objektin ja sisäisen havaintoaktin välillä tekee teoriasta internalistisen. Keskeinen hahmo hänen argumentissaan on Petrus Olivi. Adriaenssenin mukaan Olivi sitoutuu internalismiin puolustaessaan radikaalia versiota aktiivisesta havaintoteoriasta. Olivin mukaan mieli kykenee suuntautumaan intentionaalisesti ulkosiin objekteihin ja tekemään itsensä niiden kaltaiseksi – Olivi käyttää tässä yhteydessä termiä *similitudo*. Koska mielen suuntautuminen ja muuttuminen objektin kaltaiseksi ovat puhtaasti mielen sisäisiä toimintoja, vaikuttaa Olivi puolustavan internalistista mallia.

Ongelmaksi Adriaenssenin tulkinnassa muodostuu kuitenkin havaintokokemuksen sisällön selittäminen. Olivi tekee selväksi, että kokemuksen sisältö on sen intentionaalinen kohde eli ulkoinen objekti: ”Se, että kognitiivinen akti representoi kohteensa yksilöllisen olemuksen ja ominaisuudet [... johtuu] siitä, että se kohdistuu tiettyyn yksilöön yksilönä.”²⁹ Havaintoaktia ei tule ymmärtää ensisijaisesti mielen sisäiseksi representaatioksi, vaan mielen toiminnoksi, joka tekee subjektin välittömästi tietoiseksi ulkoisesta objektista. Näin ollen subjektin suhde ulkomaailmaan on pakko ottaa tavalla tai toisella huomioon, jotta voimme ymmärtää, mitä hän havaitsee. Olivin teoriaa voidaan yrittää tulkita siten, että havaintoaktin sisältö on tavalla tai toisella erillinen ulkoisesta objektista – esimerkiksi painottamalla havainnon ja sen kohteen samankaltaisuutta tai ottamalla huomioon edellä kuvatut mielen tuottamat tulkinnalliset osatekijät. Tämä tulkinta ajautuu kuitenkin nopeasti ongelmiin, sillä Olivi sitoutuu eksplisiittisesti suoraan realismiin ja kritisoi jyrkästi kaikkia representationalismin muotoja. Havaintojen intentionaalisena kohteena ovat ulkoiset objektit.³⁰

Olivin teoria tulee lähelle Tuomas Akvinolaisen näkemystä siinä suhteessa, että havaintokyvyssä aktuaalistuva havaitun kohteen muoto ei ole havainnon varsinainen kohde. Se on eräänlainen intentionaalinen muutos, joka mahdollistaa ulkoisen kohteen havaitsemisen.³¹ Molemmat filosofit ajattelivat muutoksen olevan tavalla tai toisella kohteen kaltainen, mutta erityisesti Olivin tapauksessa intentionaalinen suuntautuminen ulkoiseen objektiin on keskeinen osa havaintoaktia, mikä tarkoittaa, että aktin identifiointi edellyttää subjektin ja objektin välisen suhteen tarkastelua. Toisaalta mielen (tai sielun) kyky muodostaa havaintoakti, joka tavalla tai toisella vastaa ulkoista objektia, on objektista riippumaton. Olivi vaikuttaa omaksuvan vahvoja internalistisia piirteitä, erityisesti siksi, että ulkoinen objekti ei ole minkäänlaisessa kausaalissa suhteessa havaintoon³². Havaintoakti on ulkoisen objektin kaltaisuus (*similitudo*) yksinkertaisesti siksi, että subjektilla on sisäinen kyky tuottaa tällaisia akteja; mutta samalla havainto edellyttää suhdetta kohteen ja

havaintojen välillä, ja havaintoaktin sisältö on ulkoinen objekti. Tässä mielessä hänen pyrkimyksensä on samankaltainen kuin Vilhelm Okkamilaisella: voimme tietää, että *S* näkee juuri tämän punaisen omenan, ainoastaan katsomalla, mihin *S*:n havaintoakti kohdistuu (Olivi) tai mikä sen aiheutti (Vilhelm). Molemmissa tapauksissa internalistisen luennan pitäisi kyetä selittämään subjektin ja ulkomaailman suhteeseen vetoamatta, kuinka havaintoakti representoi juuri tiettyä asiaa.

Olivi tarjoaa erittäin hyvän esimerkin siitä, kuinka sekä internalistiset että eksternalistiset tekijät ovat välttämättömiä havaintoteorian ymmärtämiseksi. Intentionaalinen suuntautuminen ja havaintoaktin muodostaminen ovat puhtaasti internalistisia tekijöitä, ja kuten Adriaenssen on osoittanut, havaintoaktit representoivat tietyssä mielessä ulkoisia objekteja. Ne eivät kuitenkaan ole representaatioita siinä mielessä, että subjektin tietoisuus kohdistuisi niihin. Ulkoinen objekti itsessään, subjektista erillisenä, on osa havaintokokemusta, mikä tekee Olivin teoriasta eksternalistisen. Tämä viittaa siihen, että hänen teoriaansa on mahdollista pitää sekä internalistisena että eksternalistisena, mikä on tietenkin mahdotonta niin kauan, kuin nämä termit määritellään suhteessa toisiinsa ja toisensa poissulkevana. Näin ollen vaikuttaa osuvamalta sanoa, että se ei ole kumpaakaan.

Representaatiosta maailmaan

Olemme tähän mennessä keskittyneet muutamaa suhteellisen tunnettuun keskiaikaiseen teoriaan. Internalismia ja eksternalismia koskevan erottelun soveltaminen on kuitenkin ongelmallista muidenkin teorioiden kohdalla. Kuten edellä mainitsimme, monet keskiaikaiset filosofit hyväksyivät ajatuksen, jonka mukaan mieli on aktiivinen osapuoli havaintoprosessissa. Objektin aiheuttamat muutokset aistielimissä ja aivoissa (vaiheet 1–3 edellä mainitussa perspektivistisessä teoriassa) eivät ole identtisiä havaintoaktin kanssa eivätkä edes riittävä kausaalinen syy havainnon syntymiseen. Näiden muutosten lisäksi sielun on reagoitava ulkoisen objektin aiheuttamaan ruumiilliseen muutokseen (mahdollisesti automaattisesti tai tiedostamatta) ja synnyttävä havaintoakti. Muuten kyse ei ole havainnosta sanan varsinaisessa merkityksessä.³³

Tähän asti prosessi voidaan yhä kuvata internalistisesti, sillä sielun reaktio on internalistinen piirre. Monet filosofit eivät kuitenkaan tyytyneet edes siihen, että sielu tuottaa havaintoaktin suhteessa ruumiillisiin muutoksiin. He edellyttivät, että se luo tämän lisäksi jonkinlaisen yhteyden ulkoisen objektin ja sisäisen representaation välille. Monessa tapauksessa on suhteellisen epäselvää, kuinka tämä varsinaisesti tapahtuu. Voisi ajatella, että yhteyden luominen edellyttää suoraa tietoisuutta ulkoisesta objektista, jolloin sisäinen representaatio muuttuu tarpeettomaksi. Ideana vaikuttaa kuitenkin olevan, että ulkoisen objektin havaitseminen edellyttää sen tiedostamista, että representaatio on nimenomaan tietyn ulkoisen objektin representaatio.³⁴

Mitä tämä tarkoittaa? Yksi mahdollinen tulkinta on, että tarkastelemalla subjektin ruumiin ja sielun sisäistä tilaa voimme nähdä, että (1) aistinelimen ja aivojen tila vastaa ulkoista objektiä ja (2) sielun tila vastaa (tai representoi) ulkoista objektiä. Emme kuitenkaan näkisi sitä, että jälkimmäinen representationaalinen tila on suhteessa juuri siihen partikulaariseen objektiin, jonka subjekti sillä hetkellä näkee. Periaatteessa on mahdollista, että toisella subjektilla olisi täsmälleen samat sisäiset tilat, mutta syystä tai toisesta hän ei muodostaisi yhteyttä representaation ja kohteen välille eikä näin ollen havaitsisi sitä. Hänellä ei siis olisi samaa havaintokokemusta kuin subjektilla, joka sanan vahvassa mielessä *näkee* objektin.³⁵ Vaikuttaa, että eksternalistinen selitysmalli toimii tällaisen teorian tapauksessa paremmin, mutta molemmat teoreettiset lähestymistavat edellyttävät joko mallien tai niiden kohteena olevien teorioiden venyttämistä tavalla, joka ei ole toivottavaa.

Lopuksi

Edellä esitetty pintaraapaisu keskiaikaisiin havaintoteorioihin ei välttämättä onnistu tyhjentävästi osoittamaan, että modernin internalismia ja eksternalismia koskevan erottelun käyttäminen niiden tulkinnassa on ongelmallista. Lienee kuitenkin selvää, että se on monella tapaa haastavaa ja johtaa helposti näkemyksiin, jotka ovat teorioiden esittäjien pyrkimysten vastaisia. Tämä johtaa kysymykseen: mitä hyötyä erottelun soveltamisesta on? Auttaako se ymmärtämään keskiaikaisia teorioita paremmin? Tiettyyn rajaan asti voidaan vastata myöntävästi, mutta toisaalta on selvää, että erilaisia tulkintaongelmia alkaa kasaantua melko nopeasti. Mikäli haluamme ymmärtää teorioiden sisäisen logiikan ja ne filosofiset kysymykset, joihin ne pyrkivät vastaamaan, on meidän otettava vakavasti se mahdollisuus, että ne eivät istu nykykäsitteiden luomaan viitekehukseen. Voidaan jopa väittää, että keskiaikaisten teorioiden luokittelu externalistisiksi tai internalistisiksi on epäolennaista. Tärkeämpää olisi tarkastella, mitä tarkkaan ottaen tarkoitetaan, kun niiden sanotaan olevan eksternalistisia tai internalistisia. Ei ole lainkaan selvää, että nykyfilosofian käsitteet ovat hyödyllisiä välineitä tämän kysymyksen tutkimisessa – erityisesti siksi, että nykykäsitteet itsessään ovat monitulkintaisia, eikä niitä aina käytetä johdonmukaisesti.

Entä auttaako eksternalismin ja internalismin soveltaminen keskiaikaisiin teorioihin löytämään uusia ideoita, joita voi soveltaa nykykeskusteluissa? Tässäkin suhteessa odotukset on syytä pitää maltillisina. Keskiaikainen teoreettinen viitekehys poikkeaa siinä määrin nykyisistä filosofisista lähtökohdista, että näkemysten suoraviivainen siirtäminen menneisyydestä nykypäivään on lievästi sanottuna haastavaa. Toisaalta on selvää, että internalismin ja eksternalismin välisen dikotomian historiallisen kontingenttiuden osoittaminen on sinällään filosofisesti kiinnostavaa. Filosofinen relevanssi voi perustua myös nykykeskusteluiden lausumattomien ennako-oletusten esiin nostamiseen.³⁶

Viitteet

- 1 Lau & Deutsch 2016.
- 2 Joissakin eksternalismin versioissa painotetaan myös sosiaalisen todellisuuden merkitystä intentionaalisten mielentilojen identifioinnissa. Ks. erityisesti Burge 1979; 1986.
- 3 Kretzmann 1991; Stump 1992; MacDonald 1993.
- 4 Adriaenssen 2011; Pasnau 1997, 120–21.
- 5 Brower-Toland 2007; Panaccio 2015.
- 6 Eksternalismi–internalismi-käsitteparin epämääräisyyttä on kritisoitu kirjallisuudessa. Esimerkiksi Brie Gertler esittää, että se perustuu epäselvään käsitykseen siitä, mikä tekee mielentilasta subjektille sisäisen, Gertler 2012.
- 7 Tätä metodologista lähestymistapaa puolustaa mm. Knuutila 2006. Ks. myös Kaukua & Lähteenmäki 2010.
- 8 On syytä huomauttaa, että käsittelemme tässä yhteydessä hyvin rajattua ongelmaa, joka muuttuisi huomattavasti monimutkaisemmaksi, mikäli ottaisimme havaintouskomusten oikeutukseen ja totuudellisuuteen liittyvät epistemologiset kysymykset huomioon. Ks. esim. Bieniak 2010.
- 10 Sielu (*anima*) ja mieli (*mens*) eivät olleet synonyymeja keskiaikaisessa filosofisessa terminologiassa: keskiaikaisten filosofien omaksumassa Aristoteelisessa viitekehityksessä sielu on ihmisen muoto, joka selittää muiden elintoimintojen lisäksi sellaiset psykologiset prosessit, jotka nykyään attribuoidaan mielelle. Keskiaikaisessa kontekstissa termillä oli myös teologinen ulottuvuus, mutta havaintoteorioiden kontekstissa tällä ulottuvuudella ei ole juurikaan merkitystä. Ks. Silva & Toivanen 2010.
- 11 Tiiviinä yleiskatsauksena keskiaikaisiin havaintoteorioihin ks. Smith 2010.
- 12 Sielun ja ruumiin metafysiikasta keskiajalla ks. esim. Bazán 1997; Dales 1995.
- 13 King 2007.
- 14 "It is the operation of the brain and not the impact of the outside world that matters for the content of our mental states." Searle 1980, 422.
- 15 "[...] quia alterius modi esse habet forma in sensu et in re sensibilis: nam in re sensibilis habet esse naturale, in sensu autem habet esse intentionale sive spirituale." *Sent. DA*, 2.24, 169a–b.
- 16 Fysikaalisen ja mentaalisen välistä rajankäyntiä suhteessa internalismia ja eksternalismia koskevaan keskusteluun on käsitelty mm. Farkas 2003.
- 17 Pasnau 1997, 3–4 & luku 5.
- 18 Alhacen, *De aspectibus*; Roger Bacon, *De multiplicatione specierum*; sama, *Perspectiva*; Johannes Pecham, *Perspectiva communis*.
- 19 Ks. esim. Lindberg 1976; Smith 2005.
- 20 Eräät sielun aktiivisuutta puolustavat keskiaikaiset filosofit olivat valmiita kyseenalaistamaan objektin kausaalisen roolin, mutta hekin hyväksyivät sen, että objektilla on *jokin* rooli prosessissa.
- 21 Alexander Halesilainen, *Summa Theologica* 1.2, q. 2, 438a–b; Petrus Olivi, *Summa II* q. 64, 602–607. Ks. Toivanen 2013, 327–339.
- 22 Esimerkiksi Philip Choi (2016) tekee juuri tämän siirron.
- 23 Ks. Knuutila 2008.
- 24 Adriaenssen (2011, 337–8) esittää Vilhelm Okkamilaista mukailevan ajatuskokeen: jos Jumala katsoisi päämme sisään, näkisikö hän mitä me näemme? Internalisti vastaisi myöntävästi, eksternalisti edellyttäisi, että Jumalan on katsottava myös ympäristöömme.
- 25 Vilhelm Okkamilainen, *Quaestiones in secundum librum Sententiarum (Reportatio)*, OTh V, 378–9.
- 26 Choi 2016, 1080.
- 27 Choi 2016; Brower-Toland 2007.
- 28 Brower-Toland 2007; Panaccio 2015; King 2007. Esimerkiksi Brower-Toland painottaa Vilhelm Okkamilaisen argumenttia, jonka mukaan Jumala voi synnyttää ihmisessä havaintokokemuksen objektista, jota ei todellisuudessa ole olemassa. Hän pitää tätä osoituksena internalismista.
- 29 "Quod igitur actus iste repraesentet individualem rationem et proprietatem sui obiecti, [...] habet ex hoc quod terminatur ad obiectum individuale, in quantum individuale." *Summa II* q. 72, 37; ks. Pasnau 1997, 119.
- 30 Toivanen 2013, 115–222.
- 31 "[...] per visionem corporalem videntur corpora, per visionem vero spiritualem, id est imaginariam, similitudines corporum [...] Si enim hoc referretur ad id quo intelligitur, tunc quantum ad hoc nulla esset differentia inter visionem corporalem et spiritualem sive imaginariam, quia etiam corporalis visio fit per similitudinem corporis: non enim lapis est in oculo sed similitudo lapidis. Sed in hoc est dictarum visionum differentia quod visio corporalis terminatur ad ipsum corpus, imaginaria vero terminator ad imaginem corporis sicut ad obiectum." Tuomas Akvinolainen, *De veritate*, q. 10, a. 8, 324b.
- 32 Tämä väite yksinkertaistaa Olivin teoriaa, sillä hänen pyrkimyksensä on kieltää objektin rooli ainoastaan *vaikutavana* syynä.
- 33 Ks. esim. Johannes Blund, *Tractatus de anima*, 13, 98–99; ks. myös Silva & Toivanen 2010, 249–260.
- 34 Olivin representationalismia kohtaan esittämän kritiikin kärjen voidaan ymmärtää kohdistuvan myös tämänkaltaisiin teorioihin.
- 35 Ei ole täysin selvää millainen psykologinen toiminto tässä olisi kyseessä, mutta on ainakin teoreettisesti mahdollista, että tässä tapauksessa subjekti kuvittelisi objektin.
- 36 Tämän tutkimuksen on rahoittanut Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond ja European Research Council (grant agreement 637747).

Kirjallisuus

- Adriaenssen, Han Thomas, Peter John Olivi on Perceptual Representation. *Vivarium*. Vol. 49, 2011, 324–352.
- Alexander Halesilainen, *Summa Theologica*. Collegium S. Bonaventurae, Firenze 1928.
- Alhacen, De aspectibus. Teoksessa *Alhacen's Theory of Visual Perception*. Toim. ja käänt. A. Mark Smith. American Philosophical Society, Philadelphia 2001.
- Bazán, Carlos, The Human Soul. Form and Substance? Thomas Aquinas' Critique of Eclectic Aristotelianism. *AHDLMA*. Vol. 64, 1997, 95–126.
- Bieniak, Magdalena, *The Soul-Body Problem at Paris, ca. 1200-1250*. Leuven University Press, Leuven 2010.
- Brower-Toland, Susan, Intuition, Externalism, and Direct Reference in Ockham. *History of Philosophy Quarterly*. Vol. 24, No. 4, 2007, 317–335.
- Burge, Tyler, Individualism and the Mental. Teoksessa *Midwest Studies in Philosophy IV*. Toim. Peter A. French, Theodore E. Uehling Jr., & Howard K. Wettstein. University of Minnesota Press, Minneapolis 1979, 73–121.
- Burge, Tyler, Individualism and Psychology. *Philosophical Review*. Vol. 95, 1986, 3–45.
- Choi, Philip, Ockham's Weak Externalism. *British Journal for the History of Philosophy*. Vol. 24, No. 6, 2016, 1075–1096.
- Dales, Richard C., *The Problem of the Rational Soul in the Thirteenth Century*. Brill, Leiden 1995.
- Farkas, Katalin, What Is Externalism? *Philosophical Studies*. Vol. 112, No. 3, 2003, 187–208.
- Gertler, Brie, Understanding the Internalism-Externalism Debate. What is the Boundary of the Thinker? *Philosophical Perspectives*. Vol. 26, 2012, 51–75.
- Johannes Blund, *Tractatus de anima*. Teoksessa John Blund, *Treatise on the Soul*. Toim. D.A. Callus & R.W. Hunt. Oxford UP, Oxford 2013.
- Johannes Pecham, *Perspectiva communis*. Teoksessa *John Pecham and the Science of Optics*. Toim. D.C. Lindberg. The University of Wisconsin Press, Madison 1970.
- Kaukua, Jari & Lähteenmäki, Vili, Subjectivity as a Non-Textual Standard of Interpretation in the History of Philosophical Psychology. *History and Theory*. Vol. 49, 2010, 21–37.
- King, Peter, Rethinking Representation in the

- Middle Ages. Teoksessa *Representation and Objects of Thought in Medieval Philosophy*. Toim. Henrik Lagerlund. Ashgate, Hampshire 2007, 81–100.
- King, Peter, Why Isn't the Mind-Body Problem Medieval. Teoksessa *Forming the Mind. Essays on the Internal Senses and the Mind/Body Problem from Avicenna to the Medical Enlightenment*. Toim. Henrik Lagerlund. Springer, Dordrecht 2007, 187–205.
- Knuutila, Simo, Hintikka's View of the History of Philosophy. Teoksessa *The Philosophy of Jaakko Hintikka*. Toim. Randall E. Auxier & Lewis Edwin Hahn. Open Court, Chicago 2006, 87–105.
- Knuutila, Simo, Aristotle's Theory of Perception and Medieval Aristotelianism. Teoksessa *Theories of Perception in Medieval and Early Modern Philosophy*. Toim. Simo Knuutila & Pekka Kärkkäinen. Springer, Dordrecht 2008, 1–22.
- Kretzmann, Norman, Infallibility, Error, and Ignorance. Teoksessa *Aristotle and his Mediaeval Interpreters. Canadian Journal of Philosophy*. Supplementary Volume 17, 1991, 159–194.
- Lau, Joe & Deutsch, Max, Externalism About Mental Content. Teoksessa *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. Winter 2016 Edition. Verkossa: plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/content-externalism/.
- Lindberg, David C., *Theories of Vision from Al-Kindi to Kepler*. The University of Chicago Press, Chicago 1976.
- MacDonald, Scott, Theory of Knowledge. Teoksessa *The Cambridge Companion to Aquinas*. Toim. Eleonore Stump and Norman Kretzmann. Cambridge UP, Cambridge 1993, 160–195.
- Panaccio, Claude, Ockham's Externalism. Teoksessa *Intentionality, Cognition, and Mental Representation in the Middle Ages*. Toim. Gyula Klima. Fordham University Press, New York 2015, 166–185.
- Pasnau, Robert, *Theories of Cognition in the Later Middle Ages*. Cambridge UP, Cambridge 1997.
- Petrus Olivi, *Quaestiones in secundum librum sententiarum (=Summa II)*. Bibliotheca Franciscana Scholastica Medii Aevi 4–6. Toim. B. Jansen. Collegium S. Bonaventurae, Firenze 1922–1926.
- Roger Bacon, *De multiplicatione specierum*. Teoksessa *Roger Bacon's Philosophy of Nature*. Toim. ja käänt. David C. Lindberg. Clarendon Press, Oxford 1983.
- Roger Bacon, *Perspectiva*. Teoksessa *Roger Bacon and the Origins of Perspectiva in the Middle Ages*. Toim. ja käänt. David C. Lindberg. Clarendon Press, Oxford 1996.
- Searle, John R., Minds, Brains, and Programs. *Behavioral and Brain Sciences*. Vol. 3, No. 3, 1980, 417–457.
- Silva, José Filipe & Toivanen, Juhana, The Active Nature of the Soul in Sense Perception. Robert Kilwardby and Peter John of Olivi. *Vivarium*. Vol. 48, No. 3–4, 2010, 245–278.
- Smith, A. Mark, *From Sight to Light. The Passage from Ancient to Modern Optics*. The University of Chicago Press, Chicago 2005.
- Smith, A. Mark, Perception. Teoksessa *The Cambridge History of Medieval Philosophy*, vol. 1. Toim. Robert Pasnau & Christina van Dyke. Cambridge UP, Cambridge 2010, 334–345.
- Stump, Eleonore, Aquinas on the Foundations of Knowledge. Teoksessa *Aristotle and his Mediaeval Interpreters. Canadian Journal of Philosophy*. Supplementary Volume 17, 1992, 125–158.
- Tuomas Akvinolainen, *Sententia libri De anima*. Sancti Thomae ab Aquino Opera Omnia 45–1. Commissio Leonina/Vrin, Roma & Paris 1984.
- Tuomas Akvinolainen, *Quaestiones disputatae de veritate*. Sancti Thomae de Aquino Opera Omnia 22–2/1. Ad Sanctae Sabinae, Roma 1970.
- Toivanen, Juhana, *Perception and the Internal Senses. Peter of John Olivi on the Cognitive Functions of the Sensitive Soul*. Brill, Leiden 2013.
- Vilhelm Okkamilainen, *Quaestiones in secundum librum Sententiarum (Reportatio)*. Teoksessa *Opera Theologica V*. Toim. Gedeon Gál. The Franciscan Institute, St. Bonaventure 1981.

ravintola Telakka

Tullikamarin aukio 3 | 33100 Tampere
03 225 0700 | fax. 03 225 0740
carneval@telakka.eu | www.telakka.eu

JANI SINOKKI

Aistimukset ja interaktionismi

Mielen ja ruumiin vuorovaikutus

Descartesin ontologiassa

Kuten John Cottingham on huomauttanut, Descartesin filosofiaa leimaa halu ”luokitella kaikki inhimilliset määreemme joko ajattelun tai ulotteisuuden modifikaatioiksi”. Toisaalta Descartesin keskeisen väitteen mukaan ”aistikokemuksemme ei yksiselitteisesti kuulu kumpaankaan luokkaan”.¹ Näkemysten välillä on voimakas jännite: aistimukset edellyttävät mielen ja ulotteisen ruumiin välistä vuorovaikutusta, joka taas vaikuttaa tiukan dualismin näkökulmasta käsittämättömältä. Bernard Williamsin mukaan tätä voidaan pitää ”kartesiolaisen interaktionismin skandaalina”². Jännite saattaa kuitenkin hellittää, kun ajattelun ja ulotteisuuden suhdetta tarkastellaan Descartesin aistimusten luonnetta koskevien näkemysten valossa.

Descartesin ontologian perusajatus on, että kaikki oleva jakautuu kahteen luokkaan: ajatteluun ja ulotteisuuteen³. Ajattelu ja ulotteisuus ovat itsenäiseen olemassaoloon kykenevien olioiden, substanssien, perustavia ominaisuuksia eli attribuutteja, jotka määrittelevät substansseja. Substansseilla on välttämättä jompikumpi attribuuteista, mutta ei ole mahdollista, että substanssilla olisi molemmat attribuutit.⁴ Tämä näkemys muodostaa Descartesin substanssidualismiksi kutsutun metafysiikan ytimen. Substanssien ei-perustavia ominaisuuksia Descartes kutsuu puolestaan moduksiksi (engl. *mode*; lat. *modus*). Substanssin attribuutti määrää myös sen modusten luonteen. Attribuutit muodostavat kategorisen eron substanssien välille, koska ulotteisuuden attribuutin kanssa yhteensopivat modukset ovat yhteensopimattomia ajattelun attribuutin kanssa ja päinvastoin.⁵

Tutkijoiden keskuudessa vallitsee yksimielisyys siitä, että ajattelevat mielet ovat Descartesin mukaan yksittäisiä substansseja, joilla on ajattelun attribuutti ja joiden moduksia ajatukset tai ideat ovat. Lähes kaikki muu Descartesin dualismissa on kuitenkin tulkinnanvaraista. Epäselvää on esimerkiksi se, muodostaako ulotteisuus yhden valtavan substanssin, jonka moduksia yksittäiset materiaaliset kappaleet ovat, vai ovatko jotkin kappaleet (esimerkiksi submikroskooppiset tai havaittavat objektit) omia erillisiä substanssejaan.

Descartesin mukaan ihmiset ovat olioita, jotka koostuvat sekä mielestä että ruumiista. Ihmiset ovat siis kahden substanssin yhdistelmiä. Juuri tämä mieli-ruumis-yhteys on dualismille erityisen ongelmallinen. Bernard Williamsin ”skandaaliksi” kutsuma ongelma Descartesin filosofiassa koskee olevaisen luokat ylittävän vuorovaikutuksen (*cross category interaction*) eli inter-

aktion mahdollisuutta⁶. Koska ajattelevat ja ulotteiset oliot eivät jaa mitään ominaisuuksia (attribuutteja tai moduksia) keskenään, niiden väliset syy-seuraussuhteet näyttävät käsittämättömiltä. Miten esimerkiksi ulotteeton kappale, kuten mieli, kykenisi liikuttamaan ulotteista kappaletta, kun ainoa kartesiolaisen fysiikan sallima liikuttamisen tapa edellyttää pintojen kosketusta?⁷

Lähestyn tätä filosofiassa hyvin tunnettua problematiikkaa tarkastelemalla Descartesin aistimusten luonnetta koskevia oletuksia. Näkökulmaa muuttamalla on toivottavasti mahdollista myös valaista Descartesin mieli-ruumis-dualismin luonnetta. Näyttää nimittäin siltä, että monet tulkinnot painottavat liikaa hänen dualismiaan, minkä vuoksi ne eivät kykene ottamaan huomioon Descartesin johdonmukaisesti kannattamaa, hyvin epä-dualistista näkemystä aistimusten luonteesta: Descartesin mukaan aistimuksia ei voida palauttaa yksin kumpaankaan substanssiin, mieleen tai ruumiiseen.

Aistimusten luonne

Margaret Wilsonin mukaan on eri asia sanoa, että aistimukset ovat mielen tapa olla liittyneenä ruumiiseen, kuin todeta, että aistimuksia on olemassa, *koska* mieli on liittynyt ruumiiseen⁸. Ensimmäinen väite on mahdollinen, mutta köyhä, selitys mielen ja ruumiin vuorovaikutukselle: mielen ja ruumiin vuorovaikutus *on yhtä kuin* aistiminen. Jälkimmäinen puolestaan on vahva metafyyminen näkemys, joka selittää aistimusten olemassaoloa vetoamalla mielen ja ruumiin yhteenliittymiseen: aistimuksia on olemassa ylipäätään vain siksi, että ruumiista erillinen mieli on yhdistynyt ihmisruumiiseen.

Kuten Wilson huomioi, jälkimmäinen on Descartesin näkemys⁹. Descartes toteaa, että ellei mielemme olisi ”hyvin kiinteässä yhteydessä ja ikään kuin sekoittu-

”Mieli on todella yhteenliittynyt ruumiin kanssa eikä pelkkä irrallinen tarkastelija, kuten merimies on laivassaan.”

neena yhdeksi kokonaisuudeksi” ruumiimme kanssa, ei meillä olisi aistimuksia lainkaan¹⁰. Hän selittää:

”Muutoin nimittäin minä, joka olen pelkästään ajatteleva olio, en ruumiin loukkaantuessa aistisi sen vuoksi kipua, vaan havaitsisin tämän vamman puhtaalla ymmärryksellä, kuten merimies havaitsee näkemällä, jos jokin kohta laivassa rikkoutuu, ja kun ruumis tarvitsee ruokaa tai juomaa, ymmärtäisin selväpiirteisesti nimenomaan tämän, eikä minulla olisi epämääräisiä nälän ja janon aistimuksia.”¹¹

Descartes vetoaa aistimusten luonteeseen selittäessään mielen ja ruumiin yhteenliittymistä. Aistimukset ovat todisteita siitä, että mieli on todella yhteenliittynyt ruumiin kanssa eikä pelkkä irrallinen tarkastelija, kuten merimies on laivassaan. Mielen ja ruumiin suhde on erityinen juuri siksi, että aistimukset ja ruumiin tunteukset syntyvät niiden likeisen ”yhteen kietoutumisen” vuoksi.

Wilson löytää Descartesin töistä kaksi erillistä näkemystä mieli–ruumis-vuorovaikutuksesta. Hän nimittää niitä ”luonnollisen asettamisen teoriaksi” (*natural institution theory*) ja ”kanssaulotteisuusteoriaksi” (*co-extension theory*)¹². Luonnollisen asettamisen teorian mukaan mielen ja ruumiin välillä vallitsee säännönmukainen vastaavuus eli korrespondenssi, jonka Jumala on sääntänyt. Kanssaulotteisuusteoria on puolestaan näkemys, jota Descartes puolustaa erityisesti kirjeenvaihdossaan Prinsessa Elisabethin kanssa. Sen mukaan mieli–ruumis-yhteenliittymän näkökulmasta mielen voidaan ajatella olevan kanssaulotteinen ruumiin kanssa. Wilson pitää kanssaulotteisuusteoriaa auttamattoman epäselvänä:

miten ei-ulotteinen mieli voisi olla kanssaulotteinen ruumin kanssa muuten kuin metaforisessa mielessä? Wilsonin mukaan kanssaulotteisuusteoriasta kiinnipitäminen edellyttäisi viime kädessä ristiriidan lain hylkäämistä, mikä riittää tekemään siitä toivottaman sekavan. Tästä syystä Wilson päätyy kannattamaan luonnollisen asettamisen teoriaa parhaana tulkintana Descartesista, mutta pitää kuitenkin myös tätä teoriaa lopulta epäonistuneena¹³.

Wilsonin kannattaman luonnollisen asettamisen teorian mukaan mielen ja ruumiintilojen välillä nimenomaisesti vallitsee Jumalan säätämä korrespondenssi. Kuten Wilson itsekin huomauttaa, tämän korrespondenssinäkemyksen valossa mielen ja ruumiin vuorovaikutus on *ad hoc* -luonteista, Jumalan mielivaltaisesta päätöksestä riippuvainen korrelaatio. Se jättää mieli–ruumis-yhteyden lopulta mysteeriseksi vastaavuudeksi mielessä olevan aisti-idean ja ruumiillisen aistiprosessin välillä.¹⁴ Tämä lopputulos ei kuitenkaan näytä sopivan yhteen sen kanssa, mitä Descartes sanoo aistimuksista.

Filosofian periaatteissa Descartes kirjoittaa:

”Koemme itsessämme vielä muutakin, mitä ei pidä liittää yksin mieleen eikä yksin aineeseen; ne ovat peräisin, niin kuin osoitetaan omalla paikallaan myöhemmin, mielemme ja aineen tiukasta ja hyvin läheisestä yhdistymisestä. Tällaisia ovat nälkä, jano ja muut sellaiset halut, ja myös liikutukset, eli sielun tunteet, jotka eivät ole pelkkää ajattelua. Niitä ovat esimerkiksi vihan, iloisuuden, surun ja rakkauden liikutukset, ja niin edelleen. Ryhmään kuuluvat myös kaikki aistimukset, kuten kipu, nautinto, valo ja väri, ääni, tuoksu, maku, lämpö, kovuus ja muut tuntoaistilla aistittavat ominaisuudet.”¹⁵

On epäselvää, mitä ”liittäminen” mieleen tai aineeseen tässä yhteydessä täsmällisesti tarkoittaa. Kuitenkin Descartes näyttää väittävän, etteivät aistimukset (halujen ja tunteiden ohella) palaudu yksin kumpaankaan, mieleen tai ruumiiseen. Hän siis vaikuttaa esittävän, että aistimukset ovat olemassaolonsa velkaa juuri mielen ja ruumiin yhdistymiselle. Descartes esittää myös *Sielun liikutusten* alussa erikoisen näkemyksen, joka tukee tätä tulkintaa vahvasti: hän toteaa, että ruumiin aktio ja mielen passio ”on *yksi ja sama asia*, jolla on kaksi nimeä, koska se voidaan liittää kahteen eri kohteeseen” (kursiivi lisätty)¹⁶. Näin ollen on syytä olettaa Descartesin harmitun metafysisen kannan olevan, että aistimukset ovat ontologisesti hyvin erityisiä eivätkä palaudu yksin kumpaankaan mieleen tai ruumiiseen. Jos näin on, näyttää Wilsonin tulkinta olevan ”liian dualistinen”.

On tärkeää huomata, että Wilsonin tulkinnan mukaan Descartesin metafysiikassa aistimukset eivät ole yksinkertaisia vaan kahden erillisen komponentin, ajattelun ja ulotteisuuden, yhdistelmiä. Jos aistimukset olisivat tällaisia yhdistelmiä, ne koostuisivat yksinkertaisemmista alkeisosista – aistinideasta ja ruumiin tilasta – jotka puolestaan olisivat kumpikin tahoillaan palautettavissa yksin mieleen tai yksin ruumiiseen. Pelkkä mielen ja ruumiin *ad hoc* -vastaavuus ei näin ollen näytä mahdollistavan Descartesin aistimusten luonnetta koskevan näkemyksen vakavasti ottamista. Sama ongelma itse asiassa vaivaa myös monia uudempia tulkintoja, joista käsitelen lyhyesti vain yhtä ennen varsinaisen ongelman täsmentämistä¹⁷.

Deborah Brownin ehdotuksen mukaan erityisesti *Sielun liikutuksissa* Descartes käsittää aistimusten olevan yksinkertaisia sikäli, että aistimuksiin ei ole mahdollista viitata erotellen niistä mieleen ja ruumiiseen kuuluvia osia, koska niiden luonteeseen aistimuksina kuuluu vuorovaikutus mielen ja ruumiin välillä. Aistimukset ovat kuitenkin yhdistelmiä sikäli, että ne muodostuvat kahdesta osasta, joista toinen on mielen modus ja toinen ruumiin.¹⁸ Brownin ajatus on pohjimmiltaan, että aistiminen muodostaa Descartesille eräänlaisen *toiminnallisen ykseyden* (Brown itse ei tosin käytä tällaista ilmaisua tässä yhteydessä). Koska tätä aistimusten funktiota mielestä ja ruumiista koostuvalle kokonaisuudelle ihmistoimijalle ei ole mahdollista palauttaa vain jompaankumpaan, mieleen tai ruumiiseen, on Descartesin väite aistimusten palautumattomuudesta Brownin mukaan perusteltu: toiminnallisesti katsoen aistimukset ovat yksi ja sama asia, jota voidaan tarkastella sekä ruumiin että mielen näkökulmista.

Brownin näkemys epäonnistuu kuitenkin siinä, että Wilsonin kannan tapaan se pitää aistimuksia ontologisesti kahden toisestaan erillisen komponentin yhdistelmänä (Brown on myös keskustelussa vahvistanut minulle tämän olevan oikea tulkinta hänen näkemyksestään). Brown saattaa kyllä tarjota oikeansuuntaisen tavan pyrkiä käsitteellistämään Descartesin käsitys aistimuksista toiminnallisena ykseytenä. Ontologisesti katsoen se ei silti onnistu valaisemaan kipeimmin vastausta vaativaa kysymystä aistimuksen toiminnallisesta

ykseydestä, johon Brownin selitys nojaa. Miten aistimuksen mielellinen ja ruumiillinen osa oikein voivat muodostaa tämän toiminnallisen ykseyden Descartesin dualismissa?

Aistimukset ja interaktio

Descartesin mukaan aistimuksia on olemassa, koska ihmismieli on liittyneenä ruumiiseen. Edellä tarkasteltujen näkemysten ongelma on siinä, että ne syystä tai toisesta alistavat aistimukset dualismille. Tämän takia Descartesin strategian seuraaminen ei ole mahdollista: jos aistimukset ovat ontologisesti yhdistelmiä sekä mieltä että ruumista, niiden osatekijät voidaan palauttaa aina joko mieleen tai ruumiiseen. Juuri tämä yhdistelmiin välttämättä liittyvä osien palautuminen *joko* mieleen *tai* ruumiiseen ei näytä olevan yhteensopiva Descartesin näkemyksen kanssa.

Kuten yllä todettiin, Descartesin mukaan haluja, sielun liikutuksia (eli tunteita) ja aistimuksia ”*ei pidä* liittää yksin mieleen eikä yksin aineeseen”. Ne *eivät* ole ”pelkkää ajattelua”. Ne ”*ovat peräisin* [...] mielemme ja aineen tiukasta ja hyvin läheisestä *yhdistymisestä*”¹⁹. Hän esittää, että aistimus on ”yksi ja sama asia”, jota voidaan tarkastella joko mielen tai ruumiin näkökulmasta. Descartes näyttää siis ajattelevan, että koko niin kutsuttu inhimillinen fenomenologia kuuluu jonkinlaiselle ”harmaalle alueelle” mielen ja ruumiin väli-
maastoon.

Voisiko mielen ja ruumiin vahvempi yhteenliittyminen pelkän säännönmukaisen korrelaatioon sijaan auttaa selittämään aistimusten (ja mahdollisesti koko inhimillisen fenomenologian) olemassaoloa ja luonnetta?

Yleisellä filosofisella tasolla seuraava huomio on tärkeä. Mielen ja ruumiin väliset todelliset syy-seuraussuhteet sallivasta interaktionismista seuraa loogisesti se, että jotkin (mahdolliset) oliot eivät ole luokiteltavissa kumpaankaan perustavista substanssiluokista. Kahden substanssin vuorovaikutuksen johdannaisena syntyy uusi ontologinen luokka. On syytä huomata, että tällaisen ”ontologisen harmaan alueen” syntyminen ei ole mitenkään ristiriidassa dualismin perusoletusten kanssa. Dualismi edellyttää vain, että perustavia olevaisen luokkia on kaksi. Mikään dualismissa ei estä ei-perustavan, johdannaisen olioluokan olemassaoloa.

Interaktionismin tuottamaa harmaata aluetta voidaan havainnollistaa pohtimalla, miten ilmausten ”mentaalinen” ja ”materiaalinen” negatiot pitää käsitellä. Tiukan dualismin mukaan ”ei-materiaalinen” tarkoittaa samaa kuin ”mentaalinen”. Interaktionismin näkökulmasta se kuitenkin tarkoittaa disjunktiota ”mentaalinen *tai* substanssien vuorovaikutuksesta riippuvainen”. Tämä ero on merkittävä, ja uskoakseni sen ohittaminen selittää ainakin osin vaikeuksia, joita Descartesin mieli–ruumis-vuorovaikutuksen selittäminen on tuottanut. Tiukka dualismi on pakotettu tarkastelemaan mielen ja ruumiin vuorovaikutusta aistihavainnossa ruumiin aiheuttamina seurausvaikutuksina mielessä, koska muita vaihtoehtoja ei näytä olevan.

USKON PUHDISTUKSIA

Reformaation syyt, vaiheet ja vaikutukset
1500-luvulta nykypäivään

PETER MARSHALL
REFORMAATIO

(*The Reformation. A Very Short Introduction*, 2009)

niin & näin -kirjat 2017

157 sivua

Suom. Tapani Kilpeläinen

ISBN 978-952-7189-11-5

Sähkökirjan ISBN 978-952-7189-12-2

Hinta 29 €

(kestotilajille -20%)

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

Reformaation ristiriitaisuutta ei käy kiistäminen. Jumalattomaan menoon jumalistuminen vaali yhteiskunta-rauhaa ja käänsi veljen veljeä vastaan, innoitti poliittisia radikaaleja ja voimisti maallisen valtiaan arvovaltaa. Se raastoi kuvia ja johdatti taitelijat uusien aiheiden äärelle. Ja Jumalan sanaan vedottiin yhtä hanakasti Pariisin

verihäissä kuin teologisessa debatissa. Mutta oliko reformaatio siunaavan käden kosketusta vai sielunvihollisen salajuoni? Brittihistorioitsija Peter Marshall ei lähde suunnistamaan uskonnollisten vakaumusten miinakentälle vaan jäljittää reformaation kulttuurisia ja yhteiskunnallisia syitä ja vaikutuksia. *Reformaatio* on leikkisän oppinut esitys ilmiöstä, jossa mikään ei ole niin yksinkertaista kuin näyttää.

”Miten vuorovaikutusriippuvaiset aistimukset sopivat Descartesin dualistiseen ontologiaan?”

Tiukan dualismin näkökulmasta aistimukset ovat siis välttämättä kahteen erilliseen substanssiin palautuvia yhdistelmiä, mikä taas saa vuorovaikutuksen vaikuttamaan selittämättömältä. Vuorovaikutusriippuvaisen harmaan alueen tunnustava interaktionismi sen sijaan olettaa vuorovaikutuksen olevan todellista. Sen takia interaktionismi ei ole pakotettu tiukan dualismin ongelmalliseen kahtiajakoon, ja se kykenee hyväksymään johdannaisten olioluokkien mahdollisuuden.

Descartes näyttää lähtökohtaisesti sitoutuvan mieli-ruumis-vuorovaikutuksen todellisuuteen²⁰. Vuorovaikutukseen sitoutumista ei tietystikään pidä sotkea kysymykseen siitä, onko Descartesilla lopulta rahkeita puolustaa tuon vuorovaikutuksen todellisuutta ja samalla pitäytyä metafysiikkansa perusoletuksissa. Olennaista tässä on ainoastaan se, että Descartes kehittää sellaista metafysisistä teoriaa, joka lähtökohdissaan olettaa kahden perustavan substanssin vuorovaikutuksen olevan sekä mahdollista että todellista.²¹

Edellisten huomioiden valossa Descartesin näkemys aistimusten palautumattomuudesta yksin mieleen tai ruumiiseen voidaan ymmärtää riippuvaisuutena siitä ontologisesti harmaasta alueesta, joka interaktionismista loogisesti seuraa. Aistimukset siis muodostavat oman ontologisen luokkansa, joka ei vuorovaikutusriippuvaisuutensa vuoksi palaudu yksin kumpaankaan perustavista substansseista.

Wilsonin näkemyksen ongelmallisuuden voidaan nyt nähdä seuraavan hänen sitoutumisestaan tiukkaan dualismiin: Wilson ajautuu pitämään mieli-ruumis-yhteyttä *ad hoc* -korrespondenssina, koska hän olettaa vuorovaikutuksen olevan välttämättä vain yhden substanssin toisessa tuottamia seurausvaikutuksia eikä

huomioi vuorovaikutusriippuvaisen olioluokan mahdollisuutta. Sen sijaan Brownin esittämä aistimusten toiminnallinen ykseys tulee hyvin ymmärrettäväksi, kun aistimukset nähdään omaksi vuorovaikutuksesta riippuvaiseksi olioluokakseen. Vuorovaikutusriippuvaisuuden huomioon ottaminen ei kuitenkaan ole yhteensopiva hänen ontologisen analyysinsa kanssa, jonka mukaan aistimukset ovat pohjimmiltaan vain kahden substanssin yhdistelmiä Wilsonin näkemyksen mukaisesti.²²

Aistimusten katsominen omaksi johdannaiseksi olioluokakseen vaikuttaa lupaavalta tulkintalinjalta, mutta tarvitsee silti lisäkehittelyä. Suurin ratkaisua vaativa ongelma on nyt se, miten vuorovaikutusriippuvaiset aistimukset itsessään sopivat Descartesin dualistiseen ontologiaan. Siinä missä jotkin tulkinnat vaikuttavan ongelmallisilta sitoutuessaan liian tiukkaan dualismiin, näyttää vuorovaikutusriippuvaisuus olevan syvässä jännitteessä juuri Descartesin dualismin kanssa. Omaksi olioluokakseen käsitettynä aistimukset eivät selvästikään ole substansseja, koska ne eivät kuulu yksin kumpaankaan substanssiluokkaan. Niiden on siis oltava moduksia. Koska modukset ovat aina jonkin substanssin moduksia, on kuitenkin kyettävä vastattava kysymykseen siitä, minkä substanssin moduksia aistimukset ovat.

Aistimukset ja dualismi

Aistimusten ontologista riippuvuutta mielen ja ruumiin vuorovaikutuksesta voidaan yrittää selvittää kahden varhaisemman tulkinnan avulla. John Cottingham on esittänyt, että aistimukset ovat Descartesille kolmannen substanssin, mieli-ruumis-yhteyden, ominaisuuksia.

Paul Hoffman puolestaan ehdottaa, että aistimukset ovat Descartesille ”siltamoduksia” (*straddling modes*) eli ominaisuuksia, jotka voivat kuulua kahdelle eri substanssille yhtä aikaa. Näiden ehdotusten tarkastelu auttaa sovittamaan aistimusten vuorovaikutusriippuvaisuuden Descartesin ontologiaan.

Cottingham on ehdottanut Descartesin dualismin hylkäämistä esittämällä, että tämä sitoutuu pikemmin trialismiin eli näkemykseen, jonka mukaan oleva koostuu kolmenlaisista perustavista substansseista. Cottinghamin mukaan ajattelevien ja ulotteisten olioiden lisäksi ihmiset, mieli–ruumis-yhdistelmät, ovat Descartesille perustavia olioita.²³ Tämä ehdotus auttaa sovittamaan aistimuksia koskevan epädualistisen näkemyksen Descartesin ontologiaan. Aistimukset ovat moduksia, jotka kuuluvat mieli–ruumis-yhdistelmälle, ihmisoliolle.

Cottinghamin kantaa on kritisoitu ymmärrettävästi erityisesti siksi, että se on selvästi ristiriidassa Descartesin dualismin kanssa. Tämän kritiikin läpikäyminen ei ole tässä yhteydessä tarpeen. Olennaista on huomata, että näkemys ei samasta syystä sovi yhteen aistimusten vuorovaikutusriippuvaisuuden kanssa. Aistimusten vuorovaikutusriippuvaisuudesta ei näytä voivan seurata, että aistimukset ovat kolmannen substanssin moduksia, koska ne nimenomaisesti ovat riippuvaisia vuorovaikutuksesta, jonka olemassaolo ilman molempia vuorovaikuttavia substansseja olisi mahdotonta. Kolmas substanssi olisi tarpeeton postulaatti.

Hoffmanin tulkinnessa aistimukset voivat ”siltamoduksina” kuulua samanaikaisesti kahdelle eriluontoiselle substanssille. Aistimukseen on mahdollista viitata sekä ruumiillisena että mielellisenä oliona, mutta tosiasiaa viittaamme vain yhteen ja samaan olioon (modukseen), joka kuuluu yhtä aikaa kahdelle eri substanssille. Modusta on siis mahdollista tarkastella kummankin ominaisuutena.²⁴

Hoffman perustaa kantansa Descartesin näkemykseen transsubstanciaatiosta²⁵. Descartesin selitys transsubstanciaation mahdollisuudelle nojaa tämän artikkelin kannalta olennaiseen käsitykseen, jonka mukaan kahden toisiaan koskettavan kappaleen keskenään jakama pinta voidaan käsittää molempien kappaleiden jakamaksi modukseksi. Descartes kirjoittaa ”Vastauksessa kuudensiin vastaväitteisiin”:

”[E]n kieltänyt, että pinta on kappaleen reuna; päinvastoin sitä voidaan erittäin hyvin sanoa sekä sisällä olevan että sisältävän kappaleen reunaksi, siinä mielessä jossa sanotaan, että kappaleet koskettavat, jos niiden reunat ovat yhdessä. Sillä kun kaksi kappaletta koskettaa toisiaan, niillä on yksi ja sama reuna, joka ei ole kummankaan osa, vaan sama modus molemmissa, ja se voi jopa säilyä, vaikka itse kappaleet otetaan pois[.]”²⁶

Koska Descartes selvästikin sallii saman moduksen kuuluvan kahdelle eri oliolle, Hoffmanin mukaan on luontevaa ajatella hänen tarkoittavan samaa kirjoittaessaan aistimusten palautumattomuudesta yksin kumpaankaan substanssiin. Tämä mahdollistaa myös mielen passion

ja ruumiin aktion samuutta koskevan näkemyksen ottamisen vakavasti ontologisena eikä vain toiminnallisena ykseytenä.

Hoffmanin näkemystä ei ole kuitenkaan hyväksytty kovinkaan laajasti. Syy on mitä ilmeisimmin siinä, että Descartesin esimerkki koskee vain kahdelle erilliselle *ulotteiselle* kappaleelle kuuluvia siltamoduksia. Sen sijaan attribuuttien rajat ylittävät siltamoduksiset olisivat ilmeisessä jännitteessä Descartesin dualismin kanssa. Descartesin mukaan substanssin attribuutti määrää myös sen moduksien luonteen, joten ajattelun attribuutin alaan kuuluvat modukset eivät voi kuulua substanssille, jonka attribuutti on ulotteisuus ja päinvastoin²⁷. Mielen ja ruumiin jakamat siltamoduksiset kuuluisivat kahden eri attribuutin alaan, mikä vaikuttaa ensi silmäyksellä ongelmalliselta. Yllä käsitelty tiukan dualismin ja interaktionismin erottaminen auttaa kuitenkin hälventämään tätä ongelmaa.

Tiukka dualismi ei mahdollista Hoffmanin esittämien ulotteisia olioita koskevien esimerkkien yleistämistä mieli–ruumis-tapaukseen²⁸. Koska myös moduksien pitää sen mukaan olla joko ajattelun tai ulotteisuuden attribuutin alaan kuuluvia, eikä muita vaihtoehtoja ole, ovat kahden eriluontoisen substanssin jakamat siltamoduksiset mahdottomia. Kahden eri attribuutin alaan kuuluva modus olisi yksinkertaisesti käsittämätön ja ristiriidassa Descartesin dualismin kanssa.

Interaktionismi ei kuitenkaan kärsi tästä ongelmasta. Vuorovaikutusriippuvaisten olioiden luokka on luonnostaan riippuvainen substansseista, joilla on eri attribuutit, ja niiden todellisesta vuorovaikutuksesta. Niinpä nuo oliot riippuvat syntyjään molemmista attribuuteista. Tämän johdannaisen luonteensa vuoksi eriattribuuttisia substansseja yhdistävien siltamoduksien jännitteisyys dualismin kanssa häviää. Tämä tulkinta ei edellytä ihmisolioiden korottamista kolmansiksi substansseiksi eikä tässäkään suhteessa ole ristiriidassa Descartesin dualismin kanssa. Se myös selittää johdonmukaisesti aistimuksia, haluja ja tunteita käsittelevät ongelmalliset tekstikappaleet, joiden tarkoituksena on nimenomaan tehdä selväksi, että nuo oliot ovat erityistapauksia: niiden olemassaolo on selitettävissä vain mielen ja ruumiin likeisellä yhteensijumisella.

Lopuksi

Descartes näyttää pitävän aistimuksia, haluja ja tunteita erityisinä juuri siksi, että ne syntyvät mielen ja ruumiin likeisen yhteyden takia. Hän katsoo tämän olioluokan myös olemassaolollaan todistavan toisistaan erillisten mielen ja ruumiin yhteen kietoutumisen puolesta. Tämän Descartesin inhimilliselle fenomenologialle antaman erityisaseman vuoksi näyttää luonteelta ajatella, että aistimukset, halut ja tunteet ovat erityisiä myös ontologisesti.

Tässä artikkelissa tarkasteltiin mahdollisuutta sovitaa Descartesin näkemys aistimuksista ja hänen ontologinen dualisminsa yhteen. Esitetyn tulkinnan mukaan

aistimukset (sekä halut ja tunteet) muodostavat oman mielen ja ruumiin vuorovaikutuksesta riippuvaisen olioluokkansa. Substanssi–moodi-ontologian näkökulmasta tuo olioluokka on perustavien substanssien johdannainen, koska sitä ei voisi olla olemassa ilman kahden eriluontoisen substanssin todellista vuorovaikutusta. Tätä näkemystä verrattiin tiukkaan dualismiin, joka palauttaa mieli–ruumis-vuorovaikutuksen yhden

substanssin toisessa aiheuttamiin seurausvaikutuksiin. Näin ollen tiukka dualismi ei pysty suomaan aistimuksille sellaista ontologista erityisasemaa, jota Descartesin näkemys näyttää edellyttävän. Esitän lopuksi, että aistimusten käsittäminen vuorovaikutusriippuvaisiksi ja Paul Hoffmanin tulkinta aistimuksista siltamoduksina ovat yhteensopivia. Tämä tuo merkittävästi lisää uskottavuutta Hoffmanin näkemykselle²⁹.

Viitteet

- 1 Cottingham 1986, 132.
- 2 Williams 1978, 287.
- 3 *Teokset* III, 39; 55–58.
- 4 Sama, 56.
- 5 Sama, 56–57.
- 6 Tässä tarkoitettu vuorovaikutus on *kausaalista* eli perustuu syy-seuraussuhteeseen. Descartesin kausaali-teettikäsityksestä, ks. esim. Schmaltz 2008; Brown 2006, 135–140; Sinokki 2016, 96–101.
- 7 Prinsessa Elisabeth esitti ongelman tällaisessa muodossa Descartesille, jonka prinsessalle antama vastaus on tyydyttänyt vain harvoja lukijoita (ks. *Teokset* IV, 149–158). Descartes näyttää myöhemmin olleen sitä mieltä, että ongelman muotoileminen edellyttää oletusta luokat ylittävän vuorovaikutuksen mahdottomuudesta, joka perusteettomana olemuksena tekee koko kysymyksen tyhjäksi (ks. Descartes 1988, 2:275; Descartes 1983, 9A:213).
- 8 Wilson 1978, 211.
- 9 Vrt. Kenny 1968, 222.
- 10 *Teokset* II, 78.
- 11 Sama.
- 12 Wilson 1978, 207–220.
- 13 Sama, 218.
- 14 Sama, 219.
- 15 *Teokset* III, 54.
- 16 *Teokset* IV, 27–.
- 17 Kiitän anonyymia arvioijaa hyödyllisistä kommentteista koskien nykykeskustelun tarkastelua.
- 18 Brown 2006, 116–140.
- 19 Kursivoinnit lisätty.
- 20 Descartes esimerkiksi toteaa Elisabethille, että kaikki ihmissielua koskeva tieto riippuu kahdesta seikasta: ”Yksi on se, että se [sielu] ajattelee, ja toinen on se, että ruumiiseen yhdistyneenä sielu voi vaikuttaa ja saada vaikutuksia ruumiin kautta”. *Teokset* IV, 151.
- 21 Descartesin vastaus Gassendille kysymykseen mieli–ruumis-vuorovaikutuksen käsittämättömyydestä on myös valaiseva. Descartes kääntää todistamisen taakaan niille, jotka väittävät eri luontoisten substanssien vuorovaikutuksen

- olevan mahdotonta. Descartes 1988, 2:275; Descartes 1983, 9A:213.
- 22 Lilli Alanen (2003) on esittänyt, että Descartesin dualismi on puolustettavissa ainakin käsitteellisenä erotteluna. Yhtäältä Descartesin ehdottama vuorovaikutus mielen ja materian välillä näyttää ongelmalliselta, mutta toisaalta vaikuttaa yhtä käsittämättömältä, miten materiaalien olioiden, kuten atomien tai hermosolujen, pelkkä määrällinen lisääminen monimutkaisiksi yhdistelmiksi voisi edes periaatteessa tuottaa jotakin materiaista ”laadullisesti” eroavaa, kuten mielen tai tietoisuuden. Viimeksi mainitun ongelman valossa mielen ja ruumiin käsitteellinen erottelu näyttää hyvin perustellulta, vaikkei tästä voikaan vetää ontologisia johtopäätöksiä. Alanen ei itse puolusta Descartesin dualismia ontologian tasolla, vaan Wilsonin lailla hän katsoo sen ajautuvan ongelmiin. Tässä artikkelissa esitetty interaktionistinen tapa ymmärtää Descartesin dualismia saattaisi kuitenkin tarjota mahdollisuuden lisätä myös ontologinen taso Alasen tarkasteluun ja puolustaa mieli–ruumis-dualismia niin ikään ontologisena erotteluna. Marleen Rozemond (1998, 172–213) puolestaan on ehdottanut, että aistimukset ovat tarkasti ottaen mentaalisia mutta aistimisen ajattelumuoto on ontologisesti riippuvainen ruumiista. Rozemondin näkemys kärsii sellaisenaan samasta tiukan dualismin ongelmasta kuin Brownin kanta, mutta uskoakseni interaktionismin avulla olisi mahdollista täydentää myös hänen näkemystään.
- 23 Cottingham 1986, 127–131.
- 24 Hoffman 1990.
- 25 Transsubstanciaatio on ehtoollisen asettamisessa tapahtuvaksi väitetty ihme, jossa leivän ja viinin substanssi korvautuvat Jeesuksen ruumiin ja veren substansseilla, vaikka havaittavat modukset säilyvät samoina.
- 26 *Teokset* II, 307–308.
- 27 *Teokset* III, 39; 56–57.
- 28 Ks. esim Brown 2006, 121–127.

- 29 Kiitän Olli Koistista kirjoitusta ja sen aihepiiriä koskevista keskusteluista sekä tämän lehden toimittajia ja kahta anonyymia arvioijaa hyödyllisistä kommentteista. Suomen kulttuurirahaston taloudellinen tuki on mahdollistanut tämän kirjoituksen työstämisen.

Kirjallisuus

- Alanen, Lilli, *Descartes's Concept of Mind*. Harvard University Press, Harvard 2003.
- Brown, Deborah, *Descartes and the Passionate Mind*. Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Cottingham, John, *Descartes*. Blackwell, Oxford 1986.
- Descartes, René, *Oeuvres De Descartes* 1–11. Toim. Charles Adam & Paul Tannery. Vrin, Paris 1983.
- Descartes, René, *The Philosophical Writings of Descartes* 1–3. Käänt. John Cottingham, Robert Stoothoff & Dugald Murdoch, osa 3 käänt. myös Anthony Kenny. Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- Descartes, René, *Teokset* I–IV. Käänt. Tuomo Aho, Lilli Alanen, Sami Jansson, Timo Kaitaro, Martina Reuter, Markku Roinila & Mikko Yrjönsuuri. Gaudeamus, Helsinki 2001–2005.
- Hoffman, Paul, Cartesian Passions and Cartesian Dualism. *Pacific Philosophical Quarterly*. Vol. 71, No. 4, 1990, 310–333.
- Kenny, Anthony, *Descartes*. Random House, New York 1968.
- Rozemond, Marleen, *Descartes's Dualism*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1998.
- Schmaltz, Tad, M., *Descartes on Causation*. Oxford University Press, Oxford 2008.
- Sinokki, Jani, *Descartes' Metaphysics of Thinking*. Väit. Turun yliopisto, Turku 2016.
- Williams, Bernard, *Descartes. The Project of Pure Enquiry*. Penguin, London 1978.
- Wilson, Margaret Dauber, *Descartes*. Routledge & Kegan Paul, London 1978.

KIMMO ALHO & VILJAMI SALMELA

Tarkkaavaisuus ja havaitseminen aivokuvantamisen näkökulmasta

Tarkkaavaisuus vaikuttaa voimakkaasti siihen, miten havaitsemme ympäristömme ja mitä siinä havaitsemme, kuten sekä arkikokemuksemme että monet psykologiset tutkimukset osoittavat. Tarkkaavaisuuteen liittyviä kognitiivisia osatoimintoja on kuitenkin vaikea jäljittää arkielämän tilanteissa, eikä se ole helppoa laboratoriokokeissakaan, joissa mitataan esimerkiksi koehenkilöiden suoriutumisen nopeutta tai tarkkuutta heille annetuissa tarkkaavaisuutta vaativissa havaintotehtävissä. Tarkkaavaisuuden vaikutusten eristäminen muiden muuttujien vaikutuksista on usein ongelmallista. Aivokuvantamismenetelmien avulla saatava tieto tarkkaavaisuuteen liittyvistä aivotoiminnoista voi kuitenkin auttaa ymmärtämään paremmin, miten tarkkaavaisuus vaikuttaa havaintotoimintoihimme.

Jo kokeellisen psykologian perustajana pidetty Wilhelm Wundt korosti tutkimuksissaan tarkkaavaisuuden osuutta tietoisesta havainnosta synnyssä. Amerikkalaisen psykologian uranuurtaja William James puolestaan määritteli tarkkaavaisuuden tietoisuuden kohdistumiseksi tiettyyn havaintokohteeseen tai ajatukseen.¹ 1900-luvun alkupuolella kokeellisessa psykologiassa vallinnut behavioristinen lähestymistapa sen sijaan piti tarkkaavaisuutta vain hankalana väliintulevana muuttujana, jonka vuoksi koehenkilöiden reaktioita ei voitu suoraan ennustaa ärsykkeistä². Colin Cherryn vuonna 1953 julkaisemat tutkimustulokset vaikuttivat kuitenkin merkittävästi tähän tarkkaavaisuuden tutkimusta vieroksuvaan ajattelutapaan³. Cherry esitti koehenkilöiden vasempaan ja oikeaan korvaan samanaikaisesti eri puhetta ja pyysi heitä tarkkailemaan valikoivasti ja toistamaan toiseen korvaan esitettyä puhetta. Tehtävä osoittautui helpoksi, mikä vastaa arkikokemustamme kuunnelllessamme valikoivasti tiettyä puhujaa yleisessä puheensorinassa. Cherryn koehenkilöt eivät jälkikäteen pystyneet kertomaan paljoakaan ei-tarkkaillun viestin sisällöstä. He eivät yleensä edes huomanneet, jos ei-tarkkaillun puheen kieli vaihtui tai ei-tarkkaillun puheita esitettiin takaperin.

Cherryn tulokset ja muiden tutkijoiden vastaavanlaiset havainnot nostivat tarkkaavaisuuden jälleen kokeellisen psykologian tärkeäksi tutkimuskohteeksi⁴. Cherryn tutkimusta seuranneissa uusissa kokeissa havaittiin kuitenkin, että valikoivan kuuntelun tilanteissa myös ei-tarkkaillun viestin sisältöä käsitellään jollakin tasolla. Esimerkiksi todettiin, että kuuntelijan oman nimen esiintyminen ei-tarkkaillussa puheessa saattaa vetää kuuntelijan tarkkaavaisuuden puoleensa ja tulla näin havaituksi.⁵ Todettiin myös, että esitettäessä eri sanat samanaikaisesti koehenkilön vasempaan ja oikeaan korvaan

ja pyydettyä häntä varjostamaan vain toisen korvan sanoja, näiden sanojen toistaminen hidastuu, jos ei-tarkkaillun korvan samanaikaisella sanalla on merkitysyhteys tarkkaillun sanan kanssa⁶. Treismanin ja hänen työtovereidensa tulokset täsmensivät tätä löydöstä⁷. He osoittivat, että tällaisessa koetilanteessa tarkkaillun sanojen kanssa merkitykseltään läheiset ei-tarkkaillut sanat häiritsevät tarkkaillun sanojen tunnistusta enemmän tehtävän alussa kuin tehtävän jatkuttua jonkin aikaa. Valikoiva tarkkaavaisuus siis tehostuu tehtäväsuorituksen aikana.

Aivokuvantamismenetelmien avulla voidaan saada tärkeää tietoa tarkkaavaisuuden vaikutuksesta vastaanotetun aisti-informaation käsittelyyn. Esimerkiksi aivotoinnin kartoituksissa positroniemissiotomografialla (PET) on esitetty samaan aikaan eri puhetta koehenkilöiden vasempaan ja oikeaan korvaan tai samaan aikaan miehen ja naisen puhetta ja pyydetty koehenkilöitä kuuntelemaan toista näistä ja painamaan mieleensä tarkkaillun puheen sisältö⁸. PET-tulokset osoittavat aivoverenkierron lisääntymisen tällaisissa tilanteissa kummankin aivopuoliskon kuulotietoa käsittelevillä aivokuorialueilla verrattuna tilanteeseen, jossa tarkkaavaisuus on suunnattu pois kummastakin puheesta esimerkiksi lukemistehtävään.

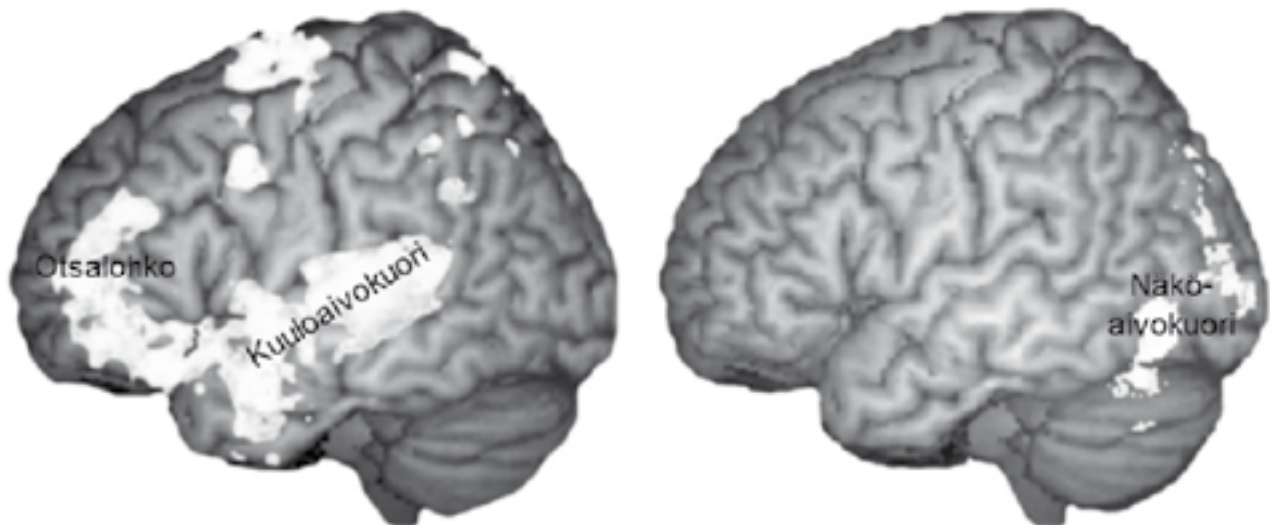
Tarkkaavaisuuteen liittyviä aivotoinnin muutoksia on kuitenkin yleisemmin tutkittu ei-kielillisiä ärsykeitä käyttämällä, jolloin kielelliseen prosessointiin liittyvien aivotoinnien vaikutus tuloksiin voidaan sulkea pois. Tyypillisesti tällaisissa tutkimuksissa tarkkaillut äänet eroavat esimerkiksi sijainniltaan tai korkeudeltaan ei-tarkkaillavista äänistä, tai tarkkaillut näköärsykkeet eroavat sijainniltaan tai väriltään ei-tarkkaillavista näköärsykeistä. Koehenkilöiden tehtävänä on tunnistaa tarkkaillun ärsykkeiden joukosta tiettyjä kohdeärsyke-

keitä, esimerkiksi kestoltaan muita lyhyempiä ärsykeitä. Kuvassa 1 esitetään tuloksia tutkimuksesta, jossa kartoitettiin toiminnallisella magneettikuvauksella (*functional magnetic resonance imaging*, fMRI) tietyssä suunnassa esiintyviin ääniin tai tietyn värisiin näkökohteisiin suunnattuun valikoivaan tarkkaavaisuuteen liittyviä aivotoiminnan muutoksia⁹.

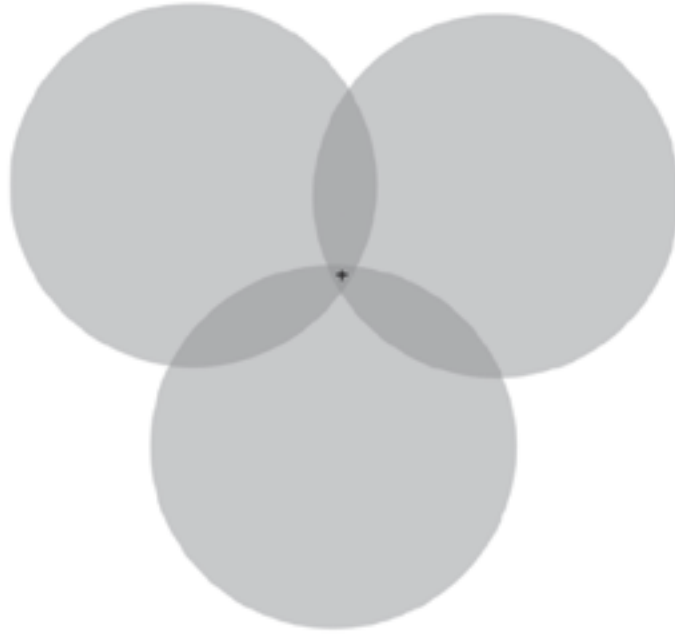
Kuvassa 1 nähtävälle tarkkaavaisuuteen liittyvälle kuuloaivokuoren aktivaatiolle on esitetty kilpailevia selityksiä. Vahvistusteorian mukaan tarkkailtavien äänten käsittelyä kuulojärjestelmässä vahvistetaan valikoivasti (ja ei-tarkkailtavien äänten käsittelyä ehkä vaimennetaan), mikä näkyy elektroenkefalografialla (EEG) ja magneetoenkefalografialla (MEG) tehdyissä mittauksissa tarkkailtavien äänten kuuloaivokuorella muutamassa sadassa millisekunnissa synnyttämien vasteiden kasvuna¹⁰. Vahvistusteorian kanssa kilpailevan selityksen mukaan kuuloaivokuorella ylläpidetään mallia, ns. tarkkaavaisuus-

jälkeä (*attentional trace*), tarkkailtaville äänille yhteisestä piirteestä, esimerkiksi niiden tulosuunnasta tai korkeudesta¹¹. Tämän teorian mukaan mallin kanssa yhteensopivat äänet, siis tarkkailtavat äänet, valitaan pidemmälle vietävään käsittelyyn, kun taas mallin kanssa yhteensopimattomat äänet, siis ei-tarkkailtavat äänet, hylätään myöhemmästä käsittelystä. Mallin ja kunkin äänen vertailua heijastaa kuuloaivokuorella syntyvä EEG- ja MEG-vaste, joka jatkuu tarkkailtaville, mallin kanssa yhteensopiville äänille useita satoja millisekunteja ja ei-tarkkailtaville äänille niin kauan kunnes ne todetaan yhteensopimattomiksi mallin kanssa¹². On kuitenkin mahdollista, että ihmisen kuulojärjestelmässä on useita päällekkäisiä tarkkaavaisuusmekanismeja ja että tarkkailtavien äänten aiheuttamaa aktivaatiota sekä vahvistetaan että verrataan tarkkaavaisuusjälkeen¹³.

Vastaavanlaiset näköjärjestelmän EEG-tutkimukset osoittavat näköärsykkeiden näköaivokuorella parissa sa-

Kuva 1. fMRI-menetelmällä mitattuja tarkkaavaisuuden aiheuttamia aivotoiminnan muutoksia. Vasemmanpuoleisessa kuvassa esitetään muita vaaleampina ne aivoalueet, joilla fMRI:llä mitattu aktivaatio kasvoi koehenkilöiden tarkkaillessa valikoivasti joko vasemmalla esiintyviä ääniä tai oikealla esiintyviä ääniä löytääkseen niiden joukosta muita hieman lyhyemmät äänet. Ohimolohkon yläosassa sijaitsevan kuuloaivokuoren aktivaation lisäksi nähtävä otsalohkojen laaja aktivaatio liittyy ilmeisesti siihen, että otsalohkot ovat yhteydessä kuuloaivokuoreen ja säätelevät sen toimintaa valikoivan tarkkaavaisuuden edellyttämällä tavalla. Kaikki vasemmanpuoleisen kuvan aktivaatiot ovat aivotoiminnan aktivaatiomuutoksia äänten tarkkailutilanteissa suhteessa koetilanteisiin, joissa koehenkilöiden tarkkaavaisuus oli suunnattu pois äänistä kuvaruudulla esiintyviin värillisiin ympyröihin. Noissa jälkimmäisessä tilanteissa koehenkilön tehtävänä oli puolestaan tarkkailla valikoivasti joko sinisiä tai punaisia ympyröitä. Kuten oikeanpuoleisesta kuvasta ilmenee, näissä näkö tarkkaavaisuustilanteissa aivotoiminta lisääntyi takaraivo- ja päälaenlohkon aivokuoren näköalueilla verrattuna tilanteisiin, joissa koehenkilöiden tehtävänä oli tarkkailla ääniä ja olla välittämättä kuvaruudulla esiintyvistä ympyröistä.

Kuva 2. Tarkkaavaisuus muuttaa pinnan havaittua vaaleutta/tummuutta. Pidä katse kohdistettuna ristiin keskellä ja siirrä tarkkaavaisuutesi johonkin ympyröistä. Tarkkaavaisuuden kohteena oleva ympyrä tummenee suhteessa muihin! Havainto siis muuttuu tarkkaavaisuuden vaikutuksesta. Kuvan ympyrät ovat läpikuultavia ja ilman muita syvyysvihjeitä ympyröiden syvyysjärjestys on monitulkintainen. Kun katsomme kuvaa, tarkkaavaisuuden kohteena olevan ympyrän syvyystulkinta ja samalla myös sen kirkkaustulkinta muuttuu.

dassa millisekunnissa synnyttämien vasteiden kasvavan tarkkaavaisuuden kohteena oleville näköärsykkeille, kun esimerkiksi esitetään kuvioita oikeaan ja vasempaan näkökenttään ja pyydetään koehenkilöitä tarkkailemaan valikoivasti (katsettaan siirtämättä) toista näkökentistä ja etsimään siellä esiintyvien kuvioden joukosta tiettyjä kohdekuvioita¹⁴. Nämä tulokset tukevat tarkkaavaisuuden vahvistusteoriaa. Kuitenkin myös näköjärjestelmässä, kuten kuulojärjestelmässä, tarkkaavaisuuteen liittyy myös hitaampia aivokuorella syntyviä vasteita – esimerkiksi silloin, kun tarkkaillaan valikoivasti tietyn värisiä kohteita muiden kohteiden joukossa¹⁵. Käyttämiskokeissa on vahvistusteorian mukaisesti osoitettu, että myös näköhavainto muuttuu tarkkaavaisuuden vaikutuksesta. Heikosti taustastaan erottuvan näköärsyksen havaittu kontrasti kasvaa tarkkaavaisuuden vaikutuksesta.¹⁶ Vastaavan ilmiön voi nähdä kuvasta 2, jossa tarkkaavaisuuden kohdetta vaihtamalla näköärsyksen havaittu kirkkaus muuttuu¹⁷.

Tarkkaavaisuuden vaikutusta näköärsykkeiden prosessointiin voidaan ymmärtää myös vahvistusmallin tavoin toimivan normalisaatiomallin avulla: tarkkaavaisuuden kohteena oleva ärsyke normalisoidaan suhteessa

ei-tarkkailtuihin ärsykkeisiin painottaen kohdetta tarkkaavaisuuskentän avulla¹⁸. Normalisaatio on aivojen monissa osissa toimiva mekanismi, jonka avulla aivojen toiminta mukautuu kulloiseenkin ympäristöön ja joka siten mahdollistaa ihmisen toiminnan vaihtelevissa ympäristöissä¹⁹. On myös mahdollista, että tarkkaavaisuus säätelee eri aivoalueiden välisten yhteyksien painotuksia sen sijaan, että se säätelisi tietyn alueen aktiivisuutta sinänsä²⁰.

Sekä kuulo- että näköjärjestelmässä tarkkaavaisuuteen liittyvät toiminnalliset muutokset vastaanotetun aistiinformaation käsittelyyn osallistuvilla aivokuorialueilla tapahtuvat ilmeisesti muilta aivokuorialueilta, erityisesti otsa- ja päälaenlohkoista näille alueille laskeutuvien yhteyksien ohjauksessa²¹. Tarkkaavaisuuden vaikutuksia voidaan tutkia myös aivoverkoston tasolla. Aivot ovat organisoituneet useisiin toiminnallisiin aivoverkostoihin²³ ja on esitetty, että otsalohko-päälaenlohkoverkosto säätelee tarkkaavaisuusverkoston toimintaa.²² Tähän liittynevät fMRI-tutkimusten osoittamat aivotoiminnan muutokset myös näillä aivoalueilla, kun tarkkaillaan valikoivasti tiettyjä ääniä tai näkökohteita (ks. myös kuva 1)²³. Nämä verkostotason muutokset voivat

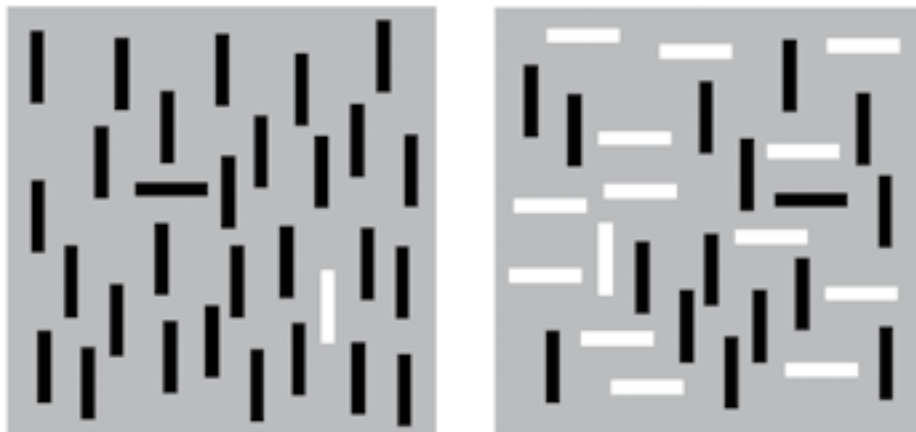
”Teorian mukaan tarkkaavaisuus sitoisi ärsykkeiden piirteistä kertyneen hajaautusti käsitellyn tiedon yhteen kokonaishavainnoksi.”

selittää myös aiemmin mainitun valikoivan tarkkaavaisuuden tehostumisen tehtävän aikana: tehtävän jatkuessa aivot pysyvät enemmän tarkkaavaisuustilassa eivätkä palaudu välillä lepotilaan.

Tarkkailtavia ääniä käsittelevien hermosolujoukkojen toiminnan säätely ei kuitenkaan välttämättä rajoitu aivokuorelle vaan sitä saattaa tapahtua jo ennen kuuloinformaation saapumista kuuloaivokuorelle: fMRI-tulosten mukaan tietyssä suunnassa esiintyvien äänten valikoivaan tarkkailuun liittyy aktivaatiomuutos myös aivorungon alemmissa nelikukkulatumakkeissa, joiden kautta kuulorata kulkee sisäkorvasta aivokuorelle. Vastaavia tuloksia on saatu näköjärjestelmässä.²⁴ Kun tarkkaillaan valikoivasti tietyssä näkökentän osassa esiintyviä kohteita,

aktivaatiomuutoksia tapahtuu näköaivokuoren lisäksi myös väliaivojen talamuksen ulommassa polvitumakkeessa, jonka kautta näköinformaation käsittely tarkkailusta näkökentän osasta etenee silmän verkkokalvolta näköaivokuorelle²⁵.

Aisti-informaation käsittelyyn osallistuvien hermosolujoukkojen toiminnan voimakkuuden säätelyn lisäksi tarkkaavaisuuteen liittyy myös näiden hermosolujoukkojen toiminnan tarkentumista. Tätä osoittavat MEG-kokeet, joiden mukaan äänen korkeutta käsittelevien hermosolujen herkkyys (”viritys”) tietylle äänenkorkeudelle tarkentuu tarkkaavaisuuden vaikutuksesta.²⁶ Myös tarkkailtavan puheen valikointi häiritsevän puheen joukosta voidaan selittää laskennallisella mallilla, jossa tark-

Kuva 3. Valkoisen pystysuoran juovan ja mustan vaakasuoran juovan löytäminen vasemmanpuoleisesta kuvasta on helppoa ja tarkkaavaisuudesta varsin riippumatonta, koska kumpikin näistä kohteista eroaa vain yhdeltä piirteeltään kuvan muista juovista, jotka ovat kaikkia mustia ja pystysuoria. Kohteet ikään kuin hyppäivät esiin kuvasta. Tarkkaavaisuutta tarvitaan enemmän, kun etsitään vaakasuoraa mustaa juovaa tai pystysuoraa valkoista juovaa oikeanpuoleisesta kuvasta, koska näiden kohteiden löytäminen edellyttää juovan asennon ja värin yhdistelmän tunnistusta kuvan muiden juovien ollessa valkoisia ja vaakasuoria tai mustia ja pystysuoria. Kohteiden löytämiseksi tarkkaavaisuus täytyy kohdistaa juoviin yksi kerrallaan, kunnes kohdejuova löytyy.

kaavaisuus kaventaa hermosolujoukon suuntavalikoivuutta²⁷.

Woodsin ja työtovereiden EEG-kokeissa koehenkilöt tarkkailivat tietystä suunnasta kuuluvia, tietyn korkeisia ääniä, jotka esiintyivät sellaisten ei-tarkkailtavien äänten joukossa, joilla oli joskus sama tulosuunta (mutta eri korkeus) tai sama korkeus (mutta eri tulosuunta) kuin tarkkailtavilla äänillä²⁸. Tulokset viittasivat siihen, että tarkkailtavien äänten valikointi niiden tulosuunnan ja korkeuden tapahtuisi kuuloaivokuorella eri alueilla, mitä tukee myös aiheeseen liittyvien fMRI-kokeiden tulosten meta-analyysi²⁹. Woods työtovereineen havaitsi myös, että tarkkailtujen äänten tulosuunnan ja korkeuden käsittelyn yhdistämiseen liittyvä aivotointa aiheuttaa osan tarkkailtavien äänten kuuloaivokuorella synnyttämästä EEG-vasteesta. Tämä tukee Treismanin ja Geladen teoriaa, jonka mukaan juuri tarkkaavaisuus sitoisi ärsykkeiden piirteistä kertyneen hajautetusti käsitellyn tiedon yhteen kokonaishavainnoksi³⁰. Teoriaa tukee myös esimerkiksi se, että tarkkaavaisuutta tarvitaan, kun näkökohteen löytäminen edellyttää kohteen eri piirteistä saatavan tiedon yhdistämistä, kuten kuvasta 3 voidaan todeta.

Tarkkaavaisuuden vaikutukset kuulo- ja näköhavaintoon ovat monimuotoisia ja tehtävästä riippuen ne voivat kohdistua tiettyyn aivoalueeseen tai laajempaan aivoverkoston. EEG- ja MEG-kokeiden avulla saadaan tietoa tarkkaavaisuuden ajallisista vaikutuksista esimerkiksi kuulo- tai näköaivokuorella, kun taas fMRI-kokeet kertovat tarkemmin tarkkaavaisuuteen liittyvien aivotointojen sijainnista aivojen eri osissa. Niinpä ajallisesti tarkkojen EEG- ja MEG-tulosten yhdistäminen paikal-

lisesti tarkkoihin fMRI-tuloksiin antaa entistä paremman kuvan tarkkaavaisuuteen liittyvistä aivotoinnoista. Esimerkiksi äskettäin ilmestyneessä tutkimuksemme yhdistettiin samoilta koehenkilöiltä EEG- ja fMRI-aineistot koehenkilöiden tehdessä äänen korkeuteen tai kuvan kallistuskulmaan liittyviä valikoivan tai jaetun tarkkaavaisuuden tehtäviä.³¹ Lisäksi näitä tehtäviä häiritettiin ylimääräisillä äänillä (esimerkiksi puhelimen soittoaani) tai kuvilla (monimutkaisia värillisiä kuvioita kuvaruudun taustalla). Eri aineistoja yhdistäen pystyimme tarkastelemaan aivoverkoston toimintaa aiempia tutkimuksia tarkemmin ja samanaikaisesti usean tarkkaavaisuustehtävän aikana. Tuloksemme paljastivat neljä toisistaan riippumatonta tarkkaavaisuuden ja sen aivoverkoston taustalla olevaa toimintaa: ärsykeriippuvainen tarkkaavaisuuden ohjautuvuus, tarkkaavaisuuden tahdonalainen kontrolli, aivojen toimintatilamuutokset lepotilan ja aktiivisen tilan välillä sekä tehtävän edellyttämän vastauksen valmistelu ja toteutus.

Tuloksemme osoittavat aivojen dynaamisen luonteen: tehtävän ja tarkkaavaisuuden vaatimusten perusteella aivoalueet suorittavat erilaisia toimintoja eri ajanhetkinä ja muodostavat siten toiminnallisia verkostoja, jotka mahdollistavat tavoitteellisen toiminnan muuttuvassa ympäristössä. Tuloksemme myös erottelevat toisistaan aivotointojen tasolla ääniin tai näkökohteisiin tahdonalaisesti suunnatun tarkkaavaisuuden ärsykeriippuvaisesta tahattomasta tarkkaavaisuudesta, joka helposti suuntautuu ympäristössä esiintyviin odottamattomiin, muista selvästi poikkeaviin ärsykeisiin (ks. myös kuva 3), kuten William Jameskin jo totesi³².

Viitteet

- 1 Wundt 1897, 203–223; James 1890, 403–406.
- 2 Neisser 1981.
- 3 Cherry 1953.
- 4 Pashler 1997.
- 5 Moray 1959.
- 6 Lewis 1970.
- 7 Treisman ym. 1974.
- 8 Alho ym. 2003; 2006.
- 9 Degerman ym. 2006.
- 10 Esim. Hillyard ym. 1973; Kaufman & Williamson 1987; Hari ym. 1989; Rif ym. 1991; Woldorff ym. 1993.
- 11 Näätänen 1990.
- 12 Esim. Näätänen ym. 1978; Degerman ym. 2008; Alho ym. 1987.
- 13 Alho 1992.
- 14 Esim. Noesselt ym. 2002.
- 15 Esim. Hillyard & Münte 1984.
- 16 Carrasco ym. 2004; Carrasco 2011.
- 17 Tse 2005.
- 18 Reynolds & Heeger 2009.
- 19 Carandini & Heeger 2012.
- 20 Ruff & Cohen 2017.
- 21 Esim. Näätänen 1990; Posner 1994; Corbetta & Shulman 2002.
- 22 Power ym. 2011; Spreng ym. 2013.
- 23 Esim. Kastner ym. 1999; Degerman ym. 2006.
- 24 Rinne ym. 2008.
- 25 O'Connor ym. 2002.
- 26 Okamoto ym. 2007; Kauramäki ym. 2007; Ahveninen ym. 2011.
- 27 Dong ym. 2016.
- 28 Woods ym. 1994; Woods & Alain 2001.
- 29 Alho ym. 2014.
- 30 Treisman & Gelade 1980.
- 31 Salmela ym. 2017.
- 32 James 1890, 416–417.
- Alho, Kimmo, Selective Attention in Auditory Processing as Reflected by Event-Related Brain Potentials. *Psychophysiology*. Vol. 29, No. 3, 1992, 247–263.
- Alho, Kimmo, Rinne, Teemu, Herron, Timothy J. & Woods, David L., Stimulus-Dependent Activations and Attention-Related Modulations in the Auditory Cortex. A Meta-analysis of fMRI Studies. *Hearing Research*. Vol. 307, Special Issue, 2014, 29–41.
- Alho, Kimmo, Töttölä, Kimmo, Reinikainen, Kalevi, Sams, Mikko & Näätänen, Risto, Brain Mechanism of Selective Listening Reflected by Event-Related Potentials. *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology*. Vol. 68, No. 6, 1987, 458–470.
- Alho, Kimmo, Vorobyev, Victor A., Medvedev, Sviatoslav V., Pakhomov, Sergei V., Roudas Marina S., Tervaniemi, Mari, van Zuijen, Titia & Näätänen, Risto. Hemispheric Lateralization of Cerebral Blood-Flow Changes During Selective Listening to Dichotically Presented Continuous Speech. *Cognitive Brain Research*. Vol. 17, No. 2, 2003, 201–211.

Kirjallisuus

Ahveninen, Jyrki, Hämäläinen, Matti, Jääskeläinen, Iiro P., Ahlfors, Seppo P., Huang, Samantha, Lin, Fa-Hsuan, Raij, Tommi, Vasios, Christos E., Sams, Mikko, & Belliveau, John W., Attention-Driven Auditory Cortex Short-Term Plasticity Helps Segregate Relevant Sounds from Noise. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Vol. 108, No. 10, 2011, 4182–4187.

- Alho, Kimmo, Vorobyev, Victor A., Medvedev, Sviatoslav V., Pakhomov, Sergei V., Starchenko, Maria G., Tervaniemi, Mari & Näätänen, Risto, Selective Attention to Human Voice Enhances Brain Activity Bilaterally in the Superior Temporal Sulcus. *Brain Research*. Vol. 1075, No. 1, 2006, 142–150.
- Carandini, Matteo & Heeger, David J., Normalization as a Canonical Neural Computation. *Nature Reviews Neuroscience*. Vol. 13, No. 1, 2012, 51–62.
- Carrasco, Marisa, Ling, Sam & Read, Sarah, Attention Alters Appearance. *Nature Neuroscience*. Vol. 7, No. 3, 2004, 308–313.
- Carrasco, Marisa, Visual Attention. The Past 25 Years. *Vision Research*. Vol. 51, No. 13, 2004, 1484–1525.
- Cherry, E. Colin, Some Experiments on the Recognition of Speech with One and with Two Ears. *The Journal of the Acoustical Society of America*. Vol. 25, No. 5, 1953, 975–979.
- Corbetta, Maurizio & Shulman, Gordon L., Control of Goal-Directed and Stimulus-Driven Attention in the Brain. *Nature Neuroscience Reviews*. Vol. 3, No. 3, 2002, 201–215.
- Degerman, Alexander, Rinne, Teemu, Salmi, Juha, Salonen, Olli & Alho, Kimmo, Selective Attention to Sound Location or Pitch Studied with fMRI. *Brain Research*. Vol. 1077, No. 1, 2006, 123–134.
- Degerman, Alexander, Rinne, Teemu, Särkkä, Anna-Kaisa, Salmi, Juha & Alho, Kimmo, Selective Attention to Sound Location or Pitch Studied with Event-Related Brain Potentials and Magnetic Fields. *European Journal of Neuroscience*. Vol. 27, No. 12, 2008, 3329–3341.
- Dong, Junzi, Colburn, H. Steven & Sen, Kamal, Cortical Transformation of Spatial Processing for Solving the Cocktail Party Problem. A Computational Model. *eNeuro*. Vol. 3, No. 1, 2016, Doi:10.1523/ENEURO.0086-15.2015.
- Hari, Riitta, Hämäläinen, Matti, Kaukoranta, Elina, Mäkelä, Jyrki, Joutsiniemi, Sirkka-Liisa & Tiihonen, Jari, Selective Listening Modifies Activity of the Human Auditory Cortex. *Experimental Brain Research*. Vol. 74, No. 3, 1989, 463–470.
- Hillyard, Steven A., Hink, Robert F., Schwent, Vincent L., Picton, Terence W., Electrical Signs of Selective Attention in the Human Brain. *Science*. Vol. 182, No. 4108, 1973, 177–180.
- Hillyard, Steven A. & Münte, Thomas F., Selective Attention to Color and Location. An Analysis with Event-Related Brain Potentials. *Perception and Psychophysics*. Vol. 36, No. 2, 1984, 185–198.
- James, William, *The Principles of Psychology*. Vol. 1. Henry Holt, New York 1890.
- Kastner, Sabine, Pinsk, Mark A., De Weerd, Peter, Desimone, Robert, Ungerleider, Leslie G., Increased Activity in Human Visual Cortex During Directed Attention in the Absence of Visual Stimulation. *Neuron*. Vol. 22, No. 4, 1999, 751–761.
- Kaufman, Lloyd & Williamson, Samuel J., Recent Developments in Biomagnetism. Teoksessa *Evoked Potentials III*. Toim. Colin Barber & Thomas Blum. Butterworths, Boston 1987, 100–113.
- Kauramäki, Jaakko, Jääskeläinen, Iiro P. & Sams, Mikko, Selective Attention Increases Both Gain and Feature Selectivity of the Human Auditory Cortex. *PLoS One*, Vol. 2, No. 9, 2007, e909.
- Lewis, Joe L., Semantic Processing of Unattended Messages Using Dichotic Listening. *Journal of Experimental Psychology*. Vol. 85, No. 2, 1970, 225–228.
- Moray, Neville, Attention in Dichotic Listening. Affective Cues and the Influence of Instructions. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*. Vol. 9, No. 1, 1959, 56–60.
- Neisser, Ulric, *Cognition and Reality. Principles and Implications of Cognitive Psychology*. W.H. Freeman, New York 1976.
- Noesselt, Toemme, Hillyard, Steven A., Woldorff, Marty G., Schoenfeld, Ariel, Hagner, Tilman, Jäncke, Lutz, Tempelmann, Claus, Hinrichs, Hermann & Heinze, Hans-Jochen, Delayed Striate Cortical Activation During Spatial Attention. *Neuron*, Vol. 35, No. 3, 2002, 575–587.
- Näätänen, Risto, The Role of Attention in Auditory Information Processing as Revealed by Event-Related Potentials and Other Brain Measures of Cognitive Function. *Behavioral and Brain Sciences*. Vol. 13, No. 2, 1990, 201–288.
- Näätänen, Risto, Gaillard, Anthony W.K. & Mäntysalo, Sirkka, Early Selective-Attention Effect on Evoked Potential Reinterpreted. *Acta Psychologica*. Vol. 42, No. 4, 1978, 313–329.
- O'Connor, Daniel H., Fukui, Miki M., Pinsk, Mark A. & Kastner, Sabine, Attention Modulates Responses in the Human Lateral Geniculate Nucleus. *Nature Neuroscience*. Vol. 5, No. 11, 2002, 1203–1209.
- Okamoto, Hidohiko, Stracke, Henning, Wolters, Carsten H., Schmael, Frank & Pantev, Christo, Attention Improves Population-Level Frequency Tuning in Human Auditory Cortex. *The Journal of Neuroscience*. Vol. 27, No. 39, 2007, 10383–10390.
- Pashler, Harold E. *The Psychology of Attention*. The MIT Press, Boston 1997.
- Posner, Michael I., Attention. Mechanisms of Consciousness. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Vol. 91, No. 16, 1994, 7398–7403.
- Power, Jonathan D., Cohen, Alexander L., Nelson, Steven M., Wig, Gagan S., Barnes, Kelly Anne, Church, Jessica A., Vogel, Alecia C., Laumann, Timothy O., Miezin, Fran M., Schlaggar, Bradley L., Petersen, Steven E., Functional Network Organization of the Human Brain. *Neuron*, Vol. 72, No. 4, 2011, 665–678.
- Reynolds, John H. & Heeger David J., The Normalization Model of Attention. *Neuron*. Vol. 61, No. 2, 2009, 168–185.
- Rif, Josi, Hari, Riitta, Hämäläinen, Matti S. & Sams, Mikko, Auditory Attention Affects Two Different Areas in the Human Supratemporal Cortex. *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology*. Vol. 79, No. 6, 1991, 464–472.
- Rinne, Teemu, Balk, Marja H., Koistinena, Sonja, Autti, Taina, Alho, Kimmo & Sams, Mikko, Auditory Selective Attention Modulates Activation of Human Inferior Colliculus. *Journal of Neurophysiology*. Vol. 100, No. 6, 2008, 3323–3327.
- Ruff, Douglas A. & Cohen Marlene R., A Normalization Model Suggests that Attention Changes the Weighting of Inputs Between Visual Areas. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Vol. 114, No. 20, 2017, E4085–E4094.
- Salmela, Viljami, Salo, Emma, Salmi, Juha & Alho Kimmo, Spatiotemporal Dynamics of Attention Networks Revealed by Representational Similarity Analysis of EEG and fMRI. *Cerebral Cortex*. 2017, painossa. Doi:10.1093/cercor/bhw389
- Spreng, R. Nathan, Sepulcre, Jorge, Turner, Gary R., Stevens, W. Dale, Schacter, Daniel L., Intrinsic Architecture Underlying the Relations among the Default, Dorsal Attention, and Frontoparietal Control Networks of the Human Brain, *Journal of Cognitive Neuroscience*, Vol. 25, No. 1, 2013, 74–86.
- Treisman, Anne M. & Gelade, Garry, A Feature-Integration Theory of Attention. *Cognitive Psychology*, Vol. 12, No. 1, 1980, 97–136.
- Treisman, Anne M., Squire, Rosemary & Green, Joanne, Semantic Processing in Dichotic Listening? A Replication. *Memory and Cognition*. Vol. 2, No. 4, 1974, 641–646.
- Tse, Peter U., Voluntary Attention Modulates the Brightness of Overlapping Transparent Surfaces. *Vision Research*. Vol. 45, No. 9, 2005, 1095–1098.
- Woldorff, Marty G., Gallen, Christofer C., Hampson, Scott A., Hillyard, Steven A., Pantev, Christo, Sobel, David & Bloom, Floyd E., Modulation of Early Sensory Processing in Human Auditory Cortex During Auditory Selective Attention. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Vol. 90, No. 18, 1993, 8722–8726.
- Woods, David L. & Alain, Claude, Conjoining Three Auditory Features. An Event-Related Brain Potential Study. *Journal of Cognitive Neuroscience*. Vol. 13, No. 4, 2001, 492–509.
- Woods, David L., Alho, Kimmo & Algazi, Alain, Stages of Auditory Feature Conjunction. An Event-Related Brain Potential Study. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, Vol. 20, No. 1, 1994, 81–94.
- Wundt, Wilhelm, *Outlines of Psychology*. (Grundriss der Psychologie, 1896). Käännös C. H. Judd. Wilhelm Englemann, Leipzig 1897.

JAAKKO BELT

Loppu on avoin Carlos Saura, ajasta aikaan

Takana on lapsuuden sisällissota, Francon diktatuuri ja kuusi vuosikymmentä ohjaustyötä. Espanjalaisen elokuvan suurnimi Carlos Saura (s. 1932) on nähnyt kaiken ja tehnyt enemmän. Taiteilijana Saurassa on monineuvon perfektionistin vikaa, mutta haastatteluhetkestä on pinnistäminen kaukana. Sodankylän elokuvajuhlien päävieraaksi saapunut vanhan liiton humanisti heittäytyy joviaalisti tarinoimaan Kubrickin dubbaamisesta, katastrofielokuvista ja flamencosta. Sauran elävät kuvat tallentavat muistoja, todistavat ajastaan ja vievät tanssiin mukaan.

Carlos Sauran (s. 1932) uran alkupuolta tavataan tyypitellä yhteiskunnallisen elokuvan lajimäärein. Kriittiseksi realismiksiin luonnehdittu varhaistyö *Los golfos* (1959) ammentaa neorealismien perinteestä kuvatessaan Madridin köyhien lähiönuorten näköalattomuutta. Kansainvälinen läpimurto *La caza* (1966) luotaa kansakunnan lähimuistia ja moraalista mielenmaisemaa asteen allegorisemmin ja ankarana minimalistisesti. Kolme sisällissodan falangistiveteraania oppaineen lähtee autiomaahan, sodan vanhalle näyttämölle, jänismetsälle. Seurue päättyy ampumaan ristihuulten lisäksi frettejä, mannekiineja, muistojensa uhreja ja lopulta

toisiaan. Kummatkin varhaistyöt voidaan lukea 50-luvun elokuvan nationalistista historiakuvausta uudistaneeseen espanjalaiseen uuteen aaltoon, *nuevo cine español*iin¹. *La caza* palkittiin myös Berliinin elokuvajuhlien parhaan ohjauksen pystillä.

Nousevasta ohjaajasta kasvaa maansa porvariston läpivalaisija. Niin ikään Hopeisella karhulla palkittu *Peppermint frappé* (1967) tuo ylemmän keskiluokan yhteiskunnalliseen kuvaukseen psykoanalyttista syvyyttä: lapsuusmuistot, fantasiat ja fabuloinnit, tirkistely, uskonnollinen kuvasto ja kaksoisolennon tematiikka sävyttävät lääkärimiehen pakkomielleistä machosuhdetta halunsa kohteeseen. Porvarillisen yhteiskunnan perusyksiköt

Kuva: Antti Yrjönen

perhe, koti ja avioliitto ovat 70-luvun taitteen tuotannossa myös kulttuurikritiikin (*Stress-es tres-tres*, 1968), yhteiskunnallisen satiirin (*El jardín de las delicias*, 1970) ja poliittisen allegorian (*Ana y los lobos*, 1973) näyttämöitä. Tulenarkoihin aiheisiin tarttumisesta kertoo sekin, että diktatuurin aikana Saura joutui jatkuvasti painimaan ja tasapainottelemaan sensuurin kanssa².

Näkeekö espanjalaisohjaaja elokuvan edelleen aikalaisdiagnoosin välineenä?

”Totta kai. Jokainen elokuva on ajankuva. Elokuva kertoo aina siitä hetkestä, jossa elän – peloistani ja ystävyksistäni. Ne ovat sidoksissa siihen aikaan, jossa olen elänyt.”

Kenraali Francon (1892–1975) viimeisinä elinkuukausina kuvattu *Korppi sylissä* (*Cría cuervos*, 1976) havainnollistaa ohjaajan kahtalaista teesiä elokuvasta niin aikansa yhteiskunnan kuin subjektiivisen kokemuksen peilinä. Kahdeksanvuotiaan Anan silmin suodattuun elokuvamaailmaan tiheä ympäröivä sotilasdiktatuuri kuin valo verhojen raosta tai liikenteen melu kaduilta, vaikka tai juuri siksi, että lähes kaikki kohtaukset on kuvattu kodin seinien sisällä tai sen eristetyssä puutarhassa, kuin ulkomaailmalta ilmatiiviissä vankilassa. Saura onnistuu välittämään väkivallan ilmapiiriin, militarismen ja konservatismen moraalisen rappion yksityiskohdissa: upseeri-isältä jäänyt pistooli päätyy jälkikasvun käsiin, hautajaisia sävyttävät univormut, irtosuhteet jäytävät avioliittoja ja rikkovat perheitä julkisena salaisuutena.

Kaiken mittana on kuitenkin muuhun palautumaton lapsuus ikiomine tunteineen ja niitä suodattavine muistoinen. Kommunikaation vaikeudet ja traumat välittyvät sukupolvelta toiselle: puhekyvytön isoäiti, kylmäkiskoinen täti ja haamuna Anaa lohduttava äiti jäävät kaikki omalla tavallaan etäälle lapsen kokemuksesta. Niinpä lapset työstävät traumaansa omin päin pukeutumis- ja roolileikkien, popin ja jopa myrkyttämisan-tasian avulla. Väkivallan varjo lankeaa pitkälle, vaikenemisen kulttuuri vahvistuu ja suru juurtuu syvään. Ja silti eletään eteenpäin: elokuvan lopussa kesäloma päättyy ja uusi kouluvuosi taas alkaa.

Saura on aiemmin todennut kokeneensa vapautuneensa velvollisuudesta tehdä poliittisia elokuvia, kun Francon diktatuuri murtui³. Espanjalaisohjaaja onkin laajentanut repertuaariaan tanssielokuviin, ooppera-, näytelmä- ja romaanipohjaisiin filmatisointeihin ja lopulta historiallisiin henkilö- ja taiteilijakuviin eli ”elokuvaesseyksiin” kuuluisista hahmoista, kuten Sauran oma luonnehdinta kuuluu⁴. Samalla metaelokuvallinen ote on vahvistunut vahvistumistaan. On suuri houkutus pelkistää painopisteen vaihdos siirtymäksi yhteiskunnallisesta esteettiseen elokuvaan. Jotkut ovat nähneet muutoksen arvottamisen arvoiseksi käännteeksi. Esimerkiksi elokuvakirjoittaja Manuel Yáñez-Murillo katsoo Sauran tuotannon osoittaneen väsähtämisen merkkejä 80-luvun puolivälistä eteenpäin: hänen tulkintansa mukaan niin aiheet kuin tekotavat ovat jääneet vähitellen ajastaan jälkeen. Espanjalaiskriitikon silmissä Sauran viime vuo-

sikymmenten teokset ovat vain kalpeita aavistuksia 60–70-lukujen elinvoimaisista, vimmaisista, poliittisesti sitoutuneista ja yhteiskunnallisesti painavista elokuvista.⁵

Hotelli Sodankylässä ravintolapöydän takana pulputtaa ja huiutoo edelleen elinvoimainen ja tarkkasilmäinen yhteiskunnan tulkki. Toisen haastattelijan avauskysymykseen saadaan yli viiden minuutin polveileva vastaus, jonka ajatuskulkua tulkki seuraa hämmästyttävän nopeasti. Konkariohjaaja saa vain lisää vettä myllynsä, kun ehdotan hänen tuorempien elokuviensaakin tulkitsemista yhteiskunnallisina aikalaiskuvausina. Saura itse katsoo esimerkiksi espanjalaisen äärioikeiston ja rasististen ryhmien nousua 90-luvulla ruotineen *Taxin* (1996) olleen aikaansa edellä: ”Mielestäni elokuva heijastaa sitä, mitä tapahtuu nykyään.” Samoin hän muistuttaa Buenos Airesiin sijoittuneen *Tangon* (1998) kuvanveikkoa ja kidutusta, aivan kuten *Los ojos vendados* (1978) kaksi vuosikymmentä aikaisemmin. Argentiinan lähihistoriaa varjostanut sotilasjuntan ”likainen sota” 1970–80-luvuilla välitetään *Tangossa* vavisuttavasti: kidutukset, teloitukset ja joukkohaudat dramatisoidaan sarjassa teatraalisia tanssikohtauksia, joiden korostettu esitysluonne mahdollistaa aiheen verhoamattoman ja voimallisen käsittelyn.

Sauralle sorron tallentaminen ei pelkistynyt vieraan maan tai taakse jääneen ajan dokumentoinniksi. Hän kertoo Argentiinan tilanteen heijastuneen myös Espanjaan poliittisten pakolaisten matkatessa Atlantin ylitse – osa saapuneista päätyi jopa työskentelemään Sauran elokuvissa. Kapeasti tanssissa tai puhtaasti musiikissa pitäytyvä tangoelokuva olisi kaikesta päätellen hukannut jotain ajalle ominaisinta, kenties peittänytkin kipeää historiaa. ”Tangoa soitettiin [Argentiinassa] niin lujaa, ettei kidutuksen ääniä kuulunut”, elokuvassa todetaan hyytävästi viittauksena edelleen vaiettuun tai vaiennettuun lähihistoriaan.

Tangossa kuullaan myös vuorosanoja, jotka pelkällä lausutuksi tulemisellaan vastustavat esteettisen ja yhteiskunnallisen ulottuvuuden tiukkaa erottamista Sauran töissä. Sorron kuvausten sisällyttämistä tarinaan kommentoidaan nimittäin elokuvamaailman sisälläkin, kun tuottajan ääntä edustavat valtaapitävät ehdottavat häiritsevien kohtausten poistoa tai ainakin pehmentämistä. ”Miksi palauttaa mieleen jo unohtunutta? Miksi synnyttää lisää ahdistusta?”, yksi penää ja toinen jatkaa:

”Annoimme yleisölle kaunista tanssia, kauniita naisia, ihanaa tangomusiikkia. Lopuksi kaikki muuttuu peloksi, ahdistukseksi. Sellainen ei kuulu musikaaliin.”

Sauran maailmassa taide ei rajaudu ympäröivästä yhteiskunnasta. Pikemminkin se tallentaa, tulkitsee ja työstää yhdessä jaettua. Viimeisen sanan saa *Tangossakin* Sauran *alter-egoksi* mieltyvä ohjaajahahmo Mario. Hän lainaa Jorge Luis Borgesia: ”Menneisyys on tuhoutumaton; ennemmin tai myöhemmin kaikki asiat nousevat pintaan, ja yksi pintaautuvista asioista on pyrkimys pyyhkiä menneisyys.”⁶

Näkijä, kuulija, tekijä

Sauran poikkitaiteelliset viehtymykset läpäisevät hänen taiteilijankuvansa. Vanha filmikamera kaulassa Sodankylässäkin kulkeva ohjaaja on harrastanut valokuvausta intohimoisesti lapsuudesta asti ”päivittäisenä visuaalisena verryttelynä”⁷. Kuvan vetovoima vei insinööriuralle alun perin suunnanneen nuoren opiskelemaan Madridiin elokuvan tutkimuksen ja kokeellisen elokuvan instituuttiin IIEC:hen, jossa hän sittemmin myös opetti Victor Ericen (s. 1940) kaltaisia näkemyksellisiä nuoria tekijöitä⁸.

Rakkaus valokuvaan on lähentänyt Sauraa myös hänen uransa myöhäisvaiheen luottokuvaajaan, moninkertaiseen Oscar-voittajaan Vittorio Storaroon (s. 1940). Yhdessä italialaisvisiönäärin kanssa Saura on tuonut valokuvat heijastuksina jopa lavastuksen elementiksi. *Tangossa* tanssin taustaseinänä nähdään kaupunkipotretteja, apokalyptisessa kohtauksessa vilahtaa arkistokuvaa väkivallan uhreista, ja osittain läpinäkyviin, kalvomaisiin elementteihin heijastetaan jopa Francisco de Goyan (1746–1828) etsauksia. Sauran ja Storaron aisapari päätyi tekemään maalarisuuruudesta taitelijakuvankin *Goya en Burdeos* (1999), kuin julistaakseen kaksikon visuaalisen mielikuvituksen maalaus-taiteellisiakin lähteitä.

Haastattelussa Saura sukeltaa kuvan sijaan syvemmälle toiseen suureen rakkauteensa: musiikkiin. Jos uran alkupuoliskon töissä punotaan jo hallitusti klassinen ja populaarimusiikki osaksi kerrontaa ja hahmonkehittelyä, viimeistään tanssittua, soitettua ja laulettua saumatta yhdistävässä *Flamenco*-trilogiassa (1981–1986) musiikista tulee kokonaistaideteosta kannatteleva perusta. ”Kaikki elokuvani ovat mielestäni musikaaleja – myös ne, jotka eivät siltä vaikuta”, ohjaaja täryttää vain hieman liioitellen. Saura selvittää näkemystään jatkamalla, että kuvan ja äänen sovittaminen yhteen vaatii aikaa ja työtä. Kummallekaan elementille ei saa antaa etusijaa, vaan niiden täytyy aina olla vuorovaikutuksessa. Saura itse näkee nimenomaan herkkyuden musiikille ja alleviivauksen välttelyn erottavan hänet useimmista elokuvan tekijöistä. ”Monilla ohjaajilla ei ole lainkaan korvaa musiikille”, konkari virnistää ja matkii samalla leillään ja ääntelyillään pateettista viulunsoittoa.⁹

Tarinoinnissa vauhtiin päästyään espanjalaisohjaaja letkauttaa työstävänsä käsikirjoitukset uusiksi ”noin neljäkymmentä kertaa”. Hän myöntää olevansa myös kuvauspaikalla maanisuuteen asti tarkka. Perfektionismin yhdistäminen elokuvan tekemistä luonnehtivaan ryhmätyöskentelyyn lukuisine liikkuvine osineen ja monine persoonineen ei äkkiseltään vaikuta helpoimmalta tehtävältä. Esimerkiksi tanssijoiden ja koreografien kanssa töitä tehdessään pitääkin vain toivoa, että yhteisymmärrys syntyy ja ajatukset kohtaavat, Saura selvittää. Tämä vaatii lankojen höllentämistä myös ohjaajalta. Esimerkiksi koreografioissa pitää luottaa vuoroin tanssiryhmien omiin, ennalta valmiisiin kuvioihin ja vuoroin yhdessä luomiseen, toisinaan improvisaatioonkin. Myöskään näyttelijäohjauksessa ei auta käskyttää:

”Kuvauksessa ja kaikessa teknisessä olen todella vaativa: kaiken täytyy mennä täydellisesti. Mutta näyttelijöiden ohjaustyössä pyrin olemaan näyttelijöiden ystävä. Toimin täysin vastakkaisilla tavoilla näillä kahdella osa-alueella. Jos tulee virheitä, sitten vain kuvataan uudestaan.”

Kuin osoitukseksi pedantin työskentelytapansa ja oma-päisen luonteensa onnekaastakin yhteispelistä Saura jakaa anekdootin yllättävästä yhteistyökuviostaan. Vaikeasta maineestaan tunnettu Stanley Kubrick (1928–1999) oli ottanut kollegaansa yhteyttä nähtyään *Peppermint frappén*. Juuri valmistunut *Kelloperäpöytä* (*A Clockwork Orange*, 1971) täytyi dubata espanjaksi, eikä ohjaajasuuruus voinut kuulemma kuvitellakaan muita vastuutehtävän vetäjäksi. Saura tarttui täkyyn, mutta onnistui leukailevilla näpätöksillään suivaannuttamaan matkoihinsa huippuäänittäjän, joka oli saapunut erikoismikrofoneineen Briteistä asti auttamaan nauhoituksissa. Tartuttuaan härkää sarvista Saura toimitti Kubrickille ääninäytteet rooleihin valikoimistaan näyttelijöistä. Hänen todistuksensa mukaan vapaat kädet ja täysi luotto heltsivät ensi yrittämällä, eikä Sauran ole myöhemmissä dubbauksissaan tarvinnut enää erikseen hyväksyttää Kubrickilla mitään.

Kaunista valhetta

Joskus katsojat tiedostavat turhankin hyvin seuraavansa esitystä. Saura puuskahtaa, että esimerkiksi *Iberian* (2005) kaltaisissa musikaaleissa yleisöllä on perinpohjainen halu taputtaa kunkin taiteellisen osion lopuksi. Ikään kuin he katsoisivat vain sarjaa tanssiesityksiä eivätkä kokopitkää elokuvaa.

Katsojat eivät kuitenkaan sattumalta päädy kohtausvetoiseen tulkintaan. Esimerkiksi juoneton, puolidokumentaarinen *Flamenco* (1995) koostuu vain lyhyestä alkujuonnosta flamencon historiaan ja tusinasta ehjiä ja erillisiä musiikkiesityksiä. Saura tunnistaakin tekevänsä elokuvia, joissa ei ole ”yhtä argumenttia” tai aina edes ”kantavaa tarinaa”. Tuloksena on omanlaistaan episodielokuvaa: ”Tämä on uudentyyppinen kerronnan muoto, ikään kuin teatterin ja elokuvan välimuoto.”

Saura myöntää nuorena halveksuneensa studiotyöskentelyä ja ajatelleensa, että elokuvat pitäisi kuvata kadulla aidossa ympäristössä. Vasta vanhemmiten hän on oppinut arvostamaan kätevyyttä ja teknisiä mukavuuksia: taustakankaille voi heijastaa visuaalisia elementtejä jo kuvauksissa, lavasteet ovat kevyitä ja liikuteltavia, ääntä saa seurata suorana kuulokkeista ja kuvajälkeä pystyy tuijottamaan isoilta monitoreilta. Käytännöllisten seikkojen taustalla piilee myös terävöitynyt käsitys elokuvan esitysluonteesta. Saura muistuttaa katsojaa taajaan elokuvan sepitteellisyydestä. Kameran esimerkiksi paneroivat toisinaan kuvauspaikan yllä paljastaen katsojalle lavasteet kokonaisuudessaan tallennusvälineineen päivineen, ja taajaan käytetyt peilit näyttävät kuvaamisvälineet suoraan. Saura sanoo kiertelemättä haluavansa ihmisten tiedostavan, että kankaalla nähty on kuvattu epätodessa paikassa ja tilassa:

”Valhetta elokuva on aina – luotua, keinotekoista. Ja se on myös elokuvan hienous. Jopa kaikkien realistisimmat elokuvat ovat tekaistuja, valhetta.”

Harhaanjohtamisen sijaan Sauran elokuvat harjaannuttavat katsomaan elokuvaa välineineen ja luomisprosessineen. Metaelokuvallisuus ei kuitenkaan ole Sauralla abstraktia eikä itsetarkoituksellista. Etäisyyden ottamisen ohella se auttaa uppoutumaan nähtyyn.

Esimerkiksi kelpaa Sauran ensimmäinen tanssielokuva, *Flamenco*-trilogian avannut *Bodas de Sangre* (1981). Konkariohjaaja puhuu siitä haastattelussa lämpimästi kuin esikoisestaan. Työ myös havainnollistaa prosessuaalisen aiheen kehittelyn ja työskentelytavan kulkua.

Näytelmäkirjailija ja runoilija Federico García Lorcan (1898–1936) tekstiin *Veren häät* perustunut teos sai alkunsa puolen tunnin teatteriesityksestä. Täyspitkää elokuvamuotoa varten Saura kirjoitti prologin, jossa tanssija-näyttelijöiden nähdään saapuvan pukukoppiin ja valmistautuvan kankaalla nähtävään esitykseen meikkaamalla, pukeutumalla ja jutustelemalla niitä näitä. Lopulta elokuvan sisäiseen esitykseen astutaan näyttelijöiden saattelemana, kun tanssialiin saapuva joukko viimeistelee lämmittelynsä kameran edessä synkronoiduilla rytmiharjoituksilla. Kun varsinainen esitys – kerralla läpivedetty kenraaliharjoitus – lopulta alkaa katkoksetta ja varoittamatta, katsoja huomaa imeytyneensä tanssijoiden tahdissa vaihe vaiheelta niin tarinaan kuin sitä välittävään liikkeeseen. Koreografiaan osaa kiinnittää erityistä huomiota ja rytmin- ja tunnelmanvaihtelun vivahteille herkistyy, kun silmä on ensin verrytellyt ja korva kuulostellut esiintyjäkaartin johdattelemana. Harvoin arkityyppisen tragedian intohimo tiivistyy yhtä vahvasti mutta vaivattomasti kuin *Veren häissä*.

Sama uppottava vaikutus toistuu eri muodoissaan Sauran muissakin koreografioihin nojaavissa töissä. Katsoja temmataa fadon, flamencon ja tangon pyöteisiin, osapuoleksi puukkotappeluun tai ohjaajaksi kankaalle nähtävään elokuvaan elokuvassa. Metaelokuvallisten keinojen lisäksi Saura luottaa perinteisen immersion voimaan. Ääniraidalla kuultavat kitarat näkyvät taajaan kuvissa ja mikrofoneihin lauletaan oikeasti. Sauran sanoin kamerakaan ei saa pysyä aloillaan vaan sen pitää punoutua koreografiaan – eläväksi, organiseksi osaksi elokuvaa.

Eletty kuva, ikuisesti

Pohtiessaan elokuvan tekemisen olosuhteiden muutosta Saura päätyy harmittelemaan elokuvan ”televisioitumista”. Konkariohjaaja ei tarjoa syväanalyysia tv-kuvakeronnan muutoksista eikä pohdi suoratoistopalveluiden laatuvaaran tai sarjaformaatin vaikutusta täyspitkään muotoon. Pikemminkin tilanneanalyysi on sävyiltään arvottava. Tekninen laatu uhkaa kohota sisällön kustannuksella, etenkin television puolella, Saura lataa. Ennen kuin huolipuhe uhkaa kääntyä arvottaville ja arvelutta-

ville raiteille, muistuttaa espanjalaisohjaaja jälleen teknologian avaamista mahdollisuuksista: ”Tulevaisuudessa jokaisessa kodissa on valkokangas!”

Sitä paitsi Saura kertoo vilpittömästi pitävänsä erikoistehosteilla tuunatuista katastrofelokuvista. Niitä hän ahmii auliisti käydessään nuorimman tyttärensä kanssa elävissä kuvissa. ”On aivan mahtavaa katsoa, kun vaikkapa New York hukkuu tulvaan.” Tuhorainoihin eläytyy kuulemma hieman samaan tapaan kuin lapsena länkkäreihin, joita tapittaessa huudahdeltiin ja kannustettiin kuorossa John Waynea. Vaikka medium muuttuu ja genret elävät, elokuvakokemus on ja pysyy. ”Lapseninto ei varmaan ikinä häviä täysin”, Saura myhäilee.

Espanjalaisohjaajan ehtymätön usko leffojen voimaan on kaivattua vastalääkettä elokuvakulttuurin rappion saarnaukselle ja etäännytyelle ironialle. Kuin varmemmaksi vakuudeksi filmihulluudestaan Saura kertoo taannoin ahmineensa kaiken käsiinsä saaman tieteiskirjallisuuden aikeinaan kokeilla tämänkin lajityypin elokuvaamista. Scifi-raina jäi vain lopulta tekemättä.

Vaan kenties sama viisaus pätee niin elämään kuin käsikirjoituksen filmaamiseenkin. ”Loppukohtaus täytyy aina kuvata viimeisenä”, Saura linjaa. Silloin tällöin tulee kuulemma tehtyä viime hetken muutoksia, joskus jopa vedettyä koko loppuratkaisu uusiksi. ”Loppu on aina avoin.”

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Tämän luokittelun esittää ja etenkin Sauran uran alkupuolen töiden poliittista ja yhteiskunnallista luonnetta ruotii Manuel Yáñez-Murillo, *Living Memory: Carlos Saura*. Käsik. käännt. Marcela Goglio. *Film Comment* 2/2007. Verkossa: filmcomment.com/article/living-memory-carlos-saura/
- 2 Sensuuri ensin tiukentui mutta lopulta sen terä tahtui diktatuurin myöhäisvuosina: siinä missä *El jardín de las delicias* (1970) kiellettiin julkaisuajanaan kotimaassa ja vielä *Ana y los lobos* (1973) hylättiin useamman kerran jo käsikirjoitusvaiheessa, *Korppi sylissä* (1976) näytettiin Espanjassakin elokuvateattereissa leikkaamattomana. Sensuurilta vei lopulta pohjan Sauran kansainvälinen maine ja rahoituksen takaama riippumattomuus. Ks. Paul Julian Smith, *Cria cuervos . . . : The Past Is Not Past*. *Current* 13.8.2007. Verkossa: criterion.com/current/posts/527-cria-cuervos-the-past-is-not-past
- 3 Bikas Mishra, *Camera Is My Memory: Carlos Saura*. *Dear Cinema* 16.4.2008. (Verkossa palautettuna osoitteesta: dearcinema.com/interview/camera-is-my-memory-carlos-saura/0719)
- 4 Ks. Linda M. Willem, Saura and Storaro: a Professional Friendship. *Post Script*. Vol. 29, No. 2, 2010, 111–117.
- 5 Ks. Yáñez-Murillo 2007.
- 6 Lainausta on peräisin argentiinalaiskirjailija Borgesin (1899–1986) esseestä ”Nathaniel Hawthorne”, joka perustuu vuonna 1949 pidettyyn esitelmään. Alkukielellä katkelma kuuluu: *El pasado es indestructible; tarde o temprano vuelven todas las cosas, y una de las cosas que vuelven es el proyecto de abolir el pasado*. Ks. Jorge Luis Borges, Nathaniel Hawthorne. Teoksessa *Nueva antología personal*. Siglo XXI, Buenos Aires 1968, 172–192 (186).
- 7 Ks. Willem 2010.
- 8 Yáñez-Murillo 2007.
- 9 Ks. myös Willem 2010, jossa Saura toteaa: ”Nähdäkseni musiikkia käytetään kehnosti valtaosassa elokuvia. Liiallisesti. Tarpeettomasti. Turhan alleviivaavasti.”

TYTTI RANTANEN & JAAKKO BELT

Kitisen kinokeitaalla

Ranskalaisohjaaja Bertrand Bonello (s. 1968) kuvailee nizzalaisia lapsuusmaisemiaan karuiksi: ”oliivipuita, eipä muuta”. Muutto Pariisiin 17-vuotiaana elvytti ”kuin keidas autiomaassa”. Jim Jarmuschin *Stranger than Paradise* (1984) oli ratkaiseva elämys, jonka äärellä nuori pianisti käsitti elokuvan voivan olla yhtä hyvää kuin musiikki. Koska Bonellon uusi lempiohjaaja ihaili Wim Wendersiä, seuraavaksi oli otettava selko saksalaisesta. Wenders taas tunnusti velkansa Michelangelo Antonionille, joka ihaili Pier Paolo Pasolinia, joka puolestaan oli vaikuttanut tanskalaismestari Carl Th. Dreyeristä. Tällaisista ketjuista rakentuu itse kunkin henkilökohtainen elokuvahistoria, tuumaa Bonello. Sodankylän elokuvajuhlilla voi punoa uusia ketjuja ja vahvistaa vanhoja. Vuorokaudet sulautuvat yhdeksi jatkumoksi eikä kuvavirta hetkeksikään katkea, kun leffaväki juhlistaa taas viisi päivää ja viisi yötä valon taidetta.

Järjestyksessään 32. elokuvafestivaalit käynnistyivät pamauksella. Avajaisnäytöksessä kinotunnelmaan kiritti Rainer Werner Fassbinderin terävä kuvaus Maria Braunin avioliitosta ja muistakin edesottamuksista. Vuonna 1979 valmistuneen elokuvan nimihenkilönä, sodanjälkeisen Länsi-Saksan ”talousihmeen Mata Harina”, vakuutti ja vokotteli yksi tämän kesän päävieraista, Hanna Schygulla (s. 1943). Fassbinderin vakiokaartiin kuuluneen Schygullan Maria on paradoksaalisen rakastettava yhdistelmä laskelmoivuutta ja äärimmäistä avoimuutta. Niin ikään luottotekijöihin lukeutuva, Fassbinderin lisäksi Martin Scorsesen elokuvia kosolti kameroinut Michael Ballhaus taltioi jälleenrakennuksen näkyvät läheltä, oli etsimessä sitten tunteet tai tupakat. Asioiden pinta ja tekstuuri korostuvat, mutta sisin väreille levottomasti. ”Kirjat palavat liian helposti”, tietää ohjaajan esittämä mustan pörssin kauppias arvottaa trokausartikkeleita.

Schygulla häärää mukana myös Jean-Luc Godardin talvisessa metapalassa *Intohimo* (Passion, 1982). Yhtä lailla kankaalla loistavat Isabelle Huppert änkyttävän nuoren työtaistelijan roolissa ja euroelokuvan vakikasvo Michel Piccoli rykivänä tehtaanjohtajana. Mittely työn ja rakkauden reunaehdoista yltyy aika ajoin käsirysyksi ja tunnelma tihenee. ”Saamarin möllit”, sättii Michel lakkoilevia työläisiään. Teoksen stressaavan yleistunnelman lomaan on sentään ripoteltu dialogiin helmi jos toinenkin. ”Mitä katsotte?” kysyy tuskastunut tuottaja hapuilevalta elokuvaohjaaja Jerzyłt (Jerzy Radziwilowicz). ”Universaalista haavaa”, kuuluu vastaus.

Onneksi Sodankylän kävijä tietää, missä nämä haavat ja muutkin osumat sopii lievittää: Kitisen lauhkeassa sy-leilyssä. Kesäkuinen jokivesi vaatii kuitenkin sitkeää saunontaa, lyömättömän seurueen ja pienen uskonloikan, ennen kuin sen mielihyvävaikutukset todella purevat. Kävi mielessä epäröidä kuin länsinaapuri hyppytornin huipulla:

Fy fan jag vågar inte! Mika Taanilan kuratoiman ”Total Cinema” -näytöksen lopuksi nähty Maximilien Van Aertryckin ja Axel Danielsonin pieneksi nettisensaatioksin noussut *10 Meter Tower* (2016) on sananmukaisesti korkeellinen lyhyt dokumenttielokuva. Kamera taltioi ”psykologiseen testiin” ilmoittautuneiden koehenkilöiden uskallukset ja jänistyksen samankaltaisella kliinisellä otteella, jolla Ruotsin nykyelokuvan huippunimi Ruben Östlund läpivalaisee pohjoismaista pikkuseluisuutta.

Kylpemisen lisäksi festivaalin perinteisiin oheisajanvietteisiin kuuluvat elävä musiikki, karkelointi ja yleinen olustelu. Aktiviteettien yhdistäminen onnistui mutkattomasti Ykspihlajan Kino-orkesterin tahdissa. Kokkolalaislähtöinen pumppu charmasi niin Porttikosken lavatansseissa kuin Juho Kuosmasen *Sala-viinanpolttajien* (2017) ja edeltävän mykkälyhärin, *Romu-Mattila ja kaunis nainen* (2012), huimassa yhteisnäytöksessä. Tunnelma tiiventyi tuuheaksi myös paikalliskyyviin pyörivissä Hotelli Sodankylän alakerran jamisessioissa. Mutkatonta yhteispeliä ja -henkeä huokuneissa musisoinneissa siirryttiin luontevasti hard rockista The Beatlesiin ja kansanlauluista elokuvaiskelmään – kerrattiinpa terassilla räpin paikallishistoriaakin. Vierailevien tähtien joukon jatkoksi olisi hyvin sopinut myös suvereenisti *foley*-äänitehosteita Kuosmasnäytöksiin loihtinut Heikki Kossi ja Agit Prop, tuo ”kommunistinen Abba”, josta kertovasta dokkarista *Lauluja utopiasta* (2017) päästiin sentään nauttimaan isossa teltassa Sinikka Sokaan livelaulannan tukemana.

Päihdepoliittisesti kävijöitä puhutti kovastikin uusi linjaus, joka nimellisesti erikseen kieltää omat juomat festivaalialueella, toisin sanoen näytöksissä naukkailun. Syvään juurtunutta perinnettä tuskin olisi mahdollista kitkeä kovimmallakaan virkainnolla. Tänä vuonna kuuluvien alkoholin nauttimisen lieveilmiö olikin näytösten alusta tuttua korkkien nirskahdusta ja tölkkien aukisi-

”Sodankylän sydämessä,
kuvavirtojen alkulähteillä
janoiseksi ei takuulla jäänyt
kukaan.”

hahdusta säestävä amatöörimäisen hermostunut ja kevytluvattomuuksista innostunut hihittely. Jos otetaan elokuvissa, otetaan arvokkaasti tai kupitellaan kunnolla! Vaan motkotukset sikseen: Sodankylän sydämessä, kuvavirtojen alkulähteillä janoiseksi ei takuulla jäänyt kukaan.

Nyky-Ranskan näkijät

Bertrand Bonellon elokuvat jättävät jälkeensä ristiriitaisen tunnelman. Ne ovat kyllä sujuvia ja näyttäviä, mutta teflonpintaisten teosten syvempi sisältö tuntuu pakenevan. Bonello ei paikan päällä myöskään kovin innokkaasti avannut elokuvafilosofiaansa: ”Teen elokuvia, jotta elämä olisi vähemmän tylsää.” *C’est tout*. Jopa aina sanavalmiilta Olaf Mölleriltä tuntui loppuvan jutunjuuri aamukeskustelussa nyttöohjaajaa tentatessaan.

Vuoden 2011 *Apollonide – Souvenirs de la maison close* on malliesimerkki Bonellon pintapuolisesti tyylikkäästä mutta haljuksi jättävästä otteesta. 1900-luvun aamuhämärään sijoitettu bordellielokuva hakee huoliteltuun epookkiinsa rosoa epäaikaisista musiikkivalinnoista; huipukohtauksessa joutilaat kurtisaanit tanssivat The Moody Bluesin vuoden 1967 popjätkälehen ”Nights in White Satin” tahtiin. Bonello kyllä käsittelee aihettaan monelta kantilta: tuo esiin naisyhteisön dynamiikan vahvuksineen ja ongelmineen, tekee selväksi seksin ja talouden ikiaikaisen kytkyn, järkyttää katsojaa muistuttamalla seksityötä varjostavasta haavoittuvuudesta ja väkivallan uhasta. Tämä ei kuitenkaan itsessään tee vielä elokuvasta sen emansipatorisempaa, eikä prostituoitujen näyttäminen pilkkamassa keskenään asiakkaitaan vielä kata kaivattua kriittisyyttä. Elokuva käpertyy niin visusti suljettuun tilaansa ja dekadenssiin, että se kääntyy ummehtuneeksi.

Huomattavasti enemmän ilmaa, älyllisesti kutkuttavaa itsereflektiota ja huumoria on Bonellon varhemmassa *Le Pornographessa* (2001). Lopputulos onkin, Tuula Amberlan suomeksi levyttämän Georges Brassens-rallin mukaisesti, ”hiukan pornograafista mutta kaunista”. Ikääntynyt radikaali pehmporno-ohjaaja Jacques Laurent joutuu taloudellisista syistä tarttumaan vanhaan ammattiinsa parin vuosikymmenen tauon jälkeen. Nyt hänellä on täysi työ puolustaa visioitaan pornoteollisuuden tuotantopaineiden puristuksessa. Vaikka kankaalla nähdään simuloimatonta seksiä (pornoelokuvan kuvauksissa) ja oikea pornonäyttelijä (mutta myös toimittaja, tutkija, kirjailija) Ovidie, yleistunnelma on pikemmin melankolinen kuin ronski. Aihepiiristä huolimatta ollaan – ehkä tietoisestikin – varsin kaukana vuosituhannen vaihteen euroelokuvan uskalletusta buumista, jonka edustajista mainittakoon Catherine Breillat’n *Romance X* (1999), Virginie Despentesin ja Coralie Trinh Thin *Pane mua* (Baise-moi, 2000) sekä Michael Haneken *Pianonopettaja* (La pianiste, 2001).

Bonellon elokuvassa tutkaillaan myös sukupolvien välistä kuilua, kun fokus siirtyy porno-ohjaajan parikymppiseen poikaan, Josephiin. 60-luvun radikaalit ovat tulleet siittäneeksi uuskonservatiivisia lapsia, joiden

vallankumouksellisuuden liikkumavara on tyypistynyt vieraantuneisuudeksi, vetäytymiseksi ja vaikenemiseksi. Poettisetkaan ideat eivät kuitenkaan aina auta toteuttamaan revoluutiota, kuten Josephin lemmentressi Monika huomauttaa. X-sukupolven itsepintainen hiljaisuus vaikuttaakin enemmän yritykseltä isänmurhaan kuin koetellulta yhteiskunnalliselta toimintatavalta. Vaikutelmien vertailuun tarjoutuu festivaaleilla ylielokuvalinen tilaisuus, kun ohjelmistoon sisältyy Esko Valtaojan noukkimana Jean-Luc Godardin *Kiinatar* (La Chinoise, 1967), joka ennakoi Pariisiin kevään 1968 opiskelijamelakoita. Godardinkin elokuvassa varsinainen kumous jää suutariksi, mutta paljon puhetta ja uutteraa opintopiiri-toimintaa riittää senkin edestä.

Bonello yrittikin kiinnittää *Le Pornographen* päärooliin oikeita 1960-luvun ohjaajia, kuten itse Godardin, Maurice Pialat’n tai hahmon esikuvana toimineen Philippe Garrelin. Elokuvan sieluna kuitenkin häirii *Kiinattaressakin* näkyvän roolityön tekevä Jean-Pierre Léaud. Hän ilman muuta huokuu kapinavuosien auraa, kuten Möller aamukeskustelussa toteaa. Jacques Laurentin hahmo asettuu väistämättä Léaud’n muiden keskeisten ohjaajaroilien jatkumoon: Bernardo Bertoluccin *Vii-meisen tangon Pariisissa* (Ultimo tango a Parigi, 1972) nuoruuttaan rönsyilevästä Tomista Olivier Assayas’n *Irma Vepin* (1996) romahtavaan ja sitten katoavaan René Vidalin. Bonello nostaa itselleen tärkeimmäksi Léaud-elokuvaksi Jean Eustachen *Aidin ja huoran* (La Maman et la Putain, 1973), joka on muiden muassa malliesimerkki siitä, kuinka Léaud ”osaa yhdistää lausunnassaan julmuutta ja runoutta”.

Lausuntataiteen lumosta huolimatta Bonello kertoo aamukeskustelussa, ettei järin halua ohjata puhumalla vaan muilla keinoin. Hän jopa pyrkii aloittamaan elokuvansa dialogittomalla kohtauksella, koska kuvausten ensimmäiset kolme päivää menevät kuitenkin työryhmään ja prosessiin opettelussa. Bonellon uutuus *Nocturama* (2017) onkin tästä osuva esimerkki. Mittavan pommi-iskun toteuttavan nuorisojoukon kuvaus käynnistyy pitkällä, huolellisesti sommitellulla metrokohtauksella, joka jo virittää tehokkaasti elokuvaa hallitsevan tarkkailun tunnun.

Väkivallan ja terrorin historia häilyy taustalla. Kaupunkikuva on täynnä Ranskan menneiden draamojen muistomerkkejä ja nuoret ovat haalineet pommeihinsa jugoslaviaista 60-luvun dynamiittia, jota ”ei valmisteta enää”. Tarkoin suunniteltu isku huipentuu eri puolilla kaupunkia näyttävässä kohtauksessa, joka hyödyntää jaettua kuva-alaa (johon Bonello tuntuu *Apollonide*-otannallakin mieltyneen). Siististi on myös toteutettu elokuvan jälkipuolisko, joka kuvaa ryhmän oista hermopeliä aution tavaratalon uumenissa. Osa alkaa uhmata väistämätöntä ja ehkä yrittää jouduttaakin silmukan kiristymistä.

Nocturama on outo sekoitus pessimististä *Vanitas*-tematiikkaa ja kiehtovaa ”yö tavaratalossa” -seikkailufantasiaa. Cocktailiin sotketaan vaaran tuntua, materialismia, poppia ja pintaa, mutta missään vaiheessa ei ihmeemmin avata, mikä on nuorten varsinainen agenda

ja motiivi terrori-iskun taustalla. Tietenkään sillä ei välttämättä tarvitse olla väliä – painopiste on selvästi ryhmädynamiikassa ja -psykologiassa. Ratkaisusta kuitenkin seuraa jälleen Bonellon tuotantoa vaivaava kylmyyden ja pintapuolisen nihilismin tuntu. Vaikutelma ei taatusti palaudu vain siihen, että *Nocturama* on ohjaajan ensimmäinen digitaalisesti kuvaava elokuva. On kuin seuraisi jotain terroristi-SKAMia. Sillä erotuksella tosin, että saumat kiinnostua näiden pariisilaisteinien sielunliikkeistä jäävät väistämättä vähäisemmiksi kuin heidän norjalaisten ikätovereidensa tapauksessa.

Tuoreesta ranskalaistuotannosta Bonelloa pitemmän korren lopulta vetääkin muutaman vuoden takainen Sodankylän-kävijä Olivier Assayas, jolla on selvästi käynnissä luomisjatkumossaan freschi vaihe. *Personal Shopperin* (2016) takuunaisena on jo *Clouds of Sils Mariassa* (2014) Juliette Binochen rinnalla vakuuttanut Kristen Stewart. K-Stew loistaa kuin vanhalle mantereelle adoptoitu diginatiivisukupolven Irène Jacob. Jacob tosin rakentaa neuroottisista hahmoistaan pinnalta rauhallisia mutta sulkeutuneita, kun taas Stewart nostaa hermostuneisuuden aivan näyttelijäntyönsä fasadiin.

Stewartin näyttelmä Maureen on kaksoisammattissaan meediona ja ostosassistenttina eräänlainen spirituaalinen ja materialistinen stunti: hän yhyttää kuolleita ja toisaalta käy sovittamassa ja hankkimassa rikkaan asiakkaansa puolesta tälle kenkiä ja kolttuja. Kuitenkin hengenvaarallisimmaksi Maureenille koituu hänen henkilökohtainen haavoittuvuutensa ja tarpeensa saada yhteys edesmenneeseen meedioveljeen. Henkimaailmaa, luksuspuitteita ja perhesuhteita yhdistelevä elokuva kasvaakin yllättävän intensiiviseksi trilleriksi.

Uraani halkeaa

Keskijön kuumottelustaan tunnettu festivaaliaurinko vilkitsi ja helli tänä vuonna myös päiväsaikaan. Melkoinen veijari tuo ylailmojen ydinreaktori! Kinokinkereiden yhtenä moniosaisena näytösarjana nautittiin ”Nuclear Shorts”. Kuvakoonnin takana olivat Olaf Möller ja Jussi Eerolan kanssa monivuotisen seurantadokumenttielokuvan *Atomien paluu* (2015) ohjannut Mika Taanila. Saatiin monitahoinen katsaus eri aikojen yrityksiin vangita atomivoima eläviin kuviin.

Möller huomautti Bikinin atollin ydinkokeen olevan yksi 1900-luvun ikonisista elokuvahetkestä. Sama *faktum* mainitaan myös sarjanäytökseen kuuluneessa Irwin Moonin opetuselokuvassa *Atomien Jumala* (God of the Atom – A Sermon from Science, 1967). Pian festivaalin jälkeen Möllerin väite muistui mieleen *Twin Peaks: Returnin* äärellä. David Lynch on loihtinut kulttuurisarjan jatkokauden kahdeksanteen osaan mesmerisoivan kolmevarttisen, jossa ikiaikainen pahuus näyttää ottavan modernin muodon New Mexicon autiomaassa toteutetun ihka ensimmäisen ydinkokeen maailmaan laukaisemana. Sitä ennen Sodankylässä sai ammentaa kyllikseen niin propaganda- kuin valistustarkoituksin laadittuja audiovisuaalisia selvityksiä atomivoiman olemuksesta.

Ensimmäinen lyhytelokuvakooste, ”Brief Atomic Century”, alkaa dynaamisesti länsisaksalaisen Haro Senftin ohjaamalla pätkällä *KAHL* (1961), joka mainostaa Länsi-Saksan ensimmäistä julkista ydinvoimalaa. *Pars pro toto* -periaatteella propagandalyhəri keskittyy fiilistelemään ydinreaktorin vitaalisuutta, miehistä tulevaisuususkoa ja tärkeitä laskelmia reippaan sähköurkumusiikin vauhdittamana. Svengaavissa tunnelmissa ollaan myös englanninkielisessä mainoselokuvassa *Nuclear Power from Loviisa* (1974), joka uhkuu vielä uskoa Itä-Uudenmaan teollisuusmahtiin, tällä kertaa uunoturhapuromaisesta wah-wah-sointimaailmasta ponnistaen. Huomattavasti vakavampi sävy on viritelty ”Moodyn tiedeinstituutin” valistuspalaan, suomeksi dubattuun *Atomien Jumalaan*. Vaikka tiedeinstituutin kristillisyyttä ei ole mitenkään peiteltyä ja nimikin viittilöi pyhyttä kohti, tulee muuten uusasiallisen otteen lomassa hieman puun takaa jyrähdys: ”Tarvitsemme lääkettä syntiin!” Kylmän sodan tiede-edistys on kuitenkin nojannut hektisen suorittamisen *momentumiin*, eikä oppaamme mukaan nyt ole ”aikaa tuhlattavaksi joutavaan pohdiskeluun”.

Jos silti pureskellaan, näytöksen lyhäreiden (tiede-)miesselittämisen jälkeen brittiläisen Sandra Lahiren kaunis kokeellinen dokumenttiesee *Uranium Hex* (1987) on tervetullut valinta. Lahire kuvaa, miten Kanadan Serpent Riverin uraanikaivostoiminta myrkyttää sekä ympäristön että sen mukana ympäristössä toimivat ihmiset. Uraani leviää juomaveteen, kaivostyöläisnaisten kehot oireilevat sairastumalla syöpään. Toiston ja väri-läikkien runous ei vähennä lainkaan todistusvoimaa vaan vahvistaa sitä.

Ohjelmiston läpäisevä ydinvoimateema paikallistui myös pohjoisimmille leveysille. Tšernobylin onnettomuus iskee kolmen vuosikymmenen jälkeenkin vastustamattomasti tajuntaan Stefan Jarlin aikalais-tulkinnassa *Uhka* (Hotet, 1987), joka tallentaa säteilylaskeuman seurannaisvaikutuksia Pohjois-Ruotsin poronhoidosta eläville saamelaisille. Itänaapurista tekijävieraaksi saapuneen venäläisohjaaja Aleksandr Mindadzen *V subbotu* (2011) puolestaan pureutuu fiktion keinoin ydinreaktorin tuhoutumisen jälkeiseen kohtalon vuorokauteen. Tšernobyliassa hasardihetkellä työvuorossa ollut nuori ukrainalaisinsinööri Vasja (Anton Shagin) ymmärtää esimiesten salailuista huolimatta odottavan tuhon massiivisuuden. Lamaannukseltaan hän ei kuitenkaan saa pelastettua itseään eikä rakastaan, saati levitettyä sanaa muille. Sen sijaan antisankari päättyy haahuilemaan kenkäostoksille, häihin ryypäämään ja lavalle soittamaan loputonta rumpusooloa.

Vasjan fyysinen ja vertauskuvallinen kujanjuoksu luotaa eksistentiaalisella otteella ihmiseloa turruttavaa itsepetosta ja vääjäämättömän pakoilua. Krapulassa veneen pohjalta heräävän nuorukaisen vilkaisu ylöspäin voimalaitoksen savuaviin raunioihin saattaa olla elokuvajuhlien vavisuttavimpia yksittäisiä otoksia. ”Ihmiskunta loi ydinteknologian omaksi selfekseen”, kiteyttää Taanila atomisarjan esittelyssä.

ESSI SYRÉN & SINI MONONEN

Megaluokan mahalasku

Documenta 14 on hajanainen ja lattea kokonaisuus

Avantgardeen ja nykytaiteeseen keskittyvä documenta-näyttely järjestettiin Saksan Kasselissa tänä vuonna 14. kertaa. Pieneen saksalaiseen teollisuuskaupunkiin koottu documenta on yksi suurista nykytaiteen tapahtumista, jonka edelliset katselemukset ovat houkuttelleet kuudestasadasta tuhannesta lähes miljoonaan kävijää. Tällä kertaa Kasselin kruununjalokivi tuntuu kuitenkin vaisulta. Vaikka julkisia teoksia näkee katukuvassa jonkin verran, näyttävät työt puuttuvat lähes kokonaan.

”Historiansa vuoksi documenta on profiloitunut poliittisen taiteen areenaksi. Siltä on syytä odottaa erityisen kriittistä ja kiinnostavaa sisältöä.”

Documenta perustettiin vuonna 1955 esittelemään 1900-luvun alun avantgardea, joka jäi pimentoon kansallissosialistisen Saksan synkkinä vuosina 1933–1945. Historiansa vuoksi documenta on profiloitunut poliittisen taiteen areenaksi, joten siltä on syytä odottaa erityisen kriittistä ja kiinnostavaa sisältöä. Nyky-Euroopan politiikka on käymistilassa ja kansainvälinen nykytaide kommentoi sitä monin tavoin. Pakolaisuus ja siirtolaisuus, taloudellinen ja sosiaalinen epätasa-arvo, populismin nousu sekä ilmastonmuutos ovat nykypäivän taiteen suuria aiheita. Nämä teemat nousevat esille myös tuoreimmassa documentassa, joskin ne hukkuvat moniaalle leviävien poliittisten aiheiden suohon. Kaiken kaikkiaan taidekatselmus jättää jälkeensä ristiriitaisen tunteen. Lähes kolmenkymmenen seitsemän miljoonan euron budjetilla on pystytetty sekava, temaatistisesti hajanainen ja tasoltaan monin paikoin keskinkertainen kokonaisuus.

Documenta 14:n on kuratoinut kansainvälisen nykytaidemaailman supertähti, puolalainen kuraattori ja taidehistorioitsija Adam Szymczyk, joka on valinnut kokonaisuuden teemaksi *Learning from Athens*. Yhteys Kreikkaan syntyy Ateenassa järjestettävän alkunäytöksen muodossa. Documenta-näyttelyt avautuivat Ateenassa huhtikuun alussa ja päättyivät heinäkuun puolessavälissä. Kasselissa teokset ovat esillä syyskuun puoleenväliin asti.

Ateena on läsnä Kasselissa ennen kaikkea määrällisesti: documentan päänäyttelytilana toimiva Fridericianum on täytetty Kreikan kansallisen nykytaiteen museon (EMST) kokoelmalla. Ratkaisu tuoda kokonainen museokokoelma Kasseliin tuntuu kuratorialisesti

laiskalta ja kuvaa koko documentan linjaa. Näyttelyn kreikkalaiset teokset ovat kiinnostava silmäys maan taiteeseen 1960-luvulta eteenpäin, mutta nykytaiteen kaanonin esittelevän kokoelmanäyttelyn valitseminen kuratoidun taidetapahtuman päänäyttelyksi vaikuttaa kummalliselta päätökseltä, varsinkin kun tarkoituksena on ainoastaan esitellä museon omistamia teoksia eikä rajata valikoimaa sisällöllisesti tai temaatistisesti. Kokoelmaa kartoittavan museon tehtävä on myös varsin erilainen kuin yhtenäiseksi kokonaisuudeksi suunnitellun kansainvälisen nykytaidespektaakkelin: siinä missä yhdysvaltalainen 1960-luvun käsitetaide perustelee paikkansa nykytaiteen museon kokoelmissa, documentan kaltaisessa kuratoidussa nykytaidetapahtumassa teokset tuntuvat irrallisilta.

Documentan kokonaisuutta kuvaa hyvin tapahtuman suurin ja valokuvatuin teos Marta Minujñin *Parthenon of Books* (2017), joka on kielletyistä kirjoista koostuva Parthenon-temppelin replika. Fridericianumin edessä olevalle aukiolle sijoitettu teos on toisinto Minujñin teoksesta *El Partenón de libros*, jonka taiteilija rakensi Buenos Airesiin vuonna 1983 sotilasdiktatuurin kaatumisen jälkeen. Alkuperäisteos koostui juntan sensuroimista kirjoista, mutta vuoden 2017 versioon on mahdunut mukaan niin Thomas Mann, Mikki Hiiri kuin Harry Potter, jotka ovat historian varrella olleet kiellettyjä kansallissosialistisessa Saksassa, DDR:ssä ja Kiinassa. Sensuuri on aiheena erittäin tärkeä, mutta documentan kontekstissa teos tuntuu väljähtäneeltä – siitäkin huolimatta, että rakennelma on sijoitettu aukiolle, jolla vuonna 1933 roihusivat natsien kirjaroviot. Alkuperäisen argentiinalaisen teoksen kontekstisidonnainen poliittinen

”Epämääräinen ’toiseus’ voisi olla documentan halki kulkeva teema.”

voima ja kantaaottavuus on laimentunut taideturisteille suunnatuksi yleiseksi ja hajanaiseksi sensuurin vastaiseksi mielenilmaukseksi, joka maailmaasyleilevässä geneerisytydessään jää pinnan tasolle eikä tarjoa syvempää näkökulmaa sensuuriin.

Hälyyääniä ja hajanaisuutta

Documentan kuraattori Szymczyk on noussut maineeseen tuntemattomien suuruuksien löytäjänä. Aikaisemmin hän on toiminut johtajana Basel Kunsthallissa, jossa on esillä taidemaailman vähemmän tunnettuja nimiä. Sama linja on nähtävissä myös documentassa. Listassa on vain vähän supernimiä ja suuret, näyttävät tilausteokset puuttuvat lähes kokonaan. Vaikka ratkaisua voisi pitää raikkaana ja kiinnostavana, documentan kokoisessa suuren mittakaavan näyttelyssä monet teokset tuntuvat uppoavan valtaviin puitteisiin. Näyttelytiloja kiertäessä herää usein tunne, että vastaavaa tai parempitasoista taidetta näkee jatkuvasti kotimaisissa gallerioissa osana tavallista näyttelytoimintaa. Suurnimiä documenta ei välttämättä tarvitse, mutta valtava budjetti asettaa kuitenkin odotuksia teosten teoreettisille lähtökohdille, materiaalivalinnoille ja installoinnille. Toisinaan tuntuu siltä, että esillepanosta on selvitty rimaa hipoen. Ja jos tila tuntuu tyhjältä, se ei varsinaisesti täyty ontuvilla käsitteillä ja tavanomaisella teoretisoinnilla.

Documenta 14:ssä nykytaide on määritelty varsin väljästi, sillä esillä on myös yllättävän paljon esimerkiksi 1960- ja 70-lukujen taidetta. Eri aikakausien taiteen tuominen samaan näyttelyyn ei sinänsä ole huono ratkaisu, mutta tällöin teosten tulisi keskustella tai olla oivaltavassa

ristiriidassa keskenään. Erityisesti documenta Hallessa teemat seilaavat laidasta laitaan. Viereisissä huoneissa on nähtävillä ja kuunneltavissa muun muassa kreikkalaisen säveltäjän Jani Christoun (1926–1970) kokeellisia partituureja ja sävellyksiä 1960-luvulta sekä Igo Diarran ja La Medinan malilaista muusikkoa Ali Farka Touréä käsittelevä *Installation of objects and archival materials related to Ali Farka Touré and his band and concert by the remaining original members* (2014/2017). Vaikka molemmissa yhteisenä nimittäjänä on ääni ja musiikki, installaatiot ovat jo ajallisen etäisyytensä vuoksi estetiikaltaan ja lähestymistavaltaan niin erilaisia, että teosten sijoittelu lähekkäin syö molempien sisältöjä. Siinä missä Ali Farka Touré on erinomainen ja kiinnostava muusikko, hänen elämäntyöhönsä ja uraansa keskittyvä näyttelynurkkaus on varsin tavanomainen biografinen kokoelma levyjä, palkintopystejä ja esiintymisvaatteita.

Sisällöllisten heikkouksien lisäksi teosten installoinnit ja esillepano tuntuvat toisinaan jopa amatöörimäisiltä. Teostietoja on paikoin vaikea löytää ja monet ääniteokset on installoitu vain auttavasti: esimerkiksi yliopiston kampusalueella sijaitsevassa Gottschalk-Hallessa teokset vuotavat halvanoloisista kuulokkeista ulos, ja galleriatilassa oleva häly ja musiikki sekoittuvat häiritsevästi kuulokkeista kuunneltaviin teoksiin. Ääniteosten huolimaton esillepano on ikävä puute, sillä monet documentaa varten tilatut teokset ovat juuri äänitaidetta.

Documentan tematiikka tuntuu yhtäältä seilaavan toisen maailmansodan historiallisessa traumassa ja muistojen dokumentoinnissa, toisaalta mukana on paljon ateenalaisia nykytaiteilijoita eri teemoineen. Välillä katse fokuoiteuu eri puolilla maailmaa vaikuttavien alkupe-

Pedro G. Romero, Israel Galván & Nino de Elche: *La farsa manera* (2017). Kuva: Essi Syrén.

räiskansojen edustajien teoksiin. Tällöin tuntuu siltä, että epämääräinen ”toisuus” voisi olla documentan halki kulkeva teema. Myös saamelaiset ovat esillä. Ruotsissa ja Norjassa vaikuttava saamelaisryhmä Britta Marakatt-Labba, Keviselie/Hans Ragnar Mathisen ja Synnøve Persen käsittelevät teoksissaan kulttuuriaan sekä saamelaiden asemaa Skandinaviassa. Britta Marakatt-Labban *Färden (The Journey/Mätki)* (1986) on kaunis ja taiten toteutettu kirjailtu kertomus saamelaisesta mytologiasta. Teos toimii katseenvangitsijana documenta Hallessa.

Muutamien poliittisten teosten kohdalla käsittelytapa ja näyttelyfoorumi mietityttävät. Esimerkiksi Angela Melitopouloksen Kreikan pakolaisleirejä käsittelevä nelikavainainen videoteos *Crossings* (2017) toimisi yhtä lailla, ellei jopa paremmin, dokumenttelokuvana. Tällöin

myös poliittista kontekstia voisi avata syvemmin toisin kuin fragmentaariseksi jäävässä dokumentaarisessa videoteoksessa. Teoksesta saa kyllä käsityksen pakolaisleirien kurjista oloista, mutta avaimia aktivismiin tai muihin poliittisiin ratkaisuihin teos ei anna.

Tässä piileekin yksi Szymczykin kuratoinnin ongelmista. Kuraattori itse luonnehtii documentaa näyttelyä varten kirjoittamassaan esseessä kahden paikan väliseksi dialogiksi, jossa klassinen aika-tila-ulottuvuus kyseenalaistetaan. Yksi documentan oheisohjelman teemoista on kokemus, *Erfahrung*, jonka poliittisia ulottuvuuksia taiteilijat ja muut toimijat pyrkivät avaamaan työpajojen ja keskustelujen avulla. Szymczykille kokemus tarkoittaa yhdessä oppimista ja poliittista toimimista, jossa taide, taiteilijat ja julkisuus kohtaavat. Ajatus taiteesta poliit-

”Kirpeintä ja raikkainta poliittista kritiikkiä on teoksissa, jotka yhdistelevät fiktiota ja ironiaa poliittisten aiheiden käsittelyssä.”

tisen toiminnan mallintajana toimii projekti- ja kontekstikohtaisesti taiteen ja aktivismin rajapinnalla, mutta valitettavasti konsepti sopii huonosti documentan kaltaiseen nykyaikaisen megakatselmukseen.

Learning from Athens -teemasta huokuva didaktisuus on vaikea näkökulma hallittavaksi. Valitettavasti muutamissa teoksissa taide ei toimi poliittisen toiminnan innoittajana vaan typistyy yksiulotteiseksi yhteiskunnalliseksi latteudeksi. Friedericianumin torniin sijoitettu Costas Varotsosin (s. 1955, Ateena) nimetön installaatio (2017) koostuu lasille painetuista Euroopan maiden lipuista, jotka on hajotettu sirpaleiksi lattialle. Itsestään selvä Euroopan pirstaloituminen välittyy kyllä teoksesta, mutta installaatio ei onnistu sukeltamaan sisällöllisesti pintaa syvemmälle.

Katselmuksen helmiä

Documentan onnistuneimmat hetket koetaan yksittäisten teosten ja teemojen äärellä. Saksalais-beirutilainen taiteilijapari Prinz Gholam (Wolfgang Prinz, s. 1969 ja Michel Gholam, s. 1963) uusintaa klassisen kreikkalaisen veistostaiteen patsaiden asentaja videoteoksessa ja piirustuksissa. Museum für Sepulkralkulturissa ja documenta Hallessa esillä olleet teokset tuovat taidehistorian klassiset aiheet herkällä tavalla nykypäivään. Homoeroottiset asetelmat huokuvat huolenpitoa ja lämpöä.

Julkisista teoksista näyttävimpiä ovat Olu Oguiben (s. 1964, Nigeria) Königsplatz-aukiolle pystyttämä obeliski, *Das Fremdlinge und Flüchtlinge Monument* (Monumentti tuntemattomille ja pakolaisille, 2017). Teoksen neljälle sivulle on kirjoitettu kultaisin kirjaimin neljällä

eri kielellä Matteuksen evankeliumin viesti: Minä olin koditon, ja te otitte minut luoksenne.

Orjuutta ja prekaariutta käsitellään onnistuneesti Antonio Vega Macotelan (s. 1979, Meksiko) *The Mill of Blood* -teoksessa. Kyseessä on luonnolliseen kokoon rakennettu mylly, jolla meksikolaiset orjat joutuivat jauhamaan rikkauksia, joita he eivät saaneet itse koskaan nähdä. Mylly jauhaa rahoja, jotka lasketaan ohutta sadeväesiränniä muistuttavaa putkea pitkin maan sisällä olevaan säiliöön, josta ne siirretään saksalaiseen pankkiin. Vauraus laskeutuu kuin taivaasta kolonialisteille siinä missä alkuperäisväestö joutuu maksamaan muiden hyvinvoinnista kalliin hinnan omalla elämällään.

Kokonaisuutena näyttelypaikoista kiinnostavimmiksi nousevat Neue Neue Galerie sekä kauempana sijaitsevat näyttelypaikat kuten Gottschalk-Halle. Kirpeintä ja raikkainta poliittista kritiikkiä on teoksissa, jotka yhdistelevät fiktiota ja ironiaa poliittisten aiheiden käsittelyssä. Esimerkiksi Pedro G. Romeron, Israel Galvánin ja Nino de Elchen installaatio *La farsa monea* (2017) käsittelee fiktiivisten ja humorististen tarinoiden avulla rahan liikkeitä yhteiskunnassa eri aikakausina. Installaatio koostuu tekstien lisäksi sentin ja kahden sentin kolikoita sisältävistä kasoista sekä satunnaisista esineistä.

Myös Roger Bernat/FFF on valinnut fiktiiviset tarinat ja ironian lähestymistavakseen installaatioissa *The Place of the Thing* (2017). Bernat on dokumentoinut kivilohkareen matkaa Ateenasta Kasseliin. Bernatin mukaan lohkarie oli Sokrateen oikeudenkäynnin valakivi, joka on tarkoitus kuljettaa Kasseliin ja haudata Thingplatzin alle. Valokuvissa kivenlohkarie on milloin metroasemalla, milloin sataman konttien keskellä odottamassa

“laitonta” kuljetusta Saksaan. Teos käsittelee nasevalla ironialla kulttuuriperintöön, kulttuuri-imperialismiin sekä muuttoliikkeeseen liittyviä kysymyksiä. “Kulttuurihistoriallisesti merkittävä” kivipaasi matkaa eurooppalaisen kulttuurin ja filosofian kehdestä talouskurimuksen murjoman Kreikan läpi Euroopan Unionin johtavaan valtioon, kuin antiikin Kreikan Pergamon-alttari Berliinin museosaarelle 1900-luvun alussa.

Bouchra Khalili pohtii Gottschalk-Halleen sijoitussa teoksessaan *The Tempest Society* (2017) Kreikan talouskriisiä ja kansalaisten liikehdintää poliittisen teatterin keinoin. Videoinstallaatioissa erilaisista taustoista tulevat ihmiset reflektivat kokemuksiaan poliittisesta liikehdinnästä viime vuosien Kreikassa, erityisesti vuoden 2015 mielenosoituksissa Syntagma-aukiolla. Esteettisenä periaatteena on 1970-luvulla Pariisissa toimineen Al Assifa -ryhmän ajatus ”teatterillisestä päivälehdestä” eli näyttämöstä, joka ei suoranaisesti ole fiktiivinen mutta ei myöskään suoraan dokumentaarinen. Brechtiläisiä kaikuja sisältävä viisinäytöksinen videoteos avaa monipuolisesti poliittisen toiminnan syitä ja aktivistien kokemuksia ja onnistuu välttämään sekä ylimielisen poliittisen saarnaamisen että väheksyvän asenteen aktivismiin.

Documentan monelta osin kiinnostavimpaan antiin voi tutustua helposti kotoa käsin. Documentan ja Saksan yleisradion (Deutschlandfunk Kultur) kanssa yhteistyönä toteutettava radio-ohjelma *Every Time a Ear Di Soun*

on kuunneltavissa kaikkialla maailmassa documentan verkkosivujen kautta aina näyttelyn sulkeutumiseen asti. Radioon tuotetaan sisältöä Kreikassa, Kamerunissa, Kolumbiassa, Libanonissa, Brasiliassa, Indonesiassa ja Yhdysvalloissa. Lisäksi radiolähetysten ja documentan verkkosivujen kautta voi kuunnella tapahtumaa varten tilattuja ääniteoksia. Kasselissa teokset olivat kuulavissa kuulokkeiden kautta pressitoimistossa. Mukana oli myös todellisia helmiä: Samson Youngin *Such Sweet Thunder* oli tutkielma eri puolilla maailmaa kuultavasta kellojen kumusta ja siitä, millaista viestiä kellot milloinkin soittavat. Nasan Turin *Speech* käsittelee Donald Trumpin populistista retoriikkaa teoksessa, jossa Trumpin virkavala oli riisuttu sanoista ja jäljelle oli jätetty vain maiskutukset, huokaukset, sanaton mumina ja muut kehon tahattomat viestit.

Ääniteoksista mieleenpainuva oli niin ikään Theo Eshetun ja Keir Fraserin *Atlas radio*. Teos liittyi Neue Neue -galleriassa esillä olleeseen suurikokoiseen *Atlas Fractured* -installaatioon. *Atlas radio* on puheen ja musiikin kollaasi, jossa eri puolilta maailmaa kasatut teksti- ja äänifragmentit tutkivat ihmisen psykologiaa, mytologiaa, käsitystä taiteesta ja psykologiasta. Teoksen aineistosta syntyy osin fragmentaarinen kokonaisuus, joka rinnastaa eri aikoina ja eri kulttuuripiireissä ihmisyyteen liitettyjä käsityksiä. *Atlas radio* tuntuu piirtävän eroavaisuuksien kautta ihmisen kuvaa: pohjimmainen viesti on yleismaailmallinen, kaikki erilaisia, kaikki samanarvoisia.

Documentan historiaa

Documenta on vuosien mittaan paisunut nykytaiteen megatapahtumaksi. Joka viides vuosi järjestettävä näyttely on Venetsian biennaalin ohella yksi Euroopan suurimmista taidekatselmuksista. Documenta järjestettiin ensimmäistä kertaa vuonna 1955 Kasselissa taideprofessori Arnold Boden aloitteesta. Kaupunki oli tuhoutunut pahoin toisen maailmansodan pommituksissa, eikä lähellä Itä-Saksan rajaa sijaitseva Kassel ollut saanut yhtä suurta siivua sodanjälkeisestä talouskasvusta kuin monet muut Länsi-Saksan teollisuuskaupungit. Bode kuitenkin onnistui vakuuttamaan kaupungin päättäjät ja sai ajettua läpi ajatuksen modernin taiteen retrospektiivistä.

Ensimmäinen documenta esitteli pääsääntöisesti sotaa edeltäneitä teoksia avantgarde-taiteilijoilta, jotka olivat joutuneet pakenemaan kansallissosialistisesta Saksasta 1930-luvulla. Tilaksi valikoitui pommituksessa vaurioitunut, 1700-luvulla rakennettu Fridericianum, joka oli yksi ensimmäisistä museoksi suunnitelluista rakennuksista Euroopassa. Toisen maailmansodan traumat olivat läsnä

näyttelyssä, joka pyrki kuroma umpeen kansallissosialismin aiheuttamaa katkosta saksalaisessa taiteessa. Esillä oli muun muassa Paul Kleen, Wassily Kandinskyn, Emil Nolden, Karl Schmidt-Rottluffin, Max Beckmannin ja Otto Dixin taidetta.

Alun perin documenta oli suunniteltu kertaluontoiseksi tapahtumaksi, mutta Bodella oli jo hyvin varhaisessa vaiheessa suunnitelmassa tehdä näyttelystä toistuva katselmus. Ensimmäiset documentat olivat Boden kuratoimia, ja etenkin 1960-luvulla tapahtuma alkoi saada kritiikkiä yksipuolisesta näkökulmasta. Vuonna 1968 documentaa pyrittiin demokratisoimaan valitsemalla johtokuntaan 24 taidealan ammattilaista. Katselmuksesta tuli kuitenkin niin monenkirjavia, että seuraavaan documentaan valittiin vastaavaksi kuraattoriksi Harald Szeeman, joka oli ensimmäinen tehtävään kutsuttu kuraattori. Sittenmin linja on jatkunut samana, eli documenta on ollut ja on edelleen yhden kutsutun kuraattorin kokoama katselmus.

Documentaa on alusta asti leimannut poliittisuus. Arnold Bode pyrki ensimmäisissä katselmuksissaan purkamaan maansa lähistoriaa ja sen traumoja rakentamalla

Yksittäisistä helmistä huolimatta documentan kokonaisuus ei vakuuta. Katsojalla on oma vastuunsa taiteen tulkitsemisesta ja kokonaisuuden rakentamisesta, mutta Szymczykin konsepti jää liian löyhäksi ja hajanaiseksi, jotta katsoja pystyisi hahmottamaan valtavaa teosmassaa. Kuratoinnin peruslähtökohdan ei tietenkään tarvitse olla yksi suljettu ja hierarkisoitu teema, vaan selkeällä konseptilla voi luoda myös näyttelyn, joka on avoin tulkinnoille ja poliittiselle keskustelulle. Tästä hyvänä esimerkkinä on Okwui Enwezorin kuratoima vuoden 2015 Venetsian biennaalin päänäyttely, joka valtavasta teosmäärästä ja kaikkiin suuntiin avautuvasta teemastaan (*All the World's Futures*) huolimatta onnistui luomaan avoimen mutta koherentin ja ajatuksia herättävän kokonaisuuden.

Hajanainen documenta 14 tarjoaa valitettavasti hyvin vähän työkaluja taiteen, poliittisten käytäntöjen ja aktivismin käsittelemiseen. Ateenan opetukset jäävät ohuiksi. Vaikka poliittinen toiminta onkin aina kontekstisidonnaista ja siten myös toimintamallit ja ratkaisut ovat lokaaleja, erityisesti 1900-luvun poliittinen taide ja avantgarde ovat pyrkineet hahmottamaan maailman

politiikkaa laajemminkin. Tämä on näkynyt etenkin avantgarden kohdalla omana esteettisenä kielenään. Documenta 14 kompastuu omaan historiaansa ja yritykseen päivittää näyttelyn konsepti nykypäivään. Siinä missä toista maailmansotaa käsittelevät teokset tuntuvat monin paikoin itseään ja lajityyppiään toistavilta, niiden esillepanon varsinainen ongelma on kyvyttömyydessä kuroa siltaa historian ja tämän päivän välille. Nyky-Euroopan taloustilanne, ”Kreikan tie” euroalueen kivikkoisella laidalla, pakolaisuus ja siirtolaisuus sekä ilmastonmuutos eivät löytäneet kuratoinnissa heijastuspintaa menneestä eivätkä myöskään tarjonneet oivalluksia esteettisessä kielessään nykymaailmasta.

Documentaa katsoessa voisi kuvitella, että poliittinen nykytaide on käsitteitään heikkoa, journalistista kuvastoa kritiikittömästi toistavaa ja mielikuvituksetonta. Nykyistä poliittista taidetta seuranneet tietävät, että näin ei kuitenkaan todellisuudessa ole. Siksi documentan ongelmana voidaan pitää yleistä näkemyksettömyyttä, jonka seurauksena hyvätkin yritykset hajoavat vain heikoiksi huokauksiksi.

siltoja sodasta toipuvan Länsi-Saksan ja toista maailmansotaa edeltäneen Weimarin tasavallan vireän kulttuurielämän välille. Seuraavalla vuosikymmenellä Kasselissa esiteltiin myös poptaidetta ja vähitellen myös *happeningit* tulivat mukaan katselmukseen. Yksi tunnetuimmista 1960- ja 70-luvun documenta-taiteilijoista oli saksalaisen aktionismin pioneeri Joseph Beuys, joka yhdisteli poliittisia teemoja ja toimintaa taiteessaan. Hänen näkyvin documenta-teoksensa on leikittelevästi nimetty *7000 Eichen – Stadtverwaltung statt Stadtverwaltung* (7000 tammea – kaupungin metsäistäminen hallinnon sijaan, 1982). Taiteilija istutti yhdessä vapaaehtoisten kanssa 7000 puuta ympäri kaupunkia documenta 7:ää varten. Teos oli osa Beuysin sosiaalista plastiikkaa, jonka tavoitteena oli taiteen kautta aktivoida ihmisiä demokraattisiin prosesseihin.¹

Saksalaiseen taiteen painotuksestaan huolimatta documenta on ollut alusta asti kansainvälinen näyttely. Jo ensimmäinen documenta esitteli saksalaisen taiteen ohella ranskalaista, espanjalaista ja tšekkiläistä avantgardea kuten Robert Delaunayn ja Giacomo Ballan teoksia. Sittemmin katselmuksen painotus on siirtynyt yhä kansainvälisempään suuntaan. Tapahtuma laajeni ensimmäistä kertaa Kasselin ulkopuolelle vuonna 2002, kun Okwui Enwezorin kuratoimaa documenta 11:tä edelsi keskustelutarjat useissa kaupungeissa Karibialta Lagosiin. Myös edellinen documenta vuonna 2012 levittäytyi laajalle, sillä Kasselin näyttelyn ohessa järjestettiin keskusteluja ja muita tapahtumia Kabulissa ja Bamiyanissa Afganistanissa sekä Aleksandriassa ja Kairossa Egyptissä.

Documenta 14 järjestetään sekä Kasselissa että Ateenassa, mitä kritisoitiin jo ennen tapahtumaa saksalaisten kulttuuri-imperialismina talouskurin runtelemassa Kreikassa. Tämän vuoden katselmus on ylipäättään saanut ristiriitaisen vastaanoton valtamediassa. *Süddeutsche Zeitungin* kommentaarissa Heribert Prantl näkee näyttelyssä paljon potentiaalia poliittiseen keskusteluun, kun taas kriitikko Kia Vahland kritisoi samassa lehdessä näyttelyä yksipuolisesta ja yksinkertaistetusta poliittisesta kritiikistä ja toivoo, että teokset laajentaisivat näkökulmia ja visuaalista ajattelua yksipuolisen kaventamisen sijaan.² Die Zeitin kriitikko Hanno Rauterberg arvostelee documentaa kliseisistä sisällöistä, joiden taiteellinen ja poliittinen anti on ohut.³ Näyttelyssä käsiteltävien poliittisten aiheiden merkitystä tuskin kukaan voi kieltää, mutta documenta 14:ssä esillä olevien teosten tapa tarkastella näitä aiheita jakaa mielipiteitä.

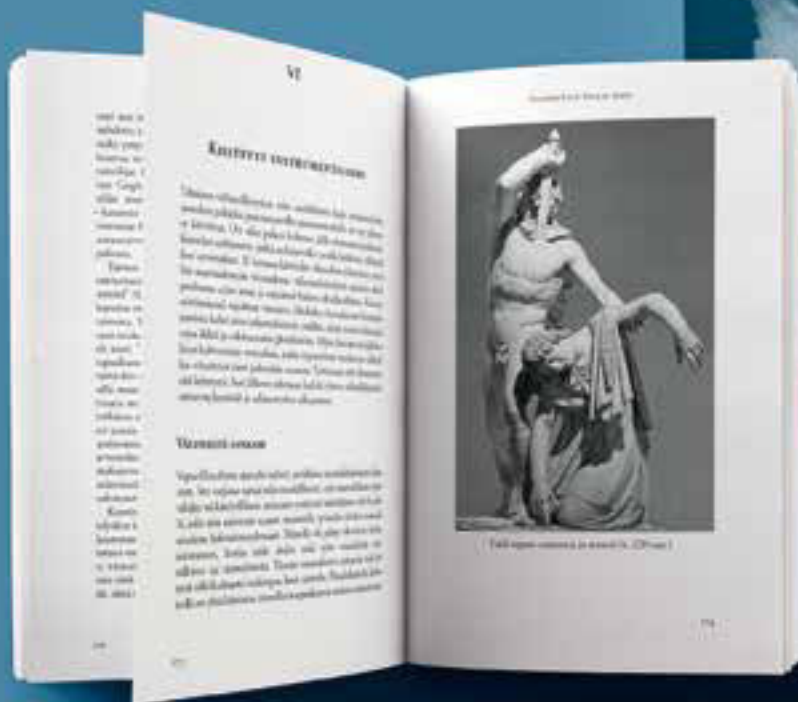
laisten kulttuuri-imperialismina talouskurin runtelemassa Kreikassa. Tämän vuoden katselmus on ylipäättään saanut ristiriitaisen vastaanoton valtamediassa. *Süddeutsche Zeitungin* kommentaarissa Heribert Prantl näkee näyttelyssä paljon potentiaalia poliittiseen keskusteluun, kun taas kriitikko Kia Vahland kritisoi samassa lehdessä näyttelyä yksipuolisesta ja yksinkertaistetusta poliittisesta kritiikistä ja toivoo, että teokset laajentaisivat näkökulmia ja visuaalista ajattelua yksipuolisen kaventamisen sijaan.² Die Zeitin kriitikko Hanno Rauterberg arvostelee documentaa kliseisistä sisällöistä, joiden taiteellinen ja poliittinen anti on ohut.³ Näyttelyssä käsiteltävien poliittisten aiheiden merkitystä tuskin kukaan voi kieltää, mutta documenta 14:ssä esillä olevien teosten tapa tarkastella näitä aiheita jakaa mielipiteitä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Documentan historiasta hyvä yleisesitys on Harald Kimpel, *documenta. Die Überschau*. DuMont Literatur und Kunst Verlag, Köln 2002.
- 2 Heribert Prantl, *Wo Politik wenig zu bieten hat*. *Süddeutsche Zeitung* 13.6.2017. Verkossa: sueddeutsche.de/kultur/documenta-wo-politik-wenig-zu-bieten-hat-1.3541437; Kia Vahland, *Wie die Documenta das Publikum bevormundet*. *Süddeutsche Zeitung* 11.7.2017. Verkossa: sueddeutsche.de/kultur/documenta-in-kassel-wie-die-documenta-das-publikum-bevormundet-1.3581139
- 3 Hanno Rauterberg, *Im Tempel der Selbstgerechtigkeit*. *Die Zeit* 13.6.2017. Verkossa: zeit.de/2017/25/documenta-kassel-kunst-kapitalismuskritik

”

Taide ansaitsee mietityimmän ja tinkimättömimmän käsittelyn. *Kuva ja ajatus* tekee rupeamasta nautittavan.

FREDRIK LÅNG
KUVA JA AJATUS

(Bild och tanke, 1999)

niin & näin -kirjat 2017

277 sivua

Suom. Jarkko S. Tuusvuori

ISBN 978-952-7189-17-7 (nid.)

39€

(kestotilajalle -20 %)

Suomenruotsalainen Fredrik Lång (s. 1947) on arvostettu kirjailija ja terävä aikalaiskriitikko. Sanataiteen lisäksi Lång on laatinut väitöskirjan filosofiasta. Hänen ei-fiktiivinen pääteoksensa *Kuva ja ajatus* (Bild och tanke, 1999) pohtii visuaalisia teoksia eri aikakausien ja yhteiskuntien merkitysten kantajina.

Lång johdattaa lukijat muinaisuudesta renessansseitse modernismiin. Hän lukee yhtä tarkasti tekstejä kuin katsoo maalauksia ja veistoksia. Syyniin pääsevät niin

Giotto kuin Duchamp, keskustelukumppaneiksi niin Aristoteles kuin Cusanus. Pohditaan antiikin sisintä, kristillisyyden ydintä ja porvarillisuuden syntyä.

On yksi asia todeta niin kuin Lång toteaa. ”Kunkin ajan olennaisin kuvamuotoinen taide tuo esille syvimmän mahdollisen ymmärryksen ajastaan.” Toinen asia on kyetä hänen tapaansa myös tulkitsemaan sitä viitteilästä ja palkitsevasti.

JOUNI AVELIN

Tietämättömyys on aikamatkaajan paras kaveri

The *Philosophers' Magazine*ssa (27.6.2017) Kristie Millerillä on ikäviä uutisia viihdemaailmalle: ”Sori vaan, aikamatkaajat. Menneisyyttä ei voi muuttaa.” Televisiosta tutuissa tarinoissa joku matkaa aikojen taa (tai lähettää sinne viestin) ja yrittää muuttaa tapahtumia tai kumota asioita, joita muut aikamatkaajat ovat saaneet aikaan.

Millerin mukaan on helppo ymmärtää, miksi nämä tarinat kiehtovat mieltämme. Voimme pallorella niiden avulla kysymystä nykyhetken pysyvyydestä. ”Me kaikki pohdimme, missä määrin nykyinen minuutemme perustuu tekemiimme valintoihin.” Jos olisimme tehneet toisin, olisimmeko toisenlaisia myös ihmisinä?

Vapaa tahto on siis aikamatkaamisen ehto. Tai pikemminkin aikamatkaamisessa yhdistyvät sekä determinismi että vapaa tahto: syiden ja vaikutusten ketjuja voisikin olla useita.

Filosofit eivät kuitenkaan ihmeemmin innostu aikamatkaamisesta. Aikamatkaaja ei muuta menneisyyttä vaan siirtyy maailmankaikkeudesta toiseen. Jos menneisyyteen matkaava murhaa Hitlerin – merkkillisen suosittu esimerkki – kaikki

matkaajan maailmankaikkeudessa pysyy samana, koska hänen lähtiessään matkalle Hitlerin tempaukset ovat jo tapahtuneet. Jos matkaaja olisi murhannut Hitlerin menneisyydessä, murhamatkaa ei olisi, koska ei olisi Hitleriä, joka pitäisi murhata ja niin edelleen.

Aikamatkaaja ei siis siirry menneisyyteen vaan toiseen versioon maailmankaikkeudesta, jonkinlaiseen rinnakkaiseen maailmankaikkeuteen, jossa muutokset tapahtuvat. Menneisyys pysyy silti samana. Hitler on ja pysyy aikamatkaajan maailmankaikkeudessa.

Itse asiassa aikamatkaaja *tietää* jo matkalle lähtiessään, ettei hän murhaa Hitleriä ainakaan omassa maailmankaikkeudessaan.

Miller esitteleekin toisenlaisen tapauksen. Jos hänellä olisi todisteita kymmenientuhansien ihmisten nälkäkuolemasta joskus menneisyydessä, hän voisi matkustaa menneisyyteen ja opastaa heitä viljelyn jalossa taidossa. Aikamatkallaan hän siis tuottaisi todisteet tästä nälänhädästä. Silloin hänellä olisi kaikki syy uskoa, että hänen tietonsa nälänhädästä voivat olla virheellisiä – olisihan hän itse tuottanut nuo todisteet. Ja koska aikamatkalle lähtiessään hän ei voisi olla täysin varma siitä, onko nälänhätä tapahtunut vai ei, olisi

aivan järkevää lähteä aikamatkalle ja yrittää estää nälänhätä.

Tällöin Miller matkaisi menneisyyteen ja masinoisi todisteet, joiden mukaan nälänhätä tapahtui. Sitten hän matkaisi vielä kauemmas menneisyyteen ja varmistaisi, ettei nälänhätää tapahdu. Miller toteaaakin, että ainoa järkevä syy aikamatkailuun on se, että tietomme menneisyydestä ovat virheelliset tai puutteelliset.

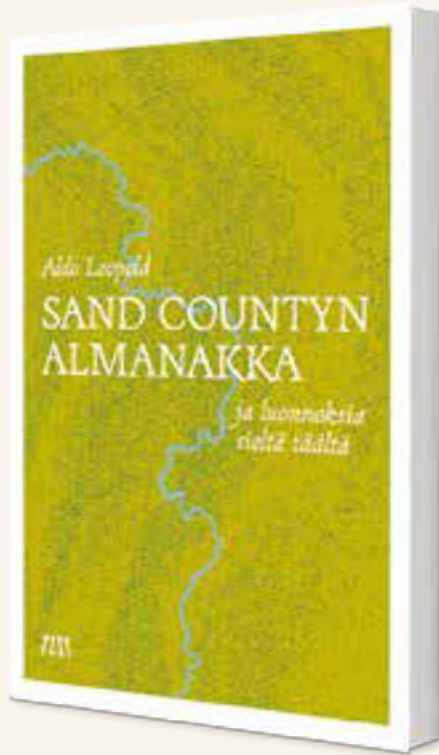
Aikamatkaaminen on siis tietämättömien taidetta. Mitä enemmän menneisyydestä – tai tulevaisuudesta – tiedämme, sitä vaikeampi meidän on kuvitella, että voisimme toimia toisin. Ja koska oletamme, että tiedämme menneisyydestä enemmän kuin tulevaisuudesta, kannattaa suunnata tulevaisuuteen. Ja kaikkien meidän, joita menneisyys huolettaa, on syytä harkita sitä vaihtoehtoa, että tuottaisimme harhaanjohtavia todisteita menneisyyteen. Itse menneisyyttähän se ei muuttaisi, mutta oma toimintamme ainakin tuntuisi järkevältä, jos ajattelisimme, että todisteita voi epäillä.

Kirjallisuus

Miller, Kristie, Sorry, Time Travellers. You Can't Change the Past. *Philosophers' Magazine*. 25.6.2017. Verkossa: philosophersmag.com/essays/166-sorry-time-travellers-you-can-t-change-the-past

Luontokirjallisuuden ikiklassikko

—
SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!
—

”

Erämaa on raaka-ainetta, josta ihminen on takonut sivilisaatioksi kutsutun esineen.”

NETN

ALDO LEOPOLD
**SAND COUNTYN
ALMANAKKA**
JA LUONNOKSIA SIELTÄ TÄÄLTÄ

niin & näin -kirjat 2017
212 s.
Suom. Tapani Kilpeläinen

ISBN 978-952-7189-18-4
Sähkökirja 978-952-7189-19-1

37,00 €
(sähkökirja 28,00 €)

kestotilajalle -20 %

Luonnosta on moneksi; joskus se ottaa luonnolle, joskus käy luontoon. Aldo Leopold (1887-1948) kulkee kirjassaan kalassa ja metsällä, istuttaa mäntyjä ja vaanii lehtokurppakoiraan tanssia, tuumii kynsimön kauneusarvoja ja manaa tieverkoston luonnolle tietämää harmia. Hänellä on silmää niin yksityiskohdille kuin kokonaisuuksillekin, ja yhdessä *Sand Countyn almanakan* tuokio-
kuvat ja laajat esseet hahmottelevat luonnon elävien

olentojen yhteisöksi - ja ihmisen yhdeksi eliöyhteisön lukuisista jäsenistä.

Aldo Leopold oli yhdysvaltalainen filosofi, ekologi, ympäristöajattelija ja metsänhoitaja. Yhdeksi kaikkien aikojen vaikutusvaltaisimmista ympäristöajattelua muovanneista kirjoista tunnustettu *Sand Countyn almanakka* (1949) on jo käännetty useimmille maailmankielille.

NIIN & NÄIN

WWW.NETN.FI/KIRJAT

040 721 4891

NOORA TIENAHO

Living in the Past

Otteita Pori Jazzeilta

Sää aiheuttaa huolta ulkotapahtumissa. Festivaalijärjestäjä ja -vieras alkavat jo hyvissä ajoin seurata ennusteita ja sadetutkia – ensimmäinen kasvavalla kauhulla, jälkimmäinen tulopäättöstään vitkutellen. Torstain koiranilmasta huolimatta Pori Jazzin kävijämäärät kasvoivat entisestään. Valittujen megatähtien aikataulut ja asennot Euroopan kiertueillaan olivat osuneet kohdilleen.

Esiintyjälistaa läpikäydessä mieleen nousi jokusia vuosia vanha ”Vanhukset pois festareilta” -meemi. Keski-ikäiset kuluttajat haluavat kuunnella musiikkia, jota kuuntelivat silloin nuorena ja tällä toiveellaan pilaavat monet festivaalit ja kesäteatterit. Musiikkiteilijä ja rock-kriitikko Simon Frith kuvaa, kuinka nuorilla ihmisillä ajatellaan olevan kaikista merkityksellisin suhde musiikkiin: se määrittää heidän identiteettiään, viiteryhmäänsä ja arvojaan. Aikuisiällä populaarimu-

siikin rooliksi jää sitten tämän merkityksellisen menneen ajan muistelu. Vaikka aikuisuus olisi monin tavoin avoisempaa ja ihminen kokisi olevansa kypsempi, kokeilempi ja viisaampi, ei tämä automaattisesti johda edistykseen musiikkimaussa. Ihminen arvostaa eniten musiikkia, jota kuunteli nuoruudessaan.¹

Ei nostalgiassa sinänsä mitään pahaa ole, mutta jos keski-ikäisten suosikkiartistit yhä elävät ja keikkailevat, saattaa tapahtumajärjestäjille tulla houkutus kutsua heidät soittamaan ”niin kuin silloin ennen”. Tällöin ar-

Dayné Arocena. Kuva Tomi Vastamäki.

tisti joutuu kilvoittelemaan 30–40 vuotta nuoremman itsensä kanssa. Eikä into aina riitä, jos meininki on väsähtänyttä.

Helsingin Sanomissa tiedettiin kertoa, että The Beach Boys -veteraani Brian Wilson veti keikkansa ”hiukan särkyneellä äänellään” ja että laulu oli ”ajoittain jopa epäviireistä”². (En voi todistaa, oli niin kylmää ja sateista, että jäin mökille.) *Satakunnan Kansa* raportoi Jethro Tullin keikalta, että Ian Anderssonin ”lauluääni on kulahtanut pinnisteleväksi etenkin ylärekisterin osalta”. (Lehti tosin kehui riehakkaan esiintymisen korvaavan tämän puutteen³.) Toki vanhoihin biiseihin on saattanut kertyä elämäkokemuksen patinaa. Nuoruuden sekoi-lujen ja epävarmuuden jäätyä taa voi artisti keskittyä musiikkiin ja tulkintaansa. ”Vielä kerran, pojat” -asenne kuitenkin aliarvioi yleisöä.

Chameleoni

Avainsana on uudistuminen. Artistin on uskallettava muuttua ja kokeilla uutta silläkin uhalla, että saavutetun kuulijajoukon uskollisuus järkkyy. Miles Davis on tästä ikoninen esimerkki, ja samaan yltää hänen oppipoikansa Herbie Hancock.

Hancock aloitteli uraansa 60-luvulla Davisin kvintetissä. Pian hän julkaisi ensimmäisen sooloalbuminsa *Takin' Off* (1962), jonka aloitusraitana soi jo yksi yhdysvaltalaispianistin kuuluisimmista kappaleista. Hancockin mukautumis- ja muuntautumiskykyisyyttä kuvastaen ”Watermelon Man” kuultiin kymmenisen vuoden päästä funk-versiona levyllä *Head Hunters* (1973). Viimeistään tässä vaiheessa Hancock nousi suuren yleisön suosioon.

Vuosikymmenestä toiseen Hancock on uudistanut tyyliään ja tehnyt rajujakin genrefuusioita: jazziin on sekoitettu funkia, diskoa, hiphopia, rokkia ja räppiä. Syvän meren jazz-diggerit eivät ole kaikista käänteistä pitäneet, mutta Hancock ei halua soittaa mitään yleisön pyynnöstä. ”Tein musiikkia, johon sydämeni minut johdatti”, hän ylvästelee, ”jotkut levyt myivät miljoonia, jotkut vain vähän”⁴.

Keikalla ei kuitenkaan kovin rävyttäviä uutuusia kuulu. Hancock soitti huippuflygeliään ja muita koskettimistojaan seesteisesti. Välipuheissa mies oli yhtä hymyä ja kehui vuolaasti uutta yhtyettään⁵. Pitkien soolokierrosten jälkeen biisit palasivat teemaan, ja kuulija tunsi kotiutuvansa uuvuttavalta mutta mieluisalta matkalta.

Hyvää mieltä ja merkityksellisyyttä

85 000 asukkaan Poriin saapuu kerran kesässä 100 000 matkajaa. Samalla viikolla järjestettävät SuomiAreena ja Pori Jazz täyttävät näyttämöt, kadut ja kaljateltat eikä synergiaeduista haluta luopua, vaikka majoituskapasiteetti mietityttää. Kansainvälisen esimerkin mukaan turvallisuuteen ja järjestyksenvalvontaan on satsattu. Tämän seurauksena jo ennestäänkin sokkeloisen ja yksisuun-

”Jazz on perinteisesti ollut musiikkia, jossa asiat tapahtuvat ennemmin nyt kuin nuotilla tai äänitteellä.”

taisten teiden täyttämän kaupungin liikennejärjestelyjä on pistetty uusiksi.⁶

Myöhästyinkin pahasti Daymé Arocenan keikalta eksoottisesti autolla Porin keskustaan. Jo muutama kappale herrtaisen kuubalaislaulajan uutuuslevyltä *Cubafonia* (2017) riitti kuitenkin sulattamaan sydämen. ”La Rumba me llamo Yo” raikasi Lokkilavalla yleisön tanssiessa hikipäissään. Viekoitteleva polyrytmikka ja upean sävyisiä ääni pysäyttivät. Tämä on hyvän mielen musiikkia, jos mikä.

Pian päälavalla aloitteli Michael Kiwanuka. Neljä vuotta sitten lontoolainen kitaristi-lauluntekijä esitteli Porissa debyyttialbumiaan *Home Again* (2012) mutta sen jälkeen katosi. ”Minun piti pohtia hieman enemmän sitä, kuka ja mikä oikein olen”, mies selittää⁷. Keikka käynnistyi äitelen pitkällä introlla: bändin jäsenet valuiivat verkkään lavalle ja uivat mukaan synavirtaan. Viiden minuutin kohdalla Kiwanuka alkoi laulaa. Fiilistelyraita ”Cold Little Heart” avaa myös tuoreen albumin *Love & Hate* (2016).

Odotukset eivät olleet korkealla, sillä olin etukäteen päättänyt, että Kiwanuka on joutavaa räpytelypoppiä. Hiljalleen keikka kuitenkin käynnistyi ja lumosi. ”One More Night” oli jo rempseämpää ja ”Black Man in a White World” -mantra toimi oikein hyvin. Siinä hetkessä musiikki tuntui aidolta ja merkitykselliseltä.

Elävä artisti

Ulkofestareiden kehnohkoissa äänentoistossa alkaa pohtia, kompensoiko live-esitys tarpeeksi. Jazz on perinteisesti ollut musiikkia, jossa asiat tapahtuvat ennemmin nyt kuin nuotilla tai äänitteellä. Etu- ja jälkikäteisyys eivät tavoita elävän äänen herkkää likeisyyttä, ja studio-tallenteista jää uupumaan myös yleisön ja artistin välinen

kohtaaminen. Toisaalta, eipä jättimäisillä ulkoareenoilla pääse muusikon läheisyyteen edes kuvainnollisesti. Musiikki soi liian kovaa, ääni puuroutuu maastoon eikä bändi soita lempiäsi. Millaisiin kompromisseihin ihmiset ovat valmiita saadakseen eteensä ihka elävän muusikon?

Pori Jazzeilla paras paikka kuunnella musiikkia on Lokkilava. Siellä myös kuulee takuulla jotain uutta. Kävelin määrätietoisesti Jokilavalla mellastavan Jethro Tullin ohi ja osuin keskelle kansankiihottajan puhetta: “In the burning of the republic in our minds and in our hearts, we need new hymns, we need new songs. But most importantly, we need new people.” Asiasällöstä en ollut varma, mutta tunnelma oli vangitsevan taianomainen.

Lokkilavalla esiintynyt Shabaka & The Ancestors olikin omalta osaltani jazzien kiinnostavin keikka. Brittiläinen saksofonisti Shabaka Hutchings on koonnut Etelä-Afrikan matkoillaan ympärilleen yhtyeen, jonka kanssa hän teki pari vuotta sitten albumin *Wisdom of Elders* (2015). Levyä kuvaillaan perinteisemmäksi kuin hänen aikaisempia projektejaan Sons of Kemet ja Comet is Coming. Jotain juurevaa bändissä on, mutta en tiedä kutsuisinko sitä perinteiseksi. Ainakin keikka oli hurja. Pienemmillä areenoilla on mahdollista todella nähdä, kuulla ja tuntea artisti työssään; läheisyys on moninkertainen ja jazzin tenho taattu.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Simon Frith, Can Music Progress? Reflections on the History of Popular Music. *Muzikologija / Musicology*. Vol. 7, 2007, 247–257, 253. Verkossa: [doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-9814/2007/1450-98140707247F.pdf](https://doi.org/10.1450-9814/2007/1450-98140707247F.pdf)
- 2 Katri Kalliopää, Beach Boysin Brian Wilson pysäytti sateen Kirjurinluodolla. *Helsingin Sanomat* 14.7.2017. Verkossa: hs.fi/nyt/art-2000005291409.html; Joonas Turunen, Brian Wilson huipensi kitaramusiikin unelmapäivän – puolityhjällä Kirjurinluodossa tansittiin torstaina koleudesta ja sateesta huolimatta. *Helsingin Sanomat* 14.7.2017. Verkossa: hs.fi/kulttuuri/art-2000005291370.html
- 3 Mikko Elo, Vetreä veteraani valloitti Kirjurinluodon – Jethro Tull ammentaa menneestä mutta musiikki elää tässä päivässä. *Satakunnan Kansa* 15.7.2017. Verkossa: satakunnankansa.fi/kulttuuri/vetreä-veteraani-valloitti-kirjurinluodon-jethro-tull-amenttaa-menneestä-mutta-musiikki-elää-tässä-päivässä-200261172/
- 4 Herbie Hancock's. *International Musician*. Vol. 112, No. 12, 2014, 14–15, 15.
- 5 Terrace Martin, koskettimet, vokooderi, saksofoni; Vinnie Colaiuta, lyömäsoittimet; James Genus, basso, Lionel Loueke, kitara.
- 6 Jenni Joensuu, Porin tapahtumaviikon turvallisuus otetaan vakavasti – SuomiAreena sulkee enemmän katuja kuin aiemmin. *Yle* 7.7.2017. Verkossa: yle.fi/uutiset/3-9707252; Jenni Joensuu, Porin superviikko pysyy, vaikka majoitustilanne on kinkkinen: ”Tapahtumien erottaminen ei ole vaihtoehto”. *Yle* 14.7.2017. Verkossa: yle.fi/uutiset/3-9723135
- 7 Harri Uusitorppa, Porissa lauantaina esiintyvä soul-tahtaja Michael Kiwanuka ihastutti suomalaisia jo 2013, mutta katosi sitten vuosiksi – HS:n haastattelussa hän kertoo miksi. *Helsingin Sanomat* 14.7.2017. Verkossa: hs.fi/kulttuuri/art-2000005290789.html

JUHO RANTALA

Maakuntarock

– Musiikkia meiltä ja maailmalta

Kolmipäiväinen Provinssirock järjestettiin ensimmäisen kerran Seinäjoen Törnävänsaarella vuonna 1979. Esiintyjäkaarti on ollut vuosikymmenten varrella yllättävänkin korkeatasoinen; viime vuosina tason voi katsoa jopa parantuneen. Pohjanmaalainen kesäsää helli onnistunutta festaria, eikä sateesta ollut tänä vuonna tietoaakaan.

Sisäänkäynnin välittömässä läheisyydessä vire on nuorekas ja positiivinen. Radio Helsingin lavalla esiintyy suhteellisen tuntemattomia mutta lupaavan oloisia artisteja sekä jo jonkinlaista underground-mainetta niittäneitä tekijöitä. Aurinko paistaa. Folkia ja indie rock/poppia yhdistelevistä soinnuista vastaa Younghearted (2015–). Mieleen nousee naapurimaan indie- ja folkrockia yhdistävä The Tallest Man on Earth (2005–) eli Kristian Mattson. Kolmen helsinkiläisnuoren yhtye Younghearted on tiivis, flirttaileva, iloluonteinen ja ammattimainen. Ei ihme, että heidän viime vuonna ilmestynyt esikoispitkäsoittonsa *Nuorisydän* on myynyt hyvin ja suoratoistokuunteluita on kertynyt. Levyn nimi ja paikalle kertynyt

kuulijajoukko paljastavat kohderyhmän ja teemat: nuori aikuisuus iloineen ja suruineen.

Hämmentävä Die Antwoord

Provinssirockin oudoin ilmestys oli torstaina puoli yhdeksältä esiintynyt Die Antwoord (2008–). Eteläafrikkalaisten räppärien Ninjan (Watkin Tudor Jones) ja Yolandi Visserin (Anri du Toit) sekä DJ-tuottaja Godin (Hi-Tek) luotsaama hip hopia, dancea, elektronista musiikkia, ambientia sekä monenkirjavaa videotaidetta yhdistävä kokonaisuus tarjosi yli tunnin yhtäjaksoiset rave-bailut. Yhtye ammentaa estetiikkaansa maansa vaihtoehtokulttuurista, *zefista*, jota he ovat itsekin muo-

Sanni. Kuva: Juho Rantala

vanneet. Performanssi oli, kuten Ninja on osuvasti todennut afrikaansiksi, *watookal*, ”mitä tahansa, ihan sama”¹. *Zefn* voi Anton Kruegerin mukaan tiivistää köyhän valkoisen eteläafrikkalaisväestön vihaiseksi, koomiseksi ja itseironiseksi mutta epäpoliittiseksi asenteeksi. Myös käytettävä kieli leimaa tätä vaihtoehdokulttuuria: *zefissä* hyödynnetään Cape Townin lähiöistä lähtenyttä slangia tai ”rave-räppiä”². Yhtye pyrkii asettamaan itsensä johonkin erinäisten etnisten ryhmien välimaastoon kuin alleviivatukseen alueen identiteettien monimuotoisuutta. Tahto paeta identiteettilokeroita lainaamalla kaikkialta on kuitenkin asettanut yhtyeen alttiiksi kritiikille.³ ”Fatty Boom Boom” -kappaleen musiikkivideolla, jonka osia pyöritettiin myös keikalla, valkoihoiset jäsenet on maalattu mustiksi⁴. Tämän pitäisi ilmeisesti kuvata monimuotoisuutta, tai sitä että Ninja on omien sanojensa mukaan ”tummaihoinen, joka on vankina valkoisessa ruumiissa”⁵. Kuten Adam Haupt kommentoi *Guardian*-lehden mielipidekirjoituksessa, tällainen ”blackface”-leikki on erityisen ongelmallista ilman kontekstia. Kontekstittomalta se vaikuttikin nopeasti etenevän ja sekasortoisen ääni- ja kuvaryöpytyksen keskellä⁶. Ei ole aivan *watookal*, kuinka kulttuurisia elementtejä yhdistelee.

Esityksessä piristävät pillerit ja hakkaavat ”dancebiitit” ovat pääosissa. Taustalla pyörivät videopätkät ohjaavat ja tukevat musiikin aukkoja: mukana on verta, erotiikkaa ja nahkaa. Ninjan ruumiiseen osittain kömpelöstitkin tatuoidut mustekuviot ilmaisevat köyhyyttä ja henkilökohtaista historiaa. YoLandin kulmakarvat on ajettu ja asu vaihtuu tiuhaan. Toisinaan on vaikea erottaa, missä edellinen kappale loppuu ja missä uusi alkaa. Näin lienee tarkoituksin. Välillä kuulee tuttuja teemoja ja kertosaiteita: ”Ugly Boy”, ”Enter the Ninja”, ”I Fink U Freeky” ja niin edelleen. Hiekkakentän väkijoukko on musiikinhuuruudessa transsissa. Brian Enon ”Baby’s on Fire”-kappaleen mukaan nimetyn rallin ajaksi Ninjan Pikachu-asu on vaihtunut Pink Floydin *Dark Side of the Moon* -levyn kannella koristeltuihin shortseihin. Kytös aikaisempien sukupolvien tajuntaa laajentaviin säkeisiin ei jää piiloon. Näissä raveissa radikaalit kokemukset jätettiin turvallisesti lavalle ja videoiden kylmään etäisyyteen.

Rap ja elektroninen jatkuivat Soundi Stagella. View (2015–) eli Juuso Ruohonen lisäsi mukaan dronea ja käänsi ambient- napinkin kaakkoon. Pitkistä englanninkielisistä lyriikoista oli kuitenkin hankala saada selvää heikon äänentoiston vuoksi. Ainakin artistia aikaisemmin kuulemattoman oli vaikea käsittää, millaisissa maastoissa liikuttiin. Sony Musicin tehtailemassa haastattelussa Ruohonen tiivisti ”Trippin’ Sober” -sinkkunsäksänsä käsittävän luovan tilan saavuttamista selvänä, siis sen tilan, johon monet muusikot kuulemma tarvitsevat huumeita⁷. Tässä suhteessa oltiin eri linjoilla kuin Die Antwoord.

Ennen päälavan ohjelman päättävää The Killersiä (2001–) festarialueen perällä riehui australialainen Airbourne (2003–). Yhtye rullasi perinteisellä hard rock- ja heavy-kaavalla, jonka tärkeimpänä viitepisteenä oli luultavasti AC/DC. Perinteiset hard rock -kliseet hallitsivat

niin musiikkia kuin lyriikoitakin. The Killers ei kyennytään lämmittämään viilentävää loppuulta. Stadionrockiinsa indietä sekoittava tasapaksu meno läpijuostiin ”teemme vain työtämme” -asenteella.

Paikallispunk ja ruotsalaisvahvistus

Festarialueella oli myös pienempiä esiintymislavoja ja -kontteja. Näillä oli omat erikoisuutensa, kuten Black Box -kontilla järjestetty kolmen bändin Lakeus Punk Attack. Viimeisenä esiintynyt Metri painaa kilon koostui vanhemmista punkkareista, jotka veivasivat Minutemen-tyylisiä ja NoMeansNo-bassoraidoilla koristeltuja karnevalistisia rallejaan. Ainakin he jättivät viereisellä lavalla perusammattimaisella otteella jylläävään brittiläisen Architectsin (2004–) varjoonsa. Parikymmenen metrin päässä sai kokea benji-hypyn tai jonottaa vessaan, kumman sitten katsoi kokemuksellisesti sopivammaksi.

Jos Die Antwoordin keikalla hajotettiin hieman ontuvasti eteläafrikkalaisidentiteettejä, kotimainen JVG-duo (2009–) vuorostaan tuli muistuttaneeksi räpin seksismitä. Koko show kiteytyi hyvin ”Etenee”-kappaleeseen, jonka päätteeksi mukana ollut Pete Parkkonen (s. 1990) vaivaantui silminnähävästi duon VilleGallen kysyessä yleisöltä: ”Mitä luulette, kuinka montaa muijaa Pete on pannut?” Varmuuden vuoksi hän vielä toisti kysymyksen.

Teksti-TV 666:n (2013–) neljän kitaristin voimin eteenpäin rullaavat kraut- ja post-rock-riffit pauhasivat kuin paineallot. Soundi-lavan vitsaus oli, ettei sanoista saanut selvää, mutta toisinaan laulu vaikutti olevan vain yksi soitin kitaroiden, rumpujen ja basson rinnalla. Kompositiot ohjasivat tanssiin ja transsiin siinä missä Die Antwoordin biittisyke. Myös eteneminen oli yhtä päämäärätietoista: kappaleet limittyivät tiiviisti toisiinsa, katkeillen vain muutamana välispeakiin ja kaljahuikkaan. Teksti-TV ei pettänyt mainettaan loistavana live-esiintyjänä.

Ruotsalainen The Hives (1993–) vetosi heti aluksi naapuruuteen. Viitaten vip-alueen sponsori Viking Lineen laulaja Pelle Almqvist (s. 1978) muisteli maita yhdistävää, kosteaa risteilyliikennettä. Kohta kolmekymmentä vuotta täyttävä yhtye veti keikan tyylikkäästi, eikä laulaja säästellyt yleisökontakteja. Vaikka showmaneerit sujuivatkin konkarilta rutiininomaisesti, setti oli yhtenäisempi ja aseistariisuvampi kuin The Killers. ”Walk Idiot Walk” -kappaleessa Almqvist jopa tallusteli yleisön joukkoon ja pyysi kaikkia istumaan, suuri osa myöntyikin. Garage rockia ja punkia yhdistelevä, toisinaan etäisesti The Stoogesilta kuulostava suoraviivainen soundi ja teemat eivät jääneet kauaksi edeltäjistään.

Sadetakkimeri ilta-auringossa

Lauantai-iltapäivään osui festivaalin paras keikka. Lavalle asteli kolmesta siskoksesta ja basistista koostuva Iron Country Sisters (2014–). Yleisilme ja soundi toivat mieleen kanadalaisyhtye The Be Good Tanyasin (1999–).

Settilista ei kuitenkaan koostunut country tai folk-coreista, vaan kappaleet olivat omia. Myös soundissa ja ilmaisussa oli oma vivahteensa. Lyhyehkö esiintymishistoria pilkisti loistavassa ”Bonfiressa”, kun yksi sisaruksista toisti säkeen ylimääräisen kerran, muiden jatkaessa. Lapsus osattiin kuitenkin naamioida performanssiin kuuluvaksi kuriositeetiksi. ”Giant on the Hill” vaihtui mahaan ”Riversideen”, jonka jylhä surumielisyys tempaisi mukaansa kuin mikä tahansa klassinen americana-, folk- tai country-veto. Harmillisen lyhyen esityksen viimeisenä oli ”Bones”, jonka dylanmainen ”*times they are changing, I can feel it in my bones*” -toisto palautti mieleen folkien alkutaipaleet. Suureen traditioon kiinnityttiin onnistuneesti.

Loppuiltapäivästä päälavalle astelleen Sannin (s. 1993) monimuotoisuudesta vihjaileva tyyli oli kahlehdittu harmittavan perinteiseen pop-kehikkoon. Tästä huolimatta kappaleissa oli lyhyitä improvisaatiopätkiä, ja laulajan esiintyminen oli kutkuttavan vallatonta. Kahle-teema jatkui vielä konkreettisemmin toisen nimekkään artistin, Jenni Vartiaisen (s. 1983) lavashowssa. Vartiaisella oli ”Turvasana”-kappaleen musiikkivideolta tuttu

kaulasta vyötärölle kulkeva nahkavyö. BDSM-flirttailu jäi kuitenkin asusteen tasolle, eikä videon muita uskaliaita elementtejä näkynyt artistin hieman kolkossa ja pidättyvässä preesensissä. Molemmat artistit paljastivat välähdyksiä radikaalimmasta ilmaisusta mutta tyytyivät lopulta vain toisintamaan yleisön oletettuja odotuksia.

Viimeisenä esiintyi festareiden odotetuin, comeback-keikoilla kiertävä yhtye, Ultra Bra (1994–2001). *Reunioneja* on vuosien varrella ollut jo parikin kertaa, 2007 ja 2012. Alkuperäinen kokoonpano oli kasassa: Terhi Kokkonen, Olli Virtaperko, Arto Talme, Vuokko Hovatta lauloivat. Myöhemmin mukaan liittyi myös Anna Tulusto. Laajan taustorkesterin pianossa taituroi Kerkko Koskinen, kitarassa Joel Melasniemi, bassossa Tommi Saarikivi ja rummuissa Antti Lehtinen.

Alkaen ”Heikosta valosta” kappaleet soljuivat rautaisella otteella. Muusikot selvästi nauttivat esiintymisestä, yleisö luultavasti vielä enemmän. ”Savanni nukahtaa”, ”Villiviini”, ”Hei kuule Suomi” ja ”Rubikin kuutio” vaihtuivat lopulta Koskisen laulamaan ”Moskovaan” ja aina ”Tyttöjen väliseen ystävyYTEEN”. ”Hauki” ajoi esiintyjät lavalta, mutta pakkohan keikan oli vielä jatkua.

Encorena vedetty ”Sinä lähdit pois” laulettiin lähes kokonaan yleisön voimin ja niin nopealla tempolla, että vaikutti yhteyden haluavan sen äkkiä pois alta. Haikea ja hymnimäinen ”Minä suojelen sinua kaikelta” oli erityisen tyylikäs. Allekirjoittanut ei ole koskaan ajautunut UB-hurmokseen, eikä tämäkään kerta ollut poikkeus. Yleisö koostui suurelta osin keski-ikäisestä keltasadetakikansasta, mutta joukkoon mahtui myös huomattavasti nuorempia kyönelehtiviä vesoja ja veeroja. Vaikea sanoa, oliko tämä sellainen *comeback*, jonka yleisö ansaitsi – ainakin se oli sellainen, jonka se näytti tarvitsevan.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Krueger, Anton, Part II: Zef/Poor White Kitsch Chique: Die Antwoord’s Comedy of Degradation. *Safundi. The Journal of South African And American Studies*. Vol. 13, No. 3–4, 2012, 399–408 (399).
- 2 Ks. esim. Wright, Scott, Scene and Heard: Zef. *The Guardian* 1.2.2010. Verkossa: theguardian.com/music/2010/feb/01/scene-heard-zef
- 3 Sama, 401, 403.
- 4 Myös ”Ugly Boy”-kappaleen musikkivideolla esiintyy *blackface*-maskissa valkoihoinen henkilö, jonka paidassa lukee ”Hello, my name is God”. Tällaisessa kontekstissa kyse voi olla ironisesta kommentista siihen, kuinka *blackface*-esiintyjät ovat olleet alkujaan valkoihoisia, jotka ovat pyrkineet esiintymään tiettyjen stereotyyppien mukaisina tummaihoisina. Samalla he ovat halinneet ja *luoneet* laajempaa käsitystä siitä, mitä on olla tumma.
- 5 Stone, Jasmine, Ninja: ”God Made a Mistake With Me. I’m...” *2oceansvibe.com* 17.1.2012. Verkossa: 2oceansvibe.com/2012/02/17/ninja-god-made-a-mistake-with-me-im-actually-black-trapped-in-a-white-body/
- 6 Haupt, Adam, Die Antwoord’s Revival of Blackface Does South Africa No Favours. *The Guardian* 22.10.2012. Verkossa: theguardian.com/global/2012/oct/22/die-antwoord-blackface-south-africa
- 7 *Sonymusic.fi*, View’n uusi single ”Trippin’ Sober” on kuvaus luovan tilan saavuttamisesta. 24.3.2017. Verkossa: sonymusic.fi/uutiset/viewn-uusi-single-trippin-sober-kuvaus-luovan-tilan-saavuttamisesta/

EERO SUORSA

Kolonialismin katveesta

Haastattelussa Françoise Vergès

Ajattelen, koska voin! -tapahtumassa Turussa huhtikuussa piipahtanut Françoise Vergès (s. 1952) on tehnyt pitkän uran kolonialismin tutkimuksen parissa. Monella mantereella asunut Vergès ei tunne aiheitaan pelkästään teoriassa, sillä hän on kotoisin Réunionilta, joka on yhä Ranskan merentakainen departementti. *niin & näin* haastattelussa kuultiin tapahtumarikkaan menneisyyden muistelun lisäksi suoria sanoja rasismista ranskalaisten edistyksellisten liikkeiden, feministien ja filosofien sokeana pisteenä.

Olette puhunut kriittisesti ranskalaisen feminismin brändäyksestä. Mitä tarkoittatte tällä?

Se on feminismin nationalisointia, joka on vastaan kaikkea sitä, mitä feminismin kuuluisi olla. Tiettyjen naisten brändäys ranskalaisen feminismin keulakuviksi sivuuttaa kaiken poliittisen aktivismin erityisesti suhteessa kolonialismiin, ja tämä ranskalaisen feminismin versio asettuu kaikkea antikolonialista feminismiä vastaan. En kutsuisi Luce Irigarayta (s. 1930) rasistiksi, mutta olen lähes kaikesta eri mieltä hänen kanssaan. Ranskalaisen feminismin ilmiö, sellaisena kuin Julia Kristeva (s. 1941), Hélène Cixous (s. 1937) ja Irigaray sitä ilmentävät, syntyi yhdysvaltalaisissa akateemisissa ympyröissä. Tämä ilmiö palveli ranskalaisen naisten vapautusliikkeen tekemistä valkoiseksi.

Mitä nykypolven ranskalaiset feministit ajattelevat esimerkiksi Kristevasta?

On ilmestynyt uusia liikkeitä, kuten afrofeministisiä tai muslimifeministisiä ryhmiä, ja heille Kristeva on täysin yhdentekevä henkilö. He eivät tiedä hänestä mitään, ja sama pätee Irigarayhin. Vain 1970-luvulla vaikuttaneet muistavat Irigarayn, ja jo tuolloin oli olemassa kolonialismin ja rasismien vastaisia feministisiä ryhmiä. Nykypolvi muistaa 70-luvulta tietysti Simone de Beauvoirin (1908–1986), kenties Gisele Halimin (s. 1927), mutta näitä kahta lukuun ottamatta tuskin ketään.

Kristeva, Irigaray ja Cixous tunnetaan vain yliopistoissa. Ei heillä ole mitään tekemistä aktivismin kanssa – vaikkakaan kaikkia heitä ei voida niputtaa yhteen. Kutsuisin kolmikkoa myös elitisteiksi, vain Irigaray on feministi. Itse asiassa Cixous vastusti 1970-luvulla aktiivisesti feminististä liikettä! Kristeva on puolestaan puhtaasti eurosentrinen: antirasismia ja kolonialismia koskevat kysymykset eivät kiinnosta häntä. He eivät kenties ole rasisteja, mutta heidän ajattelunsa on rodullistavaa.

”Ranskalainen vasem- misto oli sokea rasismille ja kolonialismille.”

He eivät tiedosta kuinka etuoikeutettuja he rikkaina valkoisina naisina ovat, eikä kukaan heistä ole ottanut kantaa Ranskassa nousevaan rasismiin.

Miten 1970-luvun työläis- ja opiskelijaliike sekä muut radikaalit yhteiskuntakriittiset ryhmät suhtautuvat kolonialismiin Ranskassa?

Ne olivat tietysti hyvin kriittisiä Yhdysvaltojen Vietnamin harjoittamaa imperialismia kohtaan, mutta feministiliike ei silloin ottanut kantaa Ranskan merentakaisen alueiden kolonialismiin. Edes Algerian kysymys ei ollut esillä niin paljon kuin nykyään uskotaan. Saavuin 1970-luvun puolivälissä Réunionilta Ranskaan elettyäni ensin Algerissa. Alun perin halusin Réunionilta Algeriaan, koska tahdoin elää maassa, joka oli vapauttanut itsensä Ranskan sorrosta.

Algeria oli tietysti jo tuolloin Houari Boumediennen (1932–1978) hallitsema poliisivaltio, mutta kontrolli ei ollut vielä niin läpitunkevaa¹. Menin opiskelemaan maahan aikana, jolloin se oli kolonialismin vastaisen taistelun keskus. [Yhdysvalloista paenneet] Mustat panterit elivät poliittisen turvapaikan suojissa samoin kuin brasilialaiset poliittiset pakolaiset². Mosambikin vapautusliikkeen FRELIMO:n aktiivit toimivat Algeriasta käsin, ja näin teki myös Angolan vapautusliike MPLA³. Alger oli hyvin eloisa kaupunki Boumediennesta huolimatta. Olin kasvanut Réunionilla perheessä, jossa feminismi ja kolonialismin vastustus olivat arkipäivää, ja silti Algeria tarjosi uusia kokemuksia. Ranskaan saapuessani en kuitenkaan löytänyt feministisestä liikkeestä kolonialismin vastaista ulottuvuutta.

Fanon, de Beauvoir, Réunion

Dekolonisaation uranuurtaja Franz Fanon (1925–1961) on vaikuttanut työhönne voimakkaasti. Tun- sitteko Fanonin henkilökohtaisesti?

Vain hänen vaimonsa, Josie Fanonin, joka teki myöhemmin itsemurhan. Hän oli minua kohtaan hyvin äi-

dillinen. Hän oli hyvin aktiivinen kolonialismin vastaisessa liikkeessä kaikilla rintamilla ja halusi nähdä Algerin kolonialisminvastaisen liikkeen pääkaupunkina. Algeriassa en ainoastaan vakuuttunut kolonialismin vastustamisen tärkeydestä vaan myös feminismen tärkeydestä nähdessäni miten Boumediennen hallinto painosti naisia takaisin keittiöön. Tilanne oli ristiriitainen: vaikka Algeria oli vapaa kolonialismista, naiset siellä eivät olleet.

1970-luvun jälkeen Fanonin ympärillä vallitsi hiljaisuus, mutta nyt kiinnostus on taas nousussa. Isaac Julien, rakas yhteistyökumppanini, oli tuomassa Fanonia taiteen kentälle jo 1990-luvulla, mutta vasta nyt filosofia ja rasisminvastaisessa teoriassa on entistä enemmän kiinnostuttu Fanonista⁴.

Kuinka poliittisesti aktiivinen de Beauvoir oli 1970-luvulla saapuessanne Ranskaan?

Hän oli aktiivinen, kyllä, mutta minulle hän oli jo menneisyyttä. De Beauvoir oli täysin värisokea rotukysymykselle. Kolonialismin vastustamisessa hän oli aktiivinen Algerian suhteen kuten koko muukin vuoden 1968 sukupolvi. Kokonaisuudessaan ranskalainen vasemmisto oli kuitenkin sokea rasismille ja kolonialismille.

Aimé Césaire (1913–2008) jätti kuuluisan erokirjeensä Ranskan kommunistisesta puolueesta Unkarin kansannousun jälkeen vuonna 1956⁵. Hän toi juuri nämä faktat esiin, ja minulle tämä kirje onkin filosofisen antirasismien kulmakivi. Césairen kirja *Discours sur le colonialisme* (1950) on hyvin tärkeä erityisesti analysoitaessa dekolonisaation bumerangivaikutusta: siirtomaan vapautuminen ei vaikuta vain siirtomaahan, vaan sorron vastustaminen siirtyy myös emämaahan. Vaikka de Beauvoir ja Sartre ihailivat Fanonia, he eivät huomioineet Césairea. Kirjoittaessaan esipuhetta Fanonin teokseen *Sorron yöstä* (1961) Sartre ei huomioinut ollenkaan Ranskassa esiintyvää rasistista sortoa. Se olisikin aiheuttanut peruuttamattomia muutoksia koko hänen filosofialleen, jonka perustana on valkoinen ihminen.

Millainen Réunionin kolonialismin vastainen liike oli asuessanne maassa?

”Feministin identiteetti ei estä omaksumasta taantumuksellisia asenteita.”

Poliisiväkivaltaa oli paljon. Isäni Paul Vergès oli eräs Réunionin kommunistisen puolueen perustajista vuonna 1959, ja lapsuuttani varjosti poliisin jatkuva tarkkailu: kotietsinnät aamukuudelta, tappouhkaukset ja mielivaltaiset pidätykset. Puolue ei sitoutunut Moskovaan eikä Pekingiin – se sivuutti ideologiset kysymyksen sitoutuen vain kolonialismin vastaiseen taisteluun.

Onko Ranska yrittänyt tehdä Réunionista valkoista?

Kyllä, esimerkiksi suoranaisilla murhilla. 1960- ja 1970-luvuilla tätä tapahtui paljon, ja ainoastaan alistumalla ja politiikasta erossa pysyttelemällä vältti tapetuksi tulemisen. Sama tilanne vallitsi muillakin Ranskan merentakaisilla alueilla. Kolonialismi merkitsi sotilaallista mutta myös kulttuurista kontrollia. Pakkosterilisointi ja aborttiin pakottaminen olivat Réunionilla välineitä valkoiseksi tekemiseen: ei-valkoisilla naisilla ei nähty olevan oikeutta lisääntyä. Toisen maailmansodan jälkeen alettiin puhua väestön ’liikakasvusta’.

Globaalien etelän naisia syytettiin köyhyydestä, koska heidän väitettiin synnyttävän liikaa lapsia. Feministiliike Ranskassa ei tehnyt mitään merentakaisien alueiden naisten hyväksi, ei edes de Beauvoir. Algerian vapautumisen myötä Sartren, de Beauvoirin ja koko feministiliikkeen mielenkiinto kolonialismia ja rasismia kohtaan loppui täysin.

Muslimivastaisuuden ja äärioikeiston nousu

Eurooppalaisessa politiikassa vallitsee tällä hetkellä hyvin muslimivastainen diskurssi ja poliittisen islamin pelko. Minkälaisena ilmiönä näette ISIS-järjestön?

ISIS on ilmentymä alueella vallitsevasta kaaoksesta, jonka länsimaiden sekaantuminen Lähi-itään on saanut aikaan. Missään nimessä ISIS ei kuitenkaan ole anti-kolonialistinen liike, vaikka se on imperialismien lapsi. Lännen vastainen muttei antikolonialistinen. He ajavat pikemminkin eurooppalaisen kansallisvaltion ideaa, johon kuuluu yksi kieli ja yksi kulttuuri.

Puhuttaessa ranskalaisesta äärioikeistosta ja Front National -puolueesta esiin nousee kysymys, miten äärioikeisto yrittää käyttää homojen oikeuksia ja feminismiä muslimeja vastaan. Miten näette tämän asian?

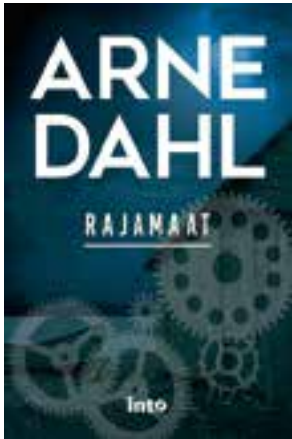
Sorretut ryhmät eivät toimi yhdessä vaan voivat olla toisilleen vahingollisia. Front Nationalissa toimii sekä homoja että feministejä, ja muutos onkin ollut valtava verrattuna 1990-lukuun. Poliitikassa on painotettava sitä, ettei pelkkä identiteetti riitä. Huolimatta siitä, oletko homo vai feministi, on kysyttävä, mitä teet radikaalin politiikan hyväksi ja vastustatko Front Nationalia?

Homojen oikeuksien ja feminismien käyttäminen keppihevosenä palvelee Front Nationalin islamofobista agendaa. Tästä huolimatta he ovat valmiit kumoamaan tasa-arvoisen avioliittolain ja he ovat myös antisemitistejä. Feministin identiteetti ei estä omaksumasta taantumuksellisia asenteita. Esimerkiksi Kristeva on vastustanut huivin ja hunnun käyttöä, ja sillä saa tilaa mediassa. Islamofobia antaa feministeille mahdollisuuden näkyä. Naisten suuremmat köyhyysluvat ja alipalkkaus jäävät tämän pelkän vaatekappaleita koskevan diskurssin alle. Eikä tässä varsinaisesti puhuta huivista tai hunnusta vaan rodusta: huivi on rodullistettu symboli. Rasismi on läsnä kaikissa ranskalaisissa instituutioissa, poliisissa ja yliopistoissa.

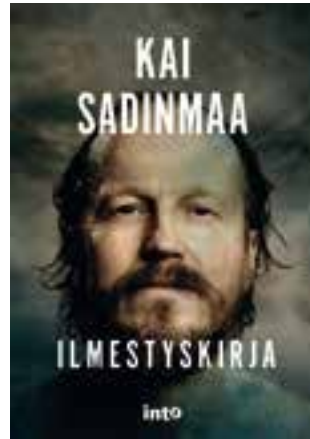
Viitteet

- 1 Algerialainen poliitikko, joka toimi maan presidenttinä vuosina 1976–1978.
- 2 Black Panther Party oli 60-luvulla perustettu afrikkalaisamerikkalainen vallankumouksellinen organisaatio, joka oli aktiivinen 60-luvun lopulla ja 70-luvun alussa.
- 3 Frente de Libertação de Moçambique. Mosambikilainen vasemistopuolue, joka nousi maan johtoon maan itsenäistyttyä; Movimento Popular de Libertação de Angola – Partido do Trabalho. Vuonna 1956 perustettu angolalainen sosialistinen puolue.
- 4 Brittiläinen installaatiotaiteilija ja elokuvantekijä.
- 5 Martiniquelais-ranskalainen runoilija, kirjailija ja poliitikko. Hän oli luomassa rodullistettuja ympäri maailmaa yhdistävää, kirjallisia ja poliittisia pyrkimyksiä ajavaa Négritude-aatetta.

SYKSYN UUTUUSKIRJAT OVAT TÄÄLLÄ!

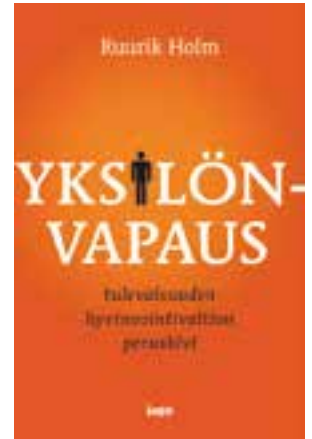
Arne Dahl
RAJAMAAT
24,90 €

Kai Sadinmaa
ILMESTYSKIRJA
24,90 €

Timo Kalevi Forss
GÖSTA SUNDQVIST
29,90 €

Ruurik Holm
YKSILÖNVAPAAUS
24,90 €

ILMAINEN POSTITUS YLI 50 EURON TILAUKSILLE!

Anniina Ljokkoi
VEGAANIMUKSUT
26,90 €

Pekka Haatanen
**SUOMEN
MAALAIKÖYHÄLISTÖ**
24,90 €

Hanna Apajalahti
**KULTTUURIMATKAILIJAN
LAPPI**
24,90 €

Ilkka Taipale
**SATA INNOVAATIOTA
SUOMESTA**
24,90 €

KIRJAT SUORAAN VERKKOKAUPASTAMME: INTOKUSTANNUS.FI

into

HANNA KARHU

Luovista syntyprosesseista monitieteisesti

Miten Sylvia Plathin runoilijan ääni muovautui luonnoskirjoituksessa? Miten tulkita säveltäjän keskenjäneiden teosten nuottikäsikirjoituksia, jotta ne esitettäisiin oikein? Entä minkälaisissa vaiheissa koululaisten ainekirjoitusprosessi etenee? Muun muassa näitä kysymyksiä tarkasteltiin kesäkuussa järjestetyssä konferenssissa *Genesis – Helsinki 2017. Creative Processes and Archives in Arts and Humanities*.

Ranskasta lähtöisin oleva geneettinen kritiikki (niin sanottu uusi geneettinen tutkimus) täyttää tutkimusalana ensi vuonna 50 vuotta. Geneettinen kritiikki tutkii luovia syntyprosesseja: tulemisen tilassa olevia tekstejä ja muotoutuvaa ilmaisua. Se nostaa esiin kiehtovat ja edelleen varsin vähän tutkitut aineistot: käsikirjoitukset. Geneettisen kritiikin piirissä käsikirjoituksia on tutkittu esimerkiksi kirjallisuudentutkimuksen, kielitieteen ja käännöstieteen näkökulmista. Kirjoituksen lisäksi analysoidaan myös esimerkiksi elokuvaa, musiikkia ja valokuvia.

Tapahtuman pääjärjestäjinä olivat Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Pariisissa toimiva käsikirjoitusinstituutti ITEM. Puhujina oli Joycen, Beckettin, Nietzschen ja de Saussuren käsikirjoituksia tutkineita alan huippuja muun muassa Ranskasta, Isosta-Britanniasta ja Belgiasta. Konferenssin yhteydessä järjestettiin myös yhteistyössä Opetushallituksen kanssa opettajille maksuton koulutus, jossa esiteltiin tekstigenetiikan mahdollisuuksia kirjoittamisen ja kirjallisuuden opetuksessa.

ITEMin johtaja Paolo D'Iorio esitelmöi digitaalisesta geneettisestä editiosta esimerkkinään Nietzschen teoksesta työstettävä laitos. Ihanteellista olisi, jos kriittinen editio sisältäisi myös geneettisen edition, josta teoksen säilyneet työvaiheet olisivat luettavissa, ja lukija saisi nähtävillensä sen prosessin, jossa julkaistun teoksen teksti on muotoutunut. Digitaalinen editio mahdollistaa tällaisten tekstimäärien esittelyn. Irène Fenoglio puhui kielitieteellisen kirjoituksen synnystä, jossa ollaan teoreettisen ilmaisun alkulähteillä epärointeineen ja yliviivauksineen. Tieteellisen tekstin synnyn vaiheiden tuntemus antaa uutta syvyyttä julkaistujen tutkimusten ymmärtämiselle. Kirjallisuudentutkija Wim Van Mierlo puolestaan korosti arkistotieteen merkitystä geneettiselle kritiikille. Arkistotiede kiinnittää huomiota arkistojen muotoutumisen vaiheisiin ja materiaalisuuteen, ja Van Mierlo kehotti genee-

tikkoja lähestymään arkistoaineistoja syvällisemmin myös tästä näkökulmasta.

Pitkälti käsikirjoitettuihin käsikirjoituksiin keskittyvän geneettisen kritiikin yhteydessä pohditaan usein tutkimussuunnan tulevaisuutta muuttuneiden aineistojen maailmassa. Thorsten Ries huomautti esitelmässään, että kiinnostavaa geneettistä tutkimusta voidaan tehdä myös digitaalisten aineistojen parissa, joskin tekstin tuottamisen prosessit liittyvät silloin vahvasti esimerkiksi erilaisten ohjelmistojen, tallentamisen paikkojen ja tapojen sekä algoritmien prosesseihin. Claire Doquet puolestaan esitteli koululaisilta kerätyn aineiston avulla, miten tietokoneella tapahtuvaa kirjoitusta voidaan tallentaa niin, että kaikki kirjoitusprosessin näkyvät jäljet säilyvät ja ovat uudestaan tarkasteltavissa. Tästä on hyötyä sekä oppilaan itseymmärrykselle että opettajalle.

Vaihtelevat näkökulmat ja aineistot valokuvista pu-
vustussuunnitelmiin tarjosivat tutkimusalasta rikkaan kokonaiskuvan avaten myös uusia tulokulmia. Tuoreita avauksia konferenssissa edustivat erilaiset monitekijyyden kysymykset, kuten kustannustoimittajan ja kirjailijan yhteistyö, kirjallisten piirien kommentoinnin rooli teosten synnyssä sekä erilaisten toimijoiden rooli esimerkiksi elokuvan tai teatteriesityksen teossa. Konferenssin loppupu-
heenvuoroissa korostettiin geneettisen kritiikin olevan elonsa kaaren siinä vaiheessa, että se on valmis itserefl-
ktion ja avoin uusille suunnille.

Konferenssi antoi alkusäyksen geneettiselle kritiikille kotimaassa, ja nähtäväksi jää, mitä se tulee Suomessa poikimaan. Kansainvälisessä kontekstissa jatko on jo selvä: seuraava Genesis-konferenssi järjestetään Krakovassa 2019. Monitieteistä ja innostunutta vuoropuhelua on varmasti luvassa sielläkin, mutta toiveissa olisi, että tutkimussuunnan itsetutkiskelu olisi kahdessa vuodessa edennyt jo niin pitkälle, että esitelmiä pidettäisiin myös muiden kuin valkoisten miesten korpuksista.

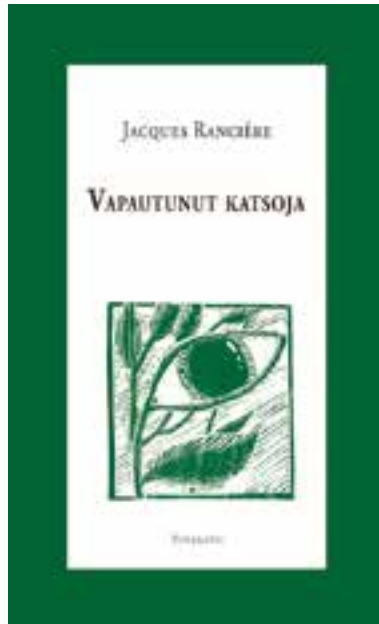
TOMMI KAKKO

Eespäin brutaalein totuuksin

Jacques Rancière, *Vapautunut katsoja* (*Le Spectateur émancipé*, 2009). Suom. Anna Tuomikoski & Janne Porttikivi. Tutkijaliitto, Helsinki 2016. 149 s.

Esseekokoelmassaan *Vapautunut katsoja* Rancière kehittää katsojuudesta perustavaa yhteiskuntakritiikkiä. Kokoelman aloittava nimikkoessee pureutuu aluksi nimenomaan teatterin katsojaan. Rancière lähestyy teatterin ja politiikan suhdetta aiemman Joseph Jacotota (1770–1840) käsittelevän työnsä pohjalta louhiakseen esiin ”rationaalisen mallin” (8), joka ohjaa nykykeskustelua teatterin tehtävistä. Moderni teatteri on hänen mielestään ollut jo ainakin Brechtin ja Artaud’n ajoista lähtien omituisen itsepetoksen pauloissa. Ensin teatteri syyttää itseään katsojan passivoimisesta, ja sen jälkeen se pyrkii itse aiheuttamansa passiivisuuden kumoamiseen. Katsojan osallistaminen vaatii prosessin myötä teatterin lumovoiman tuhoa, uhrilahjaa taiteen alttarilla. Kuvio voi olla kieroutuneisuudessaankin jalo, mutta se voi olla myös haitallinen ja harhaanjohtava.

Analogia Jacotot’n aikalaispedagogian kritiikkiin on pelottavan selkeä: ”Ensimmäinen asia minkä oppilas oppii, on hänen oma kyvyttömyytensä. Näin opetustilanne jatkuvasti vahvistaa käytännössä oman ennako-oletuksensa: älyjen epätasearvon.” (16–17.) Jacotot’n konstailematon termi tälle prosessille oli ”tyhmistäminen”. Katsojan aktiivisuuden ja passiivisuuden kuilun ylittämisen pyrkimys teatterissa luo etäisyyden, jota teatteri haluaa kuroa umpeen. Oletus raja-aitojen kaatamisesta vaatii ensin rajojen asettamista ja katsojan alistamista, kuvitteellisen hierarkian, ja lopulta samalle pohjalle rakennetun fantasian katsojan muuttamisesta toimijaksi. Binarismeilla pallottelun sijaan Rancière haluaa normalisoida katsojana olemisen. Emansipaatio on hänelle ”toi-

mijoiden ja katselijoiden, yksilöiden ja kollektiivisen ruumiin jäsenien välisten rajojen hämärtämistä” (27). Katsojasta ei tarvitse tehdä toimijaa, koska hän on jo valmiiksi sellainen.

Pikkuporvarillisen elämäntavan kammottava nihilismi

Rancière on hyvin perillä kyynisyydestä, jota nykylukijat ja -katsojat voivat tuntea kuullessaan lupauksia emansipaatiosta. Mutta hänen käsityksensä emansipaatiosta yrittää aidosti nousta falskia osallistamista ja rajojen rikkomista lupailevien mainospuheiden yläpuolelle rikkomalla niiden tahmeaa käsitystä taiteen voimasta rakentaa yhteisöllistä kokemusta. Katsojan pakottaminen asemaan, jossa hänen täytyy hyväksyä kahleensa, jotta hän voisi

murtaa ne ennalta määrätyn vale-emansipaation mukaan, luo kyynisyyttä, ja siksi sen kritiikki on perusteltua. Teatterin valheellinen metateatraalinen käsitys omasta voimastaan yrittää vangita katsojan; samoin poliitikot lupaavat pelastaa kansalaiset ongelmilta, jotka he ovat itse luoneet. Pystyyn kuolleet retoriset kuviot ovat Rancièren lukijoille tuttuja.

Rancièrea itseäänkin voisi ehkä syyttää kierosta pelistä. Hänen kirjansa on lyhyt ja hävyttömän nokkela. Sitä voisi jopa pitää teoksena, jota filosofisesti valveutunut pikkuporvari selailisi joukko-liikennevälineessä matkalla pikkuporvarilliseen työhönsä. Kokoelman seuraavat essee kuitenkin osoittavat, että Rancièrea on valmis työstämään vapautuneen katsojan kyynisyyttä ja itsepetoksen vaivaamaa itsekritiisyyttä yhtä tarkkanäköisesti kuin teatterin kahlitsevia fantasioita katsojan osallistamisesta. Rancièren ajattelussa on säälimättömän brutaalia suorasukaista argumentointia, joka kykenee leikkaamaan sekä ironisen hipsterin että kyynistyneen aktivistin aivoitusten läpi. Hänen nokkeluutensa muuttuu argumenttien jyrätessä eteenpäin poleemiseksi ajatteluksi, joka paljastaa ironian ja kyynisyyden puolustusmekanismeiksi, jotka mahdollistavat katsojan passivoivan voimattomuuden tunteen. Passiivinen katsoja ei siis näytä olevan täysin viaton omaan tilaansa. Passiivisuus ja voimattomuus voivat olla jopa haluttavia tiloja katsojalle, joka ei halua ympäristönsä järkkävän alati muuttuvan maailman myller-ryksessä.

Kokoelman toinen essee ”Kriittisen ajattelun harharetket” kysyy, kuinka kriittinen taideteos voi olla

yhtä aikaa kaupallinen tuote ja osa kapitalismin tai imperialismin kritiikkiä. Kysymystä pohtiva törmää heti Jacotot'n tyhmistämisen kaltaiseen prosessiin: kapitalismin kritiikki muuttuu kriittisessä prosessissa kauppatavaraksi. Mekanismi uusintaa itseään ja kaikki pysyväinen haihtuu utuna ilmaan. Olemme kaikki kaksinkertaisesti syyllisiä: tunnemme syyllisyyttä pikkuporvarillisen elämäntyylimme aiheuttamista katastrofeista muualla ja samalla nautimme elämästämme. Tuntemamme syyllisyyden tehtävänä on pyhittää elämäntyylimme. Se osaltaan mahdollistaa passiivisen katsojan pyrkimyksen pysyä passiivisena ja voimattomana. Tuloksena on kaunan kierre, joka ruokkii itseään. Mikä siis neuvoksi?

Jospa sanat riittävät

Psykologinen puolustusmekanismi heijastuu myös laajempaan poliittiseen kenttään. Rancièren vasemmisto velloo melankoliassa. Melankolian vastakappaleeksi Rancièrè nostaa pölkkypäisen oikeistolaisen raivon, joka tyypistää demokratian kapitalismin funktioksi eikä näe

markkinaliberalistisessa raivossaan nenäänsä pidemmälle. Mahdottoisuuden surkuttelulle hän tarjoaa katsojan tai kuluttajan, ”tuon kauppatavaroiden ja kuvien virtaan hukuttavan ja niiden vilpillisten lupausien vietävissä olevan surkutteltavan tollon” (55) kuvan uudelleenarvioinnin. Taiteen ja politiikan itseään monistavat binarismit – kritiikistä syntyy teoreettista kauppatavaraa, jota edelleen kritisoidaan *ad infinitum* – perustuvat oletukseen toloudesta eivätkä ne voi kestää ilman sitä. Tätä ja monia muita teoriansa implikaatioita Rancièrè tarkastelee sietämättömiä ja mietiskeleviä kuvia käsittelevissä esseissään.

Vaikka Rancièrè viittaa lukuisiin taideteoksiin, häntä kiinnostavat teosten sisältöjen sijaan enemmän tavat, joilla taide instituutiona ehdollistaa esteettistä kokemusta. Kokoelman kolmannessa esseessä ”Poliittisen taiteen paradoksit” hän toteaa, ettei fiktio ei ole maailmojen luomista, vaan tapa luoda ”uudellaisia yksilöllisyyden ja yhteenkuuluvuuden muotoja” (76). Taide ei myöskään kuvaa taiteen ulkopuolista maailmaa, koska ei ole olemassa maailmaa taiteen ulkopuolella. Kat-

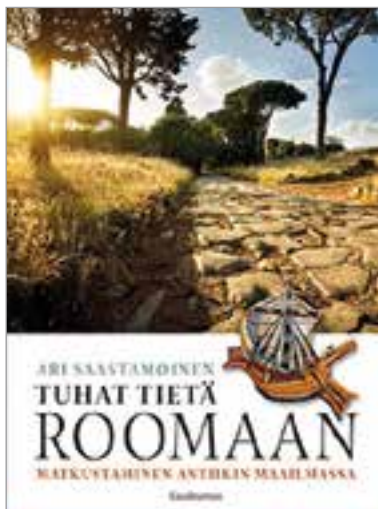
sojan vapauttaminen tuo fiktion ja politiikan kollektiivisen puheen muotojen luomisen kanssa samalle tasolle.

Rancièrè on siis umpi- ja jonkin sortin marxisti. Hän ei ratkaise ongelmia lukijansa puolesta, mutta valottaa tutkimiaan rakenteita luomalla uusia näkökulmia vanhoihin ongelmiin. Hänen argumentointinsa on suoraviivaista ja usein nerokasta. Vaikeaselkoiseksiin haukuttu ranskalaisfilosofi kuulostaa suomeksi lähestulkoon wittgensteinmaiselta ajatelmien kutojalta. Osa tästä yllättävästä selkeydestä johtunee suomentajien tavasta työstää hänen kieltään, mutta heitä ei voi siitä moittia.

Kirja on tärkeä käännös, joka löytäneen tiensä niin joukkoliikennevälineissä istuvien matkalaisten käsiin kuin yliopistojen kirjahyllyihin. Populaarifilosofiaa Rancièrè ei ole, vaikka herkullisen lähellä sitäkin uudessa suomennoksessa kuljetaan. Mitään *self help* -teosta opuksesta tuskin saa. Sen ei ole tarkoitus tarjota lohtua. Silti päällimmäisenä mieleen jää melkein lohdullinen ajatus siitä, että ehkä pelkät sanat kaikesta huolimatta edelleen riittävät auttamaan katsojan kohti vapautta.

MARIA SALMINEN Antiikin matkat sotaretkistä turismiin

Ari Saastamoinen, *Tuhat tietä Roomaan. Matkustaminen antiikin maailmassa.*
Gaudeamus, Helsinki 2017. 333 s.

Matkustaminen mielty useimmille nykyään neutraaliksi tai vähintäänkin sumeaksi siirtymäksi paikasta toiseen. Työmatkan tai lomamatkan merkitys perustuu lähtöpaikkaan ja määränpäähän; kaikki niiden välillä jää vaille omaa painoarvoa. Matkustamisen annettuna ottaminen muotoilee käsitystämme tilasta ja maailmasta. Kirjassaan *Tuhat tietä Roomaan* tutkija ja tietokirjailija Ari Saastamoinen avaa maailmaa, jossa matkustaminen oli, *volentem nolentem*, kaikkea muuta kuin vaivatonta teleporttaamista kohteiden välillä.

**”Maailmaa ei siis katsottu lintu-
perspektiivistä, kuten nykyisissä
kartoissa, vaan käytännöllis-
semmin ja maanmyötäisemmin
sen perusteella, kuinka pitkään
mihinkin pitää tarpoa ja mitä
näky.”**

Teos käsittelee matkailua erityisesti Rooman varhaisen keisariajan ja myöhäistasavallan aikana. Myös antiikin Kreikka, hellenismien aika ja myöhäinen keisariaika pääsevät esille. Johdannossa Saastamoinen esittää kronologisen tiivistelmän kirjan käsittelemien antiikin aikakausien historiallisista tapahtumista. Tämä taustoitus on hyödyllinen, koska myöhemmin kirjassa matkustamisen eri osa-alueita käsitellään teemoittain.

Kirjan vakuuttavuutta lisäävät tarkat lähdeviitteet ja yksityiskohdalliset taustoitukset, mutta havainnollisimpia ja viihdyttävimpä ovat lainaukset antiikin lähteistä. Lainauksissa on miltei mitä tahansa ostoslistasta tai seinätöherryksestä filosofisen runoelman otteeseen.

Suuntiminen

Saastamoisen kirja teroittaa, että antiikin ajan suunnistautuminen oli paljolti erilaista kuin nykyään. Kompassin virkaa tekivät aurinko, kuu ja tähdet. Karttojen ja merikarttojen sijasta käytettiin reittikaavioita, joiden toimintaperiaatetta Saastamoinen vertaa Lontoon metrokarttaan, sekä itineraarioita (reittiluetteloida), joissa luettiin matka paikasta toiseen välietappeineen ja etäisyyksineen. Niitä Saastamoinen vertaa nykypäivän navigaattoreihin. Merenkulussa saman asian ajoivat portolaanit, eräänlaiset rantaviivaa noudattelevat luettelot satamista ja etäisyyksistä sekä kuvaukset siitä, mitä mereltä käsin saattoi havaita.

Maailmaa ei siis katsottu lintu-
perspektiivistä, kuten nykyisissä

kartoissa, vaan käytännöllisemmin ja maanmyötäisemmin sen perusteella, kuinka pitkään mihinkin pitää tarpoa ja mitä näky. Meidän karttamaailmamme on autojen ja lentokoneiden maailmaa – kokemuksellisen eron huomaa, jos vaihteeksi patikoi tutun autotien reunaa. Paikka on (ainakin oletettavasti) sama, mutta maailma tuntuu vaihtuvan.

Matka ja sen puitteet

Riemastuttavia ja samalla informatiivisia ovat muun muassa kuvaukset roomalaisajan maamatkustuksen yksityiskohdista, josta osa johtui kuljetustapojen paikallaan junnavaasta kehityksestä. Vaunutekniikka pysyi muuttumattomana vuosisatojen ajan, joten matkustus kuuluu olleen ”ankaraa höykytystä” (104). Maantiellä kulkevien olo ei juuri helpottanut välietappiin pääsemisen jälkeenkään: majatalojen huoneiden varustukseen kuului sänky, kynttilänjalka ja potta. Mikäli ruokaa tarjottiin, se oli yksinkertaista ja kenties niukkaa. Jotain muuta sentään oli tarjolla, ”kuten Pompeijin seinätöherryksetkin paljastavat. Eräissäkin mainostetaan miehekkäästi: ’Nussin majatalon emäntää.’” (134)

Toki kirjassa käsitellään paljon myös majataloissa yöpyjiä varakkaampien roomalaisten matkoja, esimerkiksi kestiästyvyyttä, vetäytymisiä lyhyen päivämatkan päässä olevalle omalle maatilahuvilalle tai ystävän luokse ja ylellisiä pitoja, joita järjestettiin vaunukulkueen huvimatkan varrella suurten orjalau-
mojen voimin.

Saastamoisen kirjasta löytyy monia yllättäviä tarkennuksia yleisiin käsityksiin antiikin sosiaalishistoriasta. Saadaan esimerkiksi tietää, ettei roomalainen matkustustekniikka kehittynyt, koska rahvas oli oppimatonta ja oppinut yläluokka ei tahtonut vaivata päätään banaaleilla asioilla. Opitaan myös, että esimerkiksi kreikkalaiset eivät suhtautuneet maantie- ja merirosvoukseen varsinaisesti rikollisena, vaan ”paitsi tuottoisana myös kunniallisena toimintana.” (152)

Mennäkö vai ei?

Kirjan viimeisessä osiossa Saastamoinen esittää havainnollisesti, miten erilaiset matkustamisen motiivit ovat liittyneet, sekoittuneet ja vaikuttaneet toisiinsa. Antiikissa suhtautuminen matkustamiseen näyttää olleen myös kahtiajakoinen. Yhtäältä myös antiikin ihmisessä piili turistin halu nähdä ja ihailia uutta – lähteä kotoa palatakseen sinne kokemuksia rikkaampaan – tai yksinkertaisesti kokea se, mitä välttämättömällä tai muihin asioihin liittyvällä matkallaan kohtaa. Toisaalta kirja tuo esiin myös vaivat ja vaarat, jotka ovat liittyneet oman tyyssijan jättämiseen.

Saastamoisella on taito koostaa moninaisista lähteistään aiheensa hyvin kattava kirja, jossa on sopivassa määrin keventäviä ekskursioita ja tiukkaa oppinutta faktaa. Teos yhdistää asioita ymmärrettäväksi ja eläväksi historiallisten tapahtumien, kulttuurihistorian, tieteiden ja tekniikan kokonaisuudeksi, jossa kaikki vaikuttaa kaikkeen, kaikkiin suuntiin.

TYTTI RANTANEN

Kenen puolella pöytää istut, kuraattori?

Kuratointi. Yhdeksän nykyaikaisen kuratoinnin käytäntöä. Toim. Taru Elfving & Mika Hannula. Kustannusosakeyhtiö Taide, Helsinki 2017. 373 s.

Kuvataidekentällä on viime vuosikymmenten aikana noussut näkyväksi toimijaksi kuraattori, joka voi olla yhtä suuri nimi kuin näyttelynsä sisällyttämänsä taiteilijat. Tehtävää on haastavaa rajata, sillä muun muassa museoamanuenssien ja -intendenttien, kulttuurintuottajien tai ohjelmakoordinaattorien toimet voivat sisältää runsaastikin kuratorialista työtä. Toisaalta kuraattori joutuu usein kulloistakin näyttelyä tai tapahtumaa valmistellessaan tarttumaan myös tuotannollisiin ja tiedotuksellisiin askareisiin. Kuraattori on henkilö, jolla on taiteellinen vastuu näyttelyn muodostamasta kokonaisuudesta.

Oivallinen läpileikkaus kotimaiseen ammattikenttään on Taru Elfvingin ja Mika Hannulan toimittama yhdeksän puheenvuoron kokoelma. Kirjoittajat edustavat monipuolisesti suomalaista kuvataidemaailmaa pienistä, taiteilijavetoisista tiloista ja gallerioista (Alkovi, SIC) aina Kansalliskallerialian nykyaikaisen museo Kiasmaan. Parasta antia ovat kirjoittajien rehelliset, paikoin itsekriittisetkin puheenvuorot sekä useimmiten käytännöllinen näkökulma ja kirjoitusote. Tekstit aukeavat yleisestä kontemploinnista yksityiskohtaisiksi tapaustutkimuksiksi siitä, mitä menneistä näyttelyistä on opittu, mikä onnistui, mikä meni pieleen ja miksi.

Tekstien kieliasua olisi suonut toimitettavan vielä terävämmin. Kokoelmaan kirjatuiissa keskusteluissa spontaani rönsyily ei niin haittaa, mutta varsinaisissa esseissä jäljen viimeistelemättömyys jopa häiritsee lukukokemusta. Mukaan jääneet kankeat lauserakenteet ja kapula-

kielisydet hämärtävät viestiä, kun sen pitäisi välittyä napakasti. Varsinkaan Hannula ei ole malttanut tappaa lemmikkejään. Monisaisuus ei palvele luettavuutta, jos pompöösien pauhun takaa paljastuu latteuksia.

Välineistä ja vastuksista

Hands on -työtettä voisi auki-kirjoittaa tyylikkäämminkin, lähtemättä vitsailun tielle. Onneksi monissa teksteissä juuri näin malteaankin tehdä.

Anna-Kaisa Rastenbergerin essee Suomen valokuvataiteen museoon kuratoimastaan #snapshot-näyttelystä ei ole niin käytännönläheinen kuin jotkut muut kokoelmassa, sillä se sisältää enemmän yleistä valokuvataiteen välineeseen sidottua pohdintaa. Valokuvataiteen näyttely nousee kuitenkin havainnolliseksi kontekstiksi kuratoinnin ja esittämisen ma-

teriaalisuuteen ja arkistosuhteeseen liittyville kysymyksille.

IHME-festivaalin kuraattori ja toiminnanjohtaja Paula Toppila valottaa muutaman viime vuosien festivaaleille tuotetun julkisen taiteoksen taustatyötä ja erityishaasteita. Toppila ehdottaa oivaltavasti, että julkisen tilan sijaan tai lisäksi puhuttaisiin myös *julkisesta ajasta*, onhan taiteen kokeminen kaupunkitilassa myös ajallista kokemista. Taiteen kokeminen muodostuu kii-reiselle nykykävijälle nimenomaan ajankäytölliseksi valinnaksi, joka vaatii erillistä aikatauluttamista ja esiin pulpahtavan tarjonnan yhyttämistä. Tavoitettavuus ja yllätyksellisyys ovat siis kuratoriaalisia määreitä siinä missä sisältökysymykset.

Jos taidetapahtuma on suureellinen Venetsian biennaali, voivat ulkomaalaiset ja institutionaaliset seikat muodostua pulmallisiksi, kuten Taru Elfving avaa selonteossaan paikkasidonnaisen taiteen kuratoinnista tapauksenaan IC-98:n Venetsian Aalto-paviljonkiin toteuttama *Abendland*-kokonaisuus. Elfving välittää kirjoituksessaan taiteilijoiden luonnehdinnan, jonka mukaan ”onnistuneessa yhteistyössä kuraattori istuu taiteilijan kanssa aina samalla puolella neuvottelupöytää” (33).

Valinnoista ja vastuusta

Kuraattori on kuitenkin vastuussa muillekin kuin taiteilijalle. Minna Henrikssonin kriittinen kirjoitus ei päästä helpolla taiteilijoita ja kuraattoreita, jotka hyvin aikein mutta köykäisin eväin yrittävät ”ottaa kantaa” mutta tulevat lopulta tuotaneeksi tai toisintaneeksi kyseen-

alaisia representaatioita. Toisaalta Henriksson käy läpi, miten ja millä reunaehdoilla on itse pyrkinyt toteuttamaan poliittisesti ja eettisesti tiedostavaa kuratointia omissa näyttelyissään.

Henrikssonin diagnoosi on, etteivät kuraattorit tunne teoksia, joita esittävät, eivätkä yleisöään ja taidekenttää: ”On mielestäni erittäin huolestuttavaa, jos näyttelyn kuraattori ei ole perillä teoksien eri lukumahdollisuuksista suhteessa historiaan, valtaan ja kulttuuriseen omimiseen, sekä yleisemmällä tasolla ei tunne representaatioon liittyviä ongelmia” (67). Mitä vaadittaisiin, jotta tilanne olisi toinen? Parempia resursseja ja työrauhaa? Terävämpää koulutusta, jotta ongelmien punnitsemiseen riittäisi kompetenssi?

Yksi mahdollisuus on, etteivät eettiset kysymykset yksinkertaisesti kiinnosta pikkuporvarillistuneilla taidemarkkinoilla, ainakaan ennen kuin nousee kohu. Onko ylipäätään vielä varaa puhua ”puhtaasta” taiteesta? Voiko taiteilija tai kuraattori varata yksinoikeuden sen määrittelyyn ja rajojen paaluttamiseen? Henriksson huomauttaa, ettei esimerkiksi postkolonialistinen teoria ole Suomessakaan mikään uusi tulokas, vaan sen pitäisi päinvastoin olla peruskauraa taidealan opinnoissa. ”On taiteilijoiden ja kuraattoreiden vastuulla miettiä representaation kysymyksiä paljon tarkemmin ja syvällisemmin kuin miten valtamedia tekee”, kuuluu Henrikssonin aiheellinen vaade.

Jussi Koitela sanoittaa saman lähtökohdan hieman toisin SIC-gallerian toimijoiden keskusteluita taltioivassa tekstissä: ”Tässä maailmassa taiteellisen työn ymmär-

täminen laajemmissa holistisissa, sosiaalisissa, taloudellisissa, teknologisissa ja ekologisissa verkostoissa on merkityksellisempää kuin yksittäisen objektin ja teoksen ymmärtäminen autonomisena ja itsenäisenä tulkinnan kohteena.” (190) Tiedostavuutta ja ajankohtaisuutta ei voi kuitenkaan päälleliimata mihin tahansa. Koitela sanailee lukuisista digitaalisten medioiden ja internetin sekä taiteen väliseen suhteen keskittyvistä näyttelyistä: ”esitetään teoksia samalla tilallisella, ajallisella, affektiivisella ja poliittisella tavalla kuin aina aikaisemminkin” (192). Tämä piikki lienee suunnattu Kiasmaankin päin. Museon suurpanostusta, ”post-internet-taiteeseen” uppoutuvaa *ARS17 – Hello World!* -näyttelyä, on kritisoitu juuri pinnallisesta kuratoinnista¹.

Varmoja nakkeja?

Kiasman kuratoriaalinen tiimi museonjohtaja Leevi Haapalan johdolla pääsee itsekkin ääneen. Siinä missä pienempien gallerioiden moniäänisyys on säilytetty keskustelumuotoisissa kirjoituksissa, kiasmalaiset ovat laatineet Kansallisgallerian prestiisiin sopivan yhdenmukaistetun ulostulon. Valinnan seurauksena teksti on sisäsiistiä, kuin yritysesitteestä. Paikoin nostetaan kyllä esiin yhteiskuratoinnin, museokontekstin ja -mittakaavan erityisyyksiä, mutta fasadi pysyy eheänä. Ohimennen luetellaan museonjohtaja Haapalan linjaamat ”keskeiset sisällölliset teemat seuraaville vuosille” (232), muttei juurikaan pysähdytä avaamaan, miten nämä suuret teemat (esimerkiksi ”nykytaide tulevaisuuden

ennustajana”; ”Globish? Nykytaiteen paikat ja kielet, kulttuurien ja uskontojen kohtaamiset” tai ”tunteet, seksuaalisuus ja sukupuolet”) käytännön kuratointityössä vaikuttavat ja näkyvät.

Hankausta on enemmän *Taide*-lehden nykyisen päätoimittajan Pessi Raution kirjoituksessa. Vaikka Rautio alleviivaakin kitkerästi erään museonjohtajan osuutta Helsingin kaupungin taidemuseoon vuonna 2008 kuratoimansa 70-lukunäyttelyn hankaluuksiin, hän ulottaa kritiikin myös itseensä ja omiin oletuksiinsa. Kommunikoinnin tärkeys onkin Raution tilinteon kestävin konkreettinen viesti: jos jo museon sisällä on (risti)riitaisia tulkintoja tuloillaan olevan näyttelyn luonteesta, ulospäin voi syntyä aivan eri käsitys näyttelystä kuin mitä kuraattorilla oli mielessään. Raution kuratoimaa näyttelyä tultiin katsomaan retro edellä, vaikka sen kantava idea oli vuosikymmenen taiteen yllättävän vähäeleisyyden ja intiimiyden esiintuominen.

Onko kuraattoreilla tilaa kokeilla ja hahmotella hypoteesejä, ottaa riskejä, punnita teosten etiikkaa, kun tulospaineisissa museoissa halutaan paketoita kävijälle kasa varmoja nakkeja? Kiperien tilanteiden varalle tarvitaankin lisää ammatillista itse-reflektiota, avoimella ja kriittisellä otteella.

Viite

- 1 Rosa Kuosmanen & Tuomas Laulainen, *Hello World! Goodbye Kuratointi*. *EDIT taidemedia* 5.4.2017. Verkossa: editmedia.fi/nayttelyt/hello-world-goodbye-kuratointi/

KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, esse-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaistavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000 merkkiä välilyönteineen (yli 40 000 on yleensä liian pitkä), kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyönteineen. Tieteellisissä tutkimus- ja katsausartikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä. *niin & näin* käyttää Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) vertaisarviotunnusta ja on sitoutunut noudattamaan tunnuksen käytölle asetettuja ehtoja.

Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona. Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etukäteen tarvittavien muutosten takia.

Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muotoilutoimintoja (ei tyyliäärittelyä, sarkaimia, sivunumerointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiivia* tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursiivilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, korostaessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden korostamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’vihertiipertäjien’ filosofian.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursiivin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsitellen... Lopuksi totean...”. **Jaa teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kankeita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätöksessä voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, merkitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viitetointoa. Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakuli 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkinällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-arviossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaalisti loppuviitteellä.

Merkitse kirjallisuusluetteloon kirjoittajan sukunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan kotipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursiivilla, artikkelin nimi ilman kursiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Koelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursiivilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mainitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmestymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkaisuvuosi. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* (The Social Construction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Immanuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyhtinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

Viittaukset kokonaisuun toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):

Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature.

Toim. Floora Ruokonen & Laura Werner. Acta Philosophica Fennica, Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.

Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saateviestiin. Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan julkaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosivuilla.

Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, taholla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on hankalaa, että keskustelu puuroutuu.”